

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 46. ТОМ 1
ISSUE 46. VOLUME 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 15 від 28.12.2021)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомяр]. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Вип. 46. Том 1. – 220 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, психології.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), член-кореспондент (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Бермес І.І.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гіжесьяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомяр І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія інформатизації); **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стрєначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту культури і мистецтв (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомяр І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2021
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомяр І.М., 2021

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 15 from 28.12.2021)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya]. – Drohobych: Publishing House „Helvetica”, 2021. – Issue 46. Volume 1. – 220 p.

The publication is intended for those who is interested in the High School Pedagogics and psychology, philology, art development.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University), Corresponding Member (International Academy of Pedagogical Education); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhhorod National University); **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor, (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **N. Maftyin** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of History, Associate Professor, Head of the Chair (Bogdan Khmelnytskyi State Pedagogical University); **I. Stashevskya** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Pedagogical Education); **A. Stashevskiy** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Informatization); **Y. Stetsyk** – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Ustyomenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Culture and Arts (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Based on the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine No 1290 dated 30.11.2021 (annex 3), the journal is included in the List of professional editions of Ukraine (category “B”) in the area of of Historical Sciences (032 - History and Archeology).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.apfn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@apfn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2021
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2021

ІСТОРІЯ

УДК 94(477.8):355“1946/47”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-1>**Микола ГАЛІВ,***orcid.org/0000-0001-7068-3124*

доктор педагогічних наук,

професор кафедри історії України

*Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) halivm@yahoo.com***Михайл ГРАНД,***orcid.org/0000-0002-3587-2162*

аспірант кафедри історії України

*Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) author@mikhailgrand.com***ДВА ДОКУМЕНТИ ДО ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ
СТАНІСЛАВА У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (1946–1947)**

У статті публікуються та аналізуються два документи до історії повсякденного життя м. Станіслав у 1946–1947 рр. Методологія дослідження спирається на принципи історизму, науковості, авторської об'єктивності, застосування джерелознавчих методів, зокрема методу внутрішньої критики джерел. Наукова новизна полягає у тому, що публіковані документи вперше уводяться до наукового обігу. У результаті дослідження встановлено, що аналізовані документи під назвами «Із міста Станіслава» та «Станіславів-місто» є зведенням відомостей про життя населення обласного центру Станіславицини у перші повоєнні роки. Перший з них написано у листопаді 1946 р., другий – у березні 1947 р. Вони містяться в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (м. Київ): ф. 13, спр. 376, т. 74, арк. 97–100. Зазначені документи написані машинописом українською мовою зі значним вкрапленням галицьких діалектизмів, а їхнім автором є учасник українського визвольного руху (член ОУН), якого, на жаль, майже неможливо ідентифікувати з огляду на відсутність хоча б якихось підписів. Безумовно, обидва документи продукувалися однією людиною, оскільки другий тематично і стилістично є продовженням першого. Основну увагу автор документів зосередив на таких аспектах, як соціальне становище та матеріальне забезпечення міського населення; відносини між місцевими мешканцями та прибулими зі східних областей представниками радянської і компартійної адміністрації; криміногенна ситуація в Станіславі. Вважаємо зазначені документи важливими і репрезентативними історичними джерелами до історії повсякденного життя населення Станіслава у перші повоєнні роки (1946–1947). Документи публікуються мовою оригіналу з дотриманням необхідних археографічних вимог.

Ключові слова: історія повсякдення, Станіслав, ОУН, історичне джерело, післявоєнні роки.

Mykola HALIV,*orcid.org/0000-0001-7068-3124*

Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor at the History of Ukraine Department

*Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) halivm@yahoo.com***Mykhail GRAND,***orcid.org/0000-0002-3587-2162*

Graduate Student at the Department of History of Ukraine

*Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) author@mikhailgrand.com***TWO DOCUMENTS ON THE HISTORY OF EVERYDAY LIFE
OF THE STANISLAV'S POPULATION IN THE FIRST POST-WAR YEARS (1946–1947)**

Two documents on the history of everyday life in Stanislav in 1946–1947 are published and analyzed in this article. The research methodology is based on the principles of historicism, scientific, authorial objectivity, application of

source methods, including the method of internal criticism of sources. The scientific novelty is that these documents are introduced for the first time in scientific life. As a result of the research it was inserted that the documents "From Stanislav-city" and "Stanislaviv-city" are a summary of information about the everyday life of the population of the central city of Stanislav region. The first of these documents was written in November 1946, the second – in March 1947. The documents are stored in the Sectoral State Archives of the Security Service of Ukraine (Kyiv): Fund 13, case 376, volume 74, sheets 97–100. These documents are typewritten in Ukrainian with a certain touch of Galician dialects. The author of these documents was a member of the Ukrainian liberation movement (a member of the Organization of Ukrainian Nationalists), which, unfortunately, is almost impossible to identify due to the lack of at least some signatures. There is no doubt that both documents were written by the same person, because the second document is thematically and stylistically a continuation of the first document. The author of the documents focused on the following aspects: social status and financial situation of the urban population; relations between local residents and representatives of the Soviet and Communist administrations who came from the eastern regions of Ukraine; criminogenic situation in Stanislav. We believe that these documents are important and representative historical sources for the history of everyday life of the Stanislav's population in the first postwar years (1946–1947). Documents are published in the original language in compliance with the necessary archeographic requirements.

Key words: history of everyday life, Stanislav, OUN, historical source, post-war years.

Постановка проблеми. Висвітлення повсякденного життя населення західних земель України у перші повоєнні роки має ґрунтуватися на різнотипних джерельних матеріалах. Окрім радянських документів переважно офіційного характеру (звіти, інформаційні, статистичні матеріали різних органів влади), важливим та інформативним історичним джерелом є документи структур українського визвольного руху, передусім ОУН. Українські підпільники активно збирали інформацію про становище як у містах, так і в сільській околиці, котру у формі звітів та повідомлень передавали своїм провідникам. До нашого часу дійшли документи українського підпілля, які характеризують різні сторони життя населення м. Станіслава – центру однойменної області – у 1946 і 1947 рр.

Аналіз останніх досліджень. Багато джерел, які стосуються повсякденного життя населення західних областей України 1944–1953 рр., оприлюднено у збірниках В. Сергійчука (Сергійчук, 1998; Сергійчук, 2005), першому томі збірника документів «Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали» (Культурне життя, 1995). Аспекти повсякдення різних соціальних верств і груп на західноукраїнських теренах у перші повоєнні роки висвітлено у джерелознавчих студіях М. Галіва, Н. Ільницької, А. Огар, О. Свійонтик, М. Ющишина (Галів, 2015а; Галів, 2015b; Галів, Ільницька, 2021; Галів, Огар, 2020; Галів, Свійонтик, 2021; Свійонтик, Галів, 2021; Галів, Свійонтик, Ющшин, 2021), В. Ільницького, Н. Кантор, Т. Батюка (Ільницький, Кантор, 2021; Ільницький, Кантор, Батюк, 2021), Л. Гриник (Гриник, 2021), Р. Попп, М. Ярушак (Попп, Ярушак, 2021), а також у докторській дисертації В. Старки (Старка, 2019). Складні суспільно-політичні процеси на теренах Станіславської області України проаналізовано у монографії І. Андрухів та А. Француза (Андрухів, Француз, 2001). Історіографічні та теоретико-мето-

дичні аспекти повсякдення західних українців у 1944–1953 рр. розкриті у публікаціях М. Ярушак, О. Свійонтик, М. Галіва (Ярушак, Свійонтик, Галів, 2021), С. Білої, І. Лозинської, Л. Вовк (Біла, Лозинська, Вовк, 2021).

Мета статті полягає в аналізі та публікації документів до історії повсякденного життя м. Станіслав у 1946–1947 рр.

Виклад основного матеріалу. Аналізовані документи мають назви «Із міста Станіслава» та «Станіславів-місто» і є зведенням відомостей про життя населення обласного центру Станіславської області. Перший з них датований листопадом 1946 р., другий – березнем 1947 р. Вони містяться в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (м. Київ): фонд 13, справа 376, том 74, аркуші 97–100. Зазначені документи написані машинописом українською мовою з певним вкрапленням галицьких діалектизмів, а їхнім автором є український підпільник, якого, на жаль, майже неможливо ідентифікувати з огляду на відсутність хоча б якихось підписів. Безумовно, обидва документи продукувалися однією людиною, оскільки другий тематично і стилістично є продовженням першого.

Основну увагу автор документів зосередив на таких аспектах, як соціальне становище та матеріальне забезпечення міського населення; відносини між місцевими мешканцями та прибулими зі східних областей представниками радянської і компартійної адміністрації; криміногенна ситуація в Станіславі.

Характеристика соціальних аспектів життя міста у перші повоєнні роки здебільшого сконструйована на основі протиставлення двох категорій населення, а саме прибулих «східняків» і місцевих мешканців. Автор документа відзначив прагнення прибулих до Станіслава працівників адміністрації і партапарату, а також навіть робітників, які початково не мали ніяких статків (приїхали «зі своїх

сторін майже без ніякого віна»), покращити своє матеріальне становище шляхом отримання квартир та надбання одягу. Водночас відзначено нужденне становище солдатів місцевих радянських військових частин, які просили харчів у місцевих жителів, а також інвалідів німецько-радянської війни, які займалися жебракуванням (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 97).

У документах підкреслено важку економічну ситуацію і наявність «чорного ринку», окресленого під поняття спекуляції. Важливо, що в обох документах подано тогочасні ціни «чорного ринку» на найважливіші товари, що дає змогу їх зіставити і прослідкувати динаміку інфляції та інтенсивного зростання цін. Так, якщо у листопаді 1946 р. два кілограми хліба коштували 40 крб., то у березні 1947 р. – вже 100–140 крб. Ціна на картоплю зростає з 300 до 1 000–1 600 крб. за один центнер, на м'ясо – із 40 до 80–100 крб. за кілограм, на борошно – з 3 500 до 4 000–7 000 крб. за центнер (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 97, 98). Як бачимо, менш ніж за півроку подорожчання цих продуктів відбувалося удвічі-утричі.

Говорячи про розміри спекуляції у Станіславі, автор документів зазначає так: «Ціле місто плоттю і кров'ю заінтересоване в спекуляції, що одинока сьогодні дає можливість кожному дихати, «пхати біду наперед». Дуже мало є таких, щоб не пробували цього фаху» (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 97). Торгівля на ринку відбувалася навіть у дні державних свят. Міські спекулянти, згідно з документом, перепродували переважно «мануфактуру», зокрема тканини, одяг, взуття з Німеччини, Чехословаччини, Румунії і Польщі, а також із колишнього єврейського гетто, яке існувало в Станіславі у роки нацистської окупації. Ціни на тканинні фабричні вироби були нижчими, ніж ціни на харчову продукцію (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 98). Ще однією проблемою для населення міста у цей час стала незабезпеченість опалювальним матеріалом, передусім дровами.

Відзначено у документах також такі непривабливі сторінки радянської дійсності, як черги у крамницях, хабарництво та розкрадання на підприємствах і установах. Щодо останнього явища автор документа дещо літературно представляє своєрідний «суспільний договір» між працівниками: «Так, практикують партійні, безпартійні, начальники, робітники в магазинах, заводах чи крамницях. Між начальниками і «простими» заключається умова: – зобов'язання /далеко сильніше як всякі соцзмагання/: не кажи ти – не скажу я, буде мені – буде тобі, не буде мені – не буде тобі» (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 98).

Відносини між місцевими мешканцями та прибулими зі східних областей (а їх начебто було три чверті від кількості населення міста) в аналізованих документах подано крізь призму протиставлення «свій – чужий». Автор документа передусім намагався змалювати образ представників окупаційної адміністрації. Він показує їх людьми, які понад усе дбають про матеріальне забезпечення себе і своїх родини. Партійні функціонери і вищі військові чини гарно одягаються, їздять у трофейних автомобілях («лімузинах»), займають «найвигідніші помешкання в центральних вулицях» (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 99). Водночас вони займаються хабарництвом, крадуть і продають державне майно, аж ніяк не турбуються вивченням марксизму-ленінізму. Акцентування байдужого ставлення правлячої верхівки міста до потреб населення здійснено в описі важкого становища жителів Бессарабії, які прибували до Станіслава, намагаючись заробити хоч якісь кошти, але часто помирили на вулицях через переохолодження (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 98).

На противагу вищим управлінським кадрам автор документа представляє інших прибулих зі східних регіонів осіб. Зокрема, розповідає про «прибувшу молодь», яка захоплюється місцевими ознаками європейського життя, віддає перевагу іноземним фільмам і літературі перед радянськими взірцями (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 100). Говорить про дівчат і жінок, переважно комсомолок та активісток, які працюють на заводах, а свої заробітки витрачають на одяг (багато з них одягнуті нужденно) й відвідування театрів і кінотеатрів (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 97). Серед них були й такі, що усвідомлювали існування нерівності в СРСР, бачили заможніше життя радянсько-партійної верхівки і розуміли власне нужденне існування. Автор навіть підкреслює, що «простий східний елемент називає партійних паразитами». Попри це, автор не симпатизує «простим східнякам», лише прагне підкреслити несправедливість радянської соціальної системи, відмінність реального життя від більшовицьких гасел. Для нього, як місцевого мешканця, прибулі «східняки» були представниками чужої ментальної і політичної культури, які звикли кривити душею і підкорятися владі, дотримуючись таких засад: «Кажуть тобі чорне – кажи, що чорне, кажуть тобі, що біле – кажи, що біле» (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 99).

У документі згадано й «зоологічну ненависть» партійної та енкаведистської верхівки до місцевої української інтелігенції. Водночас автор говорить про ставлення до «бандерівців» з боку прибулих.

Останні, з одного боку, усіх місцевих мешканців називають «бандерівцями» (навіть потяг, яким часто користується місцеве сільське населення, найменували «бандерівським»), з іншого боку, бояться структур українського визвольного руху, не бажають покидати межі Станіслава і виїжджати у справах до сільської місцевості (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 99). Автор відзначає наявність широкої агентури НКВС і з жалем говорить про відсутність усвідомлення місцевими жителями цієї загрози (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 100).

Місцеве ж населення, яке відіграє незначну роль у місті, ставиться до «советів» з осторогою, вибирає пасивність через загрозу державного терору. Автор відзначає, що в одному з інститутів Станіслава західноукраїнські студенти виступали проти слів викладача, який заперечував факт голоду 1946–1947 рр. у радянській Україні. Він пише про розмови місцевих жителів про «страхиття і кризи большевицького режиму», підкреслює наявність гострих суперечок між місцевими та «прибувшими». Із задоволенням відзначено у документах бажання дівчат зі східних областей України одружуватися з представниками місцевого населення, бо почувають відразу до «москалів», але також констатовано прагнення окремих містян зав'язати тісну дружбу з «партійним елементом» (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 99–100).

Автор аналізованих документів констатує домінування російської мови у Станіславі («Панівною мовою в місті є виключно російська мова»), відзначає поширення її серед місцевих мешканців, особливо дітей, шкільної молоді (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 97). З іншого боку, він намагався підкреслити несприйняття місцевими мешканцями російськомовних «східняків», які, на відміну від тубільного населення, користувалися пільгами і впливом. Таке ставлення, безумовно, відчувалося прибулими, а деяких з них навіть начебто підштовхувало до самовиправдання. Автор зауважує, що після якоїсь суперечки з місцевими мешканцями жінка-росіянка «у відчай» сказала: «Що ж я винна, що я росіянка!» (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 100).

Значну увагу в документах приділено складній криміногенній ситуації в повоєнному Станіславі. Вочевидь, автора, як місцевого мешканця, серйозно турбувало це питання. «Нема дня без того, щоб когось не обікрали днем на торзі, або не ограбили вечером» (с. 97зв), – зауважує укладач документів. Він говорить про бандитизм, активну діяльність злочинних угруповань, переказує чутки про причетність працівників НКВС

до пограбувань, наводить метод нічного нападу і грабунку з боку злочинних угруповань (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 98).

Висновки. Отже, аналізовані документи «Із міста Станіслава» та «Станіславів-місто» є зведенням відомостей про життя населення обласного центру Станіславщини. Перший з них написано у листопаді 1946 р., другий – у березні 1947 р. Вони містяться в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (м. Київ). Документи написані машинописом українською мовою з певним вкрапленням галицьких діалектизмів, а їхнім автором був член українського націоналістичного підпілля, якого, на жаль, майже неможливо ідентифікувати з огляду на відсутність хоча б якихось підписів. Безумовно, обидва документи продукувалися однією людиною, оскільки другий тематично і стилістично є продовженням першого. Основну увагу автор документів зосередив на таких аспектах, як соціальне та матеріальне забезпечення міського населення; відносини між місцевими мешканцями та прибулими зі східних областей представниками радянської і компартійної адміністрації; криміногенна ситуація в Станіславі. Вважаємо зазначені документи важливим і репрезентативним історичним джерелом до історії повсякденного життя населення Станіслава у перші повоєнні роки (1946–1947). Документи публікуються мовою оригіналу з дотриманням необхідних археографічних вимог.

Документ 1

ІЗ МІСТА СТАНІСЛАВА

Майже 3/4 населення міста становлять прибувші зі Сходу /совети/. Це – працівники партії, адміністрації, робітники на всіх заводах і фабриках, рознощики газет, працівники артилей і т. д. Кожний, хто дістав вже тут посаду, старається негайно стягнути до себе свою рідню. Стверджують всі: «У Западній харашо живйотся». Приїжджають зі своїх сторін майже без ніякого віна. Але тут скоро слідно на них «галантерійну» і «туалетну европеїзацію». Найскорше здобуваються на це партійні та їх сім'ї, що раз у раз замовляють в артилях нові убрання, плащі /скіряні/ і взуття. Найбільше труду і клопотів веде за собою справа кватирування. Цю справу формально нормують домоуправління, а контроль проводять окремі довірені /майже завсіди зі Сходу/ районові.

Найбільше прибуло до міста дівчат і жінок. Це в більшій мірі комсомолки, активістки, досить часто з неповно-середньою освітою, але затруднені в звичайній заводській праці. Свої заробітки витрачують на зверхній декорум та постійні недільні білети в кіно /3, 5, 7 крб./, чи театр. Дуже

багато з них хоч одягнені нужденно, а проте не забувають про фільми і музику.

В невідрадних обставинах живуть червоноармійці. Багато з них ходить щодень по дорогах, щоб купити дещо з'їсти. Дуже часто можна вчути голосну лайку старшин або простих вояків на дорожечу і шалену спекуляцію в місті. Про стан забезпечення їх продовольством свідчить красномовно ось який факт: «Дайте, тьотя, кушать, а скину вам рубашку». В ще гірших умовах опинились інваліди «вітчизняної війни». Їх можна бачити – з медалями і орденами, як звичайних прошаків. Завсіди обурені і люті, вимагають безумовно від прохожих або продавців грошевої заповоги.

Панівною мовою в місті є виключно російська мова. Скрізь «штокають» місцеві урядники, активісти і всякі антисупільні елементи. Навіть малі діти в багатьох випадках, коли перебувають в товаристві з большевицькими, говорять прекрасно по-русски. В таких школах, як ЖДУ /Железнодорожное училище/, ФЗУ і фізкультурний технікум, викладають всі предмети російською мовою. У інших школах учні зі сходу відповідають завсіди на російській мові. На вулиці-до військових ніхто інакше не звертається як не по-русски.

Ціле місто плоттю і кров'ю заінтересоване в спекуляції, що одинока сьогодні дає можливість кожному дихати, «пхати біду на перед». Дуже мало є таких, щоб не пробували цього фаху. Навіть у жовтневе свято спекулювали на Транітарях. Найчастіше жінки партійних або урядовців перепродують державні товари, робітники свої премії і оплати, інші – товари, куплені у віддалених містах /Калуш, Болехів, Стрий/. Стрічаються теж товари з Німеччини, або ще навіть з часів Польщі. Для кращої орієнтації послужать ось-такі дані:

Хліб	2 кг	40 крб.
Мука біла	1 “	35 крб.
Бульба	1 центр	300 крб.
Молоко	1 л	8–10 крб.
м'ясо /свиняче/	1 кг	40–”–
цукор	1 кг	120–”–
яйця	1 шт.	5–”–
сир	1 кг	30–”–
сірник	1 к.	3–”–
нафта	1 л	15–”–
мило /до рук/	1 шт.	60–”–
сукно	1 м	100–200–”– / держ. ціна 200–1 000–”– / спекул. ціна/
сорочка	1 шт.	300–”–
підшви	1 пара	350–”–
верхи /до чобіт/	1–’–	600–”–

/Середньо робітник одержує місячно за свою працю 300–400 крб./.

Перед державними «магазинами» і «торгами» стоять завсіди черги. Тут дуже часто трапл[я]ються скандальні сварки і колотнечі між «звичайними» і «літерними». Так називають партійних жінок із спеціальними картками без черги. Місцеві не здержують обурення, але голосно висловлюють його: мовляв, це так, як у німців «фольксдойчери».

Отже, щоденним завданням міського громадянина або громадянки є розвідати про черги і що будуть видавати. Під таким самим кутом розвідують /дуже наївно/ строк нової війни. Дуже хочеться їм «золотого ярмарку», піти до повних магазинів, розламати двері і носити та возити звідти добро до своєї хати. До цього діла всі прекрасно підготовані. Може завтра, може позавтру.

Та є дуже багато таких, що не ждуть цього моменту, а користають з кожної найменшої нагоди таки сьогодні. Тому то в місті є дуже поширені крадежі і наскоки. Нема дня без того, щоб когось не обікрали днем на торзі, або не ограбили вечером з убрання чи взуття, пускаючи додому в підштанцях. Характерне, що навіть у день, коли хтось бачить процес крадежі грошей з кишені свого сусіда – звичайно, мовчить. Чому? По-перше: багато з тих злодіїв є працівниками НКВД з револьверами; по-друге: їх є цілі прекрасно зорганізовані і мстиві шайки. «Пощо я буду говорити, щоб ніс мені відрізали?» – так оправдують люди свою пасивність. Є випадки, що навіть самі міліціанти відмовляються зачіпати таких шубравів. Мотивують це страхом. Нічні напади рідшають, бо мирні громадяне не показують вечером носа по темних заулках. Дотепніші «батяри» засідають на окраїнах міста край стежок, кудою вертаються селяни з міста з накупленими запасами. Подібні крадежі відбуваються на поїздах, громадських будинках і на вокзалі. З большевицької сторони не видно поважніших заходів боротьби проти цих розгуляних проявів.

Другою ще більш масовою і успішною крадежію є крадіж по всіх урядах, підприємствах, заводах, фабриках, артілях і т. п. Тут витворилось своєрідне поняття. Якщо не вкрадеш, то й не проживеш. Кожний, хто вміє красти /на думку всіх кваліфікованих під тим оглядом спеців/ ходить не голодний і не обдертий. Всякий начальник, що приїхав дуже мізерно зі Сходу, за короткий місяць стає «паном» або /якщо не вміє добре красти/ переходить на другу роботу. Чималу роль відіграє у всіх таких справах хабар. Найбільше практикують його спекулянти відносно особи районного, що накладає штраф за не контрактний убір свиней або телят. Отже, першою справою в місті залишається продовольство.

Листопад, 1946 р.

Джерело: ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 97–98.

Документ 2

Станіславів-місто

Можна сказати, що місто залишається торговельно-спекуляційним ринком. Значно більша частина міських громадян залежна від приватного довізного сільського доволюства! Пенсії та пайки, видані на картки, абсолютно не можуть забезпечити навіть мінімум міських громадян. Тим більше, що харчеві картки видаються тільки затрудненим у державній праці. Одинокий вихід шукають всі та завсіди в спекуляції та крадіжці, хабарництві та злочинстві.

По конторах, звичайно, крадіж виявляється у підфалшованні цифер виробітку або замовчуванні розтрат. Так практикують партійні, безпартійні, начальники, робітники в магазинах, заводах чи крамницях. Між начальниками і «простими» заключається умова: – зобов’язання /далеко сильніше як всякі соцзмагання/: не кажи ти – не скажу я, буде мені – буде тобі, не буде мені – не буде тобі, товариш начальник! Контрольори-ревізори теж контролюють хабарями – тисячами.

Характерно, що в багатьох випадках працівники продають держав[н]і речі. Наприклад: стрижінні та голярські приладдя з парикмахерської, технічні приладдя із залізничного центру, міхи з магазинів і т. п.

Ще краще процвітає в місті професійне злочинство – бандитизм. Митцями у цьому ділі є русські жуліки і багато працівників НКВД. Всі вони озброєні та зорганізовані в рухливі шайки. В м. лютому 1947 р. накрили одну таку шайку, що складалася з 18-х автоматчиків. Мали вони нагробованого майна на кілька вантажних авт. Це, здається, одинокий метод боротьби большевицької поліції проти злочинства: хай накрадуть багато, а ми все разом захватимо. Таким чином знайдені речі не треба віддавати власникам.

Ще інші вдаються до такої штуки, що вперше висилають до деяких хат своїх розвідників як урядових адміністраторів чи технічних монтерів. Опісля нічю приїздять автотом у знайоме місце на грабунок. Большевики аж надто задоволені, що населення нарікає на злочинців та бандитів, а не на них.

Голод шлунка заставляє міський елемент вдаватися до всіх і всяких засобів. Цей сам фактор підвищує безперервно ціну та харчі:

мука	4 000–7 000 крб. за 1 цнтр
картопля	1 000–1 600 “ за 1–”–
хліб 2 кг	100–140 “
м’ясо	80–100 “ за 1 кг
товщ	200–250 “ за 1 кг
молоко	10–15 “ за 1 л

Повищі продукти привозять селяни з підміських сіл або придністровських районів. Торг на ринку ведеться навіть у неділі та у всі большевицькі державні свята. Міські спекулянти в тому числі і жиди/ перепродують головню мануфактуру. Це матеріяли з Німеччини, з жидівського гетто, або привезені з Чехословаччини, Румунії і Польщі. Ціни на полотняні фабричні вироби [у] порівнанні з харчевими доволі низькі. Найбільший попит щодо сукняних костюмових матеріялів позначається серед прибутих зі Сходу, головню серед дружин офіцерів та партійних.

Не менше, як харчі, а особливо зимою, в місті є дуже актуальне топливо. Майже ціле місто залежне виключно від довізних дров. Їх привозять селяни з підлісних /чорноліських/ сіл як лупаниці або готові колени поліна у в’язках. Підвода дров коштує 200–300 крб. Кожного дня доводиться міським жителям виглядати у вікна, чи не везуть паливо. Большевицькі урядові установи теж відчують брак палива, але не бажають заплатити селянинові аж так багато. Тому то вислані міліціанти або різні «специ» відбирають дрова без копійки. Претекст до цього знайдеться все.

Новими дуже нещасними гостями цієї зими були в місті басарабці. Вони продавали порівняно по низьких цінах свої вовняні вироби /килими, коци, скарпетки, рукавиці, светери і т. п./ Майже всі ці нуждарі ночували на ринку під мурами, або на вокзалі. Майже щотижня замерзало кількох.

2 березня 1947 р. везли через місто дві фіри таких трупів. Це абсолютно не зворушує большевицьку адміністрацію або міське населення, яке вороже наставлене до прибувших із Басарабії. Раз у раз у місті виринали наклепницькі чутки, що, мовляв, басарабці ріжуть людей, дітей, ховають у себе грубі тисячі. Це очевидно мала бути маскіровка для енкаведівсько-бандитського грабежу й убійств.

Серед такої міської спекуляційної смоктанини всяка мораль і етика опинилась на дні.

Політичне обличчя:

Кількісно партійних і комсомольських членів у Станіславові є досить. Нпр.: у медінституті – 350 комсомольців, на залізниці та в ЖДУ майже всі молоді працівники та учні. Але про якість їх не свідчить ні знання, ні робота. Кожний партійний – як правило – прибув сюди з родиною, для якої старає все найкраще та найдорожче. Вже сам зверхній вигляд відрізняє партійних від «простих советських людей». Коли запитали одну убогу, одягнену у фуфайку, комсомолку, чому вона не має такого костюму, як всі партійні, вона відповіла: «це вірно, що в СССР є нерівність. Але цього

мені не говоріть, бо я є комсомолка». Ось яке «глибоке» переконання комсомольської молоді.

Так само строго відмежовані від сірої салдатської маси офіцери. Вони мають у місті свій «дом офіцера». Сім'ї та діти вищих офіцерів /полковників, генералів/ їздять лімузинами. Навіть до школи на кількасот метрів приїздять їхні сини на автомобілі. Для їхньої сім'ї віддано теж найвигідніші помешкання в центральних вулицях.

Найменше інтересу проявляють партійні кадри до виучування марксизму і лєнінізму. По школах і інститутах дуже рідко хто прочитає весь курс історії ВКП(б). Щоб вив'язатись на іспитах, вистарчає прочитати лише «висновки». Лекції історії ВКП(б) чи питань лєнінізму перетворюються у загальний сміх як годину анегдот.

Про большевицьку пресу кружляє між всіми дотепами оцінка: «В «Правде» нет известий, в «Известиях» нет правди». З міської преси населення читає в першу чергу урядові оголошення чи розпорядження. Статті в редакції так змінені від авторських рукописів, що дуже часто останні не можуть пізнати своєї кореспонденції.

Спеціальну роллю намагалась большевицька преса в місті відіграти в час виступу Вишинського на Генеральній Асамблеї про видачу біженців, головно українських емігрантів. Большевики почали збирати підписи від авторитетних місцевих людей /проф. думки лікарів Малиновського, Синятовича та других/. В загальному большевицька партія, як і всюди, має багато мороки з подібними особами. Тутешні професори і викладачі дуже часто помиляються, хибно насвітлюють події чи твори, абсолютно не знають марксизму.

Багато з партійної та енкаведівської верхівки дише до місцевої інтелігенції зоологічною ненавистю. Ось характерний випадок. Студент купує у кіоску журнал «Україна». На це замічає острим тоном енкаведівський «тип»: «Там нема написано, як будувати державу в лісі». Некраще відносяться подібні типи до селян, які на ринку привозять свої продукти. Відважних «молодиць», які сміло відповідають усяким напасливим гостям, називають «бандеровками». Таким самим ім'ям називають партійні усіх своїх урядових «спеців», що вміють потягнути з державного конта поважну суму.

Страх серед партійних та адміністрації перед «бандерівцями» панує непослаблено й досі. Найбільшою карою для такого цивільного «партійця» є примусовий виїзд з області в райони і села. Навіть поїздами перебувати дорогу страшно. Одинокий поїзд Станиславів – Стрий – безпечний /його називають «бандерівський»/, бо ним переважно їздить місцеве сільське населення.

Простий східний елемент називає партійних паразитами. Невдоволених серед них «простих» є дуже багато. Але вони сьогодні додержують таких засад: «Кажуть тобі чорне – кажи, що чорне, кажуть тобі, що біле – кажи, що біле». Ех, Господи Боже! Щось станеться, так воно не буде. Є ще й такі, що надіються на деяку пільгу від партії чи уряду. Головно надіються, що «знесуть» колгоспи. Кажуть: «От знесли пагони, знесли наркомати, може й знесуть колгоспи».

Трапляються випадки, що голосно і відкрито заперечують большевицьку брехню. Нпр.: В одному з інститутів в м. лютні ц. р. на викладах історії ВКП(б)/ учні зі ЗУЗ голосно запротестували лекторові, який твердив, що в села Західної України прибувають за хлібом лише селяни-одноосібники і то лише з Басарабії. Молодь із лавок хором заперечувала: «Ні! Прибувають з колгоспів України теж! з Київщини! з Вінничини!». Лектор намагався як-небудь заперечити учням, кажучи, що він дістав від своїх батьків-колгоспників листа, які не голодують, бо зарізали козу, а мають ще корову. На таке від учнів була відповідь: «Е, поки дійшов лист сюди, то вже напевно корову зарізали!».

Подібні розмови, які викривають страхіття і кризис большевицького режиму, можна почути на ринку чи в чергах. Особливо йде гостра суперечка між місцевими та прибувшими. У відчаю росіянки відповідають місцевим: «Что ж я виновата, что я русская!».

Прибувши молодь пристосовується та захоплюється місцевою «європеїзацією» та взагалі місцевим побутом. Навіть читати для неї будь-який закордонний роман є чимсь приємним та багато кращим, як штамповані твори марксизму-лєнінізму. Кожний закордонний фільм приковує до себе далеко більшу увагу молодіжних глядачів, ніж найбільш героїчний радянський революційний фільм. Можна при тому згадати, що всякі «безідейні» фільми користуються найбільшою популярністю та захопленням. Місцевий театр здобув собі дуже незavidну опінію. Не диво, отже, що шефство над ним обняв аж київський театр ім. Франка. Треба було аж такої помочі, щоб задоволити глядача.

Не випадковим явищем є той факт, що багато дівчат зі СУЗ годиться дуже радо одружитись з місцевим. Вони чують відразу до «москалів», жуліків та різнорідних хулігарів, що безвідповідально розкладають сім'ю. Особливий пріо[ри]тет у цьому випадку за демобілізованими старшинами Червоної Армії. Треба признати, що у місті всі прибувші незвичайно піклуються за своїх дітей, хоч це коштує багато зусилля, труду. Матері не залишили навіть найменших дітей вдома або в яслах, але годують їх при собі.

Тутешнє місцеве населення, що залишилося в місті та головню на периферіях, відіграє дуже незначну роллю. Воно старається бути пасивним у всіх випадках, зберегтись перед терором. Лише «сутеринний» елемент парадує в тісній дружбі з партійним елементом.

Є ще й окрема категорія міської інтелігенції, яка провинилась або колись причинилась, прислужилась большевицькій владі, а тепер зі страху та задля черева й туалети шукає протекції у большевицьких панів та «поважних риб». Вони вагаються до вступу на чисто підлу і ганебну службу у большевиків, бо не можуть твердо устійнити, чи скоро чи пізно буде війна. Один із таких «панів» виклав у приватному товаристві таку заяву: **Як видадуть Бандеру і Мельника – то пишусь до комсомолу!**

Звичайно місто про наш рух інформують сільські жінки, які приносять до сталих і знайомих мешкань набіл чи молоко. Їхня розповідь у багатьох випадках перебільшена. Але факт остається фактом, і ціле місто скоро інформоване про головні події.

В місті розбудована до найширших мір енкаведівська агентура. /По каменицях, по урядах, по школах/. Це одна з найсерйозніших небезпек усякому проявові здорової думки. Тим більше, що населення /міськове/ не усвідомлює собі цієї загрози.

Ходять слухи, що органи НКВД-НКГБ присікають рух жидів. Деякі жиди мали б бути на службі англійської чи американської розвідки. Минулого року большевицькій поліції вдалося зловити шпіонажні матеріали, а їх власник-жид утік. Мав це бути партійний і то на відповідальній обласній роботі. Зимою, особливо в лютому, НКВД декілька разів провіряло пасажирів на місцевій станції пізно вечером. Бували випадки посиленої контролю в місті по вулицях та по квартирах. Формальну провірку документів «районові» досить часто занедбують, бо вона фактично не дає жодних результатів.

Під таким контролем все одно довіря між сусідами чи знайомими дуже мізерне.

Березень, 1947 р.

Джерело: ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 98–100.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухів І., Француз А. Станіславщина: Двадцять буремних літ (1939–1959): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ, 2001. 335 с.
2. Біла С., Лозинська І., Вовк Л. Теоретико-методичні засади вивчення історії повсякдення Дрогобищини (1944–1953 рр.) у старшій школі. *Проблеми гуманітарних наук* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія. 2021. Вип. 7/49. С. 13–53.
3. Галів М. Радянська педагогіка в дії: документи управління МДБ та обкому компартії Дрогобищини щодо побиття учнів у школах області. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015а. Вип. 13. С. 13–20.
4. Галів М. Участь учнівської та студентської молоді Дрогобицької області в національно-визвольному русі (1946–початок 1947 рр.): мовою одного документа. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2015b. Спецвип. II. С. 465–474.
5. Галів М., Ільницька Н. Лист галицького правника Михайла Боднара до керівників радянської держави (13 серпня 1945 р.): аналіз кризь призму історії повсякдення. *Проблеми гуманітарних наук* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія. 2021. Вип. 7/49. С. 102–118.
6. Галів М., Огар А. Документальні свідчення про депортацію німців із території Станіславської області України (1946). *Сумський історико-архівний журнал*. 2020. № XXXV. С. 31–41.
7. Галів М., Свійонтик М., Ющизин М. Освітній процес у Львівському державному педагогічному інституті (1944–1953): організаційні та змістові аспекти. *Молодь і ринок*. 2021. № 10 (196). С. 11–18.
8. Галів М., Свійонтик О. Повсякденне життя школярів у Кременці на Тернопільщині (1949 р.): документальне свідчення. *Проблеми гуманітарних наук* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія. 2021. Вип. 7/49. С. 155–167.
9. ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
10. Гриник Л. Жінка – об'єкт насильства в українському підпіллі: правда чи міф? *Проблеми гуманітарних наук* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія. 2021. Вип. 7/49. С. 206–225.
11. Ільницький В., Галів М. До історії діяльності молодіжних українських націоналістичних організацій на Дрогобищині: нове документальне свідчення. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2015. Спецвип. II. С. 475–485.
12. Ільницький В., Кантор Н. Повсякденне життя на Дрогобищині (1946 р.): нове документальне свідчення. *Проблеми гуманітарних наук* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія. 2021. Вип. 7/49. С. 120–155.
13. Ільницький В., Кантор Н., Батюк Т. Повсякденне життя у Дрогобицькому учительському інституті: новий документ до історії (1946–1949). *Проблеми гуманітарних наук* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія. 2020. Вип. 6/48. С. 342–364.
14. Культурне життя. *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Том I: 1939–1953*. Київ: Наукова думка, 1995. 750 с.
15. Попп Р., Ярушак М. Житловий аспект повсякдення інтелігенції західного регіону України у 1944–1953 рр. *Проблеми гуманітарних наук* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія. 2021. Вип. 7/49. С. 72–90.

16. Свійонтик О., Галів М. Документ з історії повсякденного життя Чернівецького державного учительського інституту (1948 р.): археографічний аналіз. *Молодь і ринок*. 2021. № 2 (188). С. 16–21.
17. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. : нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1998. 941 с.
18. Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття. 1939–1955. Київ : Українська видавнича спілка, 2005. 840 с.
19. Старка В. Повсякденне життя західноукраїнського села в умовах тоталітарних режимів 1939–1953 рр. : дис. ... докт. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Переяслав-Хмельницький, 2019. 540 с.
20. Ярушак М., Свійонтик О., Галів М. Загальноосвітнє шкільництво західних областей України (1944–1953) у вимірах історії повсякдення (історіографічний аспект). *Молодь і ринок*. 2021. № 3 (189). С. 15–23.

REFERENCES

1. Andrukhiv I., Frantsuz A. *Stanislavshchyna: Dvadtsiat buremnykh lit (1939–1959): suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz* [Stanislavshchyna: Twenty Turbulent Years (1939–1959): Socio-Political and Historical-Legal Analysis]. Ivano-Frankivsk, 2001. 335 s. [in Ukrainian].
2. Bila S., Lozynska I., Vovk L. Teoretyko-metodychni zasady vyvchennia istorii povsiakdennia Drohobychchyny (1944–1953 rr.) u starshii shkoli [Theoretical and methodological principles of studying the history of everyday life in Drohobych (1944–1953) in high school]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Istoriiia*. 2021. Vyp. 7/49. S. 13–53 [in Ukrainian].
3. Haliv M. Radianska pedahohika v dii: dokumenty upravlinnia MDB ta obkomu kompartii Drohobychchyny shchodo pobytta uchniv u shkolakh oblasti [Soviet pedagogy in action: documents of the MGB and the regional committee of the Drohobych Communist Party on the beating of students in schools in the region]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2015a. Vyp. 13. S. 13–20 [in Ukrainian].
4. Haliv M. Uchast uchnivskoi ta studentskoi molodi Drohobyt'skoi oblasti v natsionalno-vyzvolnomu rusi (1946 – pochatok 1947 rr.): movoiu odnogo dokumenta [Participation of pupils and students of Drohobych region in the national liberation movement (1946 – early 1947): in the language of one document]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk*. 2015b. Spetsvypusk II. S. 465–474 [in Ukrainian].
5. Haliv M., Ilnytska N. Lyst halytskoho pravnyka Mykhaila Bodnara do kerivnykiv radianskoi derzhavy (13 serpnia 1945 r.): analiz kriz pryzmu istorii povsiakdennia [Letter of the Galician lawyer Mykhailo Bodnar to the leaders of the Soviet state (August 13, 1945): analysis through the prism of everyday history]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Istoriiia*. 2021. Vyp. 7/49. S. 102–118 [in Ukrainian].
6. Haliv M., Ohar A. Dokumentalni svidchennia pro deportatsiiu nimtsiv iz terytorii Stanislavskoi oblasti Ukrainy (1946) [Documentary evidence of the deportation of Germans from the territory of the Stanislav region of Ukraine (1946)]. *Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal*. 2020. № XXXV. S. 31–41 [in English].
7. Haliv M., Sviontyk M., Yushchyshyn M. Osvitnii protses u Lvivskomu derzhavnomu pedahohichnomu instytuti (1944–1953): orhanizatsiini ta zmistovi aspekty [Educational process in Lviv State Pedagogical Institute (1944–1953): organizational and content aspects]. *Molod i rynek*. 2021. № 10 (196). S. 11–18 [in Ukrainian].
8. Haliv M., Sviontyk O. Povsiakdenne zhyttia shkoliariv u Kremetsi na Ternopilshchyni (1949 r.): dokumentalne svidchennia [Everyday life of schoolchildren in Kremenets in Ternopil region (1949): documentary evidence]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Istoriiia*. 2021. Vyp. 7/49. S. 155–167 [in Ukrainian].
9. *HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy* [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine].
10. Hrynyk L. Zhinka – ob'ekt nasylstva v ukrainskomu pidpilli: pravda chy mif? [Woman – the object of violence in the Ukrainian underground: truth or myth?]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Istoriiia*. 2021. Vyp. 7/49. S. 206–225 [in Ukrainian].
11. Ilnytskyi V., Haliv M. Do istorii diialnosti molodizhnykh ukrainskykh natsionalistychnykh orhanizatsii na Drohobychchyni: nove dokumentalne svidchennia [To the history of youth Ukrainian nationalist organizations in Drohobych: a new documentary evidence]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk*. 2015. Spetsvypusk II. S. 475–485 [in Ukrainian].
12. Ilnytskyi V., Kantor N. Povsiakdenne zhyttia na Drohobychchyni (1946 r.): nove dokumentalne svidchennia [Everyday life in Drohobych (1946): a new documentary evidence]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Istoriiia*. 2021. Vyp. 7/49. S. 120–155 [in Ukrainian].
13. Ilnytskyi V., Kantor N., Batiuk T. Povsiakdenne zhyttia u Drohobyt'skomu uchytelskomu instytuti: novyi dokument do istorii (1946–1949) [Everyday life at the Drohobych Teachers' Institute: a new document to history (1946–1949)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Istoriiia*. 2020. Vyp. 6/48. S. 342–364 [in Ukrainian].
14. *Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli. Dokumenty i materialy. Tom I: 1939–1953* [Cultural life in Ukraine. Western lands. Documents and materials. Volume I: 1939–1953]. Kyiv: Naukova dumka, 1995. 750 s. [in Ukrainian].
15. Popp R., Yarushak M. Zhytlovyi aspekt povsiakdennia intelihentsii zakhidnoho rehionu Ukrainy u 1944–1953 rr. [Housing aspect of everyday life of the intelligentsia of the western region of Ukraine in 1944–1953 rr.]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Istoriiia*. 2021. Vyp. 7/49. S. 72–90 [in Ukrainian].

16. Sviontyk O., Haliv M. Dokument z istorii povsiakdennoho zhyttia Chernivetskoho derzhavnoho uchytelskoho instytutu (1948 r.): arkhеоhrafichnyi analiz [Document on the history of everyday life of the Chernivtsi State Teachers' Institute (1948): archeographic analysis]. *Molod i ryнок*. 2021. № 2 (188). S. 16–21 [in Ukrainian].
17. Serhiichuk V. *Desiat buremnykh lit. Zakhidnoukrainski zemli u 1944–1953 rr.: novi dokumenty i materialy* [Ten turbulent years. Western Ukrainian lands in 1944–1953: new documents and materials]. Kyiv: Dnipro, 1998. 941 s. [in Ukrainian].
18. Serhiichuk V. *Ukrainskyi zdvyh: Prykarpattia. 1939–1955* [Ukrainian shift: Prykarpattia. 1939–1955]. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka, 2005. 840 s. [in Ukrainian].
19. Starka V. *Povsiakdenne zhyttia zakhidnoukrainskoho sela v umovakh totalitarnykh rezhymiv 1939–1953 rr.* [Everyday life of the western Ukrainian village in the conditions of totalitarian regimes 1939–1953]: dys. ... dokt. ist. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy. Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2019. 540 p. [in Ukrainian].
20. Yarushak M., Sviontyk O., Haliv M. Zahalnoosvitnie shkilnytstvo zakhidnykh oblastei Ukrainy (1944–1953) u vymirakh istorii povsiakdennia (istoriohrafichnyi aspekt) [Secondary schooling in the western regions of Ukraine (1944–1953) in the dimensions of everyday history (historiographical aspect)]. *Molod i ryнок*. 2021. № 3 (189). S. 15–23 [in Ukrainian].

УДК 94(477.85):323.1«1918»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-2>

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна),

доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) *vilnickiy@gmail.com*

Микола ГЛІБИЩУК,

orcid.org/0000-0002-3829-9736

кандидат історичних наук,

асистент кафедри всесвітньої історії

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) *m.hlibischuk@chnu.edu.ua*

БУКОВИНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО У РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЯХ 1918 РОКУ

Перша світова війна стала подією, яка докорінно змінила людську цивілізацію. Саме війна 1914–1918 років та початок революційних подій в Російській імперії 1917 року були тими чинниками, які дали змогу українському національному табору розпочати боротьбу за незалежність. Тематикою революційних подій 1918 року на Буковині активно займалися українські науковці, які, базуючись на архівних матеріалах, зуміли відтворити доволі детальну історію буковинського краю у революційних перипетіях 1918 року. Перш за все їх цікавили ключові події, роль окремих інституцій у цих процесах, національні спільноти тощо. Однак у їх дослідницькому фокусі перебували революційні тенденції загалом на території Буковини у 1918 році, але не участь буковинських селян у цих подіях. Саме цих обумовлюється мета статті, що полягає у характеристиці участі селян у революційних процесах у 1918 році на території Буковини. Методологія дослідження спирається на принципи історизму, науковості, застосування джерелознавчих методів, авторської об'єктивності, використовується метод внутрішньої критики джерел. Наукова новизна полягає в тому, що у публікації здійснюється одна з перших спроб проаналізувати участь буковинських селян у революційних перипетіях 1918 року. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що селяни були однією з ключових рушійних сил у революційних подіях 1918 року на Буковині. Звісно, прихід на територію регіону румунських збройних сил наприкінці 1918 року і приєднання краю до Королівства Румунії звели нанівець революційну боротьбу буковинців, у тому числі селян, за об'єднання з Україною. Однак ідея української державності не зникла, вона утвердилася у свідомості багатьох українців на цілі десятиліття і згодом, за інших обставин кінця ХХ ст., дістала свою реалізацію.

Ключові слова: Перша світова війна, Буковина, Українська революція 1917–1921 років, селяни.

Vasyl ILNYTSKYI,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

PhD Hab. (History), Associate Professor,

Head of the Department of Ukraine's History

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine),

Associate Professor at the Department of Mobilization, Organizational, Staffing,

Human Resources and Defense Planning

National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi

(Lviv, Ukraine) *vilnickiy@gmail.com*

Mykola HLIBISCHUK,

orcid.org/0000-0002-3829-9736

PhD (History),

Assistant Professor at the Department of World History

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

(Chernivtsi, Ukraine) *m.hlibischuk@chnu.edu.ua*

BUKOVINIAN PEASANTRY IN THE REVOLUTIONARY EVENTS OF 1918

The First World War was an event that radically changed human civilization. It was the war of 1914–1918 and the beginning of the revolutionary events in the Russian Empire in 1917 that were the factor that allowed the Ukrainian

national camp to begin the struggle for independence. Ukrainian scholars were actively involved in the revolutionary events of 1918 in Bukovyna. Based on archival materials, they managed to recreate a fairly detailed history of the Bukovyna region in the revolutionary vicissitudes of 1918. First of all, they were interested in key events, the role of individual institutions in these processes etc. However, their research focus was on revolutionary trends in Bukovina in general in 1918, but not on the participation of Bukovina peasants in these events. The purpose of the article is to determine these – to characterize the participation of peasants in the revolutionary processes in 1918 in Bukovina. The research methodology is based on the principles of historicism, scientific nature; the use of source research methods, author's objectivity, and the method of internal criticism of sources is used. The scientific novelty lies in the fact that this publication is one of the first attempts to analyze the role of Bukovinian farmers in the revolutionary upheavals of 1918. Summing up, we note that the peasants were one of the key driving forces in the revolutionary events of 1918 in Bukovina. Of course, the arrival of the Romanian armed forces in the region at the end of 1918 and the annexation of the region to the Kingdom of Romania nullified the revolutionary struggle of the Bukovinians, including the peasants, for the unification of Ukraine. However, Ukrainian statehood did not disappear; it was established in the minds of many Ukrainians for decades and later, under other circumstances of the late twentieth century got its realization.

Key words: First World War, Bukovina, Ukrainian revolution 1917–1921, peasants.

Постановка проблеми. Перша світова війна стала подією, яка докорінно змінила людську цивілізацію. Велика війна 1914–1918 років, як прийнято називати цей світовий конфлікт у західній історіографії, спричинила суттєві перетворення у кожній царині життя суспільства та трансформувала політичний ландшафт тогочасного світу. Якщо до 1914 року на політичній мапі домінували імперії (Велика Британія, Франція, кайзерівська Німеччина, Австро-Угорщина, царська Росія, Османська імперія), то після завершення Першої світової війни національні держави зайняли провідні позиції. Більш того, нації, які раніше перебували у складі імперських державних утворень, отримали шанс створити власні держави. Таке «вікно можливостей» відкрилося і для українців. Саме війна 1914–1918 років та початок революційних подій в Російській імперії 1917 року були тими чинниками, які дали змогу українському національному табору розпочати боротьбу за незалежність.

Аналіз досліджень. Варто наголосити на тому, що тематикою революційних подій 1918 року на Буковині активно займалися українські науковці, зокрема В. Ботушанський (Ботушанський, 2008; 2013; 2018) І. Буркут (Буркут, 2018), О. Добржанський, В. Старик (Добржанський, Старик, 2008; 2009; 2009), І. Піддубний (Піддубний, 2000; 2013), С. Осачук (Осачук, 2005). Їх наукові напрацювання є доволі численними. Названі історики, базуючись на архівних матеріалах, зуміли відтворити доволі детальну історію буковинського краю у революційних перипетіях 1918 року. Перш за все їх цікавили ключові події, роль окремих інституцій у цих процесах, національні спільноти. Однак у їх дослідницькому фокусі перебували революційні тенденції загалом на території Буковини у 1918 році, але не участь буковинських селян у цих подіях.

Мета статті полягає у характеристиці участі селян у революційних процесах у 1918 році на території Буковини.

Виклад основного матеріалу. Революційні події в краї не були випадковими. До цієї доленосної події українці готувалися понад півстоліття з того часу, коли у 60-х роках ХІХ ст. почалося українське національне відродження на Буковині. За порівняно невеликий відрізок часу українці змогли вирішити чимало питань націотворення. Зокрема, було досягнуто значних успіхів у розвитку освіти рідною мовою. Напередодні Першої світової війни фактично у кожному українському селі була народна школа з українською мовою викладання, діяли українські гімназії, в Чернівецькому університеті була відкрита кафедра української мови та літератури, велася активна боротьба за створення кафедри історії України. Українська мова була визнана австрійською владою однією з крайових мов. Її повинні були знати чиновники, українською мовою друкувалися імперські і крайові закони та розпорядження.

В містах і селах українці гуртувалися в численних громадських організаціях (товариствах), які займалися економічною, культурно-просвітницькою, науковою, мистецькою, добродійною, спортивною діяльністю (Добржанський, 2009: 28).

Напередодні війни політичні інтереси українців, у тому числі селян, захищали чотири політичні партії, такі як національно-демократична, народна, радикальна і соціал-демократична. Незважаючи на певні ідейні відмінності, всі вони стояли на національних позиціях і вважали, що в майбутньому Україна стане незалежною державою, а українська частина Буковини увійде до її складу. Ця перспектива розглядалась як віддалена, а найближчим завданням вважалось створення окремого автономного краю в Австро-Угорщині, до якого б мали увійти українські частини Галичини, Буковини і Закарпаття.

На Буковині порівняно з Галичиною менших масштабів набув москвофільський рух. Москвофіли напередодні війни не мали жодного депутата

в Австрійському парламенті чи Буковинському сеймі. Їхні товариства частково були розгромлені у 1910 році за антидержавну діяльність, а ті, що залишилися, були нечисленими і маловпливовими (Добржанський, 2009: 28–29).

Слід відзначити, що важливі зміни відбулися в ідейних переконаннях українців краю, насамперед серед селянства. Усвідомлення себе українцями стало домінуючим, відійшли у минуле ідеї про єдиний автохтонний буковинський православний народ або про те, що українці Буковини – це частина «єдиного русского народа от Карпат до Камчатки». У побуті та на державному рівнях все більше вживався термін «український», ніж «руський». Значно розширилися контакти з українцями Галичини та Наддніпрянської України. Ідея єдності всіх українських земель стала однією з головних у політичному і культурному дискурсі.

Зазначимо, що українське національне відродження породило цілу плеяду видатних політичних, просвітніх, культурних діячів, які творили національний рух, відстоювали інтереси українців на різних рівнях, розвивали українську мову, культуру, формували національну еліту. Величезний внесок у становлення українства краю як нації зробили видатні українські письменники і митці краю, зокрема Юрій Федькович, брати Сидір та Григорій Воробкевичі, Ольга Кобилянська, Євгенія Ярошинська, Юстин Пігуляк, Микола Івасюк, Василь Шкрібляк (Добржанський, 2009: 29).

Слід підкреслити, що з розвитком національного руху формувалася політична еліта українства. Безперечно, найвпливовішим українським політиком напередодні та в роки Першої світової війни був Микола Василько. Він мав специфічні підходи до методів політичної діяльності, вважаючи, що всі питання можна вирішувати шляхом закулісних переговорів та різних альянсів. Маючи широкі зв'язки у вищих ешелонах імперської влади, він успішно вирішував чимало проблем, сприяючи посиленню позицій українства. Більшість українських політиків підтримувала М. Василька, зокрема О. Попович, Є. Пігуляк, М. Спинул, Т. Драчинський, І. Семака, А. Лукашевич.

Отже, можна впевнено сказати, що напередодні Першої світової війни українці Буковини мали політичну еліту, яка ідейно й організаційно була готова до того, щоб на практиці втілювати в життя державницькі ідеї.

Лідери українського національного табору намагалися впливати на широкі народні маси, пропагуючи свої погляди. Для цього використовувалися різні засоби, зокрема видання періодики, книжок і брошур, поштівки, відзначення історич-

них ювілеїв. Однією з найбільш дієвих форм стали віча. Фактично це були збори жителів одного або кількох населених пунктів, які, як правило, проводилися під відкритим небом, бо не було приміщень, які б могли вмістити велику кількість людей. Такі віча регулярно скликали депутати різних рівнів, щоби прозвітувати про свою роботу, заручитися підтримкою широких верств населення, закликати людей до якихось конкретних дій. Зібрання у вигляді віч були досить популярними, вони давали можливість неписьменним селянам поспілкуватися з політиками, почути пропозиції щодо вирішення нагальних проблем селян. На початку ХХ ст. вже сформувалася певна традиція у проведенні віч. Як правило, спочатку відбувались урочиста і ділова частини, а потім була або мистецька, або суто розважальна частина. Віча, як правило, мали яскраве національне й патріотичне забарвлення (Добржанський, 2009: 30–31).

Своєрідним каталізатором, що прискорив консолідацію українців Буковини, стала Перша світова війна. Вона загострила питання про майбутню державну приналежність Буковини. На територію краю претендувала царська Росія, яка поширювала думку про те, що русини Буковини перебувають під німецьким ярмом і потребують звільнення на приєднання до Росії.

З іншого боку, на Буковину претендувала Румунія, яка вважала, що ця територія заселена переважно румунами, які прагнуть об'єднання з рештою румунського народу. У результаті цього Буковина стала розмінною монетою в складних дипломатичних переговорах, які від самого початку війни проводили країни Антанти і Румунія. Такий дипломатичний торг між ними продовжувався два роки. Влітку 1915 року переговори уряду Й. Братіану з Великою Британією, Францією і Росією зайшли так далеко, що залишилося лише поставити підпис під домовленістю про приєднання Королівства Румунії до Антанти. Проте в останню хвилину румунська сторона роздумала, оскільки становище на фронтах склалося несприятливо для альянсу цих держав. Й. Братіану спритно ухилився від виконання своїх обіцянок і ще рік втілював політику лавірування. Характерно, що ні Російська імперія, ні Румунія, ні інші держави Антанти не цікавилися думкою місцевого населення, вирішуючи все за нього.

Слід зазначити, що значний вплив на населення буковинського краю справила Російська та Українська революції. Опосередковано це відбулося через солдат-українців російської армії. Як відомо, навесні 1917 року Буковина залишилася окупованою російськими військами. Після

створення Центральної Ради українці – солдати російської армії створили Український військовий клуб імені Павла Полуботка, який всіляко популяризував ідеї Української революції 1917–1921 років. Показовою стала участь українських солдат у першотравневій демонстрації в Чернівцях у 1917 році. Газета «Буковина» повідомляла таке: «Найцікавіше для нас було українське жите, що так і кипіло у місті після революції. Солдати-українці святкували свободу величавим походом з образом Шевченка, прибраними рушниками, із синьо-жовтими хоругвами з різними написами, музика виграла, а хор виспівував українські пісні» (Добржанський, 2009: 31).

Чимало зробив для популяризації української революції на Буковині відомий український історик та громадський діяч Дмитро Дорошенко, який був призначений Тимчасовим урядом Галицько-Буковинським генерал-губернатором. За його сприяння відбулася реорганізація управлінського апарату в Чернівцях та повітах краю. Губернським комісаром Буковини був призначений відомий український діяч О. Лотоцький. Чимало українців увійшли в органи правління на місцях.

У серпні 1917 року Буковину було звільнено від російської окупації. Однак про події в Наддніпрянській Україні в краї добре знали. Газета «Буковина» регулярно публікувала інформацію про перебіг подій на Наддніпрянщині. Особливо активізувалися ці повідомлення у зв'язку з мирними переговорами у Брест-Литовську.

Проголошення незалежності Української Народної Республіки та укладення Брестського миру викликали піднесення в українців Буковини. Газета «Буковина» писала 28 березня 1918 року таке: «Як всюди по Галичині, так і на Буковині епохальна хвиля світлого відродження української держави і заключення з нею мира радісно зворушила українське населення. Доказом того є відправи благодарственних Богослужень і численні маніфестаційні походи по селах і містах».

Зазначимо, що упродовж Великої війни 1914–1918 років українські депутати різних рівнів неодноразово піднімали питання про створення окремого українського автономного краю в Австро-Угорщині. У секретних протоколах Брестського договору було зазначено, що австрійський уряд зобов'язується до 20 липня 1918 року створити таку адміністративну одиницю. Це давало підставу українській репрезентації впевненіше вимагати вирішення цього питання (Добржанський, 2009: 32).

Нове загострення питання про майбутнє української частини Галичини і Буковини відбулося

влітку 1918 року у зв'язку з витоком інформації про секретні протоколи і відмовою австрійської влади виконувати свої зобов'язання. Шалену антиукраїнську кампанію підняла польська преса. Українські депутати вимагали від австрійського уряду виконання зобов'язань. По селах і містах Буковини прокотилася хвиля віч і зібрань із вимогою ратифікації Брестського мирного договору та створення окремої української провінції в Австрії.

Тим часом у вересні – на початку жовтня 1918 року ситуація на фронтах Першої світової війни катастрофічно погіршувалася для країн Четвертого союзу. Ставало зрозуміло, що війна йде до завершення. Це ще більше активізувало обговорення майбутнього Буковини. В газетах розгорілася полеміка щодо того, чи залишиться Буковина як єдине ціле. Володимир Залозецький, наприклад, наголошував на тому, що Буковину обов'язково потрібно поділити за етнічною ознакою, бо інакше неминучі гострі міжнаціональні конфлікти. В газеті «Буковина» надруковано велику редакційну статтю «Прогноз перспектив здобуття державної самостійності українцями Буковини», в якій зазначалося таке: «Ми, українці, стоїмо твердо за злукою Східної Галичини й північної Буковини по Серет в одно державне українське тіло в спілці з краями теперішньої австро-угорської монархії. Найліпше було би основати з цих країв українське королівство з австрійським архикнязем як королем. Це королівство мало би злучитися з австро-угорською федерацією народних федеративних держав». Ця стаття яскраво засвідчувала ті уявлення, які панували серед українських політиків щодо майбутнього Буковини. Переважала ідея широкої національної автономії в рамках Австро-Угорщини (Добржанський, 2009: 32–33).

Спробою врятувати імперію шляхом її реорганізації у федерацію став маніфест Карла I «Моїм вірним австрійським народам» від 16 жовтня 1918 року. У ньому наголошувалося на тому, що Австрія повинна стати федеративною державою, в якій кожна народність утворює власну державу на території, яку населяє. У маніфесті зазначалося, що «до народів, на самовизначенні яких базується нова держава, звертаю мій заклик, щоб вони співпрацювали в цій великій справі через Національні Ради, які будуть створені з депутатів до Державної Ради кожної нації і повинні представляти інтереси своїх народів щодо себе та мого уряду». Цей маніфест вже явно запізнився, бо народи Австро-Угорщини почали діяти самостійно у прискореному темпі, бажаючи створити власні державні об'єднання різного рівня (Буркут, 2018: 36).

18 жовтня 1918 року у Львові була утворена Українська Національна Рада під проводом Євгена Петрушевича. Одним із його заступників був буковинець Омелян Попович. До її складу увійшли всі українські депутати австрійського парламенту і крайових сеймів Буковини, а також по три представники українських політичних партій цих земель. Метою УНР було створення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) на етнічних українських землях Австро-Угорської імперії.

24 жовтня 1918 року у Чернівцях на зборах старшин легіону Українських січових стрільців було ухвалено резолюцію про об'єднання з Великою Україною і створення єдиної Соборної самостійної Української Республіки.

Після повернення буковинської делегації до Чернівців 25 жовтня 1918 року відбулася розширена нарада членів Української Національної Ради і представників політичних партій та громадських товариств Буковини, на якій створили Український Крайовий Комітет Буковини. Його головою обрали відомого педагога Буковини Омеляна Поповича. Після його обрання президентом краю 7 листопада «Крайовий Комітет» був перейменований на «Українську крайову національну раду», головою якої став Агенор Артимович (Ботушанський, 2008: 72).

Слід зазначити, що активна участь буковинських селян була не лише в згаданих перипетіях, але й у народному віче, організованому в Чернівцях 3 листопада 1918 року. Ось як писав про це відомий тогочасний буковинський громадсько-політичний діяч Сергій Канюк. Він згадував так: «Тим часом наближався день віча. Народ хотів віча, хотів справді сказати своє слово. Про обрання депутатів ніхто й не думав, хто міг, той їхав. Великими валками напливали селяни до міста, деякі вже за день наперед, щоб не спізнитися. Із приміських сіл, як Жучка, Мамаївці, котилися сотні возів, «делегатів» на віче. І напливало їх із всіх закутків Буковини, не тільки з українських сіл, але й з волоських. Число тих, то прибув на віче, було близько 40 тисяч» (Добржанський, Старик, 2008: 935).

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що селяни були однією з ключових рушійних сил у революційних подіях 1918 року на Буковині. Звісно, прихід на територію регіону румунських збройних сил наприкінці 1918 року і приєднання краю до Королівства Румунії звели нанівець революційну боротьбу буковинців, у тому числі селян, за об'єднання Україною. Однак ідея української державності не зникла, вона утвердилася у свідомості багатьох українців на цілі десятиліття і згодом, за інших обставин кінця ХХ ст., дістала свою реалізацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ботушанський В. Революційні події на Буковині в листопаді 1918 року (до 95-річчя Народного віча українців Буковини 3 листопада 1918 року). *Питання історії України* : збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Т. 16. Чернівці : Технодрук, 2013. С. 224–226.
2. Ботушанський В. До питання про державницькі орієнтації українців Буковини восени 1918 року (до 100-річчя Буковинського народного віча 3 листопада 1918 року). *Питання історії України* : збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Т. 20. Чернівці : ЧНУ, 2018. С. 43–56.
3. Ботушанський В. Роль Українського крайового комітету в революційних подіях 1918 року в Чернівцях (за спогадами О. Поповича та М. Кордуби). *Питання історії України*. 2008. Т. 11. С. 71–75.
4. Буркут І. Розпад Австро-Угорщини і формування нових держав Центральної та Східної Європи. Буковинське віче 3 листопада 1918 року (статті, документи, матеріали). Чернівці : Місто, 2018. С. 30–40.
5. Добржанський О., Старик В. Бажаємо до України! Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914–1921 роки). Одеса : Маяк, 2008. 1168 с.
6. Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 роки): документи і матеріали. Чернівці : Чернівецька обласна друкарня, 2009. 514 с.
7. Добржанський О. Соборницькі прагнення українців Буковини восени 1918 року. *Український історичний журнал*. 2009. С. 28–38.
8. Піддубний І. Органи влади та державне управління на Буковині в період розпаду Австро-Угорщини та інтегрування краю до складу «Великої Румунії» (1918–1922 роки). *Історична панорама* : збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». Вип. 17. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2013. С. 64–96.
9. Піддубний І. Питання Бессарабії в українсько-румунських відносинах у 1918 році. *Хроніка подій. Зелена Буковина*. 2000. № 1–2. С. 44–56.
10. Осачук С. Соціальна динаміка і політичні орієнтації німців Буковини 1918–1940 років. Буковина 1918–1940 років: зовнішні впливи та внутрішній розвиток (матеріали і документи). Чернівці : Зелена Буковина, 2005. С. 89–118.

REFERENCES

1. Botushans'kij V. Revolucijni podij na Bukovini v listopadi 1918 roku (do 95-richchya Narodnogo vicha ukrajnciv Bukovini 3 listopada 1918 r.) [Revolutionary events in Bukovina in November 1918 (to the 95th anniversary of the People's Council of Ukrainians of Bukovina November 3, 1918)] Pitannya istorij Ukraini. Zb. nauk. pr. kafedri istorij Ukraini Chernivec'kogo nac. un-tu imeni Yuriya Fed'kovicha. Chernivci: Tekhnodruk, 2013. T. 16. S. 224–226 [in Ukrainian].

2. Botushans'kij V. Do pitannya pro derzhavnic'ki orientacij ukrajnciv Bukovini voseni 1918 r. (do 100-richchya Bukovins'kogo narodnogo vicha 3 listopada 1918 roku). [On the question of the state orientations of the Ukrainians of Bukovina in the autumn of 1918 (to the 100th anniversary of the Bukovina People's Council on November 3, 1918)]. Pitannya istorij Ukraini. Zbirnik naukovih prac' kafedri istorij Ukraini Chernivec'kogo nacional'nogo universitetu imeni Yuriya Fed'kovicha. Chernivci: ChNU, 2018. T. 20. S. 43–56 [in Ukrainian].
3. Botushans'kij V. Rol' Ukrajs'kogo krajovogo komitetu v revolyucijnih podiyah 1918 r. v Chernivcyah (za spogadami O. Popovicha ta M. Kordubi). [The role of the Ukrainian National Committee in the revolutionary events of 1918 in Chernivtsi (according to the memoirs of O. Popovych and M. Korduba)]. Pitannya istorij Ukraini. 2008. T. 11. S. 71–75 [in Ukrainian].
4. Burkut I. Rozpad Avstro-Ugorshchini i formuvannya novih derzhav Central'noj ta Skhidnoj Evropi. [The collapse of Austria-Hungary and the formation of new states in Central and Eastern Europe]. Bukovins'ke viche 3 listopada 1918 r. (statti, dokumenti, materialy). Chernivci: Misto, 2018. S. 30–40 [in Ukrainian].
5. Dobrzhans'kij O., Starik V. Bazhaemo do Ukraini! Zmagannya za ukrajns'ku derzhavnist' na Bukovini u spogadah ochevidciv (1914–1921 rr.) [We wish you to Ukraine! Eyewitness recollections of the struggle for Ukrainian statehood in Bukovyna]. Odesa: Mayak, 2008. 1168 s. [in Ukrainian].
6. Dobrzhans'kij O., Starik V. Zmagannya za ukrajns'ku derzhavnist' na Bukovini (1914–1921 rr.): dokumenti i materialy. [Competition for Ukrainian statehood in Bukovina (1914–1921): documents and materials]. Chernivci: Chernivec'ka oblasna drukarnya, 2009. 514 s. [in Ukrainian].
7. Dobrzhans'kij O. Sobornic'ki pragnennya ukrajnciv Bukovini voseni 1918 r. [Conciliar aspirations of the Ukrainians of Bukovina in the autumn of 1918]. Ukrajs'kij istorichnij zhurnal. 2009. S. 28–38 [in Ukrainian].
8. Piddubnij I. Organi vladi ta derzhavne upravlinnya na Bukovini v period rozpadu Avstro-Ugorshchini ta integruvannya krayu do skladu “Velikoj Rumunij” (1918–1922 rr.). [Authorities and public administration in Bukovina during the disintegration of Austria-Hungary and the integration of the region into the “Greater Romania” (1918–1922)]. Istorichna panorama: zbirnik naukovih statej ChNU. Special'nist' “Istoriya”. Chernivci: Chernivec'kij nac. un-t, 2013. Vip. 17. S. 64–96 [in Ukrainian].
9. Piddubnij I. Pitannya Bessarabij v ukrajns'ko-rumuns'kih vidnosinah u 1918 roci. Hronika podij. [The issue of Bessarabia in Ukrainian-Romanian relations in 1918. Chronicle of events]. Zelena Bukovina. 2000. № 1–2. S. 44–56 [in Ukrainian].
10. Osachuk S. Social'na dinamika i politichni orientacij nimciv Bukovini 1918–1940 rr. [Social dynamics and political orientations of the Germans of Bukovina 1918–1940]. Bukovina 1918–1940 rr.: zovnishni vplivi ta vnutrishnij rozvitok (materialy i dokumenty). Chernivci: Zelena Bukovina, 2005. S. 89–118 [in Ukrainian].

УДК 94(477.82)«1918/1939»:329.1/.6(=161.2):37
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-3>

Віктор КОНДРАТЮК,
 orcid.org/0000-0002-3264-5132
 аспірант кафедри всесвітньої історії
 Волинського національного університету імені Лесі Українки
 (Луцьк, Україна) victortor1987@gmail.com

ОСВІТНЄ ПИТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті проаналізовано діяльність українських політичних партій, що діяли на Волині у 1920–1930-і рр., в контексті їхньої боротьби за збереження і розвиток українськомовної освіти в краї. З'ясовано, що в програмах різних за ідеологією українських політичних партій, які діяли на Волині у міжвоєнний період, питання національного шкільництва посідало одне з центральних місць. Найбільш послідовно культурно-освітні права українців відстоювали партії центристського (УНДО) та правого (УВО, ОУН) спрямування. Українські політичні діячі міжвоєнної доби головну загрозу в політиці польського уряду вбачали в обмеженні національно-культурних прав українців задля ліквідації їх національної самобутності. Одним із інструментів цієї політики розглядалось шкільництво, яке стало важливою складовою частиною асиміляційної програми польського уряду, тому головне вістря своєї боротьби українські політичні партії спрямовували проти полонізації шкільної освіти, протидіяли процесам утраквізації (двомовності) початкових шкіл.

Досліджено, що задля протидії асиміляційного тиску держави в освітній сфері діячі українських партій вдавались до різних форм і методів роботи, серед яких слід назвати організацію протестних акцій, а саме народних віч, зборів, бойкотів польських шкіл, участь в акціях шкільного плебісциту, вивішування на школах українських прапорів, нищення шкільного приладдя.

В умовах відсутності державного фінансування українських шкіл важлива роль політиками Східної Галичини та Волині відводилась організації приватного шкільництва. Роз'яснювально-пропагандистська діяльність велась через мережу українських культурно-освітніх організацій. Найбільш впливовими з них були товариства «Просвіта» та «Рідна школа». Саме вони відігравали важливу роль у піднесенні національної самосвідомості місцевого населення, проведенні активної роботи на місцях з організації шкіл з українською мовою викладання.

Ключові слова: міжвоєнний період, Волинь, Польща, партія, шкільництво, культурно-освітні товариства.

Victor KONDRATYUK,
 orcid.org/0000-0002-3264-5132
 Post-graduate at the Department of World History
 Lesya Ukrainka Volyn National University
 (Lutsk, Ukraine) victortor1987@gmail.com

EDUCATIONAL ISSUE IN THE ACTIVITIES OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES IN VOLYN IN THE INTERWAR PERIOD

The article analyzes the activities of Ukrainian political parties operating in Volyn in the 1920s and 1930s in the context of their struggle for the preservation and development of Ukrainian-language education in the region. It was found that the issue of national schooling was one of the central in the programs of various Ukrainian political parties operating in Volyn during the interwar period. The parties of the centrist (UNDO) and right-wing (UVO, OUN) parties most consistently defended the cultural and educational rights of Ukrainians. Ukrainian politicians of the interwar period saw the main threat in the policy of the Polish government in the restriction of national and cultural rights of Ukrainians in order to eliminate their national identity. One of the instruments of this policy was schooling, which became an important part of the assimilation program of the Polish government. Therefore, the main focus of their struggle Ukrainian political parties directed against the polonization of school education, opposed the process of bilingualism of primary schools.

It is investigated that in order to counter act the assimilation pressure of the state in the field of education, Ukrainian party activists resorted to various forms and methods of work, including organizing protests – public meetings, boycotts of Polish schools, participation in school plebiscites, hanging Ukrainian flags in schools, destruction of school supplies, etc.

In the absence of state funding for Ukrainian schools, an important role for politicians in Eastern Galicia and Volyn was given to the organization of private schools. Awareness-raising activities were conducted through a network of Ukrainian cultural and educational organizations. The most influential of them were the societies “Prosvita” and “Native School”. They played an important role in raising the national identity of the local population, carried out active work to organize schools with Ukrainian as the language of instruction.

Key words: interwar period, Volyn, Poland, party, schooling, cultural and educational societies.

Постановка проблеми. У комплексі проблем українсько-польських взаємин 1920–1930-х рр. важливим є питання збереження українського національного шкільництва на західноукраїнських землях, а також роль у цьому процесі громадськості, політичних партій та культурно-освітніх організацій.

Після входження Східної Галичини та Західної Волині до складу Польщі система освіти зазнала докорінної реорганізації. Національна політика польського уряду щодо західноукраїнських земель, зокрема Волині, базувалась на концепції національно-державної асиміляції, ліквідації національно-культурної самобутності місцевого українського населення, яке складало тут більшість мешканців. Одним із інструментів цієї політики була школа. На переконання польських урядовців, відповідним чином спрямована освітня політика мала сприяти якнайшвидшій асиміляції непольського населення.

Українська громадськість краю активно виступала на захист мовних, культурних та освітніх прав місцевого населення, виступаючи проти політики, спрямованої на колонізацію українського шкільництва. Позбавлене державної опіки українське суспільство вбачало в розбудові мережі україномовних шкіл на Волині запоруку збереження національної самобутності місцевого населення. Активну роль у справі захисту національно-культурних та освітніх прав українців відігравали українські політичні партії та організації, що діяли на території Польщі, проте на Волині.

У міжвоєнний період український політикум Волині був представлений партіями різного спрямування. Відповідно до класифікації, запропонованої істориком М. Кучерепою, тут діяли ліві, центристські та праві політичні сили (Кучерепа, 2008: 244). Лівий спектр був представлений Комуністичною партією Західної України (далі – КПЗУ). Легальними її представниками були Українське селянсько-робітничє об'єднання «Сельроб» та Українське селянське об'єднання (далі – УСО). На поміркованих соціалістичних і водночас самостійницьких позиціях стояла Українська соціалістична радикальна партія (далі – УСРП).

До найбільших центристських партій належало Українське національно-демократичне об'єднання (далі – УНДО). Важливу роль у політичному житті Волині відігравала угодовська партія, що діяла під патронатом воєводської адміністрації і стояла на підґрунті лояльності до польської державності. Вона мала назву «Волинське українське об'єднання» (далі – ВУО).

Правий табір був представлений націоналістичними політичними організаціями, такими як Укра-

їнська військова організація (далі – УВО) та Організація українських націоналістів (далі – ОУН).

Усі названі партії виступали на захист національно-культурних прав українців Волині. Однією з пріоритетних проблем для них у 1920–1930-х залишалось питання здобуття молодим поколінням українців освіти рідною мовою, що було запорукою збереження їхньої національної окремішності.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам розвитку україномовної освіти у Другій Польській республіці присвячено чимало наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних учених. Серед найбільш ґрунтовних назвемо роботи Ю. Крамара (Крамар, 2015), В. Гулай (Гулай, 2013), А. Венгер (Венгер, 2011), А. Василюк (Василюк, 2007), С. Мауерсберга (Mauersberg, 1968), М. Сирника (Syrnyk, 1996). В окремих розвідках (О. Руда (Руда, 2019), І. Соляр (Соляр, 1995), М. Кучерепа (Кучерепа, 1995)) висвітлюється діяльність українських політичних партій у справі збереження і розвитку україномовної освіти. Однак більшість праць стосується партій, які діяли на теренах Східної Галичини у міжвоєнний період. Водночас культурно-освітня діяльність українських політичних організацій на Волині не була предметом окремого дослідження. Відсутність із цієї тематики наукових публікацій дає підстави виокремити її як окрему історичну проблему.

Зважаючи на актуальність і недостатнє вивчення проблеми, автор поставив за мету проаналізувати діяльність українських політичних партій, що діяли на Волині, в контексті їхньої боротьби за збереження і розвиток україномовної освіти в краї, показати основні форми та методи їхньої роботи.

Виклад основного матеріалу. В основу національної політики Другої Речі Посполитої щодо українців було покладено інкорпоративну концепцію польських націонал-демократів, яка ґрунтувалась на запереченні існування української нації. Згідно з цією концепцією, українське населення розглядалось урядом як потенційний об'єкт асиміляції шляхом зміни національної структури Волині, а також відповідним чином спрямованої соціальної та економічної політики.

За рівнем освіченості населення Волинське воєводство було одним із найвідсталіших у державі. Так, згідно з результатами перепису 1921 р., 75% не мали навіть початкової освіти (ДАВО. Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 wrzesnia 1921 r.: 16). У містах кількість неписьменних була удвічі меншою, ніж на селі, де 3/4 не вмiли навіть читати і писати (загальнопольський показник складав 32,8%).

Навесні 1923 р. члени українського товариства «Просвіта» передали заступникові начальника Волинської округи подання, у якому аналізувався стан середніх та початкових шкіл на території воєводства. У цьому зверненні зазначалось, що на Волині проживало 74,2% українців, однак діяла лише 421 українська школа. Частка поляків серед населення краю була набагато меншою, проте кількість польських шкіл уже тоді становила 676. Крім того, просвітяни зазначали, то половина дітей на Волині взагалі залишалась поза школою (Chojnowski, 1979: 201).

На думку відомих українських громадсько-політичних діячів, переломним у шкільній політиці польського уряду щодо української школи став 1922 р. Виступаючи на засіданні освітньої комісії сейму, український депутат С. Козицький 23 квітня 1923 р. зауважив, що якщо раніше польська місцева адміністрація не дбала про відкриття українських шкіл, але й водночас не «перешкоджала сільським громадам закладати школи, хоч би й приватні», то після 1922 р. ситуація докорінно змінилася (Недоля українського шкільництва. Діло, 1923: 1).

Після 1923 р. розпочалася планомірна політизація українського шкільництва. «Ця шкільна політика зробила те, що десятки українських сіл у кожному повіті не мають українських шкіл, – констатували дописувачі газети «Діло». – Українські школи просто нищаться тим, що забираються в них будинки, забирається майно на потреби школи польської» (Недоля українського шкільництва. Діло, 1923: 1).

Нову хвилю обурення українського політикуму викликали так звані кресові закони 1924 р. Розширення сфери функціонування польської мови трактувалося українцями як захід, який продовжує політику дискримінації українців, оскільки «вони й досі не допускаються до адміністрації, звільняються з шкіл, залізниць тощо, їх трактують як неповноправних громадян» (ДАВО. Ф. 46. Оп. 9-А. Спр. 104: 29).

Закон про організацію шкільництва від 31 липня 1924 р. передбачав проведення шкільних плебісцитів, тобто щорічне подання місцевими жителями декларацій про запровадження на території цього шкільного округу того чи іншого типу школи. Реалізація зазначеного Закону фактично привела до ліквідації шкіл з українською мовою викладання на території східних воєводств. Упродовж 1922–1926 рр. тут було закрито 2 046 україномовних шкіл (Zajaczkowski, 2012: 402). Найгірша ситуація була на Волині, де не залишилося жодної державної української початкової

школи. Протягом лише одного року влада закрила 301 школу з українською мовою викладання (Syrynk, 1996: 54).

З огляду на негативні наслідки реалізації політики польської влади у сфері шкільництва у перші роки перебування західноволинських земель у складі Польщі українські політичні партії і культурно-освітні організації розгорнули тут активну пропагандистську кампанію.

Питання розвитку українського шкільництва перебувало в центрі уваги однієї з найбільш впливових політичних сил Західної України міжвоєнної доби – УНДО. На об'єднавчому з'їзді центристських українських політичних угруповань, що відбувся 11 липня 1925 р., були присутні делегати не лише від Галичини, але й з Волині, Холмщини, Полісся та Підляшшя. Політичною платформою партії став «Маніфест до українського громадянства». УНДО проголосило необхідність об'єднання зусиль усіх політичних сил і населення Галичини, Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя задля протистояння асиміляційній політиці польського уряду (Соляр, 1995: 26). В освітній сфері УНДО виступало за єдину, трудову, українську школу і безкоштовне навчання в ній, за національне і моральне дошкільне, шкільне і позашкільне виховання, за вільний доступ до навчання усіх дітей незалежно від статі, соціального стану та віросповідання, а також за обов'язкову початкову освіту та державну допомогу малозабезпеченій молоді (Українська суспільно-політична думка, 1983: 173).

Задля протидії посиленню асиміляційного тиску держави в освітній сфері діячі УНДО закликали українську громадськість до організації протестних акцій, а саме народних віч, зборів проти колонізації українських навчальних закладів. Важливе місце відводилося популяризації партійної друкованої продукції, яка містила важливу інформацію щодо заповнення шкільних декларацій, скарг, подань, пов'язаних із плебісцитовими акціями (Руда, 2019: 292).

Члени УНДО спільно з українськими культурно-освітніми товариствами долучалися до збирання декларацій за українську мову навчання, агітували населення брати активну участь у шкільних плебісцитах. Незважаючи дивлячись на те, що на Волині впливи УНДО були значно слабшими, ніж у Галичині, члени партії й тут активно включилися в акції шкільного плебісциту. Як у галицьких воєводствах, повітові народні комітети УНДО разом з місцевими осередками товариства «Рідна школа» створювали тут повітові плебісцитові комітети. Метою діяльності цих комітетів

було збирання матеріалів з усіх громад повіту про результати проведеного плебісциту. Йшлося про те, щоби порахувати загальну кількість внесених декларацій, з'ясувати, з яких причин окремі громади не проводили плебісциту, та повідомити про перешкоди, які чинилися під час проведення цієї акції (Потіха, 2012: 157).

Значну увагу культурно-освітній сфері приділяла заснована у 1926 р. УСРП. У програмі партії «Право народу» значну увагу приділено культурно-освітнім проблемам. «Культурну відсталість поневолених клясів і націй використовують пануючі кляси і нації для закріплення свого панування, – відзначали соціалісти-радикали, – тому без піднесення культурного рівня працюючих не може бути повного визволення соціального і національного» (Чого хоче Українська Соціалістично-Радикальна партія, 1926: 38). УСРП акцентувала увагу на необхідності створення навчальних закладів з українською мовою викладання, які мали виховувати у дітей пошану до власної історії, зацікавлення творами українських поетів і письменників (Українська суспільно-політична думка в 20 столітті, 1983: 240).

Важливу увагу соціалісти-радикали приділяли реформуванню освітньої галузі, що мала включати такі заходи, як демократизація шкільного управління, безоплатність освіти в державних навчальних закладах, вільний розвиток дошкільної, середньої, фахової і вищої освіти, державне утримання сиріт та малозабезпечених дітей, матеріальна підтримка наявних навчальних закладів місцевими громадами (Право народу, 1926: 36). Важлива роль відводилася приватному українському шкільництву, що перебувало б на утриманні громад, кооперативних товариств та окремих осіб (Пушкар, 1926: 60).

Свою діяльність у напрямі піднесення культурно-освітнього рівня українців члени УСРП здійснювали через українські громадсько-культурні товариства. Вони брали активну участь в організації та відновленні їх діяльності, зокрема філій «Просвіти» на Волині. Так, під час виборів до нової управи місцевої філії товариства, що відбулися 15 червня 1930 р. у Луцьку, представники від УСРП здобули три місця, а саме голови, заступника та скарбника (AAN. Zesp.9. Sygn. 961: 11).

Проблеми розвитку українського шкільництва перебували в центрі уваги політичних партій, які представляли праворадикальний рух. На початку 1920-х рр. націоналістично налаштована молодь об'єднувалася навколо УВО, яка виникла на підґрунті «інтегрального націоналізму» Д. Донцова. Асиміляційна політика польської влади, утраві-

зація та колонізація українського шкільництва, закриття українських кафедр у Львівському університеті, обмеження вступу туди українським студентам, переслідування діячів українських культурно-освітніх організацій, – усе це радикалізувало суспільні настрої молоді Галичини та Волині (Руда, 2019: 312). Задля поширення антипольських настроїв у суспільстві члени УВО підтримували виступи учнів навчальних закладів проти шкільної влади на місцях, замаху на учителів, запідозрених у лояльності до влади (Руда, 2019: 313).

Одним із головних завдань створеної у 1929 р. ОУН було виховання молодого покоління українців у дусі українського націоналізму. Організація активно включилася у кампанію за відкриття українських шкіл на Волині. Повітові коменданти державної поліції повідомляли про антипольські акції шкільного саботажу, організовані українськими націоналістами. Такими акціями були демонстративне залишення учнями школи під час навчального процесу, поширення листівок ОУН, які закликали українську молодь до бойкоту польських шкіл, нищення портретів державних діячів Речі Посполитої і державної символіки, вивішування українських прапорів, нищення шкільного приладдя (ДАВО. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 5025: 15).

З початку 1930-х рр. на Волині ОУН почала активно поширювати свої впливи серед гімназійної та студентської молоді. За посередництвом волинських студентів, які навчались у Варшавському, Львівському, Празькому, Берлінському університетах, на Волині поширювалася нелегальна література ОУН. У грудні 1933 р. Крайовий Провід ОУН звернувся до всіх українських культурно-освітніх організацій («Просвіта», «Червона калина», «Сокіл», «Рідна школа») з пропозицією направити під час зимових канікул делегатів-студентів на Волинь задля налагодження зв'язку місцевих осередків ОУН із Крайовою Екзекутивою. У зв'язку з цим органи державної безпеки були приведені в повну готовність, аби вчасно «нейтралізувати будь-які дії емісарів ОУН» (ДАВО. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 3749: 34).

У діяльності ОУН активну участь брали, окрім студентської молоді, учні українських гімназій. В Луцькій гімназії імені Лесі Українки діяв гурток «Промінь», який складався з учнів старших класів. Члени гуртка займалися поширенням нелегальної літератури, листівок ОУН (AAN. MSW. Sygn. 979/85: 3).

Восени 1933 р. відбувся судовий процес над українськими гімназистами, звинуваченими у читанні й поширенні нелегальних націоналістичних видань (ДАВО. Ф. 46. Оп. 9.

Спр. 1825: 20 зв.). До групи, що налічувала 20 хлопців та 11 дівчат, входили доньки колишнього сенатора М. Черкавського, а також послів Б. Козубського та М. Чусмая. У своєму звіті від 1933 р. воєвода Г. Юзевський висловлював неабияку стурбованість зростанням «революційних настроїв у колах української молоді, опанованих ОУН» (AAN. MSW. UWW. Sygn. 1037: 5).

У середині 30-х рр. члени ОУН на Волині приступили до організації терористичних акцій щодо представників місцевої адміністрації і тих українців, які співпрацювали з польською владою. У 1935 р. було проведено кілька збройних акцій, жертвами яких стали 8 осіб, зокрема православні священники, підозрювані у співпраці з поляками, солтиси, функціонери поліції (Wołyń – dokumenty SAW, 1997: 95).

В цьому ж році члени ОУН почали підготовку до замаху на життя волинського воєводи Г. Юзевського. У звітах органів державної безпеки стверджувалось, що терористичний акт готувався крайовою ексекутивною ОУН. Замах на воєводу мав виконати О. Куць – учень VIII класу Луцької гімназії. Однак його було викрито і заарештовано. 21 січня 1936 р. в окружному суді розпочався судовий процес над О. Куцем, котрий звинувачувався у приналежності до ОУН та антидержавній діяльності. О. Куця було покарано шістьма роками тюремного ув'язнення.

Меншою мірою проблемами українського шкільництва переймалися ліві політичні партії, зокрема КПЗУ та деякі організації, що перебували під її впливом. Комуністи засуджували масові закриття українських шкіл і реорганізацію їх на утраквістичні, заборону відкриття приватних навчальних закладів, зривали державну символіку з українських шкіл тощо. На одному з пленумів Центрального комітету КПЗУ було вирішено розгорнути масову кампанію проти колонізаційної політики в освітній сфері (AAN. Zesp. 1180. Sygn. 24: 54).

На території Волинського воєводства активно діяла ще одна партія лівого спрямування під назвою «Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання» («Сельроб»). З моменту створення у 1926 р. «Сельроб» став фактично партійною прибудовою КПЗУ, а західноукраїнські комуністи отримали можливість легальної діяльності в межах політичної системи Польщі. Через цю політичну силу комуністи прагнули здобути вплив на українські просвітницькі товариства, зокрема «Просвіту» та «Рідну школу».

Упродовж 1920-х – початку 1930-х рр. «Сельроб» зберігав позиції провідної української партії на Волині. Досить сказати, що у вересні 1932 р. «Сельроб» мав на Волині 350 партійних осередків

і близько 10 тис. офіційних членів, а інші українські партії, такі як УНДО чи УСРП, налічували всього кілька сотень членів (BUW. DR. Memoriał H. Józewskiego w sprawie kierunku polskiej polityki państwowej na Wołyniu. 1938 r. № акс. 1549: 11). У питаннях освіти сільробівці висловлювалися за запровадження обов'язкового світського шкільництва мовами етнічних меншин. Навчання в початкових і професійно-технічних школах мало відбуватися за кошти держави (Руда, 2019: 320).

Мовне та шкільне питання були принциповими також для українських конформістських партій. На Волині такою політичною організацією, створеною за ініціативи місцевої воєводської адміністрації, було Волинське українське об'єднання. За задумом воєводи Г. Юзевського, ця партія мала об'єднати навколо себе представників усіх угодовських сил Волині і діяти під опікою місцевої адміністрації, реалізуючи власну політичну концепцію. У Декларації ВУО, прийнятій у червні 1931 р., проголошувалося, що нова партія створюється задля розбудови культурного і господарського життя Волині та задоволення духовних потреб українців (Українська Нива, № 14, 1931: 1). Здійснити це передбачалось за допомогою громадських організацій, які були б зв'язані з ВУО і стояли на платформі польсько-українського співробітництва. Серед організацій такого типу найважливіше місце відводилось «Просвітянським Хатам» ВУО, що мали замінити ліквідовані воєводською адміністрацією «Просвіти». Статут «Просвітянської Хати» відкривав широкі можливості для культурно-освітньої діяльності на селі. Передбачалося видавати і поширювати підручники, педагогічні та науково-популярні книги, газети, засновувати музеї, книгарні, бібліотеки й читальні тощо (Українська Нива, № 30, 1931: 3).

Однак, незважаючи на широкі повноваження і фінансову підтримку воєводської адміністрації, ВУО не вдалося здобути широкої соціальної підтримки. Свідченням цього стало те, що більшість українського населення Волині віддавала перевагу іншим політичним партіям або залишалась аполітичною. Лише наприкінці 1930-х рр. у зв'язку з початком реалізації польськими урядами політики зміцнення «польськості краю» ВУО радикалізувало свої вимоги, зокрема щодо захисту культурно-освітніх прав українців Волині.

Свою позицію в освітньому питанні українські політичні партії відстоювали також на парламентському рівні. Вже у 1922 р., після виборів до вищого законодавчого органу Польщі, українські послы у сеймі утворили Українську парламентарну репрезентацію, до складу якої увійшли

соціалісти-революціонери та соціал-федералісти (Цятко, 1999: 26).

Представники УПР вимагали вільного розвитку українських культурно-освітніх установ на всіх українських етнічних землях. Голова українського сеймового клубу С. Хруцький зауважив, що УПР перебуватиме в опозиції до польського уряду з огляду на численні дискримінації українців у всіх сферах національно-культурного життя (Діло, 1924, 22 жовтня: 1).

Особливо гостро проблема захисту українського шкільництва обговорювалась українськими політичними силами під час виборчої кампанії 1928 р. до польського парламенту. В Сеймі нової каденції Український клуб вніс два важливі законопроекти, які стосувалися сфери освіти, а саме про заснування Українського університету у Львові; про школи з українською, білоруською і литовською мовами викладання, якими пропонувалося замінити утраквістичні школи. Однак законодавчі ініціативи УПР залишилися непоміченими проурядовою більшістю.

На початку 1930-х рр. Українською парламентською репрезентацією в польському сеймі неодноразово порушувалося питання шкільних плебісцитів. Отримуючи численні скарги на місцеву владу та органи поліції, українські послы і сенатори подавали інтерпеляції до уряду, в яких наводилися конкретні факти фальшування шкільних декларацій, отже, результатів плебісциту. Зокрема, Д. Великанович від імені президії УПР у зверненні до Міністра віросповідань і освіти 30 березня 1933 р. наголошував на тому, що під час шкільного плебісциту відбувалися масові зловживання. Він дорікав уряду за те, що той ніяк не реагував на запити українських послів у цій справі, і наполягав на тому, щоб влада поклала край такій політиці та припинила зловживання під час організації та проведення плебісцитової акції.

В подальші роки політика польського уряду в освітній сфері спричинила подальший занепад українського шкільництва на Волині, що проявилось у значному зменшенні кількості шкіл з українською мовою викладання. Зanedбаний стан українського шкільництва, мовна дискримінація викликали протести навіть діячів угодовського табору на Волині.

Висновки. Таким чином, у програмах різних за ідеологією українських політичних партій, які діяли на Волині у міжвоєнний період, питання національного шкільництва посідало одне з центральних місць. Найбільш послідовно культурно-освітні права українців відстоювали партії центристського (УНДО) та правого (УВО, ОУН) спрямування. Українські політичні діячі міжвоєнної доби головну загрозу в політиці польського уряду вбачали в обмеженні національно-культурних прав українців задля ліквідації їх національної самобутності. Одним із інструментів цієї політики вважалось шкільництво, яке стало важливою складовою частиною асиміляційної програми польського уряду, тому головне вістря своєї боротьби українські політичні партії спрямовували проти полонізації шкільної освіти, протидіяли процесам утраквізації (двомовності) початкових шкіл. В умовах відсутності державного фінансування українських шкіл важлива роль політиками Східної Галичини та Волині відводилась організації приватного шкільництва. Роз'яснювально-пропагандистська діяльність велась через мережу українських культурно-освітніх організацій. Найбільш впливовими з них були товариство «Просвіта» та «Рідна школа». Саме вони відігравали важливу роль у піднесенні національної самосвідомості місцевого населення, проводили активну роботу на місцях з організації шкіл з українською мовою викладання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василюк А. Реформи шкільної освіти в Польщі: історія й сучасність : монографія. Ніжин : вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2007. 340 с.
2. Венгер А. Реалізація національної політики в східних воєводствах Другої Речі Посполитої в галузі шкільництва на поч. 20-х рр. ХХ ст. *Гуманітарний журнал*. 2011. № 3–4. С. 211–215.
3. Гулай В. Етнічна структура шкільної освіти та вчительства Західної України в складі Другої Речі Посполитої. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди. Історія та географія*. 2013. Вип. 47. С. 126–130.
4. Кучерепа М. Український політикум Волині 1921–1939 років: спроба узагальнення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. Вип. 17. С. 239–248.
5. Кучерепа М. Зародження та діяльність на Волині українських політичних партій та громадських організацій в 1921–1939 рр. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки*. 1995. Вип. 1. С. 69–78.
6. Крамар Ю. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 404 с.
7. Недоля українського шкільництва. *Діло*. 1923. № 24. С. 1.

8. Потіха О. Роль УНДО в діяльності західноукраїнських педагогічних товариств (1930–1935). *Інтелігенція і влада*. 2012. Вип. 27. С. 154–164.
9. Право народу. Приступний виклад програми Української Соціалістично-Радикальної Партії (УСРП). *Громада*. 1926. 42 с.
10. Пушкар К. Чого хочуть соціалісти-радикали? *Календар «Громада» на 1926*. С. 50–62.
11. Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках XX століття: реалізація та рецепції : монографія. Львів : Національна академія наук України, Інститут країнознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2019. 802 с.
12. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928) : монографія. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. 70 с.
13. Тактика Української сеймової репрезентації. *Діло*. 1924. № 235. С. 1.
14. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали : у 3т. / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. Київ : Сучасність, 1983. Т. 2. 426 с.
15. Чого хоче Українська Соціалістично-Радикальна партія. Львів : Українська видавнича спілка «Громада», 1926. 47 с.
16. Цятко В. До питання про діяльність українських послів сейму і сенаторів від Волині в 1922–1927 роках. *Волинські дзвони*. 1999. Вип. 3. С. 25–30.
17. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowości owejrządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979. 262 s.
18. Mauersberg S. Szkolnictwo powszechne dlaniejności narodowych w Polsce w latach 1918–1939. Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Ossolineum, 1968. 230 s.
19. Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 wrzesnia 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunkizawodowe. Województwo Wołyńskie. Warszawa : Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1926. T. XXIII.
20. Syrnok M. Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oświata i szkolnictwo. Wrocław : Krynica desing studio, 1996. 186 s.
21. Wołyń – dokumenty CAW. *Przegląd Wschodni*. 1997. T. 4. Z. 1. S. 183–209.
22. Zajączkowski J. Trudnesąsiedztwa. Polska i Ukraina a Rosja i Niemcy. T. 2. Od autonomii galicyjskiej do drugiej wojny światowej. Lublin : Weset, 2012. 788 s.

REFERENCES

1. Vasyliuk, A. (2007). Reforms shkilnoiosvity v Polshchi: istoriia y suchasnist : monografia. [Reforms of school education in Poland: history and modernity : monograph]. Nizhyn : vyd-vo NDU im. M. Hoholia, 2007. 340 p. [in Ukrainian].
2. Venher, A. (2011). Realizatsiia natsionalnoi polityky v skhidnykh voievodstvakh Druhoi Rechi Pospolytoi v haluzi shkilnytstva na poch. 20-h rr. XX st. [Implementation of national policy in the eastern voivodships of the Second Commonwealth in the field of schooling at the beginning. 20s of the twentieth century]. *Humanitarnyi zhurnal [Humanitarian magazine]*. № 3–4. Pp. 211–215 [in Ukrainian].
3. Hulai, V. (2013). Etnichna struktura shkilnoi osvity ta vchytelstva Zakhidnoi Ukrainy v skladi Druhoi Rechi Pospolytoi. [Ethnic structure of school education and teaching in Western Ukraine as part of the Second Commonwealth]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. Skovorody. Istoriia ta heohrafiia [Collection of scientific works of Kharkiv National Pedagogical University named after G. Skovoroda. History and geography]*. Issue. 47. Pp. 126–130 [in Ukrainian].
4. Kucherepa, M. (2008). Ukrainyskyi politykum Volyni 1921–1939 rokiv: sproba uzahalnennia. [Ukrainian politicum of Volyn 1921–1939 : an attempt to generalize]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. [Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood]*. Issue 17. 2008. Pp. 239–248 [in Ukrainian].
5. Kucherepa, M. (1995). Zarodzhennia ta diialnist na Volyni ukrainyskykh politychnykh partii ta hromadskykh orhanizatsii v 1921–1939 rr. [Origin and activity in Volyn of Ukrainian political parties and public organizations in 1921–1939]. *Zbirnyk navchalno-metodychnykh materialiv i naukovykh statei istorichnoho fakultetu VDU im. Lesi Ukrainky [Collection of educational and methodical materials and scientific articles of the historical faculty of VSU named after Lesya Ukrainka]*. 1995. Issue 1. Pp. 69–78 [in Ukrainian].
6. Kramar, Yu. (2015). Zakhidna Volyn 1921–1939 rr.: natsionalno-kulturne ta relihiine zhyttia. [Western Volyn 1921–1939: National, Cultural and Religios Life]. Lutsk : Vezha-Druk. 404 p. [in Ukrainian].
7. Nedolia ukrainskoho shkilnytstva. (1923). [The misfortune of Ukrainian schooling]. *Dilo [Work]*. № 24. P. 1.
8. Potikha, O. (2012). Rol UNDO v diialnosti zakhidnoukrainskykh pedahohichnykh tovarystv (1930–1935). [The role of UNDO in the activities of Western Ukrainian pedagogical societies (1930–1935)]. *Intelihtentsiia i vlada [Intelligentsia and power]*. Vyp. 27. Pp. 154–164 [in Ukrainian].
9. Pravo narodu. Prystupnyi vyklad prohramy Ukrainskoi Sotsiialistychno-Radykalnoi Partii (USRP) [The right of the people. Introductory presentation of the program of the Ukrainian Socialist-Radical Party (USRP)]. (1926). Lviv : Hromada. 42 p. [in Ukrainian].
10. Pushkar, K. (1926). Choho khochut sotsiialisty-radykaly? [Why socialist radicals?]. *Kalendar “Hromada” na 1926 r. [Calendar “Community” for 1926]*. Pp. 50–62 [in Ukrainian].
11. Ruda, O. (2019). Natsionalno-osvitnia polityka uriadiv Polshchi shchodo naseleennia Halychyny v 20–30-kh rokakh XX stolittia: realizatsiia ta retseptsii. [National educational policy of Polish governments on the population of Galicia in the 20–30s of the twentieth century : implementation and reception]. Lviv : Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha. 802 p. [in Ukrainian].

12. Soliar, I. (1995). *Ukrainske natsionalno-demokratyчне ob'iednannia: pershyi period diialnosti (1925–1928)*. [Ukrainian National Democratic Union: the first period of activity (1925–1928)]. Lviv : Instytutu krainoznavstva im. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy. 70 p. [in Ukrainian].
13. *Taktyka Ukrainskoi seimovoi reprzyzentatsii. (1924)*. [Tactics of the Ukrainian Sejm representation. (1924)]. *Dilo [Work]*. № 235. P. 1.
14. *Ukrainska suspilno-politychna dumka v 20 stolitti. Dokumenty i materiialy: u 3 t. (1983)*. [Ukrainian socio-political thought in the 20th century] / uporiad. T. Hunchak, R. Solchanyk. Kyiv : Suchasnist. T. 2. 426 p. [in Ukrainian].
15. *Choho khoche Ukrainaska Sotsiialistychno-Radykalna partiia (1926)*. [What does the Ukrainian Socialist-Radical Party want?]. Lviv : Ukrainaska vydavnycha spilka "Hromada". 1926. 47 p. [in Ukrainian].
16. *Tsiatko, V. (1999). Do pytannia pro diialnist ukrainskykh posliv seimu i senatoriv vid Volyni v 1922–1927 rokakh [On the question of the activities of Ukrainian ambassadors to the Sejm and senators from Volyn in 1922–1927]. Volynski dzvony [Volyn bells]. 1999. Issue 3. Pp. 25–30 [in Ukrainian].*
17. *Chojnowski, A. (1979). Koncepcje polityki narodow ościowejrządów polskich w latach 1921–1939. [Concepts of the national policy of Polish governments in the years 1921–1939]. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 262 p. [in Polish].*
18. *Mauersberg, S. (1968). Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939. [Primary schooling for national minorities in Poland in 1918–1939]. Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Ossolineum. 230 p. [in Polish].*
19. *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 wrzesnia 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie (1926)*. [The first general census of Poland from September 30, 1921. Houses. People. Professional relations. Volyn Voivodeship]. Warszawa : Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego. T. XXIII [in Polish].
20. *Syrnyk, M. (1996). Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oświata i szkolnictwo. [Ukrainians in Poland 1918 – 1939. Education and school education]. Wrocław : Krynica desing studio. 186 p. [in Polish].*
21. *Wołyń – dokumenty CAW (1997)*. [Volyn – documents CAW]. *Przegląd Wschodni [Easten Reviev]*. T. 4. Z. 1. Pp. 183–209 [in Polish].
22. *Zajączkowski, J. (2012). Trudnesąsiedztwa. Polska i Ukraina a Rosja i Niemcy. T. 2. Od autonomii galicyjskiej do drugiej wojny światowej. [Difficult neighborhood. Poland and Ukraine, Russia and Germany. Vol. 2. From Galician autonomy to World War II]. Lublin : Weset. 788 p. [in Polish].*

УДК 338.488.2-611:640.4:392.72
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-4>

Роман КОРСАК,
orcid.org/0000-0001-9245-252X
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) korsakr@i.ua

Іван ГОДЯ,
orcid.org/0000-0001-4027-8811
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) dz2352@gmail.com

РОЛЬ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ ІНДУСТРІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПОДІЄВИХ ЗАХОДІВ НА ЗАКАРПАТТІ

Статтю присвячено дослідженню ролі індустрії гостинності в організації подієвих заходів. Авторами наголошено на тому, що подієвий (фестивальний) туризм – це значна частина історико-культурного туризму, орієнтована на відвідування зони відпочинку у певний час, пов'язана з якою-небудь подією у житті спільноти чи суспільства.

На думку авторів, проведення фестивалів формує позитивний імідж Закарпаття як для громадян України, так і для іноземних туристів. Сьогодні у світі зростає інтерес до фестивального туризму, що поєднує відвідування фестивалю та екскурсійні програми з оглядом пам'яток. Особливості географічного положення Закарпаття, сприятливий клімат, багатство природно-ресурсного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу створюють можливості для інтенсивного розвитку зазначеного виду подієвого туризму.

Автори відзначають, що фестивальний туризм є унікальним видом туризму, оскільки він є невичерпним за своїм змістом, та вважають, що у недалекому майбутньому число учасників фестивальних турів перевищить число учасників екскурсійних турів.

У регіоні Українських Карпат історично сформувалася значна кількість подієвих заходів. Можна відзначити такі, як фестиваль різдвяних вертепів, Масляна, фестиваль «Луцька ріпа». Аналіз часових періодів залучення готельно-ресторанних закладів в організацію проведення фестивалів в Українських Карпатах підтверджує значний вплив проблем, пов'язаних із сезонним фактором під час їх організації. Розроблення плану конкретних шляхів залучення готельно-ресторанного господарства в організацію фестивалів на Закарпатті може відбуватися у напрямках формування і розвитку готельно-ресторанної інфраструктури області та підвищення професійних знань і навичок готельно-ресторанного персоналу через освітньо-просвітницьку діяльність.

Для вирішення наукових завдань, що стосуються дослідження ролі готельно-ресторанної індустрії в організації подієвих заходів на Закарпатті, застосовано загальнонаукові методи, зокрема логічний та аналітичний, метод узагальнення, метод систематизації та класифікації, метод дедукції та індукції, метод синтезу й аналізу, метод порівняння.

Ключові слова: гостинність, готельно-ресторанна індустрія, фестивалі, історико-культурний туризм, подієві заходи, Закарпаття.

Roman KORSAK,
orcid.org/0000-0001-9245-252X
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Industry
Uzhhorod National University
(Uzhgorod, Ukraine) korsakr@i.ua

Ivan GODYA,
orcid.org/0000-0001-4027-8811
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Industry
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) dz2352@gmail.com

THE ROLE OF THE HOTEL AND RESTAURANT INDUSTRY IN THE ORGANIZATION OF EVENTS IN TRANSCARPATHTIA

The article is devoted to the study of the role of the hospitality industry in the organization of rhodium events. The authors emphasize that event (festival) tourism is a significant part of cultural tourism, focused on visiting the recreation area at a certain time, associated with any event in the life of the community or society.

According to the authors, holding festivals forms a positive image of Transcarpathia for both citizens of Ukraine and foreign tourists. Today, there is a growing interest in festival tourism in the world, which combines festival visits and excursion programs with sightseeing. Peculiarities of the geographical position of Transcarpathia, favorable climate, richness of natural resources, historical and cultural and tourist and recreational potential create opportunities for intensive development of this type of event tourism.

The authors note that festival tourism is a unique type of tourism, as it is inexhaustible in its content and believe that in the near future the number of participants in festival tours will exceed the number of participants in sightseeing tours.

A significant number of events have historically been formed in the region of the Ukrainian Carpathians. We can note the following: the festival of Christmas nativity scenes, Shrovetide, the festival "Hutsul turnip". The analysis of the time periods of involvement of hotel and restaurant establishments in the organization of festivals in the Ukrainian Carpathians confirms the significant impact of problems related to the seasonal factor in their organization. The development of a plan of specific ways to involve the hotel and restaurant industry in the organization of festivals in Transcarpathia can take place in the formation and development of hotel and restaurant infrastructure and increase professional knowledge and skills of hotel and restaurant staff through educational activities.

To solve scientific problems related to the study of the role of the hotel and restaurant industry in organizing events in Transcarpathia, general scientific methods were used, including: logical and analytical, generalization method, systematization and classification method, deduction and induction method, synthesis and analysis method, comparison method, etc.

Key words: *hospitality, hotel and restaurant industry, festivals, historical and cultural tourism, events, Transcarpathia.*

Постановка проблеми. У сучасному світі величезне економічне значення мають заходи подієвого туризму, оскільки у період їх проведення діяльність усього сектору готельно-ресторанної індустрії активізується. Під час підготовки до заходу можна спостерігати відродження місцевих культурних, історичних традицій та звичаїв, підвищення патріотизму, розвиток народної творчості. Таким чином, події є найважливішим мотивуючим фактором в індустрії гостинності, оскільки вони впливають на розвиток територій, її маркетингові плани і конкурентоспроможність. Для регіональних органів влади організація і проведення фестивалів повинні виступати стимулом для розвитку готельно-ресторанної інфраструктури, залучення інвесторів і можливість підняти сферу гостинності на якісно новий рівень.

Аналіз дослідження. Проблематику дослідження перспективних шляхів залучення готельно-ресторанного господарства в організацію фестивалів комплексно розглянуто у працях вітчизняних дослідників П. Тищенка (Тищенко, 2011), Ю. Грицьку-Андрієша, Ж. Бучко (Грицьку-Андрієша, Бучко, 2010; Бучко, 2006). Окрім названих авторів, ця тема опосередковано висвітлена у вітчизняних підручниках і посібниках із готельно-ресторанного бізнесу та туризму. Водночас необхідно відзначити, що сучасні проблеми залучення індустрії гостинності в організацію подієвих заходів на прикладі Закарпатської області висвітлені недостатньо широко.

Мета статті. У дослідженні на основі вивчення досвіду розвитку фестивального туризму за кордоном і в Україні розглядаються перспективні шляхи залучення готельно-ресторанного бізнесу до організації подієвого туризму. Успішність розвитку фестивального туризму залежить від наявної системи організації, планування подієвих заходів та ефективності взаємодії учасників поді-

євого туризму. Створення двосторонніх зв'язків між готельно-ресторанними комплексами і зацікавленими групами дає змогу досягати мети стратегічного планування соціально-економічного розвитку Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи теоретичні аспекти залучення готельно-ресторанного господарства в організацію фестивалів, маємо розглянути визначення, які стосуються предмета дослідження. Подієвий (фестивальний) туризм – це значна частина історико-культурного туризму, орієнтована на відвідування зони відпочинку у певний час, пов'язана з якою-небудь подією у житті спільноти чи суспільства (рідко спостерігаються події, обумовлені природними явищами, наприклад місячним або сонячним затемненням). Головна особливість подієвого туризму полягає у безлічі яскравих неповторних моментів. Це перспективний і динамічний вид туризму, що активно розвивається у сучасному світі. Подієвий туризм багатогранний і різноплановий, а також невичерпний за змістом (Тищенко, 2011: 125–128).

За масштабом події можна розділити на такі:

- події регіонального (місцевого) рівня;
- події національного рівня;
- події міжнародного рівня;
- події всесвітнього (глобального) рівня.

Однак цей поділ несталий, оскільки дрібні, незначні події можуть поступово розвиватися і переходити на більш високий рівень. Події на місцевому рівні – це події, що мають значення для певного мікрорегіону (міста, адміністративного району). До подій національного рівня належать події, які мають значення для всієї держави. Події всесвітнього або глобального рівня – це події, відомі і популярні в усьому світі, які залучають найбільше число туристів. До них належать спортивні події зокрема Олімпіада (Молодецький, Пташнік, 2012: 113–118).

Одним із видів подієвого туризму є фестивальний туризм. Фестиваль – це свято особливого виду, яке відрізняється особливим розмахом, динамізмом і масовістю. Сьогодні фестиваль – це широка громадська, святкова зустріч, супроводжувана оглядом досягнень будь-яких видів мистецтв. При цьому, зрештою, фестивальні заходи популяризують країну, регіон, місто, конкретне місце (дестинацію), залучаючи значні туристські потоки (Грицку-Андрієш, Бучко, 2010: 56–60).

Сучасні PR-менеджери все частіше влаштовують фестивалі, котрі переслідують іміджеві та комерційні цілі. У принципі, якщо порівняти фестивалі, що увійшли в історію як частина культурного життя, із сучасними, у них також можна виявити PR-складові частини. Наприклад, який-небудь міжнародний фестиваль народних ремесел, танців, пісень – це перш за все залучення інтересу до країни представника, а вже потім залучення уваги до її культури та історії. Це явище зберіглося до наших днів, тільки цілей стало більше, і, відповідно, збільшився арсенал засобів, інструментів, технологій, тому нині можна виділяти безліч різновидів фестивалів, і кількість їх продовжує зростати. Основна цільова аудиторія фестивального туризму – це забезпечені туристи з доходами вище середнього. Фестивальний туризм – складне явище, у якому переплітаються потреби і реальна діяльність людей, природні, технічні та економічні процеси (Білоцерківська, 2006: 224–228; Грицку-Андрієш, Бучко, 2010: 56–60).

Можна припустити, що сучасний фестивальний рух бере свій початок ще у Стародавній Греції. Саме тут зародилися Олімпійські ігри – найдавніші і найбільш популярні загальногрецькі святкування і змагання, які влаштовувалися на честь бога Зевса в Олімпії один раз на чотири роки, згідно з традицією з 776 р. до н.е. Олімпійські ігри привертали велику кількість учасників і глядачів. Сьогодні фестивальний туризм як напрям світового туризму є відносно молодим і вельми перспективним напрямом в індустрії гостинності (Тищенко, 2011: 125–128).

У регіоні Українських Карпат історично сформувалася значна кількість подієвих заходів. Можна відзначити такі, як фестиваль різдвяних вертепів, Масляна, фестиваль «Гуцульська ріпа» (Лесик, 2007: 174–177).

Аналіз подієвих заходів на території Закарпатської області засвідчує їхню різноманітність, тому актуально для місцевих готельно-ресторанних закладів розробити успішну концепцію активного залучення в організацію фестивального туризму. Проведення фестивалів формує позитивний імідж

Закарпаття як туристського напрямку не тільки для громадян України, але й для іноземних туристів. Сьогодні у світі зростає інтерес до фестивального туризму, що поєднує відвідування фестивалю та екскурсійні програми з оглядом пам'яток. Особливості географічного положення Закарпаття, сприятливий клімат, багатство природно-ресурсного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу створюють можливості для інтенсивного розвитку зазначеного виду подієвого туризму. Слід відзначити, що фестивальний туризм є унікальним видом туризму, оскільки він є невичерпним за своїм змістом. Низка експертів вважає, що у недалекому майбутньому число учасників фестивальних турів перевищить число учасників екскурсійних турів (Марченко, 2010–2011: 42–46).

Аналіз часових періодів залучення готельно-ресторанних закладів в організацію проведення фестивалів в Українських Карпатах підтверджує значний вплив проблем, пов'язаних із сезонним фактором під час їх організації. Ми можемо виділити такі етапи за ступенем інтенсивності і пори року.

1) Сезон пік – період, найбільш сприятливий для залучення готельно-ресторанної інфраструктури в організацію рекреаційної діяльності Закарпатської області, що характеризується максимальною щільністю туристів і найбільш комфортними умовами для рекреації. До нього належать такі два періоди:

- традиційний (з липня по серпень);
- січень, пов'язаний з новорічними канікулами.

2) Сезон високий – період найбільшої ділової активності на туристичному ринку, час дії найбільш високих тарифів на туристський продукт і послуги гостинності. За термінами це травень, червень, а також вересень.

3) Сезон низький – сезон зниження ділової активності на ринку готельно-ресторанних послуг, для якого характерні найнижчі ціни на туристський продукт і послуги гостинності. Це періоди жовтня і квітня.

4) Сезон «мертвий» – період, максимально несприятливий для організації рекреаційної діяльності. До нього можна віднести листопад, грудень і лютий. Мета організаторів фестивалів полягає у мінімізації цього періоду.

Таким чином, можна дійти висновку, що найбільша кількість фестивалів на Закарпатті проходить у період із початку травня по кінець вересня (Бучко, 2006: 231–234; Грицку-Андрієш, Бучко, 2010: 56–60; Лесик, 2007: 174–177).

Аналіз тенденцій та проблем розвитку фестивального туризму на Закарпатті виявив певні про-

блеми, що перешкоджають розвитку цього виду подієвого туризму. Серед найбільш важливих слід назвати такі.

1) Відсутність єдиного громадського центру фестивального руху, асоціації з координації діяльності фестивального руху на території Закарпатської області. У функції подібного органу необхідно включити питання просторового планування проведення фестивалів на Закарпатті, щоб уникнути територіальної концентрації подібних заходів в одному регіоні.

2) Недостатня кількість якісних майданчиків для проведення фестивалів. Досі на Закарпатті відсутня стаціонарна універсальна площадка, яка була б максимально підготовлена для проведення фестивалів. Це б дало змогу підвищити рівень проведення фестивалів і залучити більш дохідний споживчий сегмент ринку, зокрема готельно-ресторанний бізнес.

3) Політичні та економічні причини. Зниження активності фестивального туризму на Закарпатті викликано, у тому числі, проблемами, пов'язаними з епідемією COVID-19.

4) Цільова аудиторія фестивального туризму – це, як правило, забезпечені туристи з доходом вище середнього, а також компанії, що складаються з декількох добре забезпечених пар.

5) Учасники фестивальних турів традиційно висувають високі вимоги до закладів гостинності на території області.

Висновки. Отже, Закарпатська область багата на різні напрями подієвого туризму. Багато з них проводяться вже більше сорока років. Переважно це музейні, музичні, наукові та етнічні заходи, а також фестивалі, присвячені історичним традиціям місцевості. Саме ці напрями сприяють розвитку на території краю готельно-ресторанної інфраструктури і є ключовими у розвитку фестивального туризму.

Розроблення плану конкретних шляхів залучення готельно-ресторанного господарства в організацію фестивалів на Закарпатті може відбуватися у таких напрямках:

- формування і розвиток готельно-ресторанної інфраструктури області;
- підвищення професійних знань та навичок готельно-ресторанного персоналу через освітньо-просвітницьку діяльність;
- зростання якості готельно-ресторанних послуг, що надаються під час проведення фестивалів;
- організація спеціальних заходів щодо контролю якості готельно-ресторанних послуг;
- встановлення чітких норм якості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоцерківська Т. Значення народних звичаїв та традицій для розвитку фестивального туризму в Україні. *Сфера розваг – важлива складова у підвищенні ефективності туристичного бізнесу*. Донецьк, 2006. С. 224–228.
2. Бучко Ж. Народні традиції в туристичній індустрії Карпатського регіону. *Сфера розваг – важлива складова у підвищенні ефективності туристичного бізнесу*. Донецьк, 2006. С. 231–234.
3. Бучко Ж. Народні звичаї та традиції населення Українських Карпат у контексті фестивального туризму. *Вісник наукових досліджень. Серія: Туризм*. 2006. Вип. 2. С. 183–185.
4. Грицьку-Андрієш Ю., Бучко Ж. Фестивальний туризм у системі рекреаційно-туристської діяльності. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Вип. 519–520. С. 56–60.
5. Лесик А. Фестивалі Карпатського регіону як чинник туристичної привабливості. *Проблеми розвитку депресивних регіонів* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. С. 174–177.
6. Марченко О. Інтеграція регіонального туристичного продукту в національний загальноукраїнський туристичний продукт та європейську туристичну індустрію. *Закарпаття: науково-популярне видання про історію, сучасність, перспективи краю*. 2010–2011. № 3. С. 42–46.
7. Молодецький А., Пташнік А. Значення фестивального туризму у розвитку міст та регіонів. *Історія української географії*. 2012. Вип. 26. С. 113–118.
8. Тищенко П. Теоретичні аспекти та розвиток подієвого туризму регіону. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: економіка*. 2011. Спецвип. 33. Ч. 4. С. 125–128.

REFERENCES

1. Bilotserkivska T. Znachennia narodnykh zvychaiv ta tradytsii dlia rozvytku festyvalnoho turyzmu v Ukraini. [The importance of folk customs and traditions for the development of festival tourism in Ukraine]. The field of entertainment is an important component in improving the efficiency of the tourism business. Donetsk, 2006. S. 224–228. [in Ukrainian]
2. Buchko Zh. Narodni tradytsii v turystychnii industrii Karpatskoho. Sfera rozvah – vazhlyva skladova u pidvyshchenni efektyvnosti turystychnoho biznesu. [Folk traditions in the Carpathian tourism industry. The field of entertainment is an important component in improving the efficiency of the tourism business]. Donetsk, 2006. S. 231–234. [in Ukrainian]
3. Buchko Zh. Narodni zvychai ta tradytsii naseleння Ukrainykh Karpat u konteksti festyvalnoho turyzmu. [Folk customs and traditions of the population of the Ukrainian Carpathians in the context of festival tourism]. Bulletin of Scientific Research. Series: Tourism. 2006. Issue 2. S. 183–185. [in Ukrainian]

-
4. Hrytsku-Andriiesh Yu., Buchko Zh. Festyvalnyi turyzm u systemi rekreatsiino-turystskoi diialnosti. [Festival tourism in the system of recreational and tourist activities]. Scientific Bulletin of Chernivtsi University. 2010. Vip. 519–520. S. 56–60. [in Ukrainian]
 5. Lesyk A. Festyvali Karpatskoho rehionu yak chynnyk turystychnoi pryvablyvosti. [Festivals of the Carpathian region as a factor of tourist attraction]. Problems of development of depressed regions: Materials of international scientific-practical. conf. Nizhyn: Aspect-Polygraph, 2007. S. 174–177. [in Ukrainian]
 6. Marchenko O. Intehratsiia rehionalnoho turystychnoho produktu v natsionalnyi zahalnoukrainskyi turystychnyi produkt ta yevropeisku turystychnu industriiu. [Integration of the regional tourist product into the national all-Ukrainian tourist product and the European tourist industry]. Transcarpathia: popular science publication about the history, modernity, prospects of the region. 2010–2011. № 3. S. 42–46. [in Ukrainian]
 7. Molodetskyi A., Ptashnik A. Znachennia festyvalnoho turyzmu u rozvytku mist ta rehioniv. [The importance of festival tourism in the development of cities and regions]. History of Ukrainian geography. 2012. Issue 26. [in Ukrainian]
 8. Tyshchenko P. Teoretychni aspekty ta rozvytok podiiivoho turyzmu rehionu. [Theoretical aspects and development of event tourism in the region]. Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Economics series. Special Issue 33. Part 4, 2011. S. 125–128. [in Ukrainian]

УДК 94:314.151.3-054.73(4)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-5>

Юлія ПОДРЕЗ,

orcid.org/0000-0002-7402-5134

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка,

(Суми, Україна) *uliya.podriez@gmail.com*

Олександр ЖУКОВ,

orcid.org/0000-0003-2592-7761

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин
та методики навчання історичних дисциплін

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

(Суми, Україна) *alexzhukov1728@gmail.com*

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМ БІЖЕНЦІВ ТА ІНШИХ КАТЕГОРІЙ МІГРАНТІВ У ЄВРОПІ

Стаття присвячена європейській міграційній кризі 2015–2019 рр., викликаній напливом мігрантів у Європі з охоплених війнами країн Африки і Близького Сходу. Основну увагу приділено аналізу передумов та причин міграційної кризи в Європі; механізмів формування та реалізації спільної міграційної політики Європейського Союзу.

Автори наголошують на необхідності проведення ґрунтовного та всебічного аналізу передумов, причин та перебігу міграційної кризи 2015–2019 рр. Йдеться про те, що трансформації в міграційній політиці багатьох держав у 2015–2016 рр. підтвердили гостру необхідність для ЄС у створенні загальних європейських механізмів захисту кордонів. Скромний прогрес уже помітний: у серпні 2016 р. Європарламент ухвалив нормативний акт про створення Європейської прикордонної та берегової охорони, одним із завдань якої, передбачених в установчих регулюваннях, є надання державам-членам необхідної підтримки, в тому числі, на прохання, координації або організації спільних операцій з повернення осіб, які незаконно перетинають кордон. На перспективу поставлено вирішення питань щодо розгляду заяв про надання притулку і переміщення біженців.

Таким чином, за останні два роки посткризового становища у Європі спостерігається скорочення кількості прибулих мігрантів, однак зберігається статистика надання притулку, адже навіть ті, хто прибули до Європи два-три роки тому, досі чекають на рішення, перебуваючи в таборах для біженців. Водночас у статті розглянуто зміну тенденцій щодо основних міграційних маршрутів. З'явився маршрут через Чорне море. Україна в цьому контексті розглядається як частина загального транзитного простору до ЄС і так звана буферна зона між ЄС та іншою частиною Євразійського континенту. Загалом за останні роки європейські інституції зробили чимало кроків назустріч врегулюванню проблеми з біженцями, проте багато питань ще потребують доопрацювання.

Ключові слова: міграційна криза, біженці, Європейський Союз, статистика, FRONTEX, ООН.

Yuliia PODRIEZ,

orcid.org/0000-0002-7402-5134

Ph. D. (History),

Associate Professor at the Department of History of Ukraine

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

(Sumy, Ukraine) *uliya.podriez@gmail.com*

Oleksandr ZHUKOV,

orcid.org/0000-0003-2592-7761

Ph. D. (History),

Senior Lecturer at the Department of World History,

International Relations and Methods of Teaching Historical Disciplines

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

(Sumy, Ukraine) *alexzhukov1728@gmail.com*

CURRENT STATUS AND PROSPECTS FOR RESOLVING THE PROBLEMS OF REFUGEES AND OTHER CATEGORIES OF MIGRANTS IN EUROPE

This article is devoted to the European migration crisis of 2015–2019, caused by the influx of migrants in Europe from the war-torn countries of Africa and the Middle East. The main attention is paid to the analysis of the preconditions

and causes of the migration crisis in Europe; mechanisms for the formation and implementation of a common migration policy of the European Union.

The authors note the need for a thorough and comprehensive analysis of the preconditions, causes and course of the migration crisis of 2015–2019 borders. Modest progress has already been made: in August 2016, the European Parliament adopted a regulation establishing the European Border and Coast Guard, one of the tasks of which is to provide the necessary support to Member States, including at the request, coordination or organization of joint operations to return persons crossing the border illegally. The issue of consideration of asylum applications and relocation of refugees is set for the future.

Thus, in the last two years of the post-crisis situation in Europe, there has been a reduction in the number of migrants, but the statistics of asylum remain, because even those who arrived in Europe two or three years ago are still waiting for a solution while in camps for refugees. At the same time, the article considers the change of tendencies concerning the main migration routes. A route across the Black Sea has appeared. Ukraine, in this context, is seen as part of the common transit space to the EU and the so-called buffer zone between the EU and the rest of the Eurasian continent. In general, in recent years European institutions have taken many steps to resolve the refugee problem, but many issues still need to be addressed.

Key words: migration crisis, refugees, European Union, statistics, FRONTEX, UN.

Постановка проблеми. Європейська міграційна криза стала одним із найбільших викликів для країн ЄС у XXI столітті. Наплив мільйонів біженців та економічних мігрантів у Європу з охопленою війною Сирії, а також Іраку, Афганістану, Лівії та інших країн Близького та Середнього Сходу й африканських країн спричинив справжню гуманітарну катастрофу, якої ще не знала Європа у своїй новітній історії.

Питання про те, як зупинити потік біженців, стало поштовхом до консолідації і водночас перетворилось на камінь спотикання для європейських країн. Об'єднана Європа виявилась не готовою до міграційної кризи такого масштабу. Сьогодні численні факти вказують на те, що саме міграційна криза 2015–2016 рр. виявила недоліки у функціонуванні Європейського Союзу як однієї з найбільш впливових регіональних організацій. Більш того, Європейська міграційна криза не вирішена, хоча її гострота значно зменшена порівняно з 2015–2016 рр.

У цьому сенсі покажемо те, що у липні 2019 р. навіть після чотирьох років кризи і десятків зустрічей високого рівня міністри внутрішніх справ країн Євросоюзу вкотре не змогли домовитися про спеціальний механізм розподілу прохачів притулку.

Аналіз досліджень та мета. Огляд наукових здобутків з цієї проблеми можна розпочати з проведення ґрунтовного та всебічного аналізу передумов, причин та перебігу міграційної кризи 2015–2019 рр., виявлення місця та ролі релігійного фактору у ній. Окремі науковці у своїх дослідженнях частково розкривають питання міграційної кризи (Малиновська, 2014; Чуенко, 2016; Юськів, 2016). На нашу думку, варто розширити їх огляд та розкрити доробки, мало відомі науковій спільноті.

Виклад основного матеріалу. Офіційна статистика УВКБ ООН говорить про те, що потік біженців у Європу значно зменшився протягом 2017–2018 рр. Так, відповідно до останнього звіту Управління Верховного комісара ООН у справах біженців щодо ситуації в Середземному морі, у

2017 р. було зафіксовано 172 301 прибулих морем, що вдвічі менше, ніж у 2016 р. На початок грудня 2018 р. ця цифра склала приблизно 111 830 осіб (Sea Arrivals in Europe (Jan – Dec 2016); UNHCR Mid-Year Trends 2015).

Традиційно за кількістю поданих заяв на притулок як у 2017, так і в 2018 рр. переважають сирійці, іракці та афганці. Щодо країн, які підтверджують подані заяви на притулок і приймають у себе біженців, статистика дещо різниться. У 2016 р. п'ятірку лідерів склали Німеччина (близько 50% усіх заяв), Італія, Франція, Австрія і Греція. У 2017 р. в цьому списку Австрію замінила Велика Британія, яка надала притулок 10 620 біженцям (у період із січня по квітень 2017 р.), а у 2018 р. до списку потрапила Іспанія.

Значні зміни у статистиці двох останніх років спостерігаються щодо національностей, що прибувають, та щодо країн, які першими «зустрічають» біженців із Середземного моря. У період кризи у 2015–2016 рр. найбільшу кількість біженців приймали в себе Італія та Греція. У 2016 р. ця цифра склала 181 436 осіб та 173 447 осіб відповідно. У 2018 р. ситуація змінилася докорінно: основну частину новоприбулих морем біженців прийняла на себе Іспанія, а саме 61 566 осіб із 111 830 осіб загалом. Серед національностей, які прибували до європейських берегів, основну частину склали гвінейці, марокканці і малійці, а вже потім сирійці, афганці та іракці. У 2017 р. найбільше прибуло громадян Нігерії (Mapped: The new back door route migrants are taking to reach Europe).

Така статистика свідчить про те, що відбулися зміни в міграційних потоках, які продовжують рухатися в напрямку Європи. Причинами таких змін є відносно затишшя війни в Сирії та, навпаки, активізація збройних конфліктів у країнах Африки.

Загострення міграційної кризи та її поступовий перехід у кризу політичну розпочалися наприкінці 2015 р., коли країни Вишеградської четвірки (Угорщина, Словаччина, Чехія і Польща) відмовилися від розселення на своїй території біженців

відповідно до встановлених Єврокомісією квот. Станом на кінець 2019 р. все ще не спостерігається помітного прогресу в питанні узгодженості політики держав-членів ЄС щодо розселення біженців на території Європи. Певна узгодженість є, але вона ситуативна. Відсутній універсальний діючий механізм щодо розселення новоприбулих мігрантів і біженців.

Міграційна криза 2015–2016 рр. підтвердила гостру необхідність для ЄС у створенні загальних європейських механізмів захисту кордонів. Скромний прогрес уже помітний: у серпні 2016 р. Європарламент ухвалив нормативний акт про створення Європейської прикордонної та берегової охорони (FRONTEX, реорганізований в новий орган з ширшими повноваженнями для більш ефективного подолання кризи біженців) (Frontex).

Оскільки FRONTEX є оперативним органом – інструментом Євросоюзу щодо забезпечення прикордонної безпеки, пріоритети у діяльності агенції визначаються на підставі аналізу ризиків у тих напрямках, що потребують найвищої уваги з точки зору незаконної міграції. За повідомленням Європейської Комісії, метою створення нового органу є інтегрований прикордонний менеджмент, що означає можливість залучення третіх країн, повернення мігрантів у країни їхнього походження, а також аналіз ризиків (Frontex).

Одним із завдань FRONTEX, передбачених в установчих регулюваннях, є надання державам-членам необхідної підтримки, в тому числі, на прохання, координації або організації спільних операцій з повернення. FRONTEX виступає як посередник, виконуючи координацію з різними національними органами, які хочуть взяти участь у спільному польоті повернення. Проте FRONTEX не наводить жодної інформації про окремі випадки репатріантів. Персональні дані, оброблювані агентством, не розголошуються (Frontex; Sea Arrivals in Europe (Jan – Dec 2016)).

Як відбувається процедура? Одна з країн-членів ЄС або країн Шенгенської зони бере на себе ініціативу організувати спільний політ повернення до певної країни та призначає літак для цієї мети. Країни призначення вибираються залежно від потреб (наявність нелегальних іммігрантів цієї національності, які отримали рішення про повернення).

Держава-організатор повідомляє FRONTEX інформацію щодо запланованого польоту, а саме кількість місць, наявних для інших учасників. FRONTEX відправляє цю інформацію іншим державам-членам. Іноді держава-член організації посилає передовий загін у країну. Завданнями передової групи є домовленість із місцевою

владою, надання інформації про репатріантів та інших подробиць висадки та оброблення по прибуттю. Репатріанти у супроводі ескорту (медичний персонал, відповідальний за супровід) сідають у літак до кінцевого пункту призначення (Regulation (EU) No. 604/2013, 2013).

Країна-організатор готує та здійснює нагляд за польотом відповідно до передового досвіду керівництва, підготовленого FRONTEX. Крім того, кожна держава-член, згідно із законом, зобов'язана мати систему моніторингу для забезпечення дотримання Хартії ЄС про основні права. Менеджер проекту FRONTEX завжди подорожує чартерним рейсом до країни. Його завдання включає переконання в тому, що спільна операція повернення здійснюється відповідно до Кодексу поведінки для зворотних рейсів, створеного FRONTEX (Frontex).

Спільні операції з повернення фінансує FRONTEX. Зазвичай витрати, повністю або частково покриті агенцією, включають вартість фрахту літака, витрати на проїзд і повернення. Витрати, що покриваються FRONTEX, можуть змінюватися також іншими джерелами фінансування (Frontex).

Окрім операцій із порятунку та повернення біженців, FRONTEX виконує низку систематичних досліджень щодо статистики незаконного перетину кордонів ЄС, шляхів міграції та основних тенденцій міграції.

На перспективу поставлено вирішення питань щодо розгляду заяв про надання притулку і переміщення біженців. Як уже зазначалось, Дублінська конвенція – основа для визначення того, яка країна несе відповідальність за прийом біженців, – перешкоджає солідарності між державами-членами ЄС, адже перекладає основний тягар відповідальності на країну першого в'їзду. В Конвенцію необхідно внести зміни, і дискусії щодо цього питання ведуться від початку виникнення кризи. Європейське рішення зараз розробляється в Греції, де Європейська агенція з підтримки держав-членів у галузі політики надання притулку (EASO) розглядає заяви про надання притулку, щоб допомогти заваленим роботою грецьким службам (Sea Arrivals in Europe (Jan – Dec 2016)).

Єдина європейська процедура надання притулку унеможливить пошук політичного притулку в різних країнах і відродить довіру між державами-учасницями.

Європейський Союз і весь світ мають приймати значну кількість біженців безпосередньо з прикордонних країн організовано і з належним рівнем безпеки. Це було би більш прийнятно для

громадськості, ніж безлад у системі прийому біженців, який існує досі. Так вважає значна частина євроскептиків (Відень застеріг Берлін, що не укладатиме угоду щодо біженців на шкоду Австрії; Проблема біженців в ЄС).

Якщо б ЄС взяв на себе зобов'язання щорічно приймати лише 300 тисяч біженців (і якщо б таке зобов'язання взяли на себе інші країни світу), більшість біженців розуміли б, що в них є досить високі шанси дістатися місця призначення. Тоді вони не будуть намагатися потрапити в Європу нелегально, адже це не дасть їм змоги отримати статус біженця.

Якщо умови в прикордонних країнах покращилися б завдяки отриманій допомозі, міграційної кризи б не було (проте залишилась би проблема економічної міграції), тобто наступним питанням, на яке має знайти відповідь ЄС сьогодні, є фінансування.

Європейському Союзу необхідно мінімум 30 мільярдів євро для реалізації комплексної стратегії щодо біженців. Ці кошти необхідні як всередині ЄС (для посилення кордонів і створення ефективних установ, які будуть займатися питаннями міграції; забезпечення належних умов для біженців; розроблення справедливих процедур з надання притулку і створення можливостей для інтеграції), так і за його межами (для підтримки країн, які приймають біженців, та збільшення кількості робочих місць в Африці і на Середньому Сході) (Чуєнко, 2016).

Хоча 30 мільярдів євро можуть видатися величезною сумою, її не можна порівнювати з політичними і гуманітарними наслідками та економічними втратами внаслідок затяжної кризи. Наприклад, існує реальна загроза розпаду Шенгенської зони, тобто відкритих внутрішніх кордонів у Європі. За оцінкою міжнародного фонду "Bertelsmann Foundation", відмова від Шенгену приведе до щорічної втрати Євросоюзом 47–140 млрд. євро ВВП (Юськів, 2016).

Деякі європейські лідери закликають до розроблення «плану Маршалла» для Африки. Це чудове прагнення. Однак насправді Європа далека від такого бачення. Після Другої світової війни США щорічно протягом чотирьох років інвестували 1,4% ВВП у відбудову Європи. Сьогодні інвестиції масштабу «плану Маршалла» склали б 270 мільярдів євро на рік протягом наступних чотирьох років, а це досить значні кошти, на виділення яких ніхто не погодиться.

ЄС має розробляти механізм для переміщення визнаних біженців всередині Європи. Такі програми повинні мати глибоке коріння в місцевих

громадах. Мери багатьох міст Європи виявили вражаючу готовність прийняти біженців, однак їхня ініціатива була знищена в зародку урядами країн.

Для розгляду цих та інших нагальних питань міграції у червні 2018 р. було скликано терміновий саміт ЄС у Брюсселі, в якому взяло участь 18 держав-членів ЄС (Єреміца).

Передумовою скликання саміту стали події неподалік італійського узбережжя. 11 червня Італія відмовилася прийняти судно "Aquarius" з 629 мігрантами на борту. У відповідь президент Франції Еммануель Макрон звинуватив новий італійський уряд у «цинізмі і безвідповідальності». Через це Міністерство закордонних справ Італії викликало на аудієнцію посла Франції в Італії. У відомстві назвали реакцію Парижа неприйнятною.

Раніше міністр внутрішніх справ Італії Маттео Сальвіні заявляв, що його країна має намір депортувати півмільйона нелегальних мігрантів. Це було передвиборною обіцянкою його партії (Єреміца).

Питання міграційної кризи, яке спричинило глибинні розколи усередині ЄС, стало причиною зібрання в Брюсселі у червні 2018 р. позачергового «міні-саміту» за участю шістнадцяти європейських держав. На саміті було зазначено, що зусилля європейців останніх двох років все ж таки сприяли суттєвому скороченню прибуття мігрантів до Європейської співдружності. З початку 2018 р. на територію співдружності потрапили лише 44 тисячі 347 мігрантів. Це менше за встановлений рекорд жовтня 2015 р., коли на території Греції лише за 5 днів опинилися 48 000 біженців (Єреміца).

Лідери держав-членів ЄС, які взяли участь у саміті, погодилися підтримати подальше посилення своїх зовнішніх кордонів та виділяти більше грошей країнам, з яких біженці відпливають до Європи. Однак вони все одно не змогли домовитися про те, як розподілити мігрантів, які вже прибули до Європи та просять про притулок у ЄС. Однак лідери досягли згоди щодо створення нових міграційних центрів у країнах ЄС на «добровільній» основі (Лідери ЄС досягли компромісу щодо біженців і продовжили санкції проти РФ; Саміт ЄС: обмежений оптимізм і довга ніч переговорів).

Згідно з текстом досягнутої угоди, ці центри будуть визначити, хто є справжніми біженцями, а хто – нелегальними мігрантами, яких повернуть. Однак поки незрозуміло, які країни добровільно сформують такі центри. Спільна угода також передбачає обмеження руху мігрантів між країнами Євросоюзу. Канцлер Німеччини Ангела Меркель прибула на саміт із позицією, що ЄС

потрібна масштабна угода щодо біженців, аби запобігти політичній кризі в її країні (Європейська міграційна криза; Єреміца).

Крім того, політики домовилися створити табір для біженців в одній з північно-африканських країн, щоб скоротити потік людей, що їдуть через Середземне море. Поки не озвучується, які країни готові приймати біженців і створити табори.

Наступним кроком у намаганні владнати наслідки міграційної кризи на міжнародному рівні стало підписання 10–11 грудня 2018 р. «Всесвітнього пакту про безпечну, впорядковану і регульовану міграцію» за ініціативи ООН. 34-сторінковий договір викладає загальний підхід до міжнародної міграції і містить 23 завдання, спрямованих на покращення організації потоків біженців та точніше визначення їхніх прав. Країни-учасниці погоджуються, наприклад, обмежувати тиск на країни з багатьма мігрантами та сприяти самозабезпеченню новоприбулих. Однак багато країн вважають цей пакт порушенням власного суверенітету (Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration).

Ідея міграційного пакту виникла під час дебатів на Генеральній Асамблеї ООН у 2016 р. Їх результатом стала Нью-Йоркська декларація щодо біженців і мігрантів, у якій всі 193 країни ООН визнали, що у цій галузі необхідна тісніша міжнародна співпраця. Зокрема, країни, що погодили декларацію, пообіцяли поважати людську гідність, боротися з ксенофобією і підтримувати держави, що приймають велику кількість мігрантів (Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration).

Німеччина також схвалила цю угоду. Її найважливішими аспектами у федеральному уряді вважають боротьбу з причинами міграції, нелегальною міграцією і захист прав людини. Після півторарічних перемов проект пакту винесли на голосування в ООН. Його підтримали 192 держави, за винятком лише США. Однак упродовж останніх місяців ще кілька держав заявили про відмову підписати міграційний пакт, а саме Австралія, Ізраїль, Домініканська республіка, а також низка країн ЄС, таких як Австрія, Болгарія, Словаччина, Польща, Угорщина і Чехія. У Бельгії це питання спричинило урядову кризу. Партія «Новий фламандський альянс» пригрозила вийти з урядової коаліції, якщо прем'єр-міністр поставить свій підпис під міграційним пактом ООН (Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration; UNHCR Mid-Year Trends 2015).

У Німеччині Бундестаг після бурхливих дебатів висловився на підтримку документа. За відповідний проект резолюції, запропонований прав-

лячою у ФРН «великою коаліцією», 29 листопада проголосували 372 депутати, 153 були проти, 141 депутат утримався. Християнські демократи (ХДС/ХСС), соціал-демократи (СДПН), Зелені, Ліва партія і ліберали з ВДП захищали міграційний пакт ООН від критики з боку депутатів правопопулістської партії «Альтернатива для Німеччини» (АдН), яка стверджувала, що угода завдасть «непоправної шкоди німецькому народові».

На своєму сайті АдН називає документ «прихованою програмою з переселення економічних мігрантів і втікачів від бідності», а австрійський канцлер Себастьян Курц (Sebastian Kurz) обґрунтовує намір утриматись від підписання пакту захистом національного суверенітету держави (Відень застеріг Берлін, що не укладатиме угоду щодо біженців на шкоду Австрії).

Однак експерти цих побоювань не поділяють. Міграційний пакт ООН «не відчинить двері необмеженій масовій міграції до Європи», як зазначають аналітики Німецького інституту політики в галузі розвитку (Deutsches Institut für Entwicklungspolitik). На їхню думку, документ скоріше є «тверезою оцінкою міграції – глобального явища, яке неможливо відвернути закриттям кордонів або виділенням додаткових кількох мільярдів євро на економічний розвиток» (Про що насправді йдеться у міграційному пакті ООН).

Крім того, цей документ є угодою кооперації, що не має юридично зобов'язальної сили і жодним чином не порушує суверенітет держав, які її схвалюють. «Усвідомленням, що жодна держава самотійно не здатна впоратися з проблемами міграції, цей пакт сприяє міжнародній співпраці між усіма важливими гравцями, зайнятими міграційною проблематикою, і підтримує суверенітет держав і їх міжнародні зобов'язання», – йдеться у тексті документа (UNHCR Mid-Year Trends 2015).

За даними ООН, у світі близько 250 мільйонів людей, або 3% населення планети, залишили місце постійного проживання у пошуках кращого життя. Відповідно до дослідження компанії «McKinsey», на них припадає близько 10% світових обсягів виробництва. Міграційний пакт ООН стане «першою підготовленою під егідою ООН глобальною угодою між країнами, що стосуватиметься всіх аспектів міжнародної міграції», про що пише наукова служба німецького Бундестагу (UNHCR Mid-Year Trends 2015).

У Німеччині сподіваються на те, що міграційний пакт ООН сприятиме досягненню компромісів між країнами походження мігрантів, транзитними державами і країнами, до яких вони намагаються потрапити.

Україна є частиною загального транзитного простору до ЄС і так званою буферною зоною між ЄС та іншою частиною Євразійського континенту. Маючи близьке сусідство з державами-членами ЄС, Україна так чи інакше не може залишатися осторонь міграційної кризи (Малиновська, 2014: 34–35).

У 2017 р. на території України було зафіксовано близько 3 000 біженців із Сирії та Афганістану, які використали Україну як транзитну територію, намагаючись дістатися кордону з Угорщиною чи Словаччиною, а звідти – більш заможних країн Європи. За 2018 р. було виявлено 111 випадків незаконного перетину кордону біженцями з боку українського сухопутного кордону.

Щодо міграційних процесів загалом, то Україна є лідером за статистикою трудової міграції у державах Європейського Союзу. Дані, опубліковані 25 жовтня 2018 р. європейським статистичним відомством “Eurostat” у Люксембурзі, показали, що третина всіх первинних дозволів на перебування, виданих у 28 країнах ЄС протягом 2017 р., припадає на українців, сирійців і китайців. При цьому “Eurostat” вніс у статистику тільки тих, хто подав документи вперше або не робив цього більше півроку (Єреміца).

Більшість легальних мігрантів прибула з України, а саме 21% усіх іноземців, які отримали у 2017 р. в одній із країн ЄС посвідку на проживання або інший статус, що дозволяє перебування терміном від трьох місяців. З 662 тисяч українських мігрантів 88% приїхали працювати, при цьому переважно в Польщу. Польська влада видала в минулому році нові дозволи на перебування в країні понад 585 тисячам громадян України, що зробило Польщу лідером з прийому іноземців у ЄС (Єреміца).

Громадяни України також лідирують щодо отримання дозволів в Угорщині, Литві, Словач-

чині, Чехії та Естонії. Українці за минулий рік також увійшли в трійку лідерів у Болгарії, Данії, Латвії та Хорватії.

У кінці 2018 р. польська газета “Rzeczpospolita” писала, що у третьому кварталі 2018 р., за даними Фонду соціального страхування, кількість іноземців, які працюють легально, збільшилася в Польщі до 569 тисяч осіб, при цьому 426 тисяч із них є українцями (Фітісова, Солодько).

Висновки. Таким чином, за останні два роки посткризового становища у Європі спостерігається скорочення кількості прибулих мігрантів, однак зберігається статистика надання притулку, адже навіть ті, хто прибули до Європи 2–3 роки тому, досі чекають на рішення, перебуваючи в таборах для біженців. Спостерігається зміна тенденцій щодо основних міграційних маршрутів. З’явився маршрут через Чорне море.

Загалом за 2017–2018 рр. Європейські інституції зробили чимало кроків назустріч врегулюванню проблеми з біженцями, серед яких слід назвати створення Європейської прикордонної та берегової охорони (FRONTEX), укладення низки двосторонніх угод щодо переміщення біженців, обговорення нагальних питань на регіональному наднаціональному рівні (саміт у Брюсселі) та підписання першого всезагального документа у сфері міграції, а саме «Всесвітнього пакту про безпечну, впорядковану і регульовану міграцію» ООН.

Незважаючи на численні проблеми, які досі існують на території ЄС щодо біженців, європейські країни продовжують стимулювати трудову міграцію, створюючи певну статистику у загальних міграційних процесах на території регіону. Україна є частиною цього процесу, виконуючи роль транзитної зони для біженців, з одного боку, і країни-постачальника трудових ресурсів до країн Європи, з іншого боку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Відень застеріг Берлін, що не укладатиме угоду щодо біженців на шкоду Австрії. *Deutsche Welle* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/2YANoNe>.
2. Європейська міграційна криза. *Вікіпедія* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/2Dc9UcE>.
3. Єреміца В. Біженці шукають діри у кордонах ЄС, а у Брюсселі намагаються їх залатати. *Радіо «Свобода»* : вебсайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29333530.html>
4. Єреміца В. Міні-саміт ЄС: Криза мігрантів продовжує «сіяти розбрат» між європейцями. *Радіо «Свобода»* : вебсайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29317986.html>.
5. Лідери ЄС досягли компромісу щодо біженців і продовжили санкції проти РФ. *Дзеркало тижня* : вебсайт. URL: https://dt.ua/WORLD/lideri-yes-dosyagli-kompromisu-schodo-bizhenciv-i-prodovzhili-sankciyi-proti-rf-281869_.html.
6. Малиновська О. Міграційна політика Європейського Союзу: виклики та уроки для України : монографія. Київ : НІСД, 2014. 148 с.
7. Про що насправді йдеться у міграційному пакті ООН. *Deutsche Welle* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/2DbYWUE>.
8. Проблема біженців в ЄС: Які варіанти пропонують євроскептики. URL: <https://ua.112.ua/statji/problema-bizhentsiv-v-yes-yaki-varianty-proponuiut-ievroskeptyky-383004.html>.
9. Саміт ЄС: обмежений оптимізм і довга ніч переговорів. *Deutsche Welle* : вебсайт. URL: <http://www.dw.com/uk/samit-esoberezhnij-optimizm-i-dovga-nich-perеговорiv/a-19126644>.

10. Фітісова А., Солодько А. Міграційна криза в ЄС: статистика та аналіз політики. *Аналітичний центр CEDOS* : вебсайт. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky>.
11. Чуенко В. Європейська криза біженців як найактуальніша проблема Європейського Союзу. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2016. № 8. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/4/46.pdf>.
12. Юськів Б. Криза міграційної системи Європейського Союзу. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Міжнародні відносини*. 2016. № 2 (327). С. 48–54.
13. Frontex. *Wikipedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Frontex>.
14. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. *UN*. URL: <http://undocs.org/en/A/CONF.231/3>.
15. Mapped: The new back door route migrants are taking to reach Europe. *Express*. URL: <https://www.express.co.uk/news/world/841925/migrants-EU-back-door-smugglers-people-traffickers-black-sea-new-route>.
16. Regulation (EU) No. 604/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person (recast). *Official Journal of the European Union*. 2013. L. 180. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:180:0031:0059:EN:PDF>.
17. Sea Arrivals in Europe (Jan – Dec 2016). *UNHCR*. URL: <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/53290>.
18. UNHCR Mid-Year Trends 2015. *United Nations High Commissioner for Refugees*. URL: http://cfo.gov.ph/~comfil/images/CFO_NEWS/unhcr2015report.pdf.

REFERENCES

1. Viden' zasterih Berlin, shcho ne ukkladatyme uhodu shchodo bizhentsiv na shkodu Avstriyi. [Vienna has warned Berlin that it will not conclude an agreement on refugees to the detriment of Austria]. *Deutsche Welle*: vebsayt. URL: <https://bit.ly/2YAHoNe> [in Ukrainian].
2. Yevropeys'ka mihratsiyna kryza. [European migration crisis]. *Vikipediya*: vebsayt. URL: <https://bit.ly/2Dc9UcE> [in Ukrainian].
3. Yeremitsa V. Bizhentsi shukayut' diry u kordonakh YES, a u Bryusseli namahayut'sya yikh zalataty. [Refugees are looking for holes in the EU's borders, and Brussels is trying to patch them up. *Radio Liberty*: website]. *Radio "Svoboda"*: vebsayt. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29333530.html> [in Ukrainian].
4. Yeremitsa V. Mini-samit YES: Kryza mihrantiv prodovzhuye "siyaty rozbrat" mizh yevropeytsyamy. [EU mini-summit: Migrant crisis continues to "sow discord" between Europeans. *Radio Liberty*]. *Radio "Svoboda"*: vebsayt. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29317986.html> [in Ukrainian].
5. Lidery YES dosyahly kompromisu shchodo bizhentsiv i prodovzhyly sanktsiyi proty RF. [EU leaders reached a compromise on refugees and extended sanctions against Russia]. *Dzerkalo tyzhnya*: vebsayt. URL: https://dt.ua/WORLD/lideri-yes-dosyagli-kompromisu-schodo-bizhenciv-i-prodovzhili-sanktsiyi-proti-rf-281869_.html [in Ukrainian].
6. Malynovs'ka O. Mihratsiyna polityka Yevropeys'koho soyuzu: vyklyky ta uroky dlya Ukrayiny: monohrafiya. [Migration policy of the European Union: challenges and lessons for Ukraine]. Kyiv: NISD, 2014. 148 s. [in Ukrainian].
7. Pro shcho naspravdi ydet'sya u mihratsiynomu pakti OON. *Deutsche Welle* : vebsayt. [What the UN Migration Pact is really about. *Deutsche Welle*: website]. URL: <https://bit.ly/2DbYWUE> [in Ukrainian].
8. Problema bizhentsiv v YES: Yaki varianty proponuyut' yevroskeptyky [The problem of refugees in the EU: What options do Eurosceptics offer]. URL: <https://ua.112.ua/statji/problema-bizhentsiv-v-yes-yaki-varianty-proponuiut-ievroskeptyky-383004.html> [in Ukrainian].
9. Samit YES: obmezheny optymizm i dovha nich perehovoriv. *Deutsche Welle*: vebsayt. [EU summit: limited optimism and a long night of negotiations. *Deutsche Welle*: website]. URL: <http://www.dw.com/en/Separate-Optimism-About-Optimism> [in Ukrainian].
10. Fitisova A., Solod'ko A. Mihratsiyna kryza v YES: statystyka ta analiz polityky. *Analitichnyy tsentr CEDOS* : vebsayt. [Migration crisis in the EU]. URL: <https://cedos.org.ua/en/articles/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky> [in Ukrainian].
11. Chuyenko V. Yevropeys'ka kryza bizhentsiv yak nayaktual'nisha problema Yevropeys'koho Soyuzu. [The European refugee crisis as the most pressing problem of the European Union]. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2016. № 8. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/4/46.pdf> [in Ukrainian].
12. Yus'kiv B. Kryza mihratsiynoyi systemy Yevropeys'koho Soyuzu. [The crisis of the migration system of the European Union]. *Naukovy visnyk Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu im. Lesi Ukrayinky. Ser. Mizhnarodni vidnosyny*. 2016. № 2 (327). S. 48–54 [in Ukrainian].
13. Frontex. *Wikipedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Frontex>.
14. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. *UN*. URL: <http://undocs.org/en/A/CONF.231/3>.
15. Mapped: The new back door route migrants are taking to reach Europe. *Express*. URL: <https://www.express.co.uk/news/world/841925/migrants-EU-back-door-smugglers-people-traffickers-black-sea-new-route>.
16. Regulation (EU) No. 604/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person (recast). *Official Journal of the European Union*. 2013. L. 180. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:180:0031:0059:EN:PDF>.
17. Sea Arrivals in Europe (Jan – Dec 2016). *UNHCR*. URL: <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/53290>.
18. UNHCR Mid-Year Trends 2015. *United Nations High Commissioner for Refugees*. URL: http://cfo.gov.ph/~comfil/images/CFO_NEWS/unhcr2015report.pdf.

УДК 943.8:930.1“19/20”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-6>**Євген СІНКЕВИЧ,***orcid.org/0000-0001-5729-1644*

доктор історичних наук,

професор кафедри всесвітньої історії і міжнародних відносин

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

(Черкаси, Україна) *e.sinkevych@gmail.com***ПРОБЛЕМА НАУКОВОЇ ШКОЛИ В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

Історична наука у процесі свого становлення й еволюції напрацювала власні методи дослідження та методологію, а також термінологію. Починаючи свої витoki від праць Геродота, Яна Длugoша, Інокентія Гізеля та інших істориків, ця галузь людських знань перетворилася на форму співпраці цілих колективів істориків, які зазвичай прийняли іменувати «науковими школами». Становлення наукових шкіл у польській історіографії припадає на час, коли польський народ мав бездержавний статус і був поневолений трьома імперіями. Ця обставина наклала певний відбиток на дискусію в середовищі польських істориків другої половини XIX ст. (і зрештою всього XX ст.) стосовно визначення поняття «історична школа» та її місця в розвитку польської історіографії. Важливі теоретико-методологічні зміни, формування перших історичних шкіл, розбудова організаційного кістяка науки (заснування кафедр польської історії у Краківському та Львівському університетах, історичної комісії Краківської академії знань) сприяли загальному підйому й зацікавленню минулим. Поняття «наукова школа» в його сучасному тлумаченні пов'язане з процесом зростання ролі особистості керівника наукового колективу. Цей процес більш чітко проявився на початку XX ст., коли почали створюватися наукові колективи, які об'єднували в одній лабораторії декількох учених.

Як відомо, фахівці з історіографії надають вагоме значення систематизації історіографічних явищ, що спирається на теорію історичних шкіл. Відбувається своєрідна дифузія, перетікання знань і трактувань на міждержавному рівні (наприклад, в Україні, Польщі та багатьох інших державах). Дослідження історіографії не може обмежитися аналізом доробку окремих істориків, їхнього наукового інструментарію, методологічних концепцій чи поглядів на минуле – мусимо поставити ширші завдання стосовно історичного середовища, його місця й ролі в історіографії тих націй, які брали активну участь у науковому житті. Адже проблематика розвитку науки належить до найбільш важливих і водночас найбільш суперечливих сторін сучасної наукознавчої рефлексії. У роботі автор має на меті проаналізувати основні підходи знаних польських істориків до трактування поняття «історична школа» та визначення її місця у формуванні знань про історичне минуле польського народу.

Ключові слова: польська історіографія, історична школа, краківська історична школа, варшавська історична школа, школа Ашкеназі.

Yevhen SINKEVYCH,*orcid.org/0000-0001-5729-1644*

Doctor of Historical Sciences,

Professor at the Department of World History and International Relations

Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University

(Cherkasy, Ukraine) *e.sinkevych@gmail.com***THE PROBLEM OF SCIENTIFIC SCHOOL IN POLISH HISTORIOGRAPHY**

Historical science in the process of its formation and evolution has developed its own research methods and methodology, as well as terminology. Beginning with the work of Herodotus, Jan Dlugosz, Innokentiy Gizel and others, this branch of human knowledge has become a form of cooperation between entire groups of historians, commonly referred to as “scientific schools”. The formation of scientific schools in Polish historiography dates back to a time when the Polish people held stateless status and were enslaved by three empires. This circumstance has left a certain imprint on the discussion among Polish historians of the second half of the nineteenth and finally the entire twentieth century regarding the definition of the concept of “historical school” and its place in the development of Polish historiography. Important theoretical and methodological changes, the formation of the first historical schools, the development of the organizational backbone of science (establishment of Polish history departments at Krakow and Lviv universities, the historical commission of the Krakow Academy of Knowledge) served the general rise and interest in the past. The concept of “scientific school” in its modern interpretation is associated with the growing role of the individual leaders of research teams. This process became more and more clear at the beginning of the 20th century, when scientific teams began to be created, which united several scientists in one laboratory.

As is well known, historiographers attach great importance to the systematization of historiographical phenomena based on the theory of historical schools. There is a kind of diffusion, flow of knowledge and interpretations at the

interstate level (for example, in Ukraine, Poland and many other countries). The study of historiography cannot be limited to the analysis of the work of individual historians, their scientific tools, methodological concepts or views on the past – we must set broader tasks regarding the historical environment, its place and role in historiography of those nations that participated actively in scientific life. After all, the issue of science development is one of the most important and at the same time the most controversial aspects of modern scientific reflection. The author aims to analyze the main approaches of well-known Polish historians to the interpretation of the concept of “historical school” and determine its place in the formation of knowledge about the historical past of the Polish people.

Key words: Polish historiography, historical school, Krakow historical school, Warsaw historical school, Ashkenazi school.

Постановка проблеми. Проблема наукової «школи» поки що рідко стає предметом спеціального розгляду. Водночас реалії розвитку історичної освіти й науки в сучасній Україні вимагають від дослідника пошуку нових, більш досконалих засобів вивчення творчої спадщини класиків вітчизняної та закордонної історіографії. Адже в цій науці належне місце віддавна відводилося систематизації історіографічних явищ, що спираються на теорію історичних шкіл. Саме наукові школи є осередками найбільшої концентрації творчої енергії, найактивнішого впливу на науковий прогрес.

Аналіз досліджень. Дефініція «школа» стосовно об'єднань науковців застосовується в історичній науці ще з першої половини XIX ст. (наприклад, «скептична школа»), а поширення терміна «школа» в науці простежується з другої половини XIX ст. Визначення поняття «школа» здобуло собі право на існування в низці наукових дисциплін. Вибірково наведені приклади із царини суспільних наук вказують на те, що певним науковим напрямом у різних дисциплінах надається назва «школа». Не вдаючись зараз до пошуку причин того явища, коли виникає намагання назвати якийсь із дослідницьких напрямів «школою», варто замислитися про те, як цей термін був застосований на практиці дослідження історії історіографії.

Термін «школа» використовується в розумінні «відповідник». Адже є «вчитель» («містр»), який навчає своїх «учнів» таємницям наукової праці. Таке навчання відбувається на університетському рівні та провадиться шляхом лекцій, проте насамперед на семінарах. Власне, класичним прикладом такої «історичної школи» є школа Л. Ранке, а в польських умовах – Ш. Аскеназі. У цьому контексті дедалі більше зростає увага до проблем біоісторіографії. Унаслідок цього маємо справу з написанням інтелектуальних біографій окремих істориків як «першого», так і «другого» плану.

Мета статті – здійснити аналіз ключових підходів польських дослідників до визначення поняття «історична школа».

Виклад основного матеріалу. Ще у 50-х рр. XIX ст. в польській історичній думці відбулося зародження так званої «песимістичної» візії істо-

ричного минулого Речі Посполитої, автором якої вважають Г. Шмітта. Свою концепцію національної історії він виклав у роботі «Pogląd na rozwój ducha i kierunek dziejopisarstwa polskiego w wieku XIX», опублікованій частинами у двадцяти одному номері «Dziennika Literackiego». Ця незаслужено призабута праця, без сумніву, посідає визначне місце в історії польської рефлексії та історіографічних досліджень. У ній автор розкрив розвиток польської історіографії в тісному зв'язку з історією народу та розуміння поляками власної історії від часів станіславовських до сучасних йому, а також намагався виділити ключові їх напрями, які загалом вдало охарактеризував. Він упровадив поняття історичної школи та виділив «історичну школу часів Станіслава Августа», пов'язану з особистістю Адама Нарушевича. Мовлячи про Й. Лелевеля (якого часто називали Брюссельським вигнанцем), Г. Шмітт вважав його творцем «теперішньої історіографічної школи» (Schmitt, 1859). Цей термін у тому самому значенні зустрічаємо пізніше ще в В. Калінки, натомість від часів Ю. Шуйського ним послуговувалися історики для назви власного історіографічного напрямку.

Водночас дослідження історіографії не може обмежитися аналізом доробку окремих істориків, їхнього наукового інструментарію, методологічних концепцій чи поглядів на минуле – мусимо поставити ширші завдання стосовно історичного середовища, його місця й ролі в історіографії тих націй, які брали активну участь у науковому житті. Адже проблематика розвитку науки належить до найбільш важливих і водночас найбільш суперечливих сторін сучасної наукознавчої рефлексії. Стосовно цієї тематики висловлюються як історики науки, так і методологи. Донині триває дискусія щодо того, чи є сприятливими для розвитку науки історичні школи. Відповідь безперечно ствердна! Інтелектуальний розвиток, який зумовила через сам факт свого існування наростаюча полеміка навколо проблеми наукових шкіл, викликав народження нових концепцій. У тих змінах і переоцінках активно задіяна давня історіографічна традиція. На наше переконання, вона становить істотний елемент генезису кожної проблематики в історіографії. Тому нові течії стають в

опозицію до найближчих надбань минувшини, до того, що їм безпосередньо передувало. І це досить природно: якби було інакше, не було би жодних нових напрямів, ми мали би в розпорядженні єдині оцінки. Прикладом такого конкурентного середовища в польській історіографії кінця XIX – початку XX ст. є дискусія між представниками краківської та варшавської історичних шкіл.

Соціально-економічні й суспільно-політичні процеси, що характеризували ситуацію XIX ст. в Європі, зумовили формування концептуальних засад польської історичної науки. У 1860–1870-х рр. польська історіографія ввійшла в новий період свого розвитку, позначений значною фаховою спеціалізацією. Важливі теоретико-методологічні зміни, формування перших історичних шкіл, розбудова організаційного кістяка науки (заснування кафедр польської історії у Краківському та Львівському університетах, історичної комісії Краківської академії знань) сприяли загальному підйому та зацікавленню минулим. Ідеологія позитивізму та потреби технічного прогресу створювали сприятливі умови для розвитку наукової думки загалом. У цих умовах найшвидше сформувалася «краківська школа» в історіографії, представлена ідеологами та політиками краківського консерватизму. Від свого зародження й до остаточного занепаду краківська історична школа набула як палких прихильників, так і непримиренних опонентів.

Історія як наука переживає революцію та досягає щоразу значних успіхів, коли виникає нова історична школа, оживлена свіжим духом, яка ставить нові запитання щодо минулого. Провідні дослідники, формуючи власні історичні школи, сприяли розвитку сучасної їм науки. Очевидно, що не була винятком у цьому контексті й краківська історична школа. Однак, перш ніж вести мову про її фундаторів та adeptів, необхідно визначитися з концептуальними засадами самого терміна «школа».

У вітчизняній і польській історіографії сформувалися різні підходи до трактування поняття «наукова школа» та до розуміння того, кого можна зараховувати до засновників наукових шкіл і їх учнів. Незважаючи на численні публікації, термін «історична школа» досі дещо невизначений, зрештою – багатозначний. Попередні спроби конкретизації цього поняття та напрацювання якоїсь загальної теорії історичних шкіл не є остаточними.

У Польщі жвава дискусія на цю тему була започаткована під час святкування в 1969 р. 100-річного ювілею відкриття в Ягеллонському університеті кафедри історії Польщі, а згодом розгорнулася та набула широкого розголосу в 1983–1984 рр.

на шпальтах «Historyki» (Kula, 1983; Serczyk, 1983; Śreniowska, 1983; Olszewski, 1984). Частина дослідників термін «історична школа» ідентифікує з групою істориків, які сповідують загальні погляди на минувшину (загалом або на певне конкретне, але важливе історичне питання). Їх опоненти історичну школу розуміють як угруповання науковців, які обстоювали (або відстоюють) певне, відмінне від опонентів, методологічне становище. Представники третього погляду вважають історичну школу колом істориків, які займаються відповідною історичною субдисципліною, а поборники четвертої позиції – групою істориків, які посідають певне ідеологічне (радше, політичне) становище, послуговуються окресленим підходом історичного бачення, проживають і працюють в окресленому науковому осередку чи навіть регіоні. Представники особистісного підходу визначають поняття «наукова школа» дещо інакше: основний акцент вони роблять на колективній співпраці та груповому творчому мисленні, які в підсумку приводять до спільної мети – створення нового знання (Francić, 1985; Hilaire, 1986). Очевидно, у цьому контексті категорія «школа» посідає особливе місце, оскільки, з одного боку, це поняття відтворює реально існуючі осередки історичної освіти й науки, а з іншого – «школа» є інструментом пізнання науково-дослідницької та педагогічної діяльності істориків у межах певного наукового соціуму. Наукова школа є співтовариством учених із різним статусом, компетенцією та спеціалізацією, яке під керівництвом лідера координує свою дослідницьку діяльність, робить внесок у реалізацію і розвиток дослідницької програми та здатне активно уявляти мету й результати втілення цієї програми (Spór o historyczna szkołę krakowską, 1969).

Єдиним поняттям історичної спадщини, що має в нас «обігову вартість», є термін «історичні школи» – поняття однаково вузьке та у своєму застосуванні цілком неясне. Маємо два порівняння історичних шкіл у Польщі. На переконання М. Сокольницького, автор одного з них – В. Смоленський – у своєму традиційному баченні трьох історичних шкіл (А. Нарушевича, Й. Лелевеля та краківської) обмежив власний предмет до вивчення питання «республіканізму» чи «монархізму» в польській історіографії, або до одного з проявів політичних поглядів. Багатогранність у підходах і трактуванні поняття «історична школа» зумовлює багатовекторне сприйняття історичного процесу та умов розвитку історіографії різних країн. Так, польський історик Є. Серчик у своїх теоретичних роздумах термін «школа» згадує тільки тричі, а

саме стосовно французької соціологічної школи (Комте та ін.), пруської та оксфордської (Serczyk, 1983). А. Вежбицький, ще один знаний польський дослідник, зазначив, що проблема наукових шкіл не отримала належне висвітлення, щоразу відновлюються суперечки на тему історичних шкіл у польській історіографії, насамперед стосовно виокремлення краківської і варшавської шкіл. У тих суперечках використовується дедалі більше експлуатований набір аргументів «за» і «проти», після чого все залишається по-старому (Wierzbicki, 1997). Не вдається, на жаль, виокремити ключові умови сенсу тих суперечок, зокрема визначити й чітко сформулювати поняття «історична школа». І принагідно зазначимо, що це не є виключно польською проблемою.

Безперечним фактом є те, що наукові школи в сучасному їх розумінні виникли в ХІХ ст., коли набули поширення семінари провідних учених, почали створюватися наукові товариства, проводилися з'їзди істориків, з'явилися спеціалізовані наукові видання тощо. Відповідно, зміни в організації наукових досліджень привели до того, що форма колективної творчості виявилася домінуючою та необхідною умовою для подальшого прогресу науки. В українській історичній науці перша наукова школа виникла у другій половині ХІХ ст. – це була школа київських істориків-документалістів (школа В. Антоновича). Невдовзі, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., з'явилася «львівська школа» М. Грушевського. Дещо раніше відбулося утворення наукових шкіл (як виразників колективних зусиль дослідників) і в польській історіографії: школи А. Нарушевича, Й. Лелевеля, зрештою, краківська історична школа (при цьому за ознаку школи загалом узято географічну дислокацію провідних її представників), а згодом і варшавська. Знаменним є те, що варшавська школа набувала своїх ознак у ході гострої полеміки з краківською школою, тому, мовлячи про першу, не можна уникнути розмови і про другу.

Варто констатувати, що використання декількох чи навіть кільканадцяти критеріїв під час визначення «історичних шкіл» зумовлює те, що це поняття втрачає своє наукове значення, перестає бути визначальною категорією у процесі аналізу, а отже, і під час синтезу історіографічних явищ. Очевидно, тому про «Аннали» намагаються говорити як про «групу», «напряму», «формацію», «тенденцію», «середовище», «велике братерство думки», «орієнтацію», однак усе це дало змогу загалом витворити визначення «історична школа», яке з плином часу дедалі частіше появляється в літературі із цього питання. Незалежно

від того, яку з дефініцій ми приймаємо, краківська історична школа була й залишається в культурній свідомості поляків. Феномен «Анналів», наперекір програмним засадам таких знаменитостей, як Фернандо Бродель, був визнаний багатьма істориками науки як «школа».

На переконання Є. Матерницького, непорозумінням є застосування терміна «історична школа» стосовно спеціальних напрямів історичних досліджень, таких як господарська історія, історія права або військова історія. Учений вважає, що немає жодної особливої підстави для того, щоб термін «історична школа» характеризував усіх істориків, пов'язаних із тим чи іншим науковим осередком (наприклад, Краків, Варшава або Познань), а також певною державою (наприклад, Німеччина, Франція чи Польща). Краще в таких випадках говорити про відповідне історичне (чи історіографічне) середовище, наприклад краківське, варшавське, познанське, німецьке, французьке або польське (Maternicki, 1974; Maternicki, 2005).

Вважаємо за доцільне також відмовитися від терміна «історична школа» щодо окреслених методологічних орієнтацій чи спрямувань історичного письменства. Поняття «історична школа» в такому випадку може бути успішно замінене за допомогою термінів «нурт», «напряму» чи «орієнтація». Можна навіть говорити про нурт компіляційний, інтелектуальний або критичний; орієнтацію відродження, позитивістську чи модерністську; напрями описовий або аналітичний.

Очевидно, поняття «історична школа» може й повинно бути застосоване до польської історіографії ХІХ–ХХ ст. лише у двох випадках: 1) коли хочемо виокремити головні напрями думки про національне минуле; 2) коли маємо справу з визначними науковими індивідуальностями, які змогли об'єднати навколо себе значні загони послідовників Клію та справити суттєвий вплив на їх подальшу творчу працю. У першому випадку історична школа – це окремий спосіб мислення про рідну історію, що спирається на багато прихильників, їхня характерна історіографічна концепція, яка виросла на ґрунті різних культурних, суспільних і політичних умов, що детермінували ідеологічний клімат епохи та цього середовища. У другому випадку історична школа є сукупністю зацікавлень, положень і переконань стосовно способу провадження історичних досліджень, а також поглядів на минуле, сформованих під впливом певного вчителя, найчастіше під час навчання або в ході подальших безпосередніх контактів із ним.

Історики, зараховані до однієї «історіософської» школи, можуть мати різні філософські чи

методологічні орієнтації, найкращим прикладом чого є краківська історична школа. Тому у процесі пошуку відповідей на запитання про те, чи справді існувала краківська історична школа, усе-таки не unikнути спроби визначення категорій «наукова школа» та «наукове середовище». Як відомо, історики історіографії надають вагоме значення систематизації історіографічних явищ, що спирається на теорію історичних шкіл. Відбувається своєрідна дифузія, перетікання знань і трактувань на міждержавному рівні (наприклад, в Україні, Польщі та багатьох інших державах, зокрема й Росії).

Поняття «наукова школа» в його сучасному тлумаченні пов'язане з процесом зростання ролі особистості керівників наукових колективів. Цей процес більш чітко проявився на початку ХХ ст., коли почали створюватися наукові колективи, які об'єднували в одній лабораторії декількох учених. У цих колективах поряд із функціями збору й систематизації інформації, розподілу сфер праці та управління виникла нова – педагогічна функція керівника, який у цих умовах був уже не просто науковцем, а ментором, тобто творцем нового наукового напрямку. Наукова школа – це сукупність осіб, пов'язаних формальним чи неформальним учнівством та об'єднаних спільною науковою ідеологією.

Згідно із цією моделлю наукова школа визнається як «неформальне творче співтовариство дослідників різних поколінь певного наукового напрямку, об'єднаних єдністю підходів до вирішення проблем, стилем праці та мислення, оригінальністю й новизною ідей і методів реалізації своєї дослідницької програми, яка отримала значні наукові результати, завоювала авторитет і суспільне визнання в цій галузі знань». Саме до кінця ХІХ ст. на польських теренах чітко виділилися значимі й чисельні «школи», представлені багатьма відомими репрезентантами та обґрунтованими програмами. Після 1900 р. маємо справу вже з використанням терміна «школа» у зв'язку з іменем якогось визначного історика та його учнями (Ш. Аскеназі, М. Гандельсман, В. Токаж, В. Буяк, Я. Рутковський та інші).

Своє бачення поняття «школа» запропонував сучасний російський дослідник С. Михальченко під час аналізу витоків школи В. Антоновича. Усі теми, пропоновані В. Антоновичем, стосувалися сюжетів української (південноруської) історії, переважно раннього середньовіччя, і присвячувалися вивченню окремих земель Давньоруської держави до ХІV ст., коли ці території входили до складу Великого князівства Литовського. Численні автори продовжували працювати над «обласною» тематикою і після завершення навчання в університеті, захисту магістерських і докторських дисертацій. Це зумовило появу в 1881–1903 рр. 11 книг, об'єднаних спільною дослідницькою програмою, що й дало змогу висунути тезу про школу В. Антоновича (Грезнева, 2004).

Нашу увагу привернув підхід до комплексного вирішення проблеми наукових шкіл і наукового середовища, запропонований І. Колесник на шпальтах «Українського історичного журналу» та видання «Ейдос» (Колесник, 2005). Вона, очевидно, намагалася здійснити «прорив» у вітчизняній історіографії щодо трактування дослідницької праці, а тому запропонувала нове визначення – «інтелектуальна історія». На переконання дослідниці, є «історики-інтелектуали», які відрізняються від інших своїми статками (приналежністю до середнього класу), знанням однієї з іноземних мов, регулярними поїздками на наукові заходи за кордон. Одну зі змістовних спроб навести лад у цій контroversійній проблемі здійснено в навчальному посібнику, що вийшов друком у Харкові за редакцією доктора історичних наук, професора С. Посохова.

Висновки. Таким чином, проблема наукової школи в польській історіографії породжує два чинники. З одного боку, плутанина з визначенням поняття «наукова школа» зумовлює різні підходи дослідників у процесі його трактування. З іншого боку, така невизначеність стимулює науковців різних країн до пошуку нових форм комунікації та спільних підходів у трактуванні поняття «наукова школа».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Francić M. “Szkoła historyczna” – zjawisko realne czy zwyczaj językowy. *Historyka*. 1985. Т. 15. S. 121–133.
2. Grabski A. Troski i nadzieje. *Z dziejów polskiej myśli społecznej i politycznej XIX wieku*. Łódź, 1981. S. 12–18.
3. Hilaire M. Co to jest szkoła historyczna. *Historyka*. 1986. Т. 16. S. 99–103.
4. Królikowska M. Szkoła naruszewiczowska i jej miejsce w historiografii polskiej XIX wieku. Warszawa, 1989. 477 s.
5. Kula M. “Szkoła” ideał – rzeczywistość. *Historyka*. 1983. Т. 13. S. 139–140.
6. Maternicki J. Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* Rzeszów, 2005. Т. 3. S. 17–26.
7. Maternicki J. Kilka uwag o prądach i przełomach w historiografii polskiej XIX i XX w. *Historyka*. 1974. Т. 4. S. 51–70.
8. Olszewski H. Rozważania o szkołach historycznych. *Historyka*. 1984. Т. 14. S. 129–140.
9. Schmitt H. Pogląd na rozwój, ducha i kierunek dziejopisarstwa polskiego w wieku XIX. *Dziennik Literacki*. 1859. № 47. S. 526–790.

10. Serczyk J. Wokół pojęcia szkoły historycznej. *Historyka*. 1983. T. 13. S. 133–137.
11. Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski UJ. 1869–1969. Kraków, 1969. 374 s.
12. Śreniowska K. Co to jest szkoła historyczna? *Historyka*. 1983. T. 13. S. 127–131.
13. Wierzbicki A. Warszawska szkoła historyczna wobec problemu historyczno-kulturowej przynależności Polski. *Warszawskie środowisko historyczne w XX wieku*. Warszawa, 1997. S. 93–104.
14. Грезнева О. Научные школы: принципы классификации. *Высшее образование в России*. 2004. № 5. С. 42–43.
15. Зербіно Д. Наукова школа: лідер і учні. Львів : Євросвіт, 2001. 206 с.
16. Колесник І. Українська історіографія в полі інтелектуальної історії: Modern or Postmodern? *Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки*. Київ, 2005. Вип. 1. С. 227–260.
17. Мерніков Г. Наукові школи в українській історіографії другої половини XIX ст. як соціокультурний феномен. *Інтелекція: суть, історичні долі, перспективи* : тези доповідей. Дніпропетровськ, 1996. С. 157–159.
18. Муzychko O., Khmarskyi V. До історії київської історичної школи: Павло Андрійович Іванов. *Український історичний журнал*. 2006. № 5. С. 144–155.
19. Сінкевич Є. Історичні школи в польській історіографії другої половини XIX ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії* : збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне, 2006. Вип. 10. С. 231–234.
20. Тельвак В. “Kwartalnik Historyczny” – феномен інституції (кінець XIX – початок XX ст.). *Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки*. Київ, 2005. Вип. 1. С. 317–332.

REFERENCES

1. Francić M. “Szkoła historyczna” – prawdziwe zjawisko lub nawyk językowy [“Historical school” – real phenomenon or language habit]. *Historyka*, 1985, vol. 15, pp. 121–133 [in Polish].
2. Grabski A. Opieka i nadzieje [Care and hopes]. *Z historii polskich myśli społecznych i politycznych XIX wieku [From the history of Polish social and political thoughts of the nineteenth century]*. Łódź, 1981, pp. 12–18 [in Polish].
3. Hilaire M. Jaka jest szkoła historyczna [What is a historical school]. *Historyka*, 1986, vol. 16, pp. 99–103 [in Polish].
4. Królikowska M. Szkoła Narwiczowskiej i jego miejsce w historiografii Polskiego XIX wieku [School of Narewiczowska and its place in historiography of the Polish 19th century]. Warsaw, 1989, 477 p. [in Polish].
5. Kula M. “Szkoła” idealna – rzeczywistość [“School” ideal – reality]. *Historyka*, 1983, vol. 13, pp. 139–140 [in Polish].
6. Maternicki J. Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX wieku [Polish Historical Schools in Lviv in the 19th century]. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku [The multicultural historical environment of Lviv in the 19th and 20th centuries]*. Rzeszów, 2005, vol. 3, pp. 17–26 [in Polish].
7. Maternicki J. Kilka uwag o prądach i zamiętanie w polskiej historiografii XIX i XX wieku [A few remarks about the currents and sweeps in Polish historiography of the 19th and 20th century]. *Historyka*, 1974, vol. 4, pp. 51–70 [in Polish].
8. Olszewski H. Rozważania na temat szkół historycznych [Considerations about historical schools]. *Historyka*, 1984, vol. 14, pp. 129–140 [in Polish].
9. Schmitt H. Ze względu na rozwój, duch i kierunek historycznego stanu XIX wieku [In view of development, spirit and direction of the historical state of the 19th century]. *Dziennik literacki*, 1859, no. 47, pp. 526–790 [in Polish].
10. Serczyk J. Wokół koncepcji szkoły historycznej [Around the concept of a historical school]. *Historyka*, 1983, vol. 13, pp. 133–137 [in Polish].
11. Spór o historyczną Szkołę Krakowską. W Centenarym Departamentu Historii Polski Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1869–1969 [Dispute for the historical Krakow School. In the centenary Department of the history of Poland, the Jagiellonian University. 1869–1969]. Kraków, 1969, 374 p. [in Polish].
12. Śreniowska K. Jaka jest szkoła historyczna? [What is a historical school?]. *Historyka*, 1983, vol. 13, pp. 127–131 [in Polish].
13. Wierzbicki A. Szkoła historyczna w Warszawie dla problemu zasady historycznej i kulturowej Polski [Warsaw Historical School for the problem of the historical and cultural principle of Poland]. *Warszawskie środowisko historyczne w XX wieku [Warsaw's historical environment in the 20th century]*. Warszawa, 1997, pp. 93–104 [in Polish].
14. Hrezneva O. Nauchnye shkoly: printsipy klassifikatsii [Scientific schools: the principles of classification]. *Vyshee obrazovanie v Rossii*, 2004, no. 5, pp. 42–43 [in Russian].
15. Zerbino D. Naukova shkola: lider i uchni [Scientific school: leader and students]. Lviv: Yevrosvit, 2001, 206 p. [in Ukrainian].
16. Kolesnyk I. Ukrainka istoriografii v poli intelektualnoi istorii: Modern or Postmodern? [Ukrainian historiography in the Intelligent History field: Modern or Postmodern?]. *Eidos: almanakh teorii ta istorii istorychnoi nauky*. Kyiv, 2005, iss. 1, pp. 227–260 [in Ukrainian].
17. Mernikov H. Naukovi shkoly v ukrainiskii istoriografii druhoi polovyny XIX st., yak sotsiokulturnyi fenomen [Scientific schools in the Ukrainian historiography of the second half of the 19th century as a socio-cultural phenomenon]. *Abstracts of conference reports “Intelihentsiia: sut, istorychni doli, perspektyvy”*. Dnipropetrovsk, 1996, pp. 157–159 [in Ukrainian].
18. Muzychko O., Khmarskyi V. Do istorii kyivskoi istorychnoi shkoly: Pavlo Andriiovych Ivanov [To the history of Kiev historical school: Pavlo Andriiovych Ivanov]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2006, no. 5, pp. 144–155 [in Ukrainian].
19. Sinkevych Ye. Istorychni shkoly v polskii istoriografii druhoi polovyny XIX st. [Historical schools in Polish historiography of the second half of the 19th century]. *Aktualni problemy vitchyzniansoi ta vsesvitnoi istorii: zbirnyk naukovykh prats Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu*. Rivne, 2006, iss. 10, pp. 231–234 [in Ukrainian].
20. Telvak V. “Kwartalnik Historyczny” – fenomen instytutysii (kinets XIX – pochatok XX st.) [“Kwartalnik Historyczny” is the phenomenon of institutions (end of the 19th – the beginning of the 20th century)]. *Eidos: almanakh teorii ta istorii istorychnoi nauky*. Kyiv, 2005, iss. 1, pp. 317–332 [in Ukrainian].

UDC 94(57)342.951

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-7>**Zou CHENGZHANG,**

orcid.org/0000-0002-6425-3811

Ph.D.,

Postdoctoral Student

Beijing Normal University

(Beijing, People's Republic of China) 782619063@qq.com

SOVIET INTERNATIONAL PEACE PRIZES IN THE IDEOLOGICAL DIMENSION OF THE “COLD WAR”

The article deals with the problem of introduction and functioning of Soviet Peace Awards in the system of ideological confrontation during the Cold War period. The degree of scientific research of the problem has been determined. The article highlights the prerequisites, reasons and main factors of the introduction of the award, its gradual modification during the years. It has been defined that one of the main tasks of the Prize was to represent the Soviet Union in the international arena as a peacemaking state. The regulatory documents that defined the mechanism for awarding Soviet peace prizes have been analyzed. Special attention has been paid to the newly created award as an important tool for ideological confrontation with Western countries and a method of encouraging for supporters of communist ideology in different states. The financial sources of the award's origin and the specifics of its presentation to the winners have been highlighted. A significant role in the study is assigned to the analysis of various projects for the establishment of the Peace Prize and the main arguments of their developers. It has been determined that the newly created prize is based on the opposite of the Nobel Peace Prize. The main features of the Competition Commission of the Stalin Peace Prize activity have been revealed. It is proved that the prominent role in awarding prizes played the Soviet leadership and personally J. Stalin. This took into account the loyal attitude of the candidates for the award to the Soviet Union and its policies, the facts of the nominees' stay on USSR territory, and the evidence of support for the socialist system in social or literary activities. At the same time, Soviet officials exerted pressure on the members of the award committee, carried out a constant rotation of its participants. Special attention has been paid to determining the amount of the award in monetary terms and the issue of non-material incentives for laureates. In conclusion, the issues of transformation of the Stalin Peace Prize into the Lenin Prize have been considered, and the main prerequisites for this process have been determined.

Key words: Peace Prize, international policy, “Cold War”, stimulation, award.

Цзоу ЧЕНЧЖАН,

orcid.org/0000-0002-6425-3811

Ph.D. (доктор філософії),

докторант

Пекінського педагогічного університету

(Пекін, Китайська Народна Республіка) 782619063@qq.com

РАДЯНСЬКІ ПРЕМІЇ «ЗА ЗМІЦНЕННЯ МИРУ МІЖ НАРОДАМИ» В ІДЕОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

У статті розглядається проблема запровадження та функціонування радянських премій миру в системі ідеологічного протистояння періоду «холодної війни». Окреслено ступінь наукового осмислення проблеми. Висвітлено передумови, причини та основні чинники запровадження премії, її поступову видозміну. З'ясовано, що одним із головних завдань заснованої нагороди була репрезентація Радянського Союзу на міжнародній арені як держави-миротворця. Проаналізовано нормативні документи, що визначали механізм присудження радянських премій миру. Значну увагу приділено новоствореній премії як важливому інструменту ідеологічного протистояння з країнами Заходу та методу заохочення прихильників комуністичної ідеології в різних державах. Висвітлено питання походження фінансових джерел премії та особливості її вручення лауреатам. Вагому роль у дослідженні відведено аналізу різних проєктів із заснування премій миру та основних аргументів їхніх розробників. Встановлено, що радянська премія була заснована на протизагу Нобелівській премії миру. Розкрито основні особливості роботи конкурсної комісії Сталінської премії миру. Доведено, що вирішальну роль у присудженні премій мало радянське керівництво та особисто Й. Сталін. При цьому враховувалося лояльне ставлення кандидатів на нагороду до Радянського Союзу та його політики, факти перебування номінантів на території СРСР, засвідчення підтримки соціалістичної системи у громадській чи літературній діяльності. Водночас радянські можновладці чинили тиск на членів комітету із присудження премії, проводили постійну ротацію його складу. Увагу приділено і визначенню розміру нагороди в грошовому еквіваленті та нематеріальному заохоченню лауреатів. Насамкінець розглянуто питання трансформації Сталінської премії миру на Ленінську, визначено основні передумови цього процесу.

Ключові слова: премія миру, міжнародна політика, «холодна війна», стимулювання, нагорода.

Problem statement. The first representations of the USSR in the international arena as a World War II winner had to testify the loyalty of new Soviet foreign partners. It was especially important in the conditions of the Cold War when ideological features were pushed into the forefront. In this aspect, the establishment of the Stalin International Peace Prize is of particular interest, because it was perceived as an alternative to the Nobel Prize. For the Soviet leadership, it was a kind of symbol of Soviet peacemaking, encouraging famous personalities to cooperate with the Soviet regime, and showing loyalty in the countries of the socialist commonwealth. An objective study of the Soviet Peace Prize will allow us to understand the role of the state, which is endowed with the means of sanctions, propaganda and incentives, the use of which makes it possible to adjust the directions of political and cultural development. By awarding a certain prize, the state not only expressed its gratitude for an extraordinary act, but also promotes certain political and cultural values, provides a model to follow

Analysis of recent research and publications.

After the USSR collapse the researches of Stalin era have been increased, including the papers on the history of state awards. The problem of Soviet award system has been studied by M. O. Dei and A. L. Diomin, (Дей, 2005; Демин). Among the general works on the Stalin prizes, we should mention the publications of Russian scientists P. V. Akhmanayev and V. I. Ivkin (Ахманаев, 2016; Ивкин, 2013) and the authors of the documentary collection “Stalin prizes: two sides of one medal” V. F. Svinin and K. A. Oseev (Сталинские премии, 2007). O. S. Nagornaya’s research is devoted to the issue of Stalin Peace award as a method of cultural diplomacy (Нагорная, 2018). The lack of special research devoted to the analysis of Soviet Peace Prize strengthens the scientific relevance of this paper.

The purpose of the article is to analyze the forms and specific of Soviet international representation in the conditions of the “Cold War”, to show the methods and principles of awarding for peace activity during late-Stalin and post-Stalin era.

Main body. The analysis of Communist Party documents indicates the competition of several projects of international awards within the Soviet and global peacekeeping movement. They were united by their orientation as opposed to the Nobel Prizes, but the appearance of the prizes was presented in different ways. An active preparatory work on the establishment of the Soviet symbolic project as an alternative to the Nobel Prize began in December 1947, however, the proposed options were rejected in order to make changes, most likely due to the unsuitability of the name. At the same time, the main purpose of the

awards was precisely to influence various target groups of hostile capitalist states and countries in the newly acquired sphere of influence.

The World Congress of Peace Supporters, funded from Moscow, simultaneously with the Soviet party organs hatched the idea of establishing its own awards. The order received from the Central Committee of the CPSU(b) instructed the Soviet delegates “in their speeches at the congress... to emphasize the leading role of the Soviet Union in protecting peace” (Фадеев – Сталину, 1949).

Developing their own project to encourage efforts to maintain peace in the USSR style, the party organs tried to block the development of alternative initiatives by international public organizations, through which the Soviet Union tried to push its vision of the world order and mobilize international public opinion against its opponents. The World Congress of Peace Supporters, funded from Moscow, simultaneously with the Soviet party organs hatched the idea of establishing its own awards. The order received from the Central Committee of the CPSU(b) instructed the Soviet delegates “in their speeches at the congress... to emphasize the leading role of the Soviet Union in protecting peace” (Фадеев – Сталину, 1949). Despite the fact that the jury of the award from the USSR included Vanda Vasilevska, no independent Soviet work was submitted to the competition (Международные Сталинские премии мира, 1950: 3).

The need to contrast this award with the authority of the USSR was emphasized in November 1949 by one of the most prominent ambassadors of Soviet cultural diplomacy, A. Fadeev, noting in a letter to Stalin that the prize of the World Congress of Peace Supporters “cannot, either by the nature of the award or by its scale, acquire such a world-political significance as the international prize of the Soviet Union could have” (Фадеев – Сталину, 1949).

The new decision was published on the 70th anniversary of the leader, the annual presentation was timed to his birthday. Most of the parameters, except for the reduced amount of remuneration, were borrowed from the Central Committee’s agitprop project on the Lenin prizes of the Soviet Union. Publicly, the motivation of the authors of the new project was expressed on the pages of the central press of the USSR, however, on behalf of the Union of Czechoslovak Writers: “... no one in the world, except the Soviet Union, would have the moral right to establish and award peace prizes in our time and no one’s name, except the name of Comrade Stalin, the prizes could not be named” (Указ Президиума Верховного Совета СССР, 1949).

Thus, on December 29, 1949, the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR established the International Stalin Prize “For Strengthening Peace Among Nations” for the annual award of “citizens of any country of the world, regardless of their political, religious and racial differences, for outstanding services in instigating instigators of war and for the strengthening of peace” in the amount of 5 to 10 with the awarding of a diploma, a gold breastplate with the image of J. V. Stalin and a reward of 100 thousand rubles (Указ Президиума Верховного Совета СССР, 1949).

The new decision was published on the 70th anniversary of the leader, the annual presentation was timed to his birthday. Most of the parameters, except for the reduced amount of remuneration, were borrowed from the Central Committee’s agitprop (Agitation and propaganda department) project on the Lenin prizes of the Soviet Union.

Decisions on awarding the prize were made by the Committee on International Stalin Prizes formed by the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR, which consisted of “representatives of democratic forces from around the world” on Stalin’s birthday (Международные Сталинские премии мира, 1950: 3). The first promotion took place on April 6, 1951, although it was planned for 1950 (Ахманаев, 2016: 132).

The first Committee first of all contained of representatives of scientific and literature elite, who had international recognition and established themselves as “friends of the Soviet Union” back in the interwar period. The party-state nature of the initiative had to be veiled by a specially formed committee, which had an emphatically international status due to the inclusion of representatives of “democratic forces” from all over the world. The Committee’s decisions demonstrated the logic of selecting candidates: initially information was requested on the members of the World Peace Council, then suitable persons were selected from them, most of whom had extensive experience in the Soviet Union and made public expressions of loyalty to the socialist system. Among them it should be highlighted L. Aragon, B. Brecht, P. Neruda, D. Pritt (Нагорная, 2018: 345). Some of members of the committee were persecuted for their beliefs by ideological opponents of the USSR, and it had an ideological meaning.

In addition to the wide geographical coverage, it is worth emphasizing the specifics of the choice of Soviet representatives – they all had a wide network of personal international contacts in the professional area, were members of peace committees, headed the USSR friendship societies with other countries and

were actively used as ambassadors of Soviet cultural diplomacy (Gould-Davies, 2003: 93).

The importance of the Committee’s activities for representation of peacekeeping efforts The USSR, not only in the international arena, but also within the country, is emphasized by the media reflection of its decisions. The protocols were necessarily published in the central press (Pravda, Izvestia), often a newspaper editorial was assigned to this, where photographs and the full text of congratulatory and response speeches were posted.

It should be mentioned, that thematic brochures were printed annually, which included biographies of the laureates, a list of their publications, a list of literature recommended for additional reading. Very generous funding was provided for the activities of the Committee. Until 1961, the amount of 100 thousand rubles was attached to the gold medal with the image of Stalin (Нагорная, 2018: 346). In addition to the amount, it should be taken into account that most often the prize was awarded by a foreign laureate in dollar equivalent at the “image” high exchange rate for the Soviet ruble.

Besides, luxury financing was also assumed for the members of the Committee themselves. They enjoyed all the benefits of the Soviet health care system, including resorts, each of their visits was built according to the scenario of the pre-war cult show: visits to theaters, scientific institutes, meetings with creative figures, trips to Leningrad, individual guided tours in museums, ceremonial breakfasts in hotels. In addition to the award, the laureates also had the opportunity to travel around the USSR, purchase clothes, books and albums at the expense of the Committee’s budget.

The question of the independence and freedom of the Committee’s decisions weighed down both its external image and internal discussions throughout the period. Firstly, that the Soviet party organs used not so much means of open pressure on the members of the committee as manipulated the composition of the body, which included representatives of the international community who had been tested for a long period of scientific and cultural cooperation with the USSR.

Secondly, the Department of the Central Committee of the CPSU for Relations with Communist and Workers’ Parties of the Socialist countries acted through the Soviet members of the committee and the chairman himself. Numerous protocols contain D. Skobeltsyn’s reservations that he used breaks in meetings to contact representatives of supervising bodies to clarify questions about funding for a particular year.

His answer to Dembovsky at the 1952 meeting is noteworthy, and explains why he insists on awarding the prize to I. Ehrenburg, and not to T. Lysenko: “It seems to me that the Committee will share the point of view that when nominating a candidate, it is necessary to take into account the opinion of Soviet public organizations. I can inform you here that the Soviet organizations support this year the candidacy of... Ehrenburg” [Сталинские премии, 2007: 372].

The analysis of the professional affiliation of the laureates confirms the thesis about the revision of the foundations of foreign policy representations of the pre-war period in connection with the increasing dispersion of the global interests of the USSR. Contrary to the atheistic attitudes of the Soviet state, peace prizes were purposefully awarded to leaders of religious denominations. The Committee members regularly spoke about the “great importance” of including “active figures, representatives of Catholics” in the lists of laureates (Ахманаев, 2016: 213). The importance of using the religious factor increased in the case of solving specific tasks to stabilize relations with the countries of the socialist block.

It should be mentioned that selected representatives of the Russian Orthodox Church were allowed to attend the award ceremonies for foreign priests, in particular,

Metropolitan Nikolai of Krutitsky and Kolomna (who held the position of chairman of the Department of External Church Relations of the Moscow Patriarchate), Protopresbyter Kolchitsky (Нагорная, 2018: 347). Their welcoming speeches contained a minimum of Christian rhetoric, but were extremely important for rejecting the accusations of Western journalists in the absence of freedom of conscience in the USSR. The documents show that journalists did ask similar questions to priestly laureates during their stay in Moscow, but all of them, referring to their personal impressions and communication with Soviet representatives of different faiths, denied the fact of lack of freedom.

A special group of laureates were victims of real or staged racist policies in Western countries, heroes of protest and liberation movements in third World countries. For example, in 1952, in the list of laureates we find Paul Robson, a famous African-American musician who in the post-war USSR became an expression of the love of the Soviet people for the racial groups oppressed in the United States (Gould-Davies, 2003: 194).

The politicized nature of the awards also affected the ways of handling the monetary components of the laureates, among whom there is a tradition

of presenting encouragement as achievements of their people as a whole and transferring money to actual peacekeeping campaigns. Thus, Korean civil activist Park deng ai handed over her prize “for the upbringing of orphans of Korean patriots who heroically defended the freedom and independence of Korea against the American invaders and gave their lives for their homeland”; Mexican Heriberto Jara decided to give the monetary part of the prize to expand the great campaign of the struggle for peace (Нагорная, 2018: 347).

In 1956, in the wake of discussions about the cult of personality and the beginning of de-Stalinization, the award and its committee were renamed to International Lenin Prize V. I. Lenin: the medals and diplomas already awarded were supposed to be reissued in new symbols (ИВКИН, 2013: 42). However, the three-pronged goal of promoting the Soviet-style vision of peacemaking, encouraging opposition and revolutionary-minded figures loyal to the Soviet Union, and forming a network of authoritative international actors associated with the socialist project remained unchanged until the collapse of Soviet state.

Conclusions. Thus, in the post-war situation of the undesirability of using the term revolution in foreign policy representations, it was replaced by peacemaking rhetoric. The successful use of the USSR’s authority as a victorious and liberating power made it possible, under the guise of new images, to encourage essentially revolutionary (liberation, protest, anti-colonial) activities in accordance with the global interests of the socialist block. The effect of the implementation of the Stalin Prize project to promote “Soviet-style peacemaking” and symbolic encouragement of a certain category of outstanding actors of the Cold War was manifested both in the internal and external environment. The laureates became important links in the cultural and diplomatic network of the USSR. Through them, relevant propaganda information was distributed in the country and the region.

The awarding of Peace prizes became an occasion for inviting large delegations from certain countries to the USSR, involving them in the procedures of the traditional Soviet cult show. After visiting the USSR and a lavish reception, as well as treatment and rest in the best sanatoriums, the fighters for peace published articles and books about the USSR in their country, which was most often inaccessible to direct informational influence from Moscow. In addition, during conversations with foreign journalists, the laureates broadcast a positive image of the Soviet Union to the public of Western countries.

BIBLIOGRAPHY

1. Алексеев А. Г. Лауреаты Международных сталинских премий «За укрепление мира между народами». Ленинград, 1954. 42 с.
2. Ахманаев П. В. Сталинские премии. Москва : Русские Витязи, 2016. 276 с.
3. Дей М. О. Державні нагороди як найвища форма правового заохочення. *Право і безпека*. 2005. № 4–5. С. 129–133.
4. Демин А. Л. Наградная система государства как компонент политической культуры. URL: <http://www.dslib.net/soc-filosofia/nagradnaja-sistema-gosudarstva-kak-komponent-politicheskoykultury.html> (дата звернення: 11.12.2021 р.).
5. Ивкин В. И. Как отменяли Сталинские премии. Документы ЦК КПСС и Совета министров СССР, 1953–1967 гг. *Исторический архив*. 2013. № 6. С. 3–49.
6. Международные Сталинские премии мира. *Литературная газета*. 26 декабря 1950 г.
7. Нагорная О. С. От мировой революции к империи мира? Сталинские премии в контексте послевоенных репрезентаций СССР. *Уроки Октября и практики советской системы. 1920–1950-е гг.* : материалы X международной конференции, г. Москва, 5–7 декабря 2017 г. Москва : Политическая энциклопедия ; Президентский центр Б. Н. Ельцина, 2018. С. 341–349.
8. Сталинские премии. Две стороны одной медали : сборник документов и художественно-публицистических материалов / сост. В. Ф. Свиньин, К. А. Осеев. Новосибирск : Издательство «Свиньин и сыновья», 2007. 879 с.
9. Указ Президиума Верховного Совета СССР «Об учреждении международных Сталинских премий “За укрепление мира между народами”». URL: <http://www.oldgazette.ru/pravda/21121949/text2.html> (дата звернення: 11.12.2021 р.).
10. Fadeev – Stalinu ob uchrezhdenii Mezhdunarodnyh premij Sovetskogo Soyuza. 11 ноября 1949 г. URL: <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1016259> (дата звернення: 10.12.2021 р.).
11. Babiracki P. Soviet Soft Power in Poland: Culture and the Making of Stalin’s New Empire 1943–1957. North Carolina, 2015.
12. Gould-Davies N. The Logic of Soviet Cultural Diplomacy. *Diplomatic History*. 2003. Vol. 27. № 2. P. 193–194.

REFERENCES

1. Alekseev, A. G. Laureaty mezhdunarodnyh stalinskih premij “Za ukreplenie mira mezhdunarodnyh narodami” [Laureates of the International Stalin Prizes “For strengthening Peace between peoples”]. Leningrad, 1954. 42 s. [in Russian]
2. Ahmanayev, P. V. Stalinskie premii [Stalin Prizes]. Moskva: Russkie Vityazi, 2016. 276 s. [in Russian]
3. Dei, M. O. Derzhavni nahorody yak naivysshcha forma pravovoho zaokhochennia [State awards as the highest form of legal encouragement]. *Pravo i bezpeka*. 2005. № 4–5. S. 129–133. [in Ukrainian]
4. Demin, A. L. Nagradnaya sistema gosudarstva kak komponent politicheskoy kul'tury [The award system of the state as a component of political culture]. URL: <http://www.dslib.net/soc-filosofia/nagradnaja-sistema-gosudarstva-kak-komponent-politicheskoykultury.html> (accessed on: 11.12.2021). [in Russian]
5. Ivkin, V. I. Kak otmenyali stalinskie premii. Dokumenty CK KPSS i Soveta ministrov SSSR, 1953–1967 gg. [How the Stalin prizes were canceled. Documents of the Central Committee of the CPSU and the Council of Ministers of the USSR, 1953–1967]. *Istoricheskij arhiv*. 2013. № 6. P. 3–49. [in Russian]
6. Mezhdunarodnye Stalinskie premii mira [International Stalin Peace Prizes]. *Literaturnaya gazeta*. 26 dekabrja 1950 g. [in Russian]
7. Nagornaya, O. S. Ot mirovoj revolyucii k imperii mira? Stalinskie premii v kontekste poslevoennyh reprezentacij SSSR [From the world revolution to the empire of the world? Stalin Prizes in the context of post-war representations of the USSR]. *Uroki Oktyabrya i praktiki sovetskoj sistemy. 1920–1950-e gody* : materialy X mezhdunarodnoj konferencii, Moskva, 5–7 dekabrja 2017 g. Moskva : Politicheskaya enciklopediya ; Prezidentskij centr B. N. El'cina, 2018. P. 341–349. [in Russian]
8. Stalinskie premii: Dve storony odnoj medalii. Sbornik dokumentov i hudozhestvenno-publicisticheskikh materialov [Stalin Prizes: Two sides of the same coin. Collection of documents and artistic and journalistic materials] / sost. V. F. Svin'in, K. A. Oseev. Novosibirsk : Izd-vo “Svin'in i synov'ya”, 2007. 879 s. [in Russian]
9. Ukaz Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR «Ob uchrezhdenii mezhdunarodnyh Stalinskih premij “Za ukreplenie mira mezhdunarodnyh narodami”» [Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR «On the establishment of the International Stalin Prizes “For Strengthening Peace between Peoples”»]. URL: <http://www.oldgazette.ru/pravda/21121949/text2.html> (accessed on: 11.12.2021). [in Russian]
10. Fadeev – Stalinu ob uchrezhdenii mezhdunarodnyh premij Sovetskogo Soyuza. 11.11.1949 g. [Fadeev to Stalin on the establishment of the International Prizes of the Soviet Union]. URL: <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1016259> (accessed on: 10.12.2021). [in Russian]
11. Babiracki, P. Soviet Soft Power in Poland: Culture and the Making of Stalin’s New Empire 1943–1957. North Carolina, 2015.
12. Gould-Davies, N. The Logic of Soviet Cultural Diplomacy. *Diplomatic History*. 2003. Vol. 27, no. 2. P. 193–194.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 27-591.726.62:75.046/(477.82)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-8>

Олександр БЕРЛАЧ,

orcid.org/0000-0002-8567-3268

кандидат архітектури,

доцент кафедри образотворчого мистецтва

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна) sasha.berlach@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ Й АТРИБУЦІЯ ЗРАЗКІВ ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА НОВОЇ ДОБИ ФОНДОВОЇ ЗБІРКИ МУЗЕЮ ВОЛИНСЬКОЇ ІКОНИ

Проблеми вивчення українського іконопису пізнього середньовіччя та нової доби є дуже актуальними, оскільки тогочасні мистецькі твори ще не зовсім досліджені. Це явище можна пояснити власне дослідницькими впадоками багатьох вчених, праці яких зосереджені на вивченні сакрального мистецтва більш ранніх часів.

Актуальність роботи зумовлена потребою скласти уявлення про розвиток іконопису в храмах Волині, глибшого пізнання коренів місцевої малярської традиції, збереження пам'яті про унікальні експонати храмового мистецтва регіону та презентації його культурних здобутків в Україні та світі.

Для отримання результатів дослідження автором статті було поставлено ряд завдань – висвітлити історію формування колекції, визначити жанрові та стилеві особливості музейного фонду.

У формуванні колекції Музею Волинської ікони можна виділити кілька історико-хронологічних періодів: перший (1929–1949 рр.; започаткування і збереження фонду), другий (1950–1970 рр.; комплексне комплектування), третій (1981–1985 рр.; формування основної частини колекції науковими експедиціями), четвертий (1991–2012 рр.; комплектування й дослідження фонду в незалежній Україні).

У сакральному живописі зразків фондової збірки Музею Волинської ікони значну частину становлять так звані «народні ікони». Вони побутовали переважно в хатніх іконостасах, тому не мали достатньої художньої якості. Світський іконопис задовольняв бідніші верстви населення і не відповідав запитам та естетичним смакам більш забезпечених представників суспільства. Таким чином, можна стверджувати, що іконопис Волині означеного періоду відповідав запитам, соціальному становищу та рівню свідомості населення. Серед найдавніших ікон луцької збірки, які аналізуються в статті, – «Спаси у славі», що демонструють розвиток місцевої малярської традиції першої половини XVI ст. З творів кінця XVII – першої половини XVIII століття в Музеї представлено ікони Йова Кондзелевича. Зразки живопису західноєвропейської традиції XVIII–XIX століть демонструють ікони, привезені до Музею з колишніх греко-католицьких храмів та костелів Волині, як авторські, так і анонімні.

Велика кількість абсолютно різних за стилем, технікою виконання ікон зазначеного періоду робить абсолютно важкою їх класифікацію і систематизацію.

Стаття присвячена атрибуції окремих зразків ікон луцької фондової збірки музею Волинської ікони, що демонструють розвиток місцевої малярської традиції першої половини XVI ст. У дослідженні автором проведена характеристика творів різьблення і скульптури XVII – початку XIX століття, зразків живопису західноєвропейської традиції XVIII–XIX століть.

Атрибуція проводилася на основі комплексного живописно-стилістичного та техніко-технологічного досліджень. Допоміжну роль відігравали використані для дослідження джерелознавчий аналіз та архівні матеріали.

Одержані результати важливі для вивчення еволюції українського іконопису та ужиткового мистецтва зазначеного періоду, а отримані дані можна застосувати в музейно-виробничій практиці.

Ключові слова: музей Волинської ікони, атрибуція, іконографія, український іконопис.

Olexandr BERLACH,

orcid.org/0000-0002-8567-3268

Candidate of Architecture,

Associate Professor at the Department of Fine Arts and Design

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) sasha.berlach@gmail.com

RESEARCH AND ATTRIBUTION OF LATE MEDIEVAL SAMPLES AND NEW ERA OF THE STOCK COLLECTION OF THE MUSEUM OF VOLYN ICON

The problems of studying Ukrainian icon painting of the late Middle Ages and the new era are very relevant, because the works of art of that time have not yet been fully studied. This phenomenon can be explained by the research preferences of many scientists, whose work focuses on the study of the sacred art of earlier times.

The urgency of the work is due to the need to get an idea of the development of icon painting in the temples of Volyn, deeper knowledge of the roots of local painting tradition, preservation of memory of unique exhibits of temple art in the region and presentation of its cultural achievements in Ukraine and the world.

To obtain the results of the research, the author of the article set a number of tasks – to highlight the history of the collection, to determine the genre and style features of the museum fund.

Several historical and chronological periods can be distinguished in the formation of the collection of the Museum of the Volyn Icon: the first (1929–1949; establishment and preservation of the fund), the second (1950–1970; complex acquisition), the third (1981–1985; formation of the main parts of the collection by scientific expeditions), the fourth (1991–2012; acquisition and research of the fund in independent Ukraine). The so-called “folk icons” make up a significant part of the sacred painting of the stock collection of the Museum of the Volyn Icon. They lived mainly in home iconostases, so they did not have sufficient artistic quality. Secular iconography satisfied the poorer sections of the population and did not meet the demands and aesthetic tastes of the more affluent members of society. Thus, it can be argued that the iconography of Volhynia of this period met the demands, social status and level of consciousness of the population. Among the oldest icons of the Lutsk collection is “Save in Glory”, which demonstrates the development of the local painting tradition of the first half of the XVI century. From the works of the end of the XVII – first half of the XVIII century the Museum presents icons of Yov Kondzelevich. Examples of paintings of the Western European tradition of the XVIII–XIX centuries show icons brought to the Museum from the former Greek Catholic churches and cathedrals of Volhynia, both author’s and anonymous.

A large number of completely different in styles, techniques of execution of icons of this period makes it absolutely difficult to classify and systematize.

The article is devoted to the attribution of individual samples of icons of the Lutsk stock collection of the Volyn Icon Museum, which demonstrate the development of the local painting tradition of the first half of the XVI century. In the research the author gives the characteristic of works of carving and sculpture of the XVII – the beginning of the XIX century, samples of the painting of the Western European tradition of the XVIII – XIX centuries.

Attribution was carried out on the basis of complex picturesque-stylistic and technical-technological researches.

The obtained results are important for studying the evolution of Ukrainian icon painting and applied art of this period, and the obtained data can be used in museum-production practice.

Key words: *Volyn Icon Museum, attribution, iconography, Ukrainian icon painting.*

Постановка проблеми. Сьогодні є досить актуальним питання всебічного вивчення та включення до наукового обігу автентичних творів українського іконопису збереженої дотепер спадщини малярства Волині пізнього Середньовіччя та Нової доби. Цікавими і рідкісними прикладами сакрального мистецтва на Волині є фонди музею Волинської ікони в місті Луцьк, який було створено на основі збірки творів сакрального мистецтва XVI–XVIII ст. Волинського краєзнавчого музею. У музеї зібрано одну з найкращих колекцій темперного та олійного іконопису, різьблення, скульптури і металопластики Волині XVI–XIX ст. Вона включає зразки професійного і народного малярства, зокрема «Спаси у Славі», «Зішестя Святого Духа на апостолів», «Пророк Єзекіїль» та інші, які відображають як особливості власне волинської традиції, так і поширені в Європі сюжети і малярські технології.

Аналіз досліджень. Для аналізу тематики досліджень важливо з’ясувати формування фондів щодо історико-хронологічних періодів, а також тематичну спрямованість досліджень науковців. Хоча не всі представлені раніше в фондах сакральні твори були об’єктами мистецтвознавчого дослідження, проте антропология іконографічних образів досить добре вивчена. Важливими для дослідження художньо-стильової еволюції іконографії образів, які зберігає музей Волин-

ської ікони, стали дослідницькі праці П. Жолтовського, В. Александровича (Александрович та ін., 2012: 3–400).

Вивченню окремих збірок фондів та окремих творів іконопису присвячено багато публікацій. Зокрема, С. Василевська, Т. Єлісеєва, Л. Карпюк та інші зібрали чималий описовий та архівний матеріал.

Л. Міляєва охарактеризувала головну святиню колекції музею – ікону Холмської Богородиці очима Якова Суші.

Історії формування колекції Музею Волинської ікони присвятила свою роботу Є. Ковальчук та Л. Андрійчук. Інтерпретації окремих іконографічних нюансів деяких сюжетів волинських ікон висвітлено у збірках щорічної міжнародної наукової конференції «Волинська ікона: дослідження та реставрація» (Єлісеєва, Ковальчук, 2021: 146 с.)

Мета статті – проаналізувати фонди Музею Волинської ікони, і зокрема, найцінніші зразки колекції як багатогранну, цінну в релігійному, художньому і науковому аспектах мистецьку спадщину Волині.

Виклад основного матеріалу. Колекціонування творів релігійного мистецтва на Волині розпочалося з другої половини XIX ст. Формування фонду сакрального мистецтва в різні періоди мало свої особливості. Згідно зі «Звітом про діяльність волинського товариства приятелів наук за 1935–1937 рр.»

у фондах Волинського музею зберігалось близько дев'яти тис. експонатів, серед них і 115 релігійного змісту. Суттєве наповнення фондів колекції відбулось в 1960–1980 рр. На початку 1980-их в Україні здійснювалося обстеження знятих з реєстрації діючих культових споруд з метою виявлення й обліку пам'яток історії та культури. На Волині це відбувалось шляхом експедицій Волинського краєзнавчого музею під керівництвом П.М. Жолтовського. Завдяки його науковій праці волинські ікони стали одним з найбільших наукових відкриттів на кінець ХХ ст. А за результатами експедицій було зібрано 1 109 експонатів, серед яких ікони волинської школи іконопису (300), предмети декоративного різьблення (22 пари), скульптури, металопластика, ковальське ремесло, церковне шитво, книгодрукування і так далі.

Наступний етап формування колекції – 1990–2010 рр. З 1997 р. було відновлено щорічні експедиції з метою вивчення сакрального мистецтва Волині. Науковим консультантом став доктор історичних наук Володимир Александрович. Протягом 1997–2003 рр. у музей надійшло понад 500 пам'яток. 105 ікон XVII–XVIII ст. надішли в період з 1999 по 2004 рр. (Александрович та ін, 2012: 16–18).

Станом на 01.01.2011 року збірка музею налічувала майже 150 тис. експонатів основного фонду, серед яких значне місце належить пам'яткам релігійного мистецтва, які зберігаються у Музеї Волинської ікони. Колекція ікон на 90% укомплектована пам'ятками волинського іконопису XVI–XVIII ст. Музей володіє найбільшою в Україні систематизованою збіркою творів волинської іконописної школи (500 од.зб.). Фонд сакрального мистецтва також має збірки пам'яток декоративного різьблення і скульптури (більше 100 од.зб.), сакральної металопластики і церковного шитва (Александрович та ін, 2012: 20–22).

Збірка сакрального мистецтва Музею Волинської ікони ілюструє послідовні етапи еволюції мистецької традиції у конкретному культурно-історичному регіоні. Унікального значення сформованій колекції надає те, що більшість її пам'яток були невідомими і їх впровадження до наукового вжитку стало одним з найважливіших відкриттів у дослідженні давнього українського мистецтва останніх трьох десятиліть

Експозиційні матеріали колекції можна характеризувати за наступним розподілом щодо груп відповідно до систематизації за техніками і технологіями виконання пам'яток фонду музею.

1. Волинський іконопис XVI–XVIII століття. Музей Волинської ікони заново відкрив відоме

донедавна винятково в поодиноких випадкових зразках малярство нинішньої Волині, як одну з найяскравіших сторінок національної мистецької культури пізнього Середньовіччя та Нової доби.

Одним з яскравих прикладів новації усе ще не побаченої у повноті її виняткового значення для національної духовної культури тієї переломної доби стало впровадження ікон Спаса у славі. Обидва «Спаси у Славі» – найдавніші ідентифіковані досі позиції малярського доробку луцького осередку. Вони на конкретних прикладах показують еволюцію малярської традиції на місцевому ґрунті від першої половини XVI ст. Через втрату ранньої спадщини саме середина цього століття вважається першим періодом її мистецької історії, ширше відображеним в оригінальних пам'ятках. Її доповнюють джерельні перекази про майстрів малярства, за якими історія найстарших задокументованих професійних середовищ простежується від Тишка (у Володимирі) та Федора (у Луцьку), відзначених відповідно під 1545 та 1566 рр., а також одного анонімного майстра, якого відносять до 1565 р. з Ратного (Александрович та ін, 2012: 44).

Звернення до давніших традицій не менш виразно зазначене і в храмовому кінному «Святому Георгію» з церкви у Голобах. Образ належить до небагатьох українських зображень кінного святого воїна з житієм, що для Волині є таким самотнім прикладом. Його своєрідністю сприймається рідкісне помітне збільшення розмірів сцен історичного циклу. Трактуння архітектури в окремих сценах віддалено нагадує манеру самбірського маляра Федуска, який у 1579 р. виконав храмове «Благовіщення» для церкви в Іваничах поблизу Володимира. Анонімний майстер 1630 р. мав зіткнутися з його доробком і перейняв окремі елементи стилю старшого попередника. Як і відповідна група ікон загалом, благовіщенський образ відзначений безперечними зв'язками з місцевою практикою другої половини XVI ст. Властива ковельській групі ікон стилізація виявляється й у луцьких кінних «Святих Георгіях» з церкви Архістратиґа Михаїла підміської Гірки Полонки та церкви Успіння Пресвятої Богородиці в Береську.

Своєрідне переломлення стилізованих форм пропонує відзначене скупим колоритом, побудованим на зіставленні зеленої, коричневої та чорної фарб, «Зішестя Святого Духа на апостолів» з церкви Архістратиґа Михаїла в Окорську. Воно виявилось єдиним віднайденим для усієї Волині зразком стилістики безслідно втраченого на місцевому ґрунті малювання дерев'яних церков (Александрович та ін., 2012: 46).

Кінець XVII та перша половина наступного століття у регіоні сприймається під знаком творчості уродженця Жовкви на Львівщині, ієромонаха Білостоцького монастиря поблизу Луцька та ігумена Луцького братського Хрестовоздвиженського монастиря Йова Кондзелевича. Безсумнівний доробок митця невеликий. У музейній збірці до нього належить тільки «Пророк Єзекиїль» із завершеного в 1722 року ансамблю ікон монастирської церкви у Старому Загоріві. Характерний, властивий персонажам Й. Кондзелевича вузький видовжений лик цілком відповідає ликові святого Йосипа на крилі вітаря для ікони Богородиці (1696 р.) з тієї ж монастирської церкви.

Поряд з Й. Кондзелевичем працювало декілька видатних сучасників, імена яких не встановлені, і доробок яких найчастіше приписують самому митцеві. Один з них в 1696 р. виконав комплекс ікон передвітарної огорожі Спаського Черницького монастиря в Луцьку, що збережені у церкві Святої Трійці підміського Городища. У музеї знаходяться «Спас Вседержитель» молитовного ряду та одвірки царських врат і дияконських дверей. Іншому визначному митцеві, авторові ансамблю ікон тамтешньої замкової церкви Успіння Пресвятої Богородиці, належить храмовий «Святий Миколай» з церкви в Холопичах (Александрович, 2012: 47).

Уже в першій половині XVIII ст. спостерігається використання окремих елементів традиції західноєвропейського родоводу, а «Богородиця» з двома ангелами з церкви Святої Трійці в Тростянці відтворює ще готичний зразок з ликом взірця Ченстоховської Богородиці.

Пам'ятки XVI–XVIII ст. Музею Волинської ікони – найважливіший і найбагатший складник національного музейного фонду волинського іконопису. Поряд з фондами Острозького державного історико-культурного заповідника, Рівненського обласного краєзнавчого музею, Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького та Національного музею народної архітектури і побуту у Києві ця колекція укладає ядро доступної нині спадщини малярства Волині пізнього Середньовіччя та Нової доби. Тому саме вона багато в чому визначає актуальний стан уявлень про іконопис як провідний напрям еволюції релігійного мистецтва Волині трьох найповніше відображених оригінальною спадщиною століть.

2. *Живопис західноєвропейської традиції XVIII–XIX століть.* Серед усіх пам'яток сакрального мистецтва, що знаходяться у колекції Музею Волинської ікони, в окрему групу можна виділити твори XVIII–XIX ст., написані на полотні. Вони

вирізняються вільною інтерпретацією того чи іншого образу. Цим митці наблизили своє малярство до характеру релігійних картин, зберігаючи загалом структуру ікони.

Іконописна мова другої половини століть різко відрізнялася від попередніх творів. Ця відмінність включала в себе певний відхід від канонічного трактування поз, фігур, ликів. Західноєвропейська живописна традиція дала змогу відобразити як внутрішній динамізм, так і зовнішню афектацію.

До робіт над інтер'єрами та живописом волинських костелів і греко-католицьких храмів нерідко залучалися майстри західноєвропейської орієнтації. На Волині працювали художники польського і австрійського походження. Підпис майстра Лукаса Шрейдера зберігся на звороті картини 1780-х років «Святий Франциск Асизький». Фігура Святого змальована у простій композиції, ніщо не відвертає уваги від постаті ченця, який перебуває у стані духовного самозаглиблення. Стриманим і водночас гармонійним колоритом художник посилює драматизм і містичність твору; тут панують темно-коричневі, сіро-оливкові тони з акцентом блакитного сегменту неба. Ікона походить з костелу Успіння Пресвятої Діви Марії, унікальної пам'ятки дерев'яної архітектури XVIII ст., що колись знаходився у с. Вишеньки.

Із того ж костелу є й ікона «Свята Текля Іконійська». Цей твір за своїм настроєм більш стриманий від попереднього. Невідомий художник вирішив композицію в дусі академічної картини. На темному тлі – струнка, світла постать Святої Теклі. Лик виражає тиху покору і благовоління. Згідно з західною духовною традицією її очі зведені вгору у молитовній відданості. Фігура пропорційна, анатомічно правильно відтворена пластика обличчя і рук. Тонко передані глибокі бгавки білого плаття Святої та короткої туніки, прикрашеної горностаєм. М'який, приглушений і стриманий колорит побудований на поєднанні коричневих, білих та темно-синіх фарб. (Александрович та ін., 2012: 303).

Особливою рисою ікон XVIII ст. була театральність. Зміст такого мистецтва підтримував ідею чуттєвого наповнення віри, глядач мав змогу з благоволінням заглибитися у твір. Художники Середньовіччя виділяють головну тему – «Христос у терновому вінку», підкреслюючи у композиції саме емоційні, а не історичні деталі. У колекції Музею Волинської ікони знаходяться два полотна XVIII ст., присвячені цій темі.

Особлива роль у поширенні страсного сюжету у волинському релігійному живописі належить

греко-католицькому ордену василіан, які виступили своєрідними реформаторами традиційних основ іконопису.

Орієнтуючись на західноєвропейську манеру виконання, малярі творчо переосмислили і розширили тематику сюжетів, що запозичувалася з латинської іконографії та пристосовувалася до греко-католицької обрядовості. Місцеві іконописці намагалися об'єднати візантійську іконографію зі стильовими напрямками західноєвропейського живопису, що яскраво проявилось у іконах «Святий Іван Богослов», «Апофеоз Почаївської ікони Богородиці», «Трійця Святої Анни».

Саме в останній іконі втілене своєрідне переплетення основ православної іконографії і західної художньої традиції олійного живопису. Маляр у строгій статичній композиції втілює ідею єднання Святої Родини. Почуттями ніжності сповнені погляди Бога Отця, Діви Марії та Святої Анни, звернені до Дитяти, і лише погляд Ісуса спрямований на глядача. Білий хітон Дитини контрастує з темними глибокими барвами одягу Діви Марії та Анни.

У XVIII ст. у сакральному мистецтві Волині з'являються і поширюються нові сюжети. Прикладом подібної інтерпретації у різних іконографічних варіантах є ікона «Коронування Богородиці» з церкви Казанської ікони Богородиці с. Садів. Тема присвячена кульмінаційній і заключній сцені і розповіді про життя Богородиці. Сюжет найчастіше зустрічається у картинах, присвячених Діві Марії. Невідомий маляр створив монументальний образ у дусі динамічного бароко. На темному тлі густих клубів хмар яскравою плямою виділяються блакить земної сфери і плащ Бога Отця.

Дві парні ікони «Пророки» з церкви Успіння Богородиці с. Баїв, що біля Луцька, репрезентують цікаву і малопоширену на теренах Волині іконографію пророчого ряду. Компактна і симетрична група постатей Пророків, як символ Церкви Небесної, зображена на масивних купчастих хмарах, на глухому темному тлі полотна. За допомогою виразної художньої пластики ликів маляр представляє людей різного віку і різні типи характерів. В однаковості жестів і статичності фігур проглядається канонічна надіндивідуальність, ієрархічна приналежність до сонму святих.

Мистецтво Волині XVIII–XIX ст. відобразило пошуки малярів, спрямовані на переосмислення іконографічних прийомів. У ці століття відбувалося взаємне проникнення мистецьких культур, впроваджувалися і водночас існували різні стильові напрями – бароко, рококо, класицизм. Пам'ятки олійного мистецтва представляють широкий арсе-

нал художньо-композиційних рішень, різноманітність культурних стилів, відмінність і єдність з відомими творами західноєвропейського живопису (Александрович та ін, 2012: 304).

3. *Різьблення і скульптура XVII – початку XIX століття.* Пам'ятки дерев'яної різьби і скульптури музейної колекції відображають розвиток українського декоративного різьблення Волині XVII – початку XIX століть. Прекрасно ілюструють розвиток стилів різних епох царські врата. Їх можна розглядати як окремих цілісний мистецький твір з особливою іконографічною програмою, лише їм притаманними орнаментальними мотивами, елементами декору, архітектурними формами.

Врата початку XVII ст. плоскорізьблені. Поверхні стулок поділені на шість площин з медальйонами із зображенням «Благовіщення» та чотирьох євангелістів. Чотири нижні площини мають накладні, як і на іконах, рами з паралельним валиком і боніями по кутках та посередині полів. В різьбі використані геометричні та рослинні мотиви.

Від середини XVII ст. поступово наростає висота різьбленого рельєфного декорування іконостасів. В орнаментиці царських врат використовується виноградна лоза і гроно у найрізноманітніших варіаціях. Крім традиційного золочення та сріблення, галузки з листям покриваються темно-зеленим, а грона – темно-бордовим лаками. Поступово зникає поділ поверхні врат на частини, виноградна галузка вільно переплітається у стулках. Медальйони круглої та овальної форми розміщуються на картушах (Пуцко, 2021: 79–81).

У XVIII ст. різьба стає об'ємнішою, пишнішою. В декорі виноградна лоза поєднується з акантовим стеблом, з'являються медальйони грушеподібної форми, чаші, квіти, корони. Іконографічний сюжет у медальйонах лишається традиційним: сцена «Благовіщення» і євангелісти. Все частіше зустрічаються погрудні або поясні зображення Богородиці, архангела Гавриїла та євангелістів, цілофігурні рідше. Динамічною композицією відзначені врата першої половини XVIII ст. з церкви святого Луки с. Городно.

Із середини XVIII ст. на Волині у декорі царських врат на місці традиційних мальованих медальйонів з'являються скульптурні зображення євангелістів. Появляються врата, в декорі яких виноградне гроно стилізоване і не відіграє визначальної ролі. В орнаментиці врат з церкви Казанської ікони Богородиці м. Горохів всю площу стулок займає щільне акантове листя, яке виростає з-під колонки, що утворена в'язанкою листя з квітками соняшника. Великі стилізовані грона

винограду вкраплені в орнамент між верхніми і середніми медальйонами та на завершених вратах (Пуцко, 2021: 79–81).

Цікаву групу пам'яток колекції становлять інші деталі іконостасу: колонки, фрагменти декору, картуші ікон празникового і пророчого рядів. Широке, площинно трактоване акантове листя обрамляє чотири грушеподібні медальйони із зображенням пророків з каплиці Покладення Ризи Пресвятої Богородиці с. Кримне. Легкістю та делікатністю відзначена різьба навколо медальйону із зображенням Спаса Нерукотворного з церкви Успіння Пресвятої Богородиці с. Лишнівка що на Волині. Вона утворена орнаментом із стилізованого листя аканту, лілій та чотирипелюсткових квітів.

У декоруванні колонок іконостасів майстри використовували різноманітну орнаментику. Колонки колекції початку XVII ст. оздоблені плоскою рельєфною орнаментом з ромбів і боній у нижній частині та крученої форми виноградної лози у верхній. Реалістично трактована виноградна лоза з гронами прикрашає ажурні колонки середини XVII – першої половини XIX ст. У деяких колонках внизу вміщені різьблені зображення серафимів. З середини XVIII ст. колонки прикрашаються різьбою з акантового стебла, подекуди в поєднанні з гронами винограду, квітів, лаврового листя, перфорованих рокайлів, розписуються під мармур.

Мистецтво дерев'яної скульптури у колекції музею представлене виносними хрестами розп'яття, голівками і фігурками ангелів, зображеннями святих. Автор скульптури Христа з церкви Іоана Богослова с. Штунь майже не приділяє уваги опрацюванню тулуба, а зосереджує свої зусилля на різьбленні обличчя. Вузкий лик з глибоко запалими очима виражає нестерпні муки. З чисто народною проникливістю виконаний образ Христа з церкви Стрітіння Господнього с. Михнівка. Його плечі зливаються з лінією розп'ятих рук і складають одне монументальне ціле. Невелика загально потрактована голова майже позбавлена деталей. Очі заплющені. Обличчя не страдницьке, а умиротворене і спокійне. Велике

костельне розп'яття незазначеного походження вражає не тільки розмірами, але й надзвичайно реалістичним виконанням. Своєю масивністю та монументальністю, ретельною проробкою усіх деталей розп'яття близьке європейській пластиці.

До кращих скульптурних творів колекції належать ростові фігури Святого Онуфрія з костелу апостолів Петра і Павла м. Луцька та Диви Марії «Непорочне зачаття» з церкви Архістратиґа Михаїла с. Великий Окорськ. Марія стоїть на земній кулі, топчучи ногами змія – символ гріхопадіння. Її руки складені на грудях, в руках хустина – символ покаяння. Довга, блакитного кольору, туніка покладена широкими бганками, що ламаються по лініях на окремі площини. На плечі Богоматері накинутий червоний мафорій, який обвиває стегна. Повновиде обличчя з великими очима під дугами брів втілює смиренність і покору. Онуфрій стоїть навколішки на камені. Довге хвилясте волосся і борода закривають оголену постать. Втрачена поліхромія відкриває фактуру дерева і посилює пластичне сприйняття скульптури (Александрович та ін, 2012: 346).

Цікаву групу дерев'яної скульптури становлять ангели та херувими, що служили декоративним елементом іконостасів і вітарів. У цих зображеннях повною мірою виявилась фантазія майстрів.

Кожна пам'ятка дерев'яної різьби і скульптури колекції відзначена своєрідністю виконання, говорить про рівень майстерності волинських різьбярів у певний стильовий період.

Висновки. У процесі атрибуції зіставлялися техніко-технологічні прийоми та засоби того чи іншого роду діяльності (іконописців, різьбярів, шевців тощо) шляхом аналізу фактури фарбового шару, методичного виконання різьби об'ємів, рельєфів та барельєфів, орнаментики. Художньо-стилістичні ознаки охарактеризованих музейних пам'яток вміло збалансовані за допомогою ритмічного розподілу кольорів, чергувань та повторів елементів орнаментики, дотичні до загальних тенденцій сакрального мистецтва Волині означеної в проблематиці дослідження доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрович В. Василевська С.І., Вигодник А.П., Єлісеєва Т.М., Карпюк Л.А., Ковальчук Є.І., Місяєва Л.С., Силюк А.М. Музей волинської ікони: книга-альбом. Київ : АДЕФ-Україна, 2012. 400 с.
2. Андрійчук Л. Музей Волинської ікони: Луцькі скарби іконопису. 2017. URL: <https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/kaleidoscope/66509/> (дата звернення 11.11. 2021).
3. Волинська ікона: дослідження та реставрація. *Науковий збірник. Випуск 28. Матеріали XXVIII міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 21–22 жовтня 2021 року.* Упоряд. Т. Єлісеєва, Є. Ковальчук. Луцьк, 2021. 146 с.
4. Откович В.П. Народна течія в українському живопису XVII–XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1990. 96 с.
5. Пуцко В. Маловідомі царські врата з Волині. Волинська ікона: дослідження та реставрація. *Науковий збірник. Випуск 28. Матеріали XXVIII міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 21–22 жовтня 2021 року.* Луцьк. С. 79-81.
6. Жолтовський П.М. Художнє життя на Україні в XVI-XVIII ст. Київ : Наук. думка, 1983. 177 с.

REFERENCES

1. Aleksandrovych V. Vasylevska S.I., Vyhodnyk A.P., Yelisieieva T.M., Karpiuk L. A., Kovalchuk Ye. I., Miliaieva L. S., Syliuk A. M. Muzei volynskoi ikony: knyha-albom. [Museum of the Volyn Icon: book-album]. Kyiv: ADEF-Ukraina, 2012. 400 s. [in Ukrainian].
2. Andriichuk L. Muzei Volynskoi ikony: Lutski skarby ikonopysu. [Museum of the Volyn Icon: Lutsk Treasures of Icon Painting]. 2017. URL: <https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/kaleidoscope/66509/> (data zvernennia 11.11. 2021). [in Ukrainian].
3. Volynska ikona: doslidzhennia ta restavratsiia. [Volyn icon: research and restoration]. *Naukovyi zbirnyk. Vypusk 28. Materialy XXVIII mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, m. Lutsk, 21–22 zhovtnia 2021 roku*. Uporiad. T. Yelisieieva, Ye. Kovalchuk. Lutsk, 2021. 146 s. [in Ukrainian].
4. Otkovych V. P. Narodna techiia v ukrainskomu zhyvopysu XVII–XVIII st. [Folk current in Ukrainian painting of the XVII–XVIII centuries]. Kyiv : Nau-kova dumka, 1990. 96 s. [in Ukrainian].
5. Putsko V. Malovidomi tsarski vrata z Volyni. [Little-known royal gates from Volhynia]. Volynska ikona: doslidzhennia ta restavratsiia. *Naukovyi zbirnyk. Vypusk 28. Materialy XXVIII mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, m. Lutsk, 21–22 zhovtnia 2021 roku*. Lutsk. S. 79–81. [in Ukrainian].
6. Zholtovskiy P. M. Khudozhnie zhyttia na Ukraini v XVI–XVIII st. [Artistic life in Ukraine in the XVI–XVIII centuries]. Kyiv: Nauk. dumka, 1983. 177s. [in Ukrainian].

УДК [39:7.016.4](477.41/.42):747

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-9>**Жанна ВЕРЕЩИНСЬКА,***orcid.org/0000-0002-8003-8572**студентка VI курсу кафедри дизайну та основ архітектури**Інституту архітектури та дизайну Національного університету «Львівська політехніка»**(Львів, Україна) zhannavereshchinska@gmail.com***Романа МОТИЛЬ,***orcid.org/0000-0001-6936-0328**кандидат мистецтвознавства,**доцент кафедри дизайну та основ архітектури**Інституту архітектури та дизайну Національного університету «Львівська політехніка»,**старший науковий співробітник**Інституту народознавства Національної академії наук України**(Львів, Україна) romana_motyl@ukr.net*

СПОСОБИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОЛІСЬКОЇ ОРНАМЕНТИКИ В СУЧАСНОМУ ІНТЕР'ЄРІ

Сьогодні дослідження етнічної спадщини є актуальним питанням, адже завдяки популяризації культурних надбань народу формується ідентичність нації. Одним із формотворчих засобів проєктування сучасних інтер'єрів у етнічній стилістиці є орнамент. Особливо цікавим є застосування поліської орнаментики, яка порівняно з декором інших етнічних регіонів України є найменш вивченою.

У статті вперше досліджується інтерпретація мотивів та елементів орнаментів Полісся в сучасних інтер'єрах. Метою роботи є здійснення аналізу поліської орнаментики та розгляд її різноманітності, специфіки, мистецьких рис, визначення способів інтерпретації поліських орнаментів у дизайні інтер'єру, а також виявлення їх впливу на формування сучасного соціокультурного середовища.

З'ясовано, що для Полісся характерний стриманий декор, а одним із найвідоміших є антропоморфний мотив «у козака», який не зустрічається в жодному іншому регіоні України. Загалом для орнаментів характерні символи, що мають дуже давнє походження (ромби, кола), а серед колористики декору переважає двобарвність (чорне і біле, червоне і біле або чорне і червоне).

Задля формування національної моделі дизайну, популяризації традиційної народної культури та національної самоідентифікації вивчено вектори розвитку поліської орнаментики в дизайні інтер'єрів. Автори пропонують низку способів відтворення українського етностилю в житловому інтер'єрі. Серед формотворчих і декоративних засобів виразності етностилю в сучасному дизайні інтер'єрів виокремлено використання конструктивних елементів, запозичених із традиційного мистецтва поліського етнографічного регіону, таких як вишивка, ткацтво, кераміка, деревообробництво, писанкарство. Виявлено, що вдале поєднання модерну й поліської орнаментики та символіки її візерунків сприяє створенню затишного та інноваційного простору.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання основних висновків і теоретичних засад дослідження у розвитку векторів українського дизайну та популяризації традиційного мистецтва різних регіонів України, зокрема Полісся.

Ключові слова: Полісся, орнаменти, символіка, колористика, інтерпретація, сучасний інтер'єр.

Zhanna VERESHCHYNSKA,
orcid.org/0000-0002-8003-8572

*VI year student at the Department of Design and Fundamentals of Architecture
Institute of Architecture and Design of the Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) zhannavereshchinska@gmail.com*

Romana MOTYL,
orcid.org/0000-0001-6936-0328

*PhD in Arts,
Associate Professor at the Department of Design and Architecture Fundamentals
Institute of Architecture and Design of the Lviv Polytechnic National University,
Senior Researcher
Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Lviv, Ukraine) romana_motyl@ukr.net*

THE METHODS OF INTERPRETATION OF ORNAMENTATION OF POLISSIA IN MODERN INTERIOR

Nowadays the research of ethnic heritage is a relevant issue, since the identity of the nation is formed due to the popularization of the cultural heritage of the people. An ornament is one of the form-creating methods of project of modern interiors in ethnic stylistics. The application of ornamentation of Polissia is particularly interesting; it is the least researched in comparison with the décor from other regions of Ukraine.

In the article the interpretation of motifs and elements of ornaments of Polissia is researched for the first time. The aim of the work is to conduct the analysis of the ornamentation of Polissia and to consider its diversity, specifics, artistic features, to determine the methods of interpretation of the ornaments of Polissia in the interior design, as well as to reveal their impact on forming the modern social and cultural environment.

It was found out that the restrained decor is typical for Polissia, and anthropomorphic motif "Cossack", which is not met in any other region of Ukraine, is one of the most famous. Generally the ornaments are characterized by the symbols which have a very ancient origin (rhombi, circles), and in the coloring of the decor the two-colors prevails (black and white, red and white or black and red).

With the aim of formation of the national model of design, popularization of traditional folk culture and national self-identification the vectors of development of the ornamentation of Polissia in interior design are researched. The authors suggest a number of methods of reproduction of Ukrainian ethnic style in living interior. Among the form-creating and decorative methods of expression of ethnic style in modern interior design the application of constructive elements, adopted from the traditional art of the ethnographic region of Polissia (embroidery, weaving, ceramics, woodworking, Easter painting), is distinguished. It was revealed that the successful combination of Art Nouveau style and the ornamentation of Polissia with the symbolic of its patterns contribute to the creation of cozy and innovative space.

The practical significance of the work is determined by the possibility of application of its main conclusions and theoretical principles in the development of vectors of Ukrainian design and popularization of traditional art of different regions of Ukraine, particularly Polissia.

Key words: *Polissia, ornaments, symbolic, coloring, interpretation, modern interior.*

Постановка проблеми. Нині значної популярності набуває відтворення елементів традиційної культури, етнічного колориту, використання яких в інтер'єрах справляє вплив на відвідувачів. Водночас застосування етнічного стилю в дизайні інтер'єрів надає їм культурної цінності та національної ідентичності. Зокрема, інтерпретація традиційних орнаментів і мотивів допомагає дизайнерам створювати нові та оригінальні концепції для формування сучасних просторів.

Автентична стилістика забезпечує інтер'єр особливим кліматом та відчуттям комфорту, адже все, що етнічне, здається нам рідним.

Для орнаментики Полісся – одного з найбільш архаїчних регіонів України – характерний свій неповторний колорит, тому вивчення її як етнокультурного явища віддавна привер-

тає увагу дослідників та має широкий спектр застосування.

У культурній спадщині поліщуків, а саме в орнаментики та символіці, присутні чимало спільних рис із іншими регіонами України, проте вона все ж таки зберегла свою самобутність та локальні особливості. Сьогодні дослідження різних напрямів етнічної спадщини є актуальним питанням, адже завдяки популяризації культурних надбань народу формується ідентичність нації.

Для сучасних громадських закладів в Україні, зокрема кафе, ресторанів, пабів, піцерій, готелів, помітною є така загальна тенденція, як невдала інтерпретація традиційного декору в інтер'єрі. Зазвичай спостерігаємо спотворений культурний сенс та символіку елементів, використання лише формальних ознак етностилю, які в інтер'єрі

виглядають як надмірний декор. Часто елементи етностилю вирвані з культурного контексту: вони втрачають свою цінність та лише умовно причетні до етностилістики, а сам глибокий зміст давніх традицій залишається несприйнятим як дизайнерами, так і відвідувачами.

У житлових інтер'єрах ця проблема також існує, адже більшість власників прагне бачити просто красиву оболонку, не замислюючись над смисловим навантаженням та формотворенням стилю.

Аналіз досліджень. Фундаментальною працею, у якій проаналізовано усі види народного декоративного мистецтва Полісся, зокрема Чорнобильщини, є монографія Р. Захарчук-Чугай (Захарчук-Чугай, 2007). Генезу, історію, еволюцію форм і стилістики в орнаментіці текстилю, кераміки, різьблення, декоративних малювань, інших видів декоративного мистецтва в Україні, в тому числі на Поліссі, досліджено у книзі М. Селівачова (Селівачов, 2005). Специфіка традиційного українського житла, особливості традиційного інтер'єру Полісся висвітлено у працях О. Крилатової (Крилатова, 2013). Дослідженням народного мистецтва українського Полісся займався Ю. Лащук (Лащук, 1992). М. Масловська у своїй роботі описала символіку вишивки Полісся (Масловська, 2008). Також особливості поліської орнаментики досліджували О. Коновалова (Коновалова, 2008) та Н. Кобилінська (Кобилінська, 2014).

Інтерпретація етнокультурних мотивів обґрунтована В. Даниленком та І. Юрченком (Даниленко, 2005; Юрченко, 2007; Юрченко, 2014). Застосування етнокультурних традицій, які розкривають специфіку сучасних галузей дизайну, представлено працями О. Бойчука (Бойчук, 2013), Ю. Герчука (Герчук, 2013).

Дослідження використання певного способу, а саме питання світла стосовно проєктування світло-кольорового середовища, було здійснено Л. Коваль (Коваль, 2012), яка систематизувала принципи формування дизайну предметно-просторового середовища засобами LED-технологій, не вивчаючи спосіб освітлення загалом.

Л. Соколюк розглянула проблеми формоутворення та естетичного сприйняття в українському народному мистецтві (Соколюк, 2002).

У праці Ю. Нікішенко (Нікішенко, 2004) розглянуто проблеми функціонування орнаменту в етнічній культурі як засобу комунікації, встановлено його статус і знакові властивості. Різноманітність орнаментів досліджувала О. Лобода (Лобода, 2010).

Зростання вимог до житлових умов, постійний розвиток технологій породжують певні норми до проєктування житлового простору. Функціональні зони сучасного житла порівняно з традиційним українським набагато ширші й повніші, забезпечують перебування людини в будинку відпочинком, гігієною, сном, робочим місцем, заняттям спортом тощо (Зиміна, 2014: 232–242).

Способи використання українського орнаменту в сучасному інтер'єрі досліджували І. Кузнецова та О. Лобода (Кузнецова, Лобода, 2012). Також застосування орнаментики та етностилю в інтер'єрах закладів громадського харчування вивчала А. Громнюк (Громнюк, 2013).

Актуальність теми зумовлена потребою вивчення, відродження і популяризації спадщини традиційного мистецтва Полісся, оскільки протягом тривалого часу в дизайні вітчизняних інтер'єрів нехтували глибокими культурними традиціями цього регіону.

Визначення специфіки інтерпретації поліської орнаментики в сучасному інтер'єрі дасть можливість дизайнеру розрізнити проєктні вимоги, що сформувались у цій галузі, свідомо підходити до процесу формотворення дизайн-об'єктів, вільно почуватися під час пошуку ідей для проєктування сучасних об'єктів, усвідомлено підбирати етнокультурні мотиви згідно з тими чи іншими проєктними вимогами (Юрченко, 2014: 128).

Метою дослідження є здійснення аналізу поліської орнаментики та розгляд її різноманітності, специфіки, мистецьких рис, визначення способів інтерпретації поліських орнаментів у сучасному дизайні інтер'єру, а також виявлення їх впливу на формування сучасного соціокультурного середовища.

Для досягнення поставленої мети планується вирішити такі **завдання**:

- з'ясувати ступінь наукового опрацювання теми та опрацювати джерельну базу дослідження;
- виявити локальні особливості орнаментики Полісся;
- розглянути семантику орнаментів та мотивів;
- вивчити колористику поліських орнаментів;
- розкрити способи використання української стилістики в інтер'єрі житлових та громадських просторів;
- обґрунтувати способи інтерпретації поліської орнаментики;
- запропонувати раціональні шляхи інтерпретації поліської орнаментики в сучасному інтер'єрі на основі узагальнень результатів дослідження.

Новизна дослідження. Найбільш вивченими та найчастіше досліджуваними є орнаменти Гуцульщини, Поділля, Бойківщини та Наддніпрянщини, мотиви яких українські дизайнери переважно використовують у своїх проєктах. Декор Полісся досі не застосовували у сучасних інтер'єрах. Спроба переосмислити поліську орнаментики та знайти способи її застосування в сучасному інтер'єрі здійснюється вперше.

Об'єкт дослідження – особливості поліської орнаментики.

Предмет дослідження – способи використання поліського орнаменту в сучасному інтер'єрі.

Виклад основного матеріалу. За останні роки дослідження орнаментів займалися багато науковців, адже у XXI столітті, після тривалого періоду забуття, повертається мода на етнокультуру. Саме орнамент є поширеним засобом комунікації та передачі інформації традиційної культури та її джерел.

Сьогодні орнамент є одним із формотворчих засобів проектування сучасних інтер'єрів у етнічній стилістиці. Особливо цікавим є застосування поліської орнаментики, яка порівняно з іншими етнографічними регіонами є найменш вивченою.

Поліське ужиткове мистецтво має багато характерних особливостей, надзвичайно багатих своїм художнім змістом, «багатство й оригінальність поліської народної творчості виявилися в широковідомих вишивках, килимах, склі, різьбярстві» (Крилатова, 2013: 31). Для Полісся характерні стриманий художній декор в оздобленні житла та контурне різьблення, яким декорували вертикальне завершення будівель, фронти, наличники вікон і віконниці (Громнюк, 2014: 104).

Поліська вишивка відома своєю стриманістю, однак при цьому вона виділяється вишуканістю, багатством варіантів та чіткістю композицій. Також для неї характерні прості лінії та геометричні мотиви, у яких відсутня надмірна деталізованість і використано невелику кількість технік. Особливістю поліської вишивки є використання червоних ниток, які надають роботам яскравості та емоційності. Серед рослинно-геометричних орнаментів поширеними були стилізовані квіти, зокрема троянди, чорнобривці, гвоздики, дубовий лист, виноград (рис. 1).

В інтер'єрі поліської хати початку ХХ століття значне місце посідали прикраси з паперу, такі як квіти, фіранки, вінки, рельєфні «кружки» з концентричними смугами, якими прикрашали стіни, вікна, ікони. Серед декоративних традицій Полісся, як і інших зон України, чільне місце посідають космогонічні знаки та символіка, зокрема такі прадавні елементи, як кола, розетки, ромби, смужки та похрестя (рис. 2).

Рис. 1. Зразок рослинного орнаменту

Рис. 2. Зразок геометричного орнаменту

Щодо символіки, яку сьогодні ми можемо трактувати лише гіпотетично, то ромбоподібні мотиви були символом зерна та родючості. Важливими були символи сонця як запорука життя і добробуту, а також крапка як знак води, крові й зерна.

Хвилясті й ламані лінії означали хвилю, пульс серця, а рівні лінії символізували плин часу, спокій та безмежність. Серед зооморфних мотивів відомими були волове око, гусочки, собачки, кролики, рачки, метелики (Лашук, 1992: 120).

Найвідомішим на Поліссі був антропоморфний орнамент «у козака», який не зустрічається в жодному з регіонів України, за винятком ткацтва північної Житомирщини (рис. 3, 4). «Козаком» у цьому орнаменті називали фігуру, що мала ромбоподібну голівку та опущені руки, наче вона сидить верхи на коні.

Сьогодні ж цей орнамент має іншу назву, а саме «Берегиня», та символізує матір усього живого, богиню родючості, природи й добра.

Рис. 3. Орнамент «у козака» на рушнику

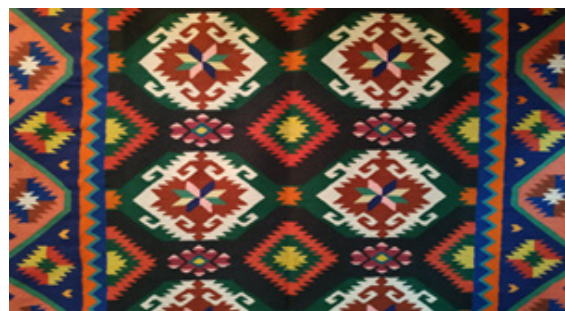

Рис. 4. Орнамент «у козака» в ткацтві

Серед поліської колористики переважає двобарвність, зокрема, для сіл у річищі Прип'яті характерні поєднання чорного з білим, червоного з білим.

Килимарство Полісся характеризується використанням різних кольорів та є своєрідним «кодексом символів». Зокрема, найбільш поширеними у поліських килимах були такі кольори, як червоний, зелений, білий, жовтий, чорний та синій. Для отримання цих кольорів фарби виготовляли за стародавніми рецептами пращурів.

Не менш важливою була символіка цих кольорів. Так червоний завжди був урочистим кольором, який символізував життя, відряду, красу й кохання. Також його слов'яни використовували як оберіг. Заспокійливий зелений символізував весну, нові надії, ріст і розквіт. Шляхетний синій був кольором богів та вважався оберегом від усього лихого (Кобилінська, 2018).

Завдяки вивченню семантики символів та орнаментики можна уникнути неправильного використання давніх елементів у сучасному контексті й не порушувати комунікативну функцію з прадавньою культурою.

Нині етностиль все частіше відтворюють у громадських закладах та рідше в житлових інтер'єрах. Проте його використання потребує створення нових концепцій та вдосконалення наявних, щоб відповідати характеристикам сучасного інтер'єру (рис. 5, 6).

Модернізація об'єктів дизайну з використанням українського орнаменту

Рис. 5. Інтер'єр від дизайн-бюро "ODESD2", 2018 р.

Рис. 6. Дизайн О. Касіяненко "BAGRYANY", 2018 р.

Отже, створюючи концепції на основі декоративного оздоблення інтер'єрів, маємо обережно та змістовно використовувати традиційні елементи, які притаманні українському житлу. Кожен елемент чи орнамент має бути застосованим відповідно до свого значення та не перенавантажувати простір, щоб інтер'єр не був схожий на музей.

Досягти гармонійного використання етностилю в інтер'єрі можна двома способами: по-перше, створювати прості й лаконічні форми, які були притаманні українським традиційним меблям, поєднуючи їх із сучасними матеріалами й технологіями; по-друге, використовувати сучасні форми функціональних елементів разом із традиційними елементами народного мистецтва.

Також для українського етностилю характерна екологічність матеріалів, що сьогодні є особливо популярним, тому можна поєднати сучасну тенденцію з глибинними традиціями за допомогою природних матеріалів. Завдяки сучасному лазерному різанню матеріалів можна створювати перегородки та різноманітні панелі, які повторюють форми українського орнаменту. Використовуючи різноманітне тинькування, можемо відтворити ефект хати-мазанки. За допомогою сучасного світлодіодного освітлення можна створити інтимну, камерну обстановку, яка ще й зекономить електроенергію.

Водночас український етностиль можна відтворити в житловому інтер'єрі такими способами:

1) цілісно відтворювати український стиль, що означає поєднання планувальної структури житла, яка відповідає сучасним функціональним вимогам, із колірною гамою, розташуванням меблів та елементів побуту відповідно до традиційного стилю;

2) виділяти головні функціональні зони українською стилістикою, зокрема створювати окремі акцентні місця в інтер'єрі;

3) використовувати в інтер'єрі лише окремі декоративні елементи, які пов'язані з національними традиціями, наприклад, планувати акценти чи доміанти в інтер'єрі, які б створювали основний настрій у просторі та передавали тематику української культури (Петренко, 2015: 275).

Саме до інтерпретації народних українських традицій звертаються дизайнери в оздобленні закладів громадського харчування таких сучасних брендів, як «Пузата хата», «Картопляна хата», «Вареники тут», що зустрічаються в багатьох містах України (Крилатова, 2013:30).

Серед формотворчих і декоративних засобів виразності етностилю в сучасному дизайні інтер'єрів слід виокремити використання кон-

структивних і декоративних елементів, запозичених із традиційного мистецтва поліського етнографічного регіону. Це, наприклад, ресторан «Курінь» у м. Луцьку, об'ємно-просторове вирішення якого полягає у відтворенні інтер'єру традиційного поліського житла. Колоритний інтер'єр закладу доповнений глиняними стінами, масивними меблями й вишивками (рис. 7).

Рис. 7. Ресторан «Курінь» (м. Луцьк)

Загалом можна виділити два основні варіанти інтер'єрів, що використовують культурні традиції. У першому (класичному) варіанті створення художнього образу йде шляхом насичення внутрішнього простору традиційними елементами конкретно-історичного або збірного характеру. У другому варіанті просторового вирішення спостерігається інший підхід до дизайнерського трактування культурних традицій (Крилатова, 2013: 33).

До визначених методів інтерпретації етнокультурних мотивів можна додати методи їх перенесення з плоских двовимірних форм у об'ємні форми, що надає сучасним речам оригінальності та виразності. Візуально традиція інтерпретується завдяки відтворенню силуетів традиційних етномотивів у конструкціях засобами профілювання, різьблення або їх нанесення різними видами поліграфічного друку на функціональні площини, що знаходяться у структурі виробів. Такі способи відтворення етнокультурних мотивів застосовуються у дизайні предметно-просторових форм функці-

ональних перегородок, поверхні стін, меблевих виробів, а також обладнанні інтер'єрів та їх декоративному оздобленні (Петренко, 2015).

Отже, можемо виділити такі способи інтерпретації поліської орнаментики:

– декоративний – це спосіб узагальнення образотворчих образів на підставі виділення основних характерних рис зображуваного предмета за допомогою низки умовних прийомів, спрощення малюнка і форми, об'ємних і колірних співвідношень, у результаті якого об'єкт зображення перетворюється на мотив – найменшу одиницю орнаменту, або навпаки; розрізняють активне використання декору, де він пов'язаний своєю функцією та формою з інтер'єром, і пасивне, яке використовують тільки для прикраси інтер'єрів будинку або об'єкта;

– спосіб декоративних технік – це використання основних напрямів декоративно-прикладного мистецтва, таких як художнє ткацтво, декоративний розпис, художня обробка дерева, художня кераміка; поліський орнамент можна наносити різними способами на поверхні чи меблі; наприклад, технологія вишивки має такі техніки, як гобелен, ниткова графіка, хрестик, ажурне та стрічкове плетіння, бісер, золотошитво, шовк, аплікація; технологія нанесення на різні типи поверхонь складається з об'ємності, рельєфності, витинання, площинності, оцифрування;

– спосіб трансформації – спосіб безпосередньої зміни форми предмета в певний бій (може відбуватися по горизонталі, по вертикалі, по діагоналях);

– спосіб геометризації – процес надання формі геометризованого вигляду; елементи нової форми повинні гармонійно співвідноситися один з одним, тоді вони зможуть сприйматись як єдине ціле;

– спосіб абстрагування; сутність цього методу полягає у відволіканні від конкретного просторового середовища, несуттєвих властивостей, ознак, об'єктів і в одночасному виділенні, фіксуванні однієї або декількох істотних сторін, властивостей об'єкта;

– спосіб освітлення, що використовується в дизайні для об'єднання або деталізації форм, елементів декору; освітленню приділяється особлива увага, оскільки воно надає об'єкту форми, об'єму;

– спрощення форми – процес художнього узагальнення форми, результатом якого є створення лаконічного графічного образу стилізованого об'єкта (Кузнецова, Лобода, 2012: 69–70).

Висновки. У процесі дослідження встановлено таке.

1) Орнамент Полісся є самобутнім і багатогранним, він досі зберіг свою первозданність та архаїчність, прадавні традиції.

2) Проаналізовано способи використання української стилістики в інтер'єрі житлового середовища на прикладі Полісся.

3) Встановлено, що серед кольорової гами Полісся переважає двобарвність (чорне з білим, червоне з білим, чорне з червоним).

4) Обґрунтовано способи інтерпретації поліського орнаменту, що допомагає у створенні інтер'єрів із гармонійним поєднанням народних традицій та сучасності. Завдяки цим способам використання орнаменту не буде спотворено, а, навпаки, підкреслюватиме самобутність мистецтва Полісся.

5) На основі проведеного дослідження запропоновано такі способи інтерпретації поліського орна-

менту, як декоративний, абстрагування, освітлення, спрощення форми, способи декоративних технік, трансформації, геометризації, зорової ілюзії.

6) З'ясовано, що сьогодні в Україні не вистачає закладів із оптимальним поєднанням культурних традицій та сучасних тенденцій, тому важливо пропагувати ідею створення таких інтер'єрів і закладів, де український стиль виглядатиме вишукано та гармонійно, що сприятиме піднесенню української культури на вищий рівень.

7) Сучасний житловий та громадський інтер'єр у національному стилі потребує нових концепцій та вдосконалення.

Перспективи подальших досліджень. Ця тема потребує подальшого наукового дослідження задля розвитку векторів українського дизайну та популяризації орнаментів різних регіонів України, зокрема Полісся.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчук А. Пространство дизайна. Харьков : Новое слово, 2013. 368 с.
2. Герчук Ю. Что такое орнамент. Структура и смысл орнаментального образа. Москва : РИП-холдинг, 2013. 302 с.
3. Громнюк А. Орнаментика як засіб формування етнокультурної ідентичності архітектури інтер'єру. *Традиції та новачії у вищій архітектурно-художній освіті*. 2014. Вип. 2. С. 101–107.
4. Даниленко В. Дизайн України у світовому контексті художньо-проектної культури. Харків : ХДАДМ ; Колорит, 2005. 244 с.
5. Захарчук-Чугай Р. Народне декоративне мистецтво Українського Полісся. Чорнобильщина. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2007. 336 с.
6. Зиміна С. Засоби функціонального зонування громадського і житлового простору. *Архітектурний вісник КНУБА*. 2014. Вип. 1. С. 232–242.
7. Кобилінська Н. Килими житомирського полісся. URL: <http://www.ovruch.info/kylymy-zhytomyrskoho-polissya-n-kobylinska>.
8. Коваль Л. Принципи формування дизайну предметно-просторового середовища засобами LED-технологій. *Вісник ХДАДМ*. 2012. 278 с.
9. Коновалова О. Особливості антропоморфних зображень в народній орнаментіці українсько-російсько-білоруського Полісся. *Матеріали до української етнології*. Київ : ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України, 2008. Вип. 7 (10). С. 89–95.
10. Крилатова О. Вектори розвитку етностилію в сучасному дизайні громадських інтер'єрів України. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2013. Вип. 24. С. 27–.
11. Кузнецова І., Лобода О. Прийоми використання українського орнаменту в сучасному інтер'єрі. *Теорія та практика дизайну*. 2012. Вип. 1. С. 68–74.
12. Лашук Ю. Народне мистецтво Українського Полісся. Львів : Каменярь, 1992. С. 116–118.
13. Лобода О. Відмінності українського орнаменту за історико-географічними регіонами України. *Місце дизайну в промисловій політиці України*. Черкаси : ЧДТУ. 2010. С. 100–105.
14. Масловська М. Поліська вишивка – закований світогляд дровлян. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова*. 2008. Вип. 6. С. 328–331.
15. Нікішенко Ю. Орнамент як джерело дослідження етнічної культури України (на матеріалах XIX – початку XX ст.). Київ : НАККМ, 2004. 21 с.
16. Петренко М., Булгакова Т. Принципи формування інтер'єру житла з використанням українських національних мотивів. *Вісник КНУТД*. 2015. № 3 (86). С. 274–275.
17. Поліська вишивка. URL: <https://etnoxata.com.ua/statti/vishivanki-istorija-i-suchasnist/poliska-vishivka>.
18. Селівачов М. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). Київ : Редакція вісника «Ант» ; Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. XVI. 400 с.
19. Соколюк Л. Формоутворення та естетичне сприйняття в українському народному мистецтві. *Вісник ХДАДМ*. 2002. № 2. С. 34–38.
20. Юрченко І. Візуальні й морфологічні закономірності орнаменту гуцульської різьби та їх використання в сучасній мистецько-освітній практиці. Львів : Львівська національна академія мистецтв, 2007. 26 с.
21. Юрченко І. Синтез орнаментальності й мінімалізму в стилістиці етнодизайну. *Мистецтвознавство '14*. Львів : ІН НАНУ, 2014. С. 125–132.

REFERENCES

1. Boychuk A. Prostranstvo dizayna [Space of Design]. Harkov : Novoe slovo, 2013. 368 p. [in Russian].
2. Gerchuk Yu. Chto takoe ornament. Struktura i smysl ornamentalnogo obraza [What is an ornament? The structure and meaning of the ornamental image]. Moskva : RIP-holding, 2013. 302 p. [in Russian].
3. Hromniuk A. Ornamentyka yak zasib formuvannya etnokulturnoi identychnosti arkhitektury interieru [Ornamentation as a means of forming the ethnocultural identity of interior architecture]. Traditions and innovations in higher architectural and artistic education. 2014. Nr. 2, pp. 101–107 [in Ukrainian].
4. Danylenko V. Dyzain Ukrainy u svitovomu konteksti khudozhno-proektnoi kultury [Design of Ukraine in the world context of art and design culture]. Kharkiv: KhDADM ; Koloryt, 2005, 244 p. [in Ukrainian].
5. Zakharchuk-Chuhai R. Narodne dekoratyvne mystetstvo Ukrainskoho Polissia. Chornobylshchyna. [Folk decorative art of Ukrainian Polissya. Chornobyl region]. Lviv : Ethnology Institute National Academy of Sciences of Ukraine, 2007, 336 p. [in Ukrainian].
6. Zymina S. Zasoby funktsionalnogo zonuвання hromadskoho i zhytlovoho prostoru [Means of functional zoning of public and residential space]. Architectural Bulletin of KhNUBA. 2014. Nr. 1. P. 232–242 [in Ukrainian].
7. Kobylinska N. Kylymy zhytomyrskoho polissia [Carpets of Zhytomyr Polissya]. URL: <http://www.ovruch.info/kylymy-zhytomyrskoho-polissya-n-kobylinska> [in Ukrainian].
8. Koval L. Pryntsypy formuvannya dyzainu predmetno – prostorovoho seredovyscha zasobamy LED-tekhnohii [Principles of formation of subject-spatial environment design by means of LED-technologies]. Bulletin of the KhSADA Kharkiv. 2012. 278 p. [in Ukrainian].
9. Konovalova O. Osoblyvosti antropomorfnykh zobrazhen v narodnii ornamentytsi ukrainsko-rosiisko-biloruskoho Polissia [Features of anthropomorphic images in the folk ornamentation of the Ukrainian-Russian-Belarusian Polissya]. Materials on Ukrainian ethnology: IAPhE named after M. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine. 2008. Nr. 7 (10), pp. 89–95 [in Ukrainian].
10. Krylatova O. Vektory rozvytku etnostyliu v suchasnomu dyzaini hromadskykh interieriv Ukrainy [Vectors of ethnic style development in modern design of public interiors of Ukraine]. Bulletin of the Lviv National Academy of Arts. 2013. Nr. 24, pp. 27–36 [in Ukrainian].
11. Kuznetsova I., Loboda O. Pryiomy vykorystannia ukrainskoho ornamentu v suchasnomu interieri [Techniques for using Ukrainian ornaments in modern interiors]. Theory and practice of design. 2012. Nr. 1, pp. 68–74 [in Ukrainian].
12. Lashchuk Yu. Narodne mystetstvo Ukrainskoho Polissia [Folk art of Ukrainian Polissya]. Lviv : Kameniar, 1992, pp. 116–118 [in Ukrainian].
13. Loboda O. Vidminnosti ukrainskoho ornamentu za istoryko-heohrafichnyimi rehionami Ukrainy. Mistse dyzainu v promyslovii politytsii Ukrainy [Differences of Ukrainian ornament by historical and geographical regions of Ukraine. The place of design in the industrial policy of Ukraine]. Cherkasy: ChDTU, 2010, pp. 100–105 [in Ukrainian].
14. Maslovska M. Poliska vyshyvka – zakodovanyi svitohliad drevlian [Polissya embroidery is a coded worldview of the Drevlians]. Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. Drahomanov, Kyiv: Published by M. Drahomanov National Pedagogical University. 2008. Nr. 6, pp. 328–331 [in Ukrainian].
15. Nikishenko Yu. Ornament yak dzherelo doslidzhennia etnichnoi kultury Ukrainy (na materialakh XIX – pochatku XX st.) [Ornament as a source of research of ethnic culture of Ukraine (on the materials of the 19 – early 20 centuries)]. National Academy of Management of Culture and Arts. Kyiv : NAKKKM, 2004, 21 p. [in Ukrainian].
16. Petrenko M., Bulhakova T. Pryntsypy formuvannya interieru zhytla z vykorystanniam ukrainskykh natsionalnykh motyviv [Principles of housing interior design using Ukrainian national motifs]. Bulletin of the KNUTD, Kyiv. 2015. Nr. 3 (86), pp. 274–275 [in Ukrainian].
17. Poliska vyshyvka [Polissya embroidery]. URL: <https://etnoxata.com.ua/statti/vishivanki-istorija-i-suchasnist/poliska-vishivka> [in Ukrainian].
18. Celivachov M. Leksykon ukrainskoi ornamentyky (ikonohrafia, nominatsiia, stylistyka, typolohiia) [Lexicon of Ukrainian ornamentation (iconography, nomination, stylistics, typology)]. Kyiv : Editors of the Ant newspaper ; Nizhyn : Aspect-Polygraph Publishing House LLC, 2005, XVI, 400 p. [in Ukrainian].
19. Sokoliuk L. Formoutvorennia ta estetychne spryiniattia v ukrainskomu narodnomu mystetstvi [Formation and aesthetic perception in Ukrainian folk art] Bulletin of the KhSADA. Kharkiv. 2002. Nr. 2, pp. 34–38 [in Ukrainian].
20. Yurchenko I. Vizualni y morfolohichni zakonomirnosti ornamentu hutsulskoi rizby ta yikh vykorystannia v suchasni mystetsko-osvitni praktysi [Visual and morphological regularities of Hutsul carving ornament and their use in modern art and educational practice]. Lviv National Academy of Arts, Lviv, 2007. 26 p. [in Ukrainian].
21. Yurchenko I. Syntez ornamentalnosti y minimalizmu v stylistytsi etnodyzainu [Synthesis of ornamentality and minimalism in the style of ethnic design]. Art History'14. Lviv : EI NASU, 2014, pp. 125–132 [in Ukrainian].

УДК 376.1:792.09 + 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-10>**Любов ГОЛУБЦОВА,***orcid.org/0000-0002-5807-2176*

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри сценічного мистецтва

Луганської державної академії культури і мистецтв

(Київ, Україна) *golubtsova@i.ua***Сергій ПЛУТАЛОВ,***orcid.org/0000-0001-9155-5324*

старший викладач кафедри сценічного мистецтва

Луганської державної академії культури і мистецтв

(Київ, Україна) *si.plutalovv@gmail.com***Кристина ДЖАЛАМАГА,***orcid.org/0000-0002-6996-8031*

магістр кафедри сценічного мистецтва

Луганської державної академії культури і мистецтв

(Київ, Україна) *teatrlove777@gmail.com*

ІНКЛЮЗИВНИЙ ТЕАТР: ЗАЛУЧЕННЯ ДІТЕЙ-АУТИСТІВ У ТВОРЧИЙ ПРОЦЕС

У статті розглянуто та проаналізовано сучасні технології інклюзивного театру для дітей-аутистів.

Основною метою адептів інклюзії і в суспільстві загалом, і в культурі зокрема є руйнування бар'єрів між представниками найрізноманітніших соціальних, культурних, етнічних, релігійних і будь-яких інших груп, збереження культурного розмаїття та залучення до соціокультурного життя всіх, незалежно від їхніх особливостей та розбіжностей. Інклюзивний театр – різновид сучасного мистецтва, який являє собою багаторівневу систему, що складається із суто театрального мистецтва, сценічної діяльності як інструменту реабілітації людей з особливими потребами, а також культурної взаємодії як форми соціального діалогу. Проте на теренах сучасної України майже немає інклюзивного простору для дітей із синдромом розладів аутичного спектру, хоча існують арт-практики з використанням засобів театрального мистецтва.

Метою дослідження є узагальнення накопичених видатними психологами, соціальними педагогами та діячами театрального мистецтва знань про інклюзивний театр та методи соціальної реабілітації для дітей з особливими потребами засобами театру; виявлення умов та сучасних методів творчого розвитку дітей-аутистів засобами театрального мистецтва.

Методами дослідження є такі. Аналітичний метод полягає у вивченні різних джерел літератури з цієї проблеми та передового педагогічного досвіду; теоретичний – в узагальненні і систематизації наукової літератури та праць дослідників цих галузей; метод включеного спостереження, опитування, співбесід використовується для дослідження технології сучасної методики інклюзії, інтеграції та реабілітації дітей з особливими потребами; компаративний метод дає змогу порівняти різні методики діяльності інклюзивних театрів України. Наукова новизна визначається тим, що розкриває сутність інклюзії дітей з РАС засобами театрального мистецтва.

У статті виокремлено важливі етапи інклюзії у роботі з дітьми з розладами аутичного спектру засобами театрального мистецтва. Методика театральної терапії широко використовується у корекційній роботі з аутичними дітьми для цілісного та гармонійного розвитку у синкретичній діяльності, яка трактується достатньо широко. Театралізована діяльність сприяє формуванню у дітей впевненості у собі та у своїх силах, а також позитивного ставлення до себе та навколишнього світу. Інклюзивний театральний простір дає можливість дитині з РАС творчо самовиражатися, розвивати уяву, естетичний досвід, практичні навички творчої діяльності, художні здібності загалом; сприяє корегуванню різноманітних відхилень та порушень особистісного розвитку й підвищує адаптаційні здібності дитини у соціумі.

Ключові слова: театралізована діяльність, інклюзія, аутизм, арт-терапія.

Liubov HOLUBTSOVA,

orcid.org/0000-0002-5807-2176

PhD in Art Studies,

Associate Professor at the Department of Performing Arts

Lugansk State Academy of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) golubtsova@i.ua

Serhii PLUTALOV,

orcid.org/0000-0001-9155-5324

Senior Lecturer at the Department of Performing Arts

Lugansk State Academy of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) si.plutalov@gmail.com

Krystyna DZHALAMAGA,

orcid.org/0000-0002-6996-8031

Master at the Department of Performing Arts

Lugansk State Academy of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) teatrlove777@gmail.com

INCLUSIVE THEATRE FOR CHILDREN OF AUTISTS

In the article examined and analyzed modern technologies of inclusive theatre for children-autists.

By the primary purpose of adherents of inclusive and in society, and in a culture in particular, there is destruction of barriers between the representatives of most various social, cultural, ethnic, religious and any other groups, maintenance of cultural variety and bringing in to sociocultural life all, regardless of their features and divergences. Inclusive a theatre is a variety of modern art, that shows a soba the multilevel system that consists of especially dramatic art; stage activity, as to the instrument of rehabilitation of people with the special necessities; and also cultural cooperation, as forms of social dialogue. Now on modern theatrical space of Ukraine it almost is not space inclusive for children with the syndrome of disorders of autism spectrum, though there are practices of art with the use of facilities of dramatic art.

Research aim is generalize accumulated prominent psychologists, social teachers and figures of dramatic art of knowledge about an inclusive theatre and methods of social rehabilitation for children with the special necessities by facilities of theatre; to reduce pedagogical terms and methods of creative development of children of artist's facilities of dramatic art.

Analytical method – in the study of different sources of literature on this issue and pedagogical advanced experience; theoretical – at generalization and systematization of pedagogical documentation, labours of researchers of these industries; method of the included supervision, questioning, interview - for research of technology of modern methodology of inclusion, integration and rehabilitation of children with the special necessities; a comparative method allows to compare different methodologies of activity of inclusive theatres of Ukraine.

A scientific novelty is determined by that exposes essence of inclusion children from RACES facilities of dramatic art.

In the article the important stages of inclusive are distinguished in-process with children with disorders of autism spectrum by facilities of dramatic art. Methodology of theatrical therapy is widely used in correction work with autism children for integral and harmonious development in syncretism activity that is interpreted widely enough. Theatricalizing activity assists forming for the children of confidence in a soba and in the forces, and also, positive attitude toward itself and surrounding world. Inclusive theatrical space gives possibilities to the child from RACES of creative self-expression, development of imagination, aesthetic experience, practical skills of creative activity, artistic capabilities on the whole; promotes correction of various rejections and violations of personality development and promotes adaptation abilities of child in society.

Key words: *theatricalizing activity, inclusion, autism, art therapy.*

Постановка проблеми. Аутизм – важкий психічний розлад, крайня форма самоізоляції, що виражається у відході від контактів з дійсністю, бідності вираження емоцій. Аутисту притаманні неадекватне реагування та дефіцит соціальної взаємодії. На пострадянському просторі тема РАС не висвітлюється достатньою мірою, а діагностика здебільшого далека від ідеальної. Кожного року у світі збільшується кількість дітей із розладами аутичного спектру, які часто характеризу-

ються проблемами у соціальних, комунікативних та інтелектуальних здібностях пацієнтів. Водночас навколишній соціум і формує, і створює базу та умови для максимально можливої їх самореалізації та інтеграції у суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші ідеї та організаційна практика з інтеграції процесу медичної реабілітації інвалідів були розроблені вітчизняною наукою ще у XIX столітті. Хірург М. І. Пірогов, а потім і психіатр

П. П. Кащенко, В. П. Бехтерев та В. І. Водовозов зазначали у своїх працях важливість медичної реабілітації людей з ОМЗ. Процес розвитку психолого-педагогічної реабілітації вивчали Л. І. Акатов (2003 рік), М. М. Айшервуд (2001 рік), П. П. Блонський, Л. С. Виготський (2006 рік), В. В. Розанов, К. Д. Ушинський. Проблема загальної реабілітації людей з ОМЗ вирішується Є. Д. Агєєвим, С. Н. Ваньшиним, а також такими українськими вченими, як В. В. Бондар, Л. М. Одинченко, Є. С. Постовойтов (1996 рік). У своїх працях вони аналізують психологічні та педагогічні особливості реабілітаційної роботи з інвалідами у різних умовах.

Л. С. Виготський (2006 рік) у своїх працях розробляв ідеї соціальної реабілітації та адаптації дітей із відхиленнями розвитку за допомогою ігрової, трудової, навчальної та інших видів діяльності. У дослідженнях Г. Н. Багаєвої, Т. А. Ісаєвої (2005 рік) розглядається проблема адаптації та соціалізації дітей з особливими потребами. Проблеми арт-терапії для дітей з особливими проблемами висвітлені у працях О. І. Копитіна (1999, 2002 роки), Є. Н. Башкірової (2013 рік), Є. М. Єрмолаєвої (2002 рік), Л. Д. Лебедевої (2003 рік), М. Бетенські (2012 рік).

Механізми впливу мистецтва на психолого-педагогічні процеси досліджувало багато авторів, зокрема Е. Сурген, М. Питерси, Р. Трилор, (2005 рік) Ж. Демор, О. Декорлі. Проблеми інклюзії розглядаються у монографіях таких українських дослідників, як Ю. В. Крикунов («Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами», 2004 рік), А. А. Колупаєва («Інклюзивна освіта: реалії та перспективи», 2009 рік).

Мета статті полягає у визначенні ролі театрального мистецтва у залученні дітей з особливими потребами у процес навчання нарівні з іншими.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними ООН, у світі нараховується приблизно 450 мільйонів людей із порушеннями психічного та фізичного розвитку, що складає 1/10 частину жителів нашої планети (з них біля 200 мільйонів дітей з обмеженими можливостями). Інвалідність у дітей означає суттєве обмеження життєдіяльності, вона сприяє соціальній дезадаптації, яка обумовлена порушеннями розвитку, ускладненнями у самообслуговуванні, спілкуванні, навчанні, оволодінні у майбутньому професійними навичками.

Філософ-гуманіст Мартін Бубер (Бубер, 2008) говорив, що «тільки поруч з людиною ми здатні розвиватися», інклюзія – це діалог про те, що кож-

ний у нашому непростому світі потребує уваги. Основною метою adeptів інклюзії і в суспільстві загалом, і в культурі зокрема є руйнування бар'єрів між представниками найрізноманітніших соціальних, культурних, етнічних, релігійних і будь-яких інших груп, збереження культурного розмаїття та залучення до соціокультурного життя всіх, незалежно від їхніх особливостей та розбіжностей. Історично українці з інвалідністю були відмежовані від доступного культурного простору через низку юридичних, інституційних і фінансових перешкод, стереотипів та упереджень щодо інвалідності. Першим важливим кроком нашої держави на шляху до розуміння, що культура має бути доступною для всіх, стала ратифікація у 2009 році Конвенції про права осіб з інвалідністю. Стаття 30 Конвенції зобов'язала державу визнати право осіб з інвалідністю брати участь нарівні з іншими в культурному житті та вжити для цього всіх необхідних заходів.

Засвоєння дітьми-інвалідами соціального досвіду, включення їх у наявну систему суспільних відносин вимагають від соціуму певних додаткових засобів та зусиль (це можуть бути соціальні програми, спеціальні центри реабілітації, спеціальні навчальні заклади тощо). Однак розроблення таких заходів має ґрунтуватися на знанні закономірностей, задач, сутності процесу соціальної реабілітації та інтеграції, особливостей захворювання та методології терапії.

Діти з розладами аутичного спектру – явище достатньо часте, на відміну від інших дітей, у них спостерігаються висока інтенсивність страхів та підвищена фіксація на них. Аутизм – важкий психічний розлад, крайня форма самоізоляції, вона виражається у відході від контактів із дійсністю, бідності вираження емоцій. За сучасним класифікатором психічних розладів, розлади аутичного спектру містять п'ять фронтальних дитячих станів, відомих як первазивний розлад розвитку, таких як класичний аутизм, синдром Аспергера, синдром Ретта, Синдром Хеллера та атипичний аутизм.

Аутисту притаманні неадекватне реагування та дефіцит соціальної взаємодії. Залежно від віку та інтелекту у дітей з аутизмом помітний різний ступінь дефіциту комунікації. Ці дефіцити проявляються у мовленнєвих затримках, монотонності мовлення, ехолалії (неконтрольованому автоматичному повторенні слів, почутих у чужому мовленні), а також варіюються від поганого розуміння до повної відсутності усного мовлення. Невербальна комунікація також порушена та може містити складності у встановленні зорового контакту, розумінні виразів обличчя та жестів. Різноманітні

симптоми приводять до значного погіршення у багатьох галузях адаптивного функціонування, отже, неможливості інклюзії.

У соціальній адаптації дітей з обмеженими можливостями особливу роль відіграє мистецтво, яке відкриває шлях до засвоєння великого, багатого людського досвіду для формування емоційних критеріїв особистості як відчуття смислу життя, емоційно-ціннісного ставлення до світу. Мистецтво здатне народжувати особливе психоенергетичне поле, яке транслює позитивну енергетику творців слухачам та глядачам. Ця енергетика має різноманітність свого впливу: вона здатна лікувати людину, вертати до життя, стимулювати її інтелект та здійснювати психологічну допомогу, надавати надію та зміцнювати впевненість у собі.

Безумовно, театральна діяльність – один із найвагоміших засобів інтеграції та адаптації дітей з обмеженими можливостями. Для дітей з ОМЗ можливість показати себе дуже важлива, адже це спосіб повернути до себе увагу за допомогою вираження власних переживань та емоційних потреб.

Інклюзивний театр – різновид сучасного мистецтва та унікальний напрям, який дає змогу людям із фізичними та ментальними особливостями знайти своє місце на сцені. Завдяки акторам інклюзивного театру – людям із синдромом Дауна, аутизмом, церебральним паралічем, глухотою, сліпотю – в інклюзивному театрі знаходить живе втілення істина про те, що справжнє мистецтво здатне бути вищим за будь-які обмеження.

Спочатку інклюзивний театр був засобом арт-терапії для особливих дітей, допомагаючи їм включитися в оточуюче середовище, і водночас давав можливість вивчати особистісні фізичні можливості. Термін «арт-терапія» впровадив у вжиток у 1938 році Адріан Хілл, який зауважував, що центральною фігурою у арт-терапевтичному процесі є не пацієнт (як хвора людина), а особистість, яка прагне саморозвитку та розширення діапазону своїх можливостей.

Арт-терапія – метод лікування засобами художньої творчості – притягує останнім часом усе більшу увагу у всьому світі. Важко назвати ще якийсь напрям у сучасній психотерапії, який би мав таку кількість можливостей не тільки для «вилікування» окремих осіб та їх груп, але й для «соціального лікування».

Принципи впливу творів мистецтва на людей цікавили вчених в усі часи. Історичні джерела свідчать про те, що у давні часи жерці, а потім лікарі, філософи, педагоги використовували мистецтво для лікування душі та тіла. Досліджуючи меха-

нізм впливу на людську психіку живопису, театру, музики, танцю, давні вчені намагалися визначити роль та місце мистецтва як у процесі відновлення функцій організму, так і у формуванні духовного світу особистості. Вплив мистецтва на людину як засобу лікування використовувався у Давній Греції, Єгипті, Міжріччі, Китаї та Індії.

Однак лише у ХХ столітті мистецтву стали офіційно приписувати терапевтичну функцію, ґрунтуючись на конкретних позитивних результатах наукових досліджень. Сьогодні арт-терапія має безліч напрямів, у яких використовуються засоби та способи, методи та прийоми як чистих видів мистецтва, так і поєднання їх засобів. Серед найпоширеніших можна назвати музикотерапію, бібліотерапію, драматерапію, лялькотерапію, казкотерапію, терапію живописом, паркотерапію, ігротерапію.

Техніки арт-терапії за програмою А. В. Гришиної (Гришина, 2003) мають такі характерні елементи:

- рефлексивна орієнтація занять, які передбачають стимулювання пацієнта до аналізу продуктів власної творчої діяльності з точки зору відображення у них їх особистісних особливостей та переживань;

- високий ступінь спонтанності творчих актів з вільним вибором пацієнтом як змісту, так і засобів мистецької діяльності, а також свідомо відмова викладача від оцінювання художньо-естетичних якостей продуктів творчої діяльності учня;

- велика увага педагога до комунікативних умов діяльності групи, які містять високий ступінь взаємної толерантності учасників занять, емоційну гнучкість самого викладача, прийняття ним особливостей творчої індивідуальності пацієнтів і не нав'язування їм власної думки.

Дітям з аутизмом важко зав'язати спілкування. Вони більше йдуть у себе, з важкістю переключаються з однієї іграшки на іншу, з однієї людини на іншу тощо. Такі діти більш сприятливі до звуків, відчуттів, переживань. Незважаючи на це, творчі та інтелектуальні здібності у них нерідко такі ж самі, як і у звичайної людини. Вони бачать світ по-іншому, не люблять контактувати із суспільством, мають «дивності» у поведінці та порушення мовлення, батьки та вихователі часто сприймають їх за обдарованих дітей, але зі своїми особливостями. Саме так, діти з розладами аутичного спектру можуть бути прекрасними музикантами, поетами та акторами, але для цього потрібно багато працювати, і без допомоги спеціалістів, на жаль, не вийде розкрити особливих дітей. Театральна діяльність – прекрасний спосіб це зробити.

Заняття театральним мистецтвом з аутичними дітьми може викликати здивування. Однак це все ж таки цікавий спосіб роботи. Театр дає змогу дітям з аутизмом пізнати свою роль та звернутися до почуттів, які їм важко зрозуміти, адже складним для таких дітей є вираження засмучення чи болю. Так, вони сміються, коли їм боляче і коли вони задоволені, і їм дійсно дуже складно відрізнити почуття нормальних людей від своїх почуттів, зрозуміти свої почуття та почуття інших. Театральним мистецтвом у чистому вигляді театралізовані заняття з дітьми-аутистами назвати складно, але такі заняття допомагають їм одночасно навчитися пересуватися у просторі, відчути іншу людину та виражати власні почуття.

Робота з дитиною з розладами аутичного спектру повинна бути побудована на наочності та лаконічності. Аутичні захворювання приводять до того, що пацієнт використовує тільки один тип мислення щодо сприйняття навколишнього світу. У дітей відсутнє широке абстрактне сприйняття, отже, зрозуміти ненаочні форми та сюжети їм складно.

Теорія та практика арт-терапії з дітьми з РАС, зокрема терапія театральною діяльністю, показує багаторівневі та поступові методики роботи з дітьми-аутистами. Початковим етапом є гра. Ігротерапія є першою сходинкою до театралізованої діяльності, адже, на думку А. С. Співаковської (Співаковська, 1981), «гра є одним з ефективніших засобів корегування аутичної поведінки у дітей». Цікавою для розгляду з точки зору подальшої роботи у театральному напрямі є ігрова терапія, розроблена однією з найпопулярніших дослідниць цього напрямлення – В. Екслейн (Екслейн, 1969), адже в цьому виді ігротерапії головним є надання дитині повної самостійності у грі, у ході якої вона сама долає свої труднощі, нищить конфлікти. Ця методика доводить, що у роботі з дітьми з РАС треба дотримуватися прийомів вільного та невимушеного спілкування, шляхом до дотримання цих прийомів можуть стати такі принципи недирективної ігрової терапії:

- 1) принцип прийняття дитини;
- 2) принцип встановлення дозволеності;
- 3) принцип відображення почуттів.

Керівник (режисер, спеціаліст, який проводить театральну терапію або використовує в адаптивному вихованні засоби театру) повинен розуміти дитину такою, якою вона є, і не вимагати від неї більшого, ніж вона може дати, адже є вибір, який дитина робить, і з цим треба миритися. Арт-терапія стимулює до того, щоб робити самостійний вибір, отже, вчить незалежності.

Основними засадами технологій арт-терапії для дітей з розладами аутичного спектру є такі:

- відсутність оцінок за роботи дітей;
- знищення бар'єрів та страхів дитини;
- взаємодія дитини з РАС з оточуючим світом та новими предметами, що має відбуватися у сприятливій атмосфері.

Існують певні умови, за яких арт-терапія буде найбільш ефективною. Саме про них говорить у своїй статті М. В. Кисельова (Кисельова, 2006). Отже, до них належать такі:

1) розроблення та реалізація програми педагогічної арт-терапії повинні ґрунтуватися на комплексній взаємодії різних видів мистецтва та особистості дитини, тобто всі розділи художнього виховання повинні бути спрямовані на рішення одних і тих же завдань своїми специфічними засобами та методами;

2) заняття з арт-терапії повинні бути різноманітними, цікавими та насиченими, а також емоційно значущими для дитини, у яких вона має можливість реалізувати свої творчі можливості;

3) використання методів, які стимулюють активну діяльність у різних видах арт-діяльності, будуються на основі розуміння та діалогу.

З цього випливають такі правила для керівника, режисера, спеціаліста з арт-терапії.

По-перше, щоб давати певні інструкції, важливо налагодити необхідний контакт із дитиною, тоді вона буде сприймати вказівки. Для того щоби встановити довіру як до спеціаліста, так і до матеріалу, можна показувати приклад, проте спочатку потрібно дати можливість дитині робити все самостійно.

По-друге, почати можна із завдань, які не вимагають наслідування якимось нормам. Вільні техніки допоможуть дитині виразити себе і не будуть її обмежувати.

По-третє, метод арт-терапії для дітей з РАС заснований на повторенні. Кожне нове заняття починається з повторення тих вправ, які пов'язані у дитини з позитивним досвідом та позитивними емоціями. Регулярність – правило, якого варто дотримуватися у всіх сферах життя людини, яка страждає на аутизм, адже це сприяє емоційному спокою та впевненості. Повторення у навчанні стимулює закріплення знань.

Театр для дітей-аутистів має на меті навчити дітей самовираженню, використовуючи театральні прийоми, тобто робити вистави, фантазувати, вигадувати, створювати для них незвичні ситуації, адже, коли вони стикаються з такими ситуаціями у житті, вони не вміють ними керувати, вони не вміють стримувати свій гнів або

виражати свій сум, а заняття у театральній майстерні допомагають їм навчитися це робити.

У роботі з дітьми з РАС треба пам'ятати, що результат – творчий продукт – не є надто важливим порівняно з якістю процесу оволодіння навичками та знаннями, які сприяють адаптації та інтеграції дитини-аутиста в оточуюче середовище. Правило для педагога полягає в тому, що він має, створюючи ситуацію успіху, не нав'язувати дітям свій темп «гри», дати можливість дітям просто бути у цій стихії та власній фантазії. Головним є включення дитини у творчий процес, результатом якої є задоволення, яке дитина повинна отримати від взаємодії з іншими та реалізації власних можливостей. Треба відзначити також те, що психокорекційний ефект

впливу мистецтва на дитину з аутизмом виражається у тому, що спілкування з мистецтвом допомагає їй «очищенню» від негативних переживань, негативних проявів та вступу на новий шлях відносин з оточуючим світом.

Висновки. Терапія театром є одним із найбільш ефективних та оптимальних методів психологічної допомоги дітям з розладами аутичного спектру. Принципи арт-терапії дають змогу скласти вільне та невимушене середовище на психокорекційних заняттях, яке сприяє повній емоційній свободі дитини з РАС. Методи, які використовують у терапії театральною діяльністю, є найбільш ефективними засобами соціальної адаптації дитини-аутиста, формування у неї комунікативних здібностей та мовленнєвих навичок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Экслейн В. Игровая терапия : практикум игровой терапии / пер. с англ. В. К. Колпаков. Москва : Апрель-Пресс, 2007. 416 с.
2. Айшервуд М. М. Полноценная жизнь инвалида / пер. с англ. Т. А. Латковская. Москва : Педагогика, 2001. 86 с.
3. Башкирова Е. Н. Развитие детей с ОВЗ приемами арт-терапии. *Психология в России и за рубежом* : сборник материалов II Международной научной конференции. Москва : Реноме, 2013. С. 85–90.
4. Про охорону дитинства : Закон України / Верховна Рада України. Київ : Право, 2001. 142 с.
5. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України / Верховна Рада України. Київ : Право, 2006. 56 с.
6. Про соціальну роботу з дітьми та молоддю : Закон України / Верховна Рада України. Київ : Право, 2001. 213 с.
7. Киселева М. В. Арт-терапия в работе с детьми : руководство для детских психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми. Москва : Речь, 2006. 160 с.
8. Колупаева А. А. Инклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. Київ : Самміт-Книга, 2009. 272 с.
9. Крикунов Ю. В. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. Київ : Університет «Україна», 2004. 448 с.
10. Медведева Е. А. Арт-педагогика и арт-терапия в специальном образовании : монография. Москва : Академия, 2001. 248 с.
11. Спиваковская А. С. Обоснование психологической коррекции неадекватных родительских позиций. Семья и формирование личности / под ред. А. А. Бодалева. Москва : Просвещение, 1981. 115 с.
12. Толстоухова С. В. та ін. Технології роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді : методичний посібник. Київ : ДЦССМ, Державний інститут проблеми сім'ї та молоді, 2003. 88 с.

REFERENCES

1. Ekslayn V. (2007) *Igrovaya terapiya* [Play therapy]. Moskva : Aprel'-Press. [in Russian]
2. Ayshervud M. M. (2001) *Polnotsennaya zhizn' invalida* [A full life of a disabled person]. Moskva : Pedagogika. [in Russian]
3. Bashkirova E. N. (2013) *Razvitie detey s OVZ priemami art-terapii* [Development of children with disabilities using art therapy]. Proceedings of the *Psikhologiya v Rossii i za rubezhom* (Russia, Moscow, April 15–17, 2013) Moskva : Renome. S. 85–90. [in Ukrainian]
4. Verkhovna Rada Ukrainy (2001) *Zakon Ukrainy "Pro okhoronu dytynstva"* [Law of Ukraine "On Child Protection"]. Kyiv : Pravo. [in Ukrainian]
5. Verkhovna Rada Ukrainy (2006) *Zakon Ukrainy "Pro reabilitatsiiu invalidiv v Ukraini"* [Law of Ukraine "On Rehabilitation of the Disabled in Ukraine"]. Kyiv : Pravo. [in Ukrainian]
6. Verkhovna Rada Ukrainy (2001) *Zakon Ukrainy "Pro sotsialnu robotu z ditmy ta moloddu"* [Law of Ukraine "On social work with children and youth"]. Kyiv : Pravo. [in Ukrainian]
7. Kiseleva M. V. (2006) *Art-terapiya v rabote s det'mi* [Art therapy in working with children]. Moskva : Rech'. [in Russian]
8. Kolupaeva A. A. (2009) *Inklyuzivna osvita: realii ta perspektyvy* [Inclusive education: realities and prospects]. Kyiv : Sammit-Knyha. [in Ukrainian]
9. Krykunov Yu. V. (2004) *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy* [Current issues of education and upbringing of people with special needs]. Kyiv : Universytet "Ukraina". [in Ukrainian]
10. Medvedeva E. A. (2001) *Art-pedagogika i art-terapiya v spetsial'nom obrazovanii* [Art pedagogy and art therapy in special education]. Moskva : Akademiya. [in Russian]
11. Spivakovskaya A. S. (1981) *Obosnovanie psikhologicheskoy korrektsii neadekvatnykh roditel'skikh pozitsiy. Sem'ya i formirovanie lichnosti* [Substantiation of psychological correction of inadequate parental positions. Family and personality formation] (eds. A. A. Bodaleva). Moskva : Prosveshchenie. [in Russian]
12. Derzhavnyi inctyut problemy simi ta molodi (2003) *Tekhnologii roboty z riznymi katehoriiami kliientiv tsestriv sotsialnykh sluzhb dlia molodi* [Technologies for working with different categories of clients of social service centers for youth], Kyiv : DTSSM, Derzhavnyi in-t problemy simi ta molodi. [in Ukrainian]

УДК 008:793.38

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-11>**Оксана ЗАХАРОВА,***orcid.org/0000-0002-2143-7020*

доктор історичних наук, професор

Національна академія керівних кадрів культури та мистецтв

(Прилуки, Чернігівська область, Україна) *irinamak67@ukr.net***МІСЦЕ ТА РОЛЬ МИСТЕЦТВА У ФОРМУВАННІ БАЛЬНОГО ОБРАЗУ**

Світські ритуали, до яких належать бали та танцювальні вечори, були своєрідним актом громадського представництва дворянина. До того ж для молодого покоління бал – це місце, де, за словами П. А. В'яземського, «ми вчилися залицятися, закохуватися, користуватися правами і водночас коритися обов'язкам гуртожитку. Тут вчилися ми і чиношанування, і шанування старості» (Захарова, 2005: 5).

Бальний ритуал можна порівняти із закінченою за змістом художньою фразою. Граматика балу, як і інших світських ритуалів, складалася при дворі імператора.

Особливі правила, що регламентують життя двору, почали складатися ще в Стародавньому Римі, в період зміцнення імператорської влади. Візантійський імператор Костянтин запровадив титули, які були обов'язковими під час звернення до знатних осіб. Кожен придворний брав участь у церемоніях, виконуючи певні функції.

Спілкування – форма творчості. Крім мови звуків, існує мова погляду, жесту, крою костюма. Манери – зовнішня оболонка внутрішньої природи людини. «У манерах відображаються чесноти», – зазначав Сідней Сміт.

Придворний етикет найсуворішим чином регламентував життя палацу. Заздалегідь було встановлено, хто супроводжує монарха, як проходять найвищі виходи, церемонії аудієнцій, балів, обідів. Саме етикет залучав людей до певної соціальної групи, висловлював зміст принципів моральності та з часу ставав ритуалом, що складається зі складної системи детально розроблених правил чемності.

Просвітителі XVIII століття розглядали придворний етикет як засіб влади. Не випадково в період Великої французької революції нещадно викоринювалися старі норми взаємин. Так, наприклад, у листах слід писати не «ваш покірний раб, слуга», а «ваш співгромадянин, брат, друг, товариш». Замість звернення на «ви» декретом від 8 листопада 1793 року було введено звернення на «ти». Депутат Шальєвніс вніс до Конвенту проєкт постанови про республіканські форми ввічливості, одягу, звичаїв. «Республіканська ввічливість, – зазначалося в проєкті, – це ввічливість самої природи». Цим вона протиставлялася вишуканій ввічливості аристократії, чемності та елегантності яких «культивувалися тиранами для того, щоб імпонувати та панувати».

Ритуальна поведінка, на відміну від побутової, вимагає використання спеціальних прийомів для підтримки статусу партнерів по спілкуванню. У ритуалі існує чільна система принципів. Це явище в житті суспільства, що висуває переважно символічні цілі. Ритуал підкреслював силу та велич династії, вікові підвалини правлячого дому, кожен член якого мав би пам'ятати, що «люди з владою та багатством повинні так жити, щоб інші прощали їм цю владу та багатство» (Воронцов, 1910: 685)

Ключові слова: *художня творчість, бальний костюм, декоративно-ужиткове мистецтво, символіка квітів, «мова» віяла.*

Oksana ZAKHAROVA,*orcid.org/0000-0002-2143-7020*

Doctor of Historical Sciences, Professor

National Academy of Management of Culture and Arts

(Pryluky, Chernihiv region, Ukraine) *irinamak67@ukr.net***THE PLACE AND ROLE OF ART IN THE FORMATION OF THE BALL IMAGE**

Secular rituals, which include balls and dance evenings, were the kind of act of public representation of the nobleman. In addition, for the younger generation, the ball is a place where, according to P. A. Vyazemsky, “we learned to court, fall in love, enjoy the rights and at the same time obey the responsibilities of the dormitory. Here we learned both veneration and veneration of old age” (Zakharova, 2005: 5).

Ballroom ritual can be compared with the finished artistic phrase. Grammar of the ball, like other secular rituals, was formed at the court of the emperor.

Special rules, which govern life of the court, began to take shape in ancient Rome, during the strengthening of imperial power. The Byzantine emperor Constantine introduced titles that were mandatory when people address to nobles. Each courtier participated in the ceremonies and performs certain functions.

Communication is a form of creativity. In addition, except language of sounds, there are language of sight, gesture, costume cut. Manners – the outer shell of the inner nature of man. Sydney Smith said that “Virtues were reflected in manners”.

Court etiquette strictly regulated life of the palace. It was established in advance who accompanies the monarch, how the highest exits, audience ceremonies, balls, dinners. It was etiquette that attracted people to particular social group, expressed the content of principles of morality and over time became a ritual, which consists of complex system detailed rules of courtesy.

Educators of XVIII century considered court etiquette as a means of power. It is no coincidence that during the Great French Revolution the old norms of relations were ruthlessly eradicated. So, for example, in letters it is necessary to write not "your humble slave, servant", but "your fellow citizen, brother, friend, companion". Instead of address "you" by the decree of November 8, 1793 an appeal to "you" was introduced. Deputy Chalet introduced a draft resolution on republican forms of politeness, clothing, and customs to the Convention. The draft said that Republican courtesy was the courtesy of nature itself. It contrasted with the refined politeness of the aristocracy, whose courtesy and elegance "were cultivate by tyrants in order to impress and take the rule".

Ritual behavior, in contrast to domestic, requires the use of special techniques to maintain the status of communication partners. There is a distinct system of principles in the ritual. This is a phenomenon in the life of society that sets mostly symbolic goals. The ritual emphasized the strength and greatness of the dynasty, the age-old foundations of the ruling house, each member of which should remember that "people with power and wealth must live so that others forgive them this power and wealth" (Vorontsov, 1910: 685)

Key words: artistic creativity, ballroom costume, decorative and applied art, symbolism of flowers, "language" of the fan.

Предмет дослідження – історія бального церемоніалу, мова церемоніального жесту та костюму. У процесі дослідження використані праці Н. М. Тарабукіна (Тарабукін, 1994: 100–105), В. А. Міхневича (Міхневич, 1895: 121–122), О. Ю. Захарової (Захарова, 1998: 9), а також опубліковані джерела в хрестоматії Ю. С. Рябцева (Рябцев, 1998: 140, 145).

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей формування бального костюму з використанням спеціальних художніх засобів, які здебільшого є творами мистецтва.

XVIII століття славилось образною риторичною та виразною символікою, яка застосовується до різних явищ життя. Один із поетичних церемоніалів того часу був пов'язаний із повноліттям дівчат і вступом їх у доросле життя. У період отроцтва дівчина не виїжджала у світ; іноді вона з'являлась у суспільстві з витончено зшитими крильцями за плечами.

25 червня 1721 року в Літньому саду відбулося урочисте святкування коронації Петра I 39-го року його царювання. Камер-юнкер Берхгольц, що входив до свити герцога Голштинського Карла-Фрідріха, який прибув до Санкт-Петербурга просити руки дочки Петра Великого Анни Петрівни, згадував, що, увійшовши до саду, герцог разом із особами, що його супроводжували, вирушив висловити повагу царській сім'ї і побачив імператрицю в найбагатшому оздобленні, яка сиділа біля прекрасного фонтану. «Погляди наші вмить привернулись до старшої принцеси (Анни) – брюнетки, прекрасної, як ангел. Вона дуже схожа на царя і для жінки досить високого зросту. Ліворуч від цариці стояла друга принцеса (Єлизавета), білява і дуже ніжна» (Захарова, 1988: 9).

Захоплюючись сукнями принцеси, зшитими з гарної двокольорової тканини, без золота і срібла, Берхгольц зазначає, що Єлизавета Петрівна мала

за спиною прекрасно зроблені крильця; у старшої сестри Анни вони були відрізані, але ще не зняті, а тільки зашнуровані.

Крильця символізували цнотливість та невинність, уподібнюючи дівчинку небесному ангелу. Після настання повноліття крильця урочисто відрізали, але деякий час дівчинка носила їх під шнурівкою в знак того, що ангел спустився на землю. Церемоніал відрізання крилець був вельми урочистим. Наприклад, таким чином він був здійснений над Єлизаветою Петрівною, коли їй виповнилося 13 років: «Імператор, взявши за руку, вивів її з покою імператриці в суміжну кімнату, де перед тим обідали духовенство, сам государ і всі лицарі; тут піднесли йому ножиці, і він у присутності государині єя високостві старшої принцеси, його королівського високостві герцога, придворних кавалерів, дам і духовенства відрізав крильця, які принцеса носила позаду на сукні, передав їх колишній гувернантці і оголосив, що принцеса досягла повноліття, ніжно поцілував її, за що вона цілувала руки йому та імператриці, а всім присутнім підносила сама або наказувала кавалерам підносити по склянці вина» (Міхневич, 1895: 121–122).

Цей обряд, вочевидь, проводився і в приватних сім'ях, але менш офіційно. З цього моменту дівчина вважалася дорослою, її звільняли від опіки і вихователів, шили дамський гардероб і починали вивозити на бали, вечори та інші публічні заходи.

XVIII століття – період формування театрального мистецтва, неодмінним атрибутом якого була перука, яка в петровській час увійшла в моду. Як дотепно зауважив один із дослідників моди, перука в одну мить перетворювала «голову будь-якого кравця або рукавичника на величну голову Юпітера» (Рябцев, 1998: 146). Протягом XVIII століття чоловічі перуки не раз змінювали форму. Довгими вони були на початку століття, мали назви «пудель» або «грива лева». У другій

половині століття перукою була тоненька коса, обмотана стрічкою, а над скронями були завиті буклі.

В епоху Рококо складність та витонченість стають необхідними умовами модного укладання волосся. «Мені необхідно було зачесатися і взагалі причепуритися, щоб їхати у Версаль. Туалет, у якому з'являлися при дворі, вимагав багато часу для підготовки. Шлях із Парижу до Версаля був дуже ускладнений турботами про те, щоб не зіпсувати нижні спідниці та складки. Хотіла я вперше спробувати зачіску, дуже незручну, але тоді дуже модну: кілька плоских пляшок, округлених і пристосованих до форми голови, в які наливається трохи води і вставляються живі квіти на стеблах. Не завжди це вдавалося, але якщо вдавалося, то виглядало дуже гарно. Весна на голові серед білої пудри складала дивовижне враження» (Енциклопедія моди, 1987: 323).

Майстри-перукарі протягом довгих годин створювали неперевершені зачіски. Щоб не пошкодити їх під час сну, модницям доводилося спати сидючи в кріслах, підкладаючи під шию валик і тримаючи голову, не торкаючись поверхні.

Страждання модниць були великими: щоб напудрити волосся, не забруднивши костюм, доводилося залазити в спеціальну шафу з отвором для голови. Зачинивши двері, перукар посипав зачіску пудрою, виготовленою з борошна або крохмалю. «І чоловіки, і жінки після того, як зроблять зачіску, посипають її борошном, так звану пудрою, і [волосся] стає немов сиве. Люди низьких станів користуються [для цього] порошком з картоплі [крохмалем]» (Рябцев, 1998: 140).

Дами у XVIII столітті широко користувалися косметикою, пудра усіх дуже прикрашала, а жінки та дівчата додатково ще й рум'янилися, тобто зелених і жовтих обличчя не було.

На шию та обличчя наклеювали цятки, що імітують родимки. «Жінки <...> накладають на свої нарум'янені обличчя безліч цяток (мушок) для більшої краси. Ще недавно цей звичай доходив до такого неподобства, що з таких мушок жінки виробляли і наклеювали собі на обличчя різні фігури, карети, коней, дерева та подібні зображення», – свідчив Х. В. Вебер (Рябцев, 1998: 145). Мушка не тільки була елементом прикраси, але й мала «говорити»: мушка, вміщена під губою, означала кокетство, на лобі – велич, в кутку ока – пристрасть. У прояві своїх почуттів слід було дотримуватися певних правил. Так, на початку XIX століття в моду увійшла непритомність. Існувала вона під різними назвами, такими як «непритомність Дідони», «капризи Медей», «спазми Ніни».

Для дам віяло – незамінний атрибут бального костюма. Звернення з віялом – рафінована світ-

ська гра. З'явившись у Росії у XVII столітті, розкладне віяло сприймалось як іноземна дивина. Російський костюм був близький турецьким або іранським зразкам, тому для Московської Русі більш характерним було опахало, яке «має круглу форму і зроблене зі страусового пір'я. Пір'я кріпилися на ручці, яка була виконана з дерева, кістки, срібла та золота і багато прикрашена фініфтою або дорогоцінними каменями. Прикладом служить опахало цариці Наталії Кирилівни (1651–1694), матері Петра I. Воно складається з чорних пір'їн страуса, які були закріплені на яшмовому із золотом держаку, прикрашеному смарагдами, рубінами, яхонтами та перлами. Опахало прислав у дарунок государю пареградський патріарх Кирило з архимандритом Філофеєм. У цариці Євдокії Лук'янівни (пом. 1645 р.) було дивовижне опахало, прикрашене смарагдами та іншими дорогоцінними каменями. Віяла виготовлялися в Москві, в майстернях Збройової палати. В «Окладно-видатковій книзі грошової скарбниці Збройової палати 7196 [1688] року» зустрічаються «сонячної і опахальної, і ошатної, і верстатної справи майстри: Євтихій, Перу Федора Кузовлева»» (Музей віял, 1997: 8).

З початку XVIII століття віяло майже завжди створювалося досить складним, що надавало йому виразності. Виходячи з того, як розкрите віяло, як його тримає в руках світська дама, можемо визначити, які емоції вона виражає. У журналі «Суміш» за 1769 рік мистецтво володіти віялом описується таким чином: «Опахалом жінки вмють зображати різні пристрасті: ревності – тримаючи згорнуте опахало, не говорячи ні слова; непристойну цікавість – зберігаючи сором'язливість, закриваючи обличчя розгорнутим опахалом і дивлячись крізь кістки опахала на те, на що соромно дивитися неозброєним оком; любов – граючи опахалом, як немовля з іграшками, і роблячи з ним все, що хочеться» (Тарабукін, 1914: 70).

Разом зі старовинними дрібноузорчатими віялами у великій моді були віяла зі справжнього мережива з великим малюнком. Мова віяла XVIII століття була такою. «Я заміжня» говорить, відмахуючись, розгорнуте віяло; «Ви мені байдужі» – віяло закрите; «Будьте задоволені моєю дружбою» – відкривається один листочок; «Ви страждаєте, я вам співчуваю» – відкривається два листочки; «Можете бути сміливі та рішучі» – віяло римається стрілою; «Ви мій кумир» – повністю розкрите віяло» (Верешагін, 1914: 70).

У Західній Європі віяло – предмет привілейованого кола. В останнє десятиліття XVIII століття віяло розглядалося революційним натовпом як

ознака аристократизму. Мода віяла повернулася в період реставрації Бурбонів. У XIX столітті віяло давало змогу судити про сімейний стан жінки: «Для балів при білій сукні необхідне біле віяло, слонової кістки або перламутрове, а для заміжніх дам – віяло з мережива або з пір'я страусу» (Хороший тон, 1885: 489).

З ім'ям імператриці Марії Федорівни, дружини Олександра III, пов'язана особлива сторінка історії віяла в Росії. Серед віял-сувенірів імператриці є цікаве віяло з портретами Олександра III та їхніх дітей, яке розписано І. М. Крамським.

У 1891–1893 роках російська ескадра відвідала Францію. На честь цієї події була створена спеціальна колекція віял.

Мода на віяла змінювалася значно рідше, ніж на інші аксесуари, віяла з мережива та пір'я були завжди популярними, водночас у різні періоди існували улюблені фасони. На початку століття журнал «Модний кур'єр» рекомендував своїм читачам віяла «принцеса» у вигляді раковин (Модний кур'єр, 1906: 1). Тоді були особливо популярними віяла з намальованими квітами, ландшафтами, блискітками та мереживами.

Дами хизувалися віялами, а кавалери – табакерками; нерідко це були унікальні твори мистецтва. Табакерка була предметом гордості її власника, про що свідчить сама манера поводження з нею: «Перш ніж понюхати тютюн, табакерку повільно виймали з кишені, довго тримали на долоні, наче ненароком забувши про неї під час розмови, потім повільно розкривали, показуючи на внутрішній стороні кришки тонко виконану мініатюру, і, взявши щіпку нюхального тютюну, залишали її відкритою в руці і, затягнувшись декілька разів, ніби без бажання прибирали в кишеню» (Тарабукін, 1994: 105). Отримання хорошого букету тютюну складало ціле мистецтво, що ретельно приховувалося його творцем.

В кінці XVIII століття входять у моду парфуми, а на початку XIX століття – одеколон (після походу російських військ до Франції).

Квіткове оздоблення – одна з найдавніших прикрас, популярна в Європі протягом XVIII та XIX століть. Деякі сюжети історії людського суспільства дивним чином пов'язані з історією рослин.

Хлодвіг I, король Франкської держави, у V столітті здобув перемогу над манцями на берегах річки Лі, де росли лілії. Переможці поверталися з поля бою, завітчані ліліями. З тих пір прапори та герб Франції прикрашали три лілії, які означають співчуття, правосуддя та милосердя.

Зображення квітки лілії зустрічається на королівській печатці, палацових стінах та меблях.

За часів Середньовіччя знаком лілії таврували злочинців.

На Русі біла лілія – символ миру, цнотливості та чистоти (Світ квітів, 1997: 92–93).

За часів Людовіка IX Святого на прапорі з ліліями були зображені маргаритки на честь дружини короля, яка носила ім'я Маргарита.

Прибувши на батьківщину свого чоловіка, дочка Франциска I Маргарита отримала від нього в подарунок золоту корзину, наповнену білими маргаритками та обв'язану рожевою стрічкою з написом «Кожна квітка має свою принадність, але як би мені надали на вибір відразу тисячу квітів, то я все одно вибрав би маргаритки» (Світ квітів, 1997: 113) З тих пір Маргарита – улюблене ім'я принцес. Його носили герцогиня Анжуйська, мати Генріха VII Маргарита Австрійська, Маргарита Наваррська.

Ув'язнена в тюрму Жозефіна Богарне отримала з рук дочки в'язничника букетик фіалок. Наступного дня вона була звільнена. Через кілька днів на балу Жозефіна прикрасила себе букетиками свіжих фіалок. Весь вечір від неї не відходив генерал Бонапарт. Під час вінчання з Наполеоном плаття Жозефіни було заткане фіалками. З того часу, повертаючись з походу, Наполеон дарував своїй дружині фіалки як запоруку їхнього щастя.

Квіти визначали смаки впливових осіб. Так, Катерина II любила примули. У Зимовому палаці була ціла колекція цих квітів. Для розписаного примулами саксонського фарфору була відведена спеціальна кімната.

Стародавні греки називали примулу квіткою дванадцяти богів. Дванадцять богів, зібравшись на Олімпі, вирішили перетворити паралізованого юнака Паралісосу на дивовижну квітку, яка стала ліками від багатьох хвороб.

З квітами пов'язаний духовний світ людини. Кожна квітка має певне символічне значення. Стародавні греки посилали гінців з пальмовою гілкою для звістки про перемогу, з оливковою – про мир, гілки лавра свідчили про славу, а дуба – про силу та могутність. Вінцем з лавра та дуба нагороджували філософів, вінком з лаврових листків – переможців.

В Середні віки мова квітів була прийнята для спілкування закоханих. Якщо середньовічний лицар просив руки обраниці, він посилав їй троянди з міртами.

Маргаритки, надіслані у відповідь, означали згоду на пропозицію, а вінок з них – необхідність подумати над пропозицією (Світ квітів, 1997: 224–225).

У 1830 році поет Д. П. Ознобіший видав у Росії книгу «Селам, або Мова квітів». Ось деякі символи рослин, прийнятих у XIX столітті.

Алое – «Ти мене засмутила».
 Астра – «Чи вмієш ти постійно любити?».
 Бузина – «Ти не впізнаєш мене».
 Бузина чорна – «Я твоя».
 Волошка – «Будь простою, як вона».
 Гвоздика (біла) – «Довірся мені».
 Гвоздика (смуриста) – «Я для тебе втрачена».
 Гвоздика (строката) – «Як я можу тебе забути».
 Гвоздика (турецька) – «Трохи тобі подібних».
 Звіробій – «Вір любові моїй».

Ірис – «Навіщо ти порушила спокій мого серця?».

Квітка картоплі – «Ти затьмарюєш все».
 Роза червона – «Ти перемиг моє серце».
 Кульбаба – «Я всюди вдома».
 Квітка черемхи – «Як ти мене порадував!».

Білі троянди стали головною прикрасою свята, влаштованого в день від'їзду прусської принцеси Шарлотти, зарученої з великим князем Миколою Павловичем.

Тисячі білих троянд обвивали гірляндами навколо держаків прапорів, вінки з троянд вінчали голови запрошених дам, трояндами було всипано всі щаблі та трон майбутньої всеросійської імператриці, яка сиділа під золотим балдахіном в оточенні вірних лицарів. Наслідний принц Фрідріх Вільгельм, який зображав лицаря білої троянди, був одягнений у заткане сріблом плаття з ланцюгом ордена Чорного орла на шії та шоломом з піднятими орлиними крилами. На його голові красувався напис «З нами Бог».

Російський імператор Олександр Павлович, перебуваючи в Німеччині, буквально зачарував місцевих жителів, що сприймали його як захисника Вітчизни. «Чоловіки бігають за ним юрбами, а жінки вигадують різні способи для доказу своєї до нього поваги. Так, в пам'ять перебування його в Берліні дами ввели в моду носити букети під назвою александрівських, які зібрані з квітів, складених за початковими літерами своїх назв імені Alexander». Букет складався з таких квітів: Anemone (анемона), Lilie (лілія), Eichel (жолуді), Xeranthemum (амарант), Ascazie (акація), Nelke (гвоздика), Dreifaltigkeits-blume (веселі оченята), Erheu (плющ), Rose (троянда).

Після смерті імператора Павла Петровича блискучі аристократи «часів Очаківських та підкорення Криму», серед яких були князі Куракін, Юсупов, Лобанов-Ростовський, були на балу у французьких жупанах, панчохах і черевиках на червоних підборах (ознака знатного походження).

Майже до середини XIX століття ходила на червоних підборах княжна Парасковія Михайлівна Долгорукова. Сучасники золотого століття Катерини II не просто відкидали прогресивну моду в одязі. Вони не могли і не хотіли прийняти новий

образ мислення, нові ідеали, які, на їхню думку, могли принести зло Росії. Немов нагадування про «шалене, але мудре XVIII століття», з'являлися на балах Москви та Петербургу останні свідки того дивовижного часу.

У XVIII столітті рідко хто носив рукавички. Епоха рукавичок – XIX століття, коли сформувалися строгі правила користування рукавичками, зафіксовані в численних «правилах доброго тону». Рукавички вдягали тільки вдома, як і капелюх, робити це публічно вважалося непристойним. «Прийшовши в гості, зніміть рукавичку з правої руки; потім, вклонившись господарям, покладіть ваш капелюх разом з рукавичками на вікні або де-небудь в кутку зали, щоб мати можливість, йдучи, взяти їх непомітно і нікого не турбувати» (Правила світського життя, 1889: 57).

Під час так званих церемонних візитів лайкові рукавички завжди на руках, а тростину залишали в передпокої. На балах рукавички знімалися тільки під час вечері або гри в карти.

Рукавички були обов'язковою деталлю не тільки дорослого, але й дитячого бального костюма. Так, герой повісті Л.М. Толстого «Дитинство», знайшовши лише одні лайкові рукавички, приходять у відчай, адже він не може ангажувати даму на танець.

Про часті виїзди у світ великого князя Миколи Павловича свідчить той факт, що у вересневій третині 1814 року було «вимито» для нього рукавичок 113 пар, а в продовження січневої третини 1815 року – 93 пари (Збірник, 1986: 82).

Жінки на балах і прийомах надягали білі шовкові або лайкові рукавички, чоловіки, якщо вони у формі, то замшеві, а якщо в цивільному – лайкові. Нитяні рукавички носили лакеї та офіціанти. Серед інших модних аксесуарів рукавички найбільшою мірою підкреслювали особливе соціальне становище особистості. Це знак прихильності дворянина лицарським законам честі. Таким чином, модні аксесуари – це важливий засіб невербального спілкування.

М. Ю. Лермонтов порівнював появу жінки на балу з першим сходженням оратора сходами кафедри. «Не на місці приколотого квітка могла назавжди зруйнувати її майбутнє <...> І справді, чи може жінка сподіватися на успіх, чи може вона подобатися нашим франтам, якщо з першого погляду скажуть: elle a l'airbourgeois (у неї вид міщанки (фр.)) – це вираз, який так недоречно з'явився в нашому чисто дворянському суспільстві, має, проте ж, жахливу владу над умами та забирає всі права у краси та люб'язності. Смак, батюшка, – відмінна манера» (Лермонтов, 1977: 426).

Від поведінки жінки на балу залежала репутація не тільки її, але й її близьких. Наявність смаку, як

і благородних манер, свідчила про чесноти. Таким чином, мова костюма підкреслювала соціальний статус людини та свідчила про її художній смак.

Висновки. Спілкування – форма творчості. Крім мови звуків, існує мова погляду, жести, крою костюма. Манери – зовнішня оболонка внутрішньої природи людини. «У манерах відображаються чесноти», – зазначав Сідней Сміт.

Придворний етикет найсуворішим чином регламентував палацове життя. Заздалегідь було встановлено, хто супроводжує монарха, як проходять найвищі виходи, церемонії аудієнцій, балів, обідів. Саме етикет залучав людей до певної соціальної групи, висловлював зміст принципів моральності і з часом став ритуалом, що складається зі складної системи детально розроблених правил чемності.

Просвітителі XVIII століття розглядали придворний етикет як засіб влади. Не випадково в період Великої французької революції нещадно викорінювалися старі норми взаємин. Так, наприклад, у листах слід писати не «ваш покірний раб,

слуга», а «ваш співгромадянин, брат, друг, товариш». Замість звернення на «ви» декретом від 8 листопада 1793 року було введено звернення на «ти». Депутат Шальєвніс вніс до Конвенту проєкт постанови про республіканські форми ввічливості, одягу, звичаїв. «Республіканська ввічливість, – зазначається в проєкті, – це ввічливість самої природи». Цим вона протиставлялася вишуканості й ввічливості аристократії, чемності та елегантності яких «культивувалися тиранами для того, щоб імпонувати та панувати».

Ритуальна поведінка, на відміну від побутової, вимагає використання спеціальних прийомів для підтримки статусу партнерів по спілкуванню. У ритуалі існує чільна система принципів. Це явище в житті суспільства, що висуває переважно символічні цілі. Ритуал підкреслював силу та велич династії, вікові підвалини правлячого дому, кожен член якого мав би пам'ятати, що «люди з владою та багатством повинні так жити, щоб інші прощали їм цю владу та багатство» (Воронцов, 1910: 685).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верашагин В. А. Памяти прошлого. Санкт-Петербург, 1914. С. 70.
2. Волшебный мир цветов. Санкт-Петербург, 1997. С. 92–93.
3. Воронцов М. С. Васказывание о власти. Русский архив 1910. К. Н. III. С. 685.
4. Захарова О. Ю. История русских балов. Москва, 1998. С. 9.
5. Захарова О. Ю. Русские балы иконные карусели. Москва, 2000. С. 5.
6. Иллюстрированная энциклопедия моды. Прага, 1987. С. 323.
7. Императорские веера из Эрмитажа. Музей вееров. Санкт-Петербург, 1997. С. 8.
8. Лермонтов М. Ю. Княгиня Лиговская. *Избранные сочинения* / М. Ю. Лермонтов. Москва, 1977. С. 426.
9. Михневич В. Л. Русская женщина XVIII столетия. Киев, 1895. С. 121–122.
10. Модный курьер. 1906. № 1. С. 1.
11. Правила светской жизни и этикета. Санкт-Петербург, 1889. С. 57.
12. Рябцев Ю. С. Хрестоматия по истории русской культуры. XVIII – XIX вв. Москва, 1998. С. 146, 140, 145.
13. Сборник Императорского Русского исторического общества. Санкт-Петербург, 1896. Т. 98. С. 82.
14. Тарабукин Н. М. Очерки по истории костюма. Москва, 1994. С. 100.
15. Хороший тон. Сборник правил и советов на все случаи жизни. Санкт-Петербург, 1885. С. 489.

REFERENCES

1. *Verashchagin, V. A. Pamyati proshlogo [Memory of the past]*. 1914. Saint Petersburg, p. 70 [in Russian].
2. *Volshebnyj mir cvetov [The magical world of flowers]*. 1997. Saint Petersburg, pp. 92–93 [in Russian].
3. *Vorontsov, M. S. Vaskazyvanie o vlasti. Ruskijarhiv [Speech about power. Russian Archive]*. III. 1910, p. 685 [in Russian].
4. *Zaharova, O. Yu. Istoriya russkih balov [History of Russian balls]*. 1998. Moscow, p. 9 [in Russian].
5. *Zaharova, O. Yu. Russkie baly i konnye karuseli [Russian balls iconic carousels]*. 2000. Moscow, p. 5 [in Russian].
6. *Illyustrirvannaya enciklopediya mody [Illustrated encyclopedia of fashion]*. 1987. Prague, p. 323 [in Czech].
7. *Imperatorskie veera iz Ermitrazha. Muzej veerov [imperial fans from the Hermitage. Fan Museum]*. 1997. Saint Petersburg, p. 8 [in Russian].
8. *Lermontov, M. Yu. Knyaginya Ligovskaya. Izbrannye sochineniya [Princess Ligovskaya. Selected Works]*. 1977. Moscow, p. 426 [in Russian].
9. *Mihnevich, V. L. Russkaya zhenshchina XVIII stoletiya [Russian woman of the 18th century]*. 1895. Kiev, pp. 121–122 [in Russian].
10. *Modnyj kur'er [Fashionable courier]*. № 1. 1906. P. 1 [in Russian].
11. *Pravila svetskoj zhizni i etiketa [Rules of social life and etiquette]*. 1889. Saint Petersburg, p. 57 [in Russian].
12. *Ryabcev, Yu. S. Hrestomatiya po istorii russkoj kul'tury XVIII – XIX vv. [Reader on the history of Russian culture XVIII – XIX centuries]*. 1998. Moscow, p. 146, 140, 145 [in Russian].
13. *Sbornik Imperatorskogo Russkogo istoricheskogo obshchestva [Collection of the Imperial Russian Historical Society]*. Т. 98. 1896. Saint Petersburg, p. 82 [in Russian].
14. *Tarabukin, N. M. Ocherki po istoriikostyuma [Essays on the history of the costume]*. 1994. Moscow, p. 100 [in Russian].
15. *Horoshij ton. Sbornik pravil i sovetov na vs esluchai zhizni [Good tone. A collection of rules and tips for all occasions]*. 1885. Saint Petersburg, p. 489 [in Russian].

УДК 7.03/.04(477.83/86)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-12>**Віталій КОЗІНЧУК,***orcid.org/0000-0002-8518-5686*

доктор філософії, член Національної спілки художників України,

доцент кафедри богослов'я

Приватного закладу вищої освіти «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,

провідний науковий співробітник

Музею мистецтв Прикарпаття,

докторант

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *br_vitalik@bigmir.net*

ЕВОЛЮЦІЯ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ІКОНОГРАФІЧНОГО КАНОНУ В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ

Наукове дослідження присвячено темі іконографічного канону в мистецтві. Канон – це один із найважливіших та основоположних принципів, яким керуються під час створення церковного мистецтва. Враховано християнську сакральну культуру східного обряду, на основі якої сформувався іконографічний канон. Думки різних учених використано для обґрунтування наукових досліджень. Проблема дослідження лежить у межах таких дисциплін, як богослов'я та мистецтво. Проаналізовано стан наукового вивчення канону в мистецтві. Сьогодні вивчення іконографічного канону залишається надзвичайно актуальним у європейському мистецтві та богословському дослідженні. Перші наукові розробки були зроблені на початку ХХ століття. Першими дослідниками теми іконографічного канону були В. Лазарев, С. Аверінцев, Л. Жегін, Б. Успенський, В. Бичков. Однак згадані вчені-теологи та мистецтвознавці виявляють лише поверхові відомості про канон у культовому мистецтві. Тема секуляризації іконографічного канону в українському мистецтві XVII – XIX століть вперше досліджується в Україні.

Не одне покоління науковців ставить собі запитання про те, в чому полягала унікальність особливої художньої «мови» пам'яток сакральної традиції; якими є джерела появи нетипових зразків іконографії, стилістики та канонічної інтерпретації святого образу. Відповідь на ці запитання полягає у погляді на сакральну традицію як на явище з усім комплексом самотутніх, нетипових і новаторських рис щодо канонічних візантійських творів.

Українська культура отримала у спадок багату канонічну традицію, яка, безумовно, найпотужніше виражена в іконописному мистецтві. Водночас ця культура, оскільки є малодослідженою, є однією з найбільш недооцінених у світі. Її історія – це не лише процес створення численних пам'яток – шедеврів людського генія світового значення, але й історія тисячолітнього грабунку святинь, руйнування храмів, викрадень, фальшування та переписування історичних фактів. На жаль, Україна не змогла ще сповна оцінити ті втрати, яких зазнала наша національна культура, і цілком відновити свою історичну пам'ять. Отже, повернення уваги до відомих і знаних реліквій цього періоду, які фактом своєї появи тісно пов'язані з історією та духовною традицією України, дасть можливість певною мірою заповнити цю прогалину. Збережені християнські реліквії, сакральна архітектура та ікони – це складові частини сакральної канонічної традиції.

Практичне значення визначається новизною наукового дослідження та отриманими результатами. Автор окреслює процеси становлення і розвитку секулярного живопису в Україні. Висвітлено проблему іконографічного канону і секуляризації сакрального малярства на основі порівняльного аналізу традицій образотворення східної і західної християнських церков, виявлено джерела і мистецькі явища, які впливали на трансформацію іконописних канонів у секуляризованому живописі України. Вперше проведено комплексне дослідження відмінностей між іконою і релігійною картиною, їхніх причин та витоків, внутрішніх і зовнішніх джерел впливу та інспірацій. Вивчено явище взаємовпливу сакральної і секулярної образотворчих традицій на основі розгляду вітчизняних творів іконопису від проторенесансу до наших днів. На підставі здійсненого дослідження виявлено проблеми сучасного розвитку православного іконопису і секулярного (неканонічного) живопису в Україні.

Ключові слова: іконографічний канон, православна ікона, секулярна картина, сакральне мистецтво, релігійний живопис, образотворення, традиція.

Vitalii KOZINCHUK,

orcid.org/0000-0002-8518-5686

*Doctor of Philosophy (PhD), member of the National Union of Artists of Ukraine,
Associate Professor of the Theology Department
Ivano-Frankivsk Academy of John Chrysostom,
Leading Researcher
Precarpathian Art Museum, Ivano-Frankivsk,
Doctoral Student
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) br_vitalik@bigmir.net*

EVOLUTION AND TRANSFORMATION OF THE ICONOGRAPHIC CANON IN UKRAINIAN ART

Scientific research is devoted to the theme of the iconographic canon in art. The canon is one of the most important and fundamental principles that guide the artistic creation of church art.

Christian sacral culture of the Eastern rite was taken into account, on the basis of which the iconographic canon was formed. The opinions of various scientists have been used to substantiate scientific research. The problem of research is laid at the boundaries of such disciplines as theology and the arts.

The article is analyzed the state of scientific study of the canon in art. Nowadays the study of the iconographic canon is remained extremely relevant in European art criticism and theological research. The first scientific developments were made in the early twentieth century. The first researchers of the theme of the iconographic canon V. Lazarev, S. Averintsev, L. Zhegin, B. Uspensky, V. Bychkov. However, this theology scientists and art criticisms are found only superficial information about the canon of the cult of art. The theme secularization of the iconographic canon in Ukrainian art of the XVII – XIX centuries is being explored for the first time in Ukraine.

Many a generation of scholars ask, what did the uniqueness of the special artistic “idiom” seen in the monuments attributed to the sacred tradition? What are the sources of the emergence of atypical features of iconography, style and interpretation of the sacred image? One key to answer the above questions may be to look at the sacred tradition as a phenomenon comprising an entire corpus of original, atypical and innovative features as compared to Byzantine canonical art.

Ukrainian culture stands as an heir to the rich Christian canonical tradition which found its ultimate expression in icon painting. However, underexplored as it is, culture arguably remains also on the most underappreciated cultures worldwide. Its history is not only about the emergence of an extensive legacy including world-class masterpieces of human genius, but, more other than not, it is also about a millennium-long despoliation of its holy sites, destruction of places of worship, misappropriation, bias and rewriting history. Unfortunately, Ukraine has not yet been able to fully fathom the scale of loss suffered by our national culture and completely regain its history memory. This is why, raising the awareness of celebrated and iconic relics of the princely period, which, through their emergence, are closely linked to the history and spiritual tradition of Ukraine, will contribute to filling this gap in Ukrainians’ collective memory to some extent. Preserved Christian relics, sacred architecture and icons all to them are components of the sacred canonical tradition.

The practical meaning is determined by the novelty of the scientific research and the results obtained. The author outlines the processes of formation and development of secular painting in Ukraine of XVII – XIX ct. Lifted problem of iconographic canon and secularization of the drawing based on the benchmark analysis of traditions of graphic arts of east and west Christian churches, founded sources and creative phenomena, which influenced on transformation of icon canons in secular painting of Ukraine. First time organized complex research difference between icons and religious pictures, their reasons and origin, inside and external sources of the influence and inspiracy. Probed phenomena interdependent of sacral and secular graphic arts traditions based on review of domestic product of the icon. On base of the made researches were funded out problems of the present development orthodox icon drawing and secular painting in Ukraine.

Key words: *iconographic canon, orthodox icon, secular painting, sacral art, religious painting, graphic arts, tradition.*

Постановка проблеми. Ми ставимо перед собою наукове завдання продемонструвати читачеві еволюційні і трансформаційні зміни в іконографічному каноні українського сакрального мистецтва від проторенесансу до наших днів. Виявлення і висвітлення розбіжностей між православним іконописом та західноєвропейським церковним живописом здійснюються на основі історично-порівняльного аналізу мистецьких доробків східнохристиянського та західнохристиянського напрямів. Застосовується комплексний

метод розгляду сакрального мистецтва з урахуванням історико-культурної, ідейно-богословської та філософсько-релігійної ситуації.

Аналіз досліджень. Аналіз стану дослідження розвитку канонічної української православної іконографії візантійського стилю доводить, що в українському мистецтвознавстві за наявності значної кількості наукової публікації протягом XX століття питання принципової відмінності між сакральною (канонічною) і секулярною (неканонічною) еkleзіальними традиціями,

трансформації іконографічного канону та секуляризації релігійного живопису ще не отримали належного рівня вивчення. Певні міркування щодо окреслення проблематики канону в культовому живописі слід шукати в радянських, українських і російських мистецтвознавців та богословів.

Сучасний російський митець і дослідник ікон А. Бухникашвили розглядає канонічну систему православної іконографії і дає приклади сучасної інтерпретації візантійської (несекулярної) традиції (Бухникашвили, 2017). Для нашого дослідження актуальною була наукова творчість Г. Виноградової. Автор подає основоположні принципи малювання з натури, які сприяли розвитку барокового і класицистичного іконопису XVII – XIX століть (Виноградова, 1976). Науковий розгляд богословських і мистецтвознавчих основ східно-візантійського українського сакрального мистецтва знаходимо у відомого дослідника вітчизняних ікон Д. Степовика, який із позитивної точки зору висвітлює у своїх наукових доробках секуляризаційні процеси іконного малярства XVII – XIX століть (Степовик, 1982). Основи образотворчої грамоти для неканонічного іконопису розглядаються у творчості М. Кириченко та І. Кириченко (Кириченко, Кириченко, 2002). Для нашого дослідження важливим є вивчення академічного рисунку. Курс лекцій вдало описують Н. Ростовцев (Ростовцев, 1973) та Г. Беда (Беда, 1989). Проте внаслідок недостатнього наукового розроблення означених питань їхні дослідження потребували хронологічних і територіальних меж, а також застосування комплексного методу вивчення української іконології та іконографії з урахуванням історичних, філософсько-богословських та соціально-культурних особливостей.

Мета статті полягає у виявленні трансформаційних та еволюційних процесів у становленні та розвитку іконографічного канону в українському культовому живописі на основі аналізу церковних традицій творення святих образів у католицькому та православному середовищах.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, еволюція і трансформація церковного іконографічного канону в українській церковній іконографії візантійського стилю розпочинається у кінці XIV століття (український проторенесанс). Багато в чому оновлюється зміст церковних ікон. У сферу зображень активно вводяться побутові, реалістичні образи, що іноді використовують традиційні біблійні сцени і сюжети, а іноді відмовляються від них.

Набуття місцевих виражальних форм і відхід від церковного іконографічного канону в україн-

ських іконах візантійського стилю відбувалися за лінією докорінного перегляду рис візантинізму, відкинення його темноликоності, оберненої перспективи та надмірної суворості вигляду святих, з одного боку; впровадження зрозумілішої хроматичної палітри ікон, європеїзації рис обличчя святих за прикладом творів майстрів Проторенесансу і згодом Ренесансу, з іншого боку. До того ж феномен народної ікони трансформував іконографічну візантійську класику. Формування української доренесансної і ренесансної ікони тривало довго, а саме з кінця XII століття аж до кінця XV століття. За цей час українська ікона втратила візантійську канонічну суворість та набула нових проєвропейських рис.

Протягом XVI століття в Україні вирує мистецьке життя. Козаки в Подніпров'ї будують храми, різьбярі готують ошатні іконостаси, а малярі – ікони. Львів налагоджує подальші зв'язки з культурою Заходу. На запрошення львівського патриціату в середині сторіччя прибувають до міста італійські будівничі («комаски») з місцевості, розташованої над озером Комо. Вони принесли із собою засади будівництва доби Ренесансу й надали центру міста величного вигляду, поєднуючи принципи неканонічного з традиційної точки зору ренесансного мистецтва з місцевими східно-візантійськими традиціями, що також не могло не вплинути на трансформацію іконографічного канону.

Ренесанс в українському іконографічному мистецтві стає провідним стилем уже у XVI столітті і триває до середини XVII століття. Характерними для українського ренесансу в іконі є поступова втрата канонічних принципів візантійського комнінівського стилю та набуття ознак мистецтва епохи Відродження. Так, обличчя святих малюються з яскраво вираженими рисами європейської людини; відбувається поступове висвітлення тла ікони та надання деталям барвистих прикрас; українська ікона стає теплішою та доступнішою для розуміння. У XVI столітті іконографічне мистецтво стає цікавим для народних майстрів. Простота, зрозумілість, лагідність народної ікони робить великий вплив на професійне канонічне церковне ікономалярство в Україні. Через народну ікону відбувається процес подальшого відмежування українського іконного мистецтва від візантійського іконографічного канону.

Окремою сторінкою історії української неканонічної з реалістичними тенденціями ікони є народна (нецерковна) ікона крайніх західних земель, а саме Перемищини й Закарпаття. Ще з часів Київської Русі українське населення цих підгірських та гірських земель, яке називало себе

лемками та русинами, глибоко «врізалось» в католицький світ поляків, словаків та угорців. Логічно було б думати, що сторонні релігійно-культурні впливи, аж до асиміляції й окатоличення, тут мали би бути особливо сильними. Проте лемки й русини виявилися наддивовижу стійкими. До того ж відсоток здібних до творчості людей тут дуже високий, тому Лемківщина з центром у Перемішлі і Закарпаття та Східна Словаччина з центрами в Мукачеві, Хусті, Ужгороді й Свиднику відзначаються традиційним, багатим і прекрасним народним мистецтвом.

Перехідні маньєристичні ікони зі змішаними неканонічними стильовими ознаками ренесансу й бароко, які з'являються на Волині, в Галичині на початку XVII століття, вже не мають такої центричної будови, однак майстри ікон не поспішають відмовлятися від рівноваги. Вони шанують пропорції, симетрію, але вже не так однозначно й суворо, як їхні попередники: часто на іконах немає центробіжної домінанти; симетричність уже далеко не «дзеркальна», а швидше асиметрична. Відчувається, що увага митців переключилася на щось інше, наприклад, на змалювання руху, як внутрішнього (тобто психологічного, що виражався збудженням, переживанням святого), так і зовнішнього.

У XVII столітті в Україні усамотійнюються та розвиваються світські жанри малярства, особливо портрет. Мистецтво ікони не могло надто далеко дистанціюватися від інших жанрів. У межах соборних приписів щодо ікони, тобто в межах церковного іконографічного канону, тривають пошуки нового. Львів і Київ ведуть серед інших осередків у цих пошуках, бо мають майстрів належного досвіду, кваліфікації та таланту. Без цих даних просто неможливо було б з'єднати такі стилі, як ренесанс і бароко, в одну цілість. Збережені ікони свідчать про те, що стильовий синтез відбувався некеровано, тому існувало багато варіантів, особистих підходів, до того ж він був пов'язаний із народною течією в ікономалярстві, яка ставала все потужнішою.

У XVIII столітті в Україні працює чимало італійців, а саме архітекторів та митців, тому розвивається тягіння до італійського сакрального мистецтва розмаїтих сюжетів. Набувають популярності євангельські картини та ікони усталених сюжетів. З'являються низка образів Пресвятої Богородиці як Мадонни, ілюстративні сюжети зі святих Євангелій про земне життя Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа, його чуда. Так, «Воскресіння над Гробницею» стовідсотково відповідає ренесансній і бароковій іконі Захід-

ної Європи. Таких ікон Східна Церква не знала. З'являється тенденція зображати ікони портретного зразка, наприклад, «Обручник Йосиф навчає столярного діла юного Ісуса». Христос тепер зображений не з книгою, а із земною кулею в руці, як Вседержитель світу. Образ Богородиці представлений часто у варіанті «Нев'янучий квіт». Відомий ще з кінця XVI століття, цей варіант був доволі популярним в українській іконі наступних століть. Це відгомін західноєвропейських ренесансних і барокових «Мадонн із квіткою».

Переймаючи латинські неканонічні, з позиції східного богослов'я і церковного мистецтва, образи, українці перемінювали їх на взір «по-своєму», додавали народні фольклорні мотиви. В образах Богородиці променює палка любов митців і глядачів до доброї, ласкавої матері Ісуса. Живого виразу обличчю Марії надають асиметрично зображені очі, а ледь стримана усмішка, тонкий овал обличчя наділяють його особливим ліризмом.

З відходом українського барокового стилю на територію мистецької України приходять нові стилістичні ідеї із Заходу. На зламі XVIII і XIX століть в українське іконне мистецтво проникають засоби нових стилів, а саме романтизму й класицизму. Однак, на відміну від усіх попередніх стилів, які віками змінювали один одного, романтизм (разом із похідним від нього сентименталізмом) і класицизм набули значного поширення у світському мистецтві, а саме портреті, пейзажі, натюрморті, побутовій та історичній картині. Особливо чітко простежуються нові стилі в портреті, тобто провідному жанрі українського малярства першої половини XIX століття, репрезентованому такими видатними майстрами, як Дмитро Левицький, Володимир Боровиковський, Іван Сошенко, Аполлон Мокрицький, Тарас Шевченко, Євграф Крендовський, Василь Штернберг. Релігійне ж мистецтво, яке було основним тереном виявлення давніх стилів, не прийняло романтизму й класицизму як «своїх» стилів, тому асоціювати таке мистецтво з канонізованим Вселенською Церквою візантійським стилем не варто. Для церковного мистецтва вони виявилися дещо чужими, або, краще сказати, не зовсім відповідними природі самої храмової естетики. Українська Церква намагалася зберегти свою ідентичність не тільки в обрядових справах, але й у галузі іконографічного мистецтва. Владика та інші церковники не ставилися з острахом до нових стилів мистецтва, але ретельно стежили за тим, щоб сучасна ікономалярська справа відповідала духу візантійського православного обряду.

В неканонічних образах України переважає цикл зображень однієї особи, намальований до колін. На повний зріст зображувалися тільки ікони «Трьох святих» та «Верховних апостолів Петра й Павла». Багатоперсонажні композиції, поширені в румунському ікономалярстві, в українському народному ікономалярстві трапляються рідко. Вибір окремих персонажів із пантеону святих бере свої початки від фольклору. Найбільш популярними вважалися святі, які були за опікунів та помічників для трудового українського люду у його виснажливій роботі та буденному побуті. В коло сюжетів передусім входили зображення «богородичного» циклу. Найпоширенішими іконами на склі Пресвятої Богородиці були «Богородиця-Покрова», «Богородиця-Годувальниця» та «Богородиця-Одигітрія», «Коронування Пресвятої Богородиці Трійцею». З циклу ікон про Господа Ісуса Христа перше місце посідає ікона «Розп'яття», яка майже ніколи не трактується як самотній сюжет, розуміючись у поєднанні із зображеннями найпопулярніших святих українського народу, а саме святого Миколая, святої Варвари, святого Юрія-Змієборця. Цікаве неканонічне сюжетне вирішення мають буковинські ікони «Ісус Христос-Виноградар» та «Триголова Трійця». До ікон на склі про Ісуса Христа належить також композиція «Притча про багача та Лазаря» з її яскравим соціальним параканонічним походженням. Інша композиційно цікава ікона – це «Страшний Суд» із архангелом Михаїлом у яскравому одязі, з мечем та вагою в руках у нижній частині композиції, де розташовано пекло з роззявленою зубастою пащею потвори, яка поглинає вогненний потік впереміш із грішниками, засудженими на вічну муку. Пекло у вигляді підземної потвори часто зображується на іконах типу «Зшествя Ісуса Христа до пекла». Ця пекельна потвора є алегоричним образом: пекло пожирає грішну душу.

Ключовими постатями в розвитку ікономалярства України на початку ХХ століття були митрополит Української Греко-Католицької Церкви Андрей Шептицький (1865–1944) і директор Національного музею у Львові Іларіон Свенціцький (1876–1956). Ватикан затвердив Шептицького Галицьким митрополитом і Львівським архієпископом 17 грудня 1900 року; раніше він був єпископом у Станіславові (нинішньому Івано-Франківську). Андрей Шептицький мав власний погляд на ікону як мистецтво, прекрасно знався на її стилях, високо шануючи поствізантійський стиль ікон великокнязівської доби XI – XIII століть і Пізнього Середньовіччя XIV – XV століть, тобто до вподобань митрополита припало класичне церковне канонічне іконне малярство.

Андрей Шептицький був прихильником канонічного візантійського стилю ікон в українському варіанті, тобто без «привнесень» у цей стиль вигадок неграмотних людей. Водночас митрополит дещо скептично дивився на ренесанс і бароко та радив львівським митцям позбуватися в ікономалярстві невласливих йому західних елементів, але рекомендував їм навчатися в академіях мистецтв західних країн для вдосконалення професіоналізму. А. Шептицький прагнув відновлення канонічної східної ікони. У 1905 році у Львові було відкрито Національний музей, який дав старт політиці А. Шептицького щодо сакрального мистецтва на Галичині. До Львівського Національного музею було перевезено численні твори іконного мистецтва XV – XVI століть із різних земель України. Митрополит Андрей мав свій персональний погляд на ікону, цінував у ній стародавність, але й не був проти мистецтва Заходу, яким проймалися українські мистці і в його час.

Піонерами відродження ікономалярства в українських церквах діаспори були у міжвоєнний період 1918–1939 років Петро Липинський, Степан Меуш та Павло Заболотний, а після Другої світової війни з нових емігрантів-ікономалярів сформувалася потужна течія іконотворців на базі стильового синкретизму, таких як Петро Холодний, Святослав Гординський, Михайло Осінчук, Павло Ковжун, Михайло Дмитренко, Петро Андрусів, Ювеналій Мокрицький, Христина Дохват. Неоціненною заслугою ізографів-емігрантів було те, що вони не тільки відродили забуте, не тільки втілили його у життя у сотнях ікон та іконостасів української діаспори, але й передали таємниці іконографічного синтезу молодим митцям діаспори після відновлення Незалежності України.

Феномен української еміграції є унікальним явищем у світовому мистецтві. У зв'язку з дискримінацією культури, духовності і загалом просвітництва радянською ідеологічною пропагандою українське сакральне мистецтво змушене було розвиватися далеко поза межами батьківщини. З кінця XIX століття відбулося чотири великі хвилі еміграції українців до країн Західної Європи, Канади, США, Бразилії, Аргентини тощо (1890–1914 роки, 20–30 роки ХХ століття, 1939–1946 роки, 1994–1995 роки).

Ключовим для початку відродження справді українського іконного малярства можна вважати 1990 рік. З огляду на потреби Церков низка мистців зголосилася малювати ікони, різьбити іконостаси. Проте тут виникли труднощі. Навіть професіонали, члени Спільки художників України, не могли впоратися із завданням запропонувати громадам віру-

ючих ікони того стилю, в якому була збудована та чи інша церква. Інші не знали символіки і канонів ікони, її богословських засад. Почалося поступове набування досвіду. Як і в минулі століття, Київ і Львів знову стають центрами ікономалювання.

До найбільш яскравих творців нових українських ікон можна віднести Василя Стефурака, Ігоря Леськіва, Ігоря Оришака, Михайла Халака, Андрія Дем'янчука, Олександра Цугорка, Романа Василика, Олександра Охакіна, Сергія Булка.

Висновки. Отже, як бачимо, після падіння візантійського впливу на Русь-Україну у XVI столітті і наступні століття істотно змінюється церковний іконопис. Українські художники-ікономалюєрі XVII – XIX століть роблять активні спроби здолати традиційні іконографічні канони через запровадження нової стилістики, прагнуть наблизити зображення до життя, зробити іконні лики подібними на реально наявних людей. Достатньо порівняти іконні роботи ренесансно-маньєристичного і бароково-класицистичного періодів із традиційними іконами колишнього часу, щоби побачити, що в них вимоги «спірітуалізації» зображуваних образів вже не дотримуються. В епоху українського проторенесансу і надалі бачимо не умовні аскетичні лиця, символи «вищого світу», а цілком реальних земних людей у вигляді біблійних персонажів. На нашу думку, тут лише один крок до нецерковного і неканонічного мистецтва світського портрета. Такий крок був зроблений українськими сакральними живописцями остаточно у середині XVIII століття, тому цей бурхливий мистецький еволюційно-трансформаційний потік триває до наших днів XXI століття.

На основі наведеного можемо дійти таких висновків.

1) Канон як основа традиції у мистецтві є переважно естетичним. Церковний канон включає низку мистецьких прийомів і художніх рішень, але зведений не тільки до них. Український варіант іконографічного канону відбирав з усієї великої сукупності наявних художніх східнохристиянських церковних традицій саме ті, які відповідали слов'янському духу, християнській меті та основоположним завданням Київської Церкви і слов'яно-візантійським традиціям. Всі художні прийоми, адаптовані до українського мистецтва, можуть бути проаналізовані, осмислені і використані сучасними українськими митцями в процесі їх художньої творчості.

2) Якщо говорити про іконографічний канон як про богословський імператив для культового живопису, то ним завжди залишатиметься правило, яке сприяє творенню в площині дотику таких мистецько-богословських категорій: «Бог і людина», «теологія і мистецтво», «молитва і вільне творення живого образу». Канонем в іконописі називаємо необхідні умови істинності іконописного твору. Отже, про канон в іконописі потрібно говорити не лише в мистецькому (формальному), але й у богословському, зокрема особовому, вимірі, тому богословський канон стосується не лише стилю чи малярської техніки, в якій виконана ікона, але й особи іконописця, теоцентричності зображення та теозисності самого зображення. Взнявши до уваги ці три умови ортодоксальності сакрального твору та детально їх розглянувши, можемо вивести п'ять критеріїв *verum* (істинності) ортодоксальної ікони (богословський канон), тобто ті якості, які окреслюють ікону у специфічному для неї теологічному значенні, відповідно до завдання, яке стоїть перед нею, за способом походження образу (джерело і середовище процесу написання, особа іконописця); специфікою самого предмета (ікони як такої, на відміну від інших художніх творів); її призначенням (для молитви); способом подачі образу; змістом зображення.

3) Церковний іконографічний візантійський канон в українському сакральному мистецтві від своїх середньовічних першоджерел виконував усі функції, які диктувала Українська Церква орієнтального обрядового спрямування. Церковні норми щодо дотримання канонів під час написання святих ікон не завжди усвідомлювалися українськими іконописцями. Дотримання церковних іконографічних правил сприяло збереженню в Україні після настання епохи гуманізму популяризації іконопису і розвитку нових мистецьких шкіл, які виховували нові кадри, що змінили образотворчу мову класичної візантійської іконографії.

4) В ході історичного розвитку церковного живопису на теренах Русі-України іконографічний канон після XVI ст. був повністю трансформований під впливом західноєвропейських гуманістичних тенденцій, стильового розмаїття і бурхливого розвитку народного (неканонічного) сакрального мистецтва. Український церковний іконографічний канон був головним каталізатором для ізографів прадавньої України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бухникашвили А. Изобразительная система канонической иконы. Москва, 2017. 118 с.
2. Виноградова Г. Малювання з натури. Київ : Радянська школа, 1976. 56 с.

3. Степовик Д. Українська графіка XVI – XVIII століть. Еволюція образної системи. Київ : Наукова думка, 1982. 220 с.
4. Кириченко М., Кириченко І. Основи образотворчої граматики. Київ : Вища школа, 2002. 190 с.
5. Ростовцев Н. Академический рисунок. Курс лекций. Москва : Просвещение, 1973. 303 с.
6. Беда Г. Основы изобразительной грамоты. Москва : Просвещение, 1989. 188 с.

REFERENCES

1. Bukhnikashvili A. Izobrazitel'naya sistema kanonicheskoy ikony [The visual system of the canonical icon]. Moskva, 2017. 118 p. [in Russian].
2. Vynohradova H. Maluyvannya z natury [Drawing from nature]. Kyiv : Radyanska shkola, 1976. 56 p. [in Ukrainian].
3. Stepovyk D. Ukrayinska grafika XVI – XVIII stolitj. Evolyutsiya obraznoyi systemy [Ukrainian graphics of the XVI – XVIII centuries. Evolution of the image system]. Kyiv : Naukova dumka, 1982. 220 p. [in Ukrainian].
4. Kyrychenko M., Kyrychenko I. Osnovy obrazotvorchoyi hramoty [Fundamentals of visual literacy]. Kyiv : Vyshcha shkola, 2002. 190 p. [in Ukrainian].
5. Rostovtsev N. Akademicheskyy risunok. Kurs lektsiy [Academic drawing. Lecture course]. Moskva : Prosveshcheniye, 1973. 303 p. [in Russian].
6. Beda G. Osnovy izobrazitel'noy gramoty [Fundamentals of fine grammar]. Moskva : Prosveshcheniye, 1989. 188 p. [in Russian].

УДК 378.147.091.33-027.22:793.7:[37.091.12:005-051:379.8].
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-13>

Ірина КОНДРАТЕНКО,
orcid.org/0000-0002-5853-6292
кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри мистецьких дисциплін
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) kondratenko.choir@gmail.com

ВОКАЛЬНИЙ ГУРТОК ЯК ФОРМА КУЛЬТУРНОГО ПРОСВІТНИЦТВА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті актуалізовано проблему культурного просвітництва студентської молоді, яка навчається за спеціальністю 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності». На відміну від закладів вищої освіти культурно-мистецького спрямування, наголошено на важливості впровадження музичних дисциплін для здобувачів-менеджерів регіональних ВНЗ та їх безпосереднього залучення до роботи творчих колективів. З огляду на зазначене студентський вокальний гурток охарактеризовано як середовище нетворкінгу, комунікації та музично-виконавського досвіду. Аргументовано, що у процесі підготовки конкурентоспроможного фахівця, який має перспективи працевлаштування у різних, часом не споріднених між собою галузях соціокультурної сфери, визначальним є синтез менеджменту, мистецтвознавства, а також професійного володіння одним із видів мистецтва.

Підкреслено, що сучасний менеджер соціокультурної діяльності має виховувати художній смак, відрізняти змістовні твори від китчу, а також відстоювати власне бачення деяких мистецьких явищ всупереч політиці та суспільній думці. На прикладі вокального гуртка «UNIVERSITY» Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка продемонстровано як широкий репертуарний діапазон колективу (номери з опери «Іоланта» П. І. Чайковського, колядки слов'янської та західної традиції, українські народні пісні, твори естрадного жанру), так і розмаїття проєктів та способів самовираження (виступи в холі університету, запрошення до прямого ефіру Українського радіо, розміщення відеозаписів у пабліках, участь у конкурсах та фестивалях виконавської майстерності). За допомогою аналізу результатів опитування засвідчено, що студенти-менеджери отримали відчутну користь від занять вокального гуртка та обміну думками з його учасниками.

Ключові слова: студентський вокальний гурток, музичне мистецтво, менеджер соціокультурної діяльності, музично-виконавський досвід, опера «Іоланта» Петра Чайковського, колядки, фестивалі та конкурси виконавської майстерності.

Iryna KONDRATENKO,
orcid.org/0000-0002-5853-6292
Candidate of Study of Art,
Senior Lecture at the Department of Art Disciplines
T. H. Shevchenko National University “Chernihiv Collegium”
(Chernihiv, Ukraine) kondratenko.choir@gmail.com

SINGING CLUB AS FORM OF CULTURAL EDUCATION FOR STUDENT YOUTH

In this article we have outlined a problem of cultural education for student youth, who get training on program 028 “Management of social and cultural activity”. Although the educational institution does not belong to higher educational institutions of cultural and artistic profile, an importance of implementation of specialized music disciplines in educational curricula for future managers in regional educational institutions and their engagement into the work of creative teams was emphasized. In view of the above, student singing club was defined as community of networking, communication and experience of musical performance. It was attested that a synthesis of management, art history and expertise in the performing art is crucial for professional training of a competitive specialist, who has prospects for employment in different domains which are often unconnected to each other.

It was also emphasized, that a modern manager of social and cultural activity should develop his or her artistic taste to be able to distinguish substantial artworks from the kitsch, and also in order to be able to stand for his or her own view of some artistic phenomena regardless to political and public opinion's lobby. The example of singing club “UNIVERSITY” of Taras Shevchenko National University “Chernihiv Collegium” displays both club's broad repertory scope (choir from opera “Iolanta” by Peter Tchaikovsky, carols of Eastern and Western European traditions, Ukrainian folk songs, programs for stage shows), and variety of projects and means of self-expression, as performance in the university's lobby, going live in Ukrainian radio, placement of records in different publics, participation in contests and festivals of musical performance. The results of the survey have testified that students who study management experienced a considerable benefit from taking part in the singing club and exchanging views with its participants.

Key words: student singing club, music art, manager of social and cultural activities, experience of musical performance, lyric opera “Iolanta” by Peter Tchaikovsky, carols, festivals and contests of performing.

Постановка проблеми. Успішна реалізація сучасного менеджера соціокультурної діяльності (далі – СКД) виявляється у багатопрофільних галузях, які є не спорідненими між собою. Бакалаври означеної спеціальності можуть займати посади в різних установах соціокультурної сфери, зокрема у закладах освіти та культури (Освітньо-професійна програма НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2020: 7–8). На нашу думку, працевлаштування в останніх передбачає не тільки ґрунтовну обізнаність у різних видах мистецтв, але й професійне володіння одним із них. Отже, ознайомлення зі специфікою роботи творчого колективу набуває виняткової актуальності у процесі становлення здобувачів спеціальності 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності», які навчаються у Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка і здебільшого не мають довузівської музичної підготовки. Задля цього їм було запропоновано долучитися до вокального гуртка і студентської культурно-просвітницької діяльності.

Аналіз досліджень. Нині існує значна кількість інформативних джерел, які присвячені особливостям підготовки майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності у закладах вищої освіти. Натомість висвітлення цього аспекту у ракурсі формування готовності таких фахівців до роботи з музичним колективом (зокрема, вокальним) потребує нових наукових розвідок. Це пояснюється тим, що вектори взаємодії менеджера СКД із формаціями різного виконавського профіля, а саме академічними, народними, естрадними, професійними, самодіяльними і навчальними, суттєво відрізняються один від одного. Так, у працях видатних хормейстерів старшого покоління Анатолія Лашенка (Лашенко, 2007), Костянтина Пігрова (Пігров, 1976), Петра Чеснокова (Чесноков, 1961), попри різнобічний аналіз елементів вокально-хорової роботи, питання менеджменту висвітлено фрагментарно. З огляду на аналіз сучасних наукових розробок питання адміністрування у вокальних колективах із позицій менеджменту порушують Ганна Карась (Карась, 2009–2010), Наталя Сулаєва (Сулаєва, 2011), Оксана Яненко (Яненко, 2012), Сергій Савенко (Савенко, 2021). Серед праць російських авторів відзначимо публікацію Олександри Крилової (Крылова, 2013); також надзвичайно цікавий погляд на проблему пропонують Борис Тараканов та Антон Федоров у спільному науково-популярному виданні (Тараканов, Фёдоров, 2019).

Мета статті полягає в обґрунтуванні культурно-просвітницького значення вокального гуртка для студентів, які не мають спеціалізова-

ної музичної освіти (на прикладі бакалаврів спеціальності 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка).

Виклад основного матеріалу. Освітній процес у закладах вищої освіти є спрямованим на формування мистецьких кадрів, що виявлятимуть креативність, фахову гнучкість та підвищену адаптивність. Останнім часом визначився стійкий попит на універсальних працівників, які, окрім вузько-спеціалізованої підготовки (менеджер соціокультурної діяльності, вчитель музичного мистецтва, викладач мистецьких шкіл тощо), не тільки забезпечуватимуть організацію творчих проєктів, але й за виробничою необхідністю братимуть у них активну участь як артисти-виконавці. Студенти, які мають початкову або базову спеціалізовану мистецьку освіту, становлять меншість із числа здобувачів спеціальності 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності», тому задля культурного просвітництва для них вводяться як окремі дисципліни, що пов'язані з музичним мистецтвом, так і гурткова робота.

Міждисциплінарний розвиток спеціальності 028 пояснюється відповідними запитами сучасного суспільства та об'єктивними чинниками. На відміну від менеджера СКД, професії вчителя музики або академічного музиканта-виконавця є менш престижними та високооплачуваними на ринку праці. Значні витрати часу на триступеневу спеціалізовану освіту (мистецька школа – коледж – ЗВО), необхідність придбання вартісних музичних інструментів та обладнання, а також скорочення кількості вакансій і вимушені простої під час пандемії «гальмують» цих фахівців. Як наслідок, суттєво зменшилась кількість вступників на виконавські та музично-педагогічні спеціальності, багато студентів не завершують повного курсу навчання й орієнтуються на іншу діяльність, також виникають питання стосовно професійної адаптації випускників останніх років. Натомість молоді менеджери соціокультурної діяльності мають поверхове уявлення про специфіку музичного мистецтва. Все це наводить на думку про необхідність підготовки універсальних працівників у сфері освіти та культури. За наявності відповідного досвіду і навичок такі фахівці спроможні ефективно вирішувати адміністративні, ділові та творчі питання, а також просувати музичні колективи й формувати аудиторії навколо них навіть в умовах карантинних обмежень. Це закономірно, адже виклики сьогодення стимулюють розвиток новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, а це відображає сучасні тренди в культурі загалом та музичному виконавстві зокрема.

Ми ставимо за мету скерувати освітній процес на формування конкурентоспроможних здобувачів, працею яких у майбутньому стане саме творча діяльність, і всіляко допомогти «обійти підводні камені» у ній. Отже, позначимо три можливі шляхи. Перший полягає в тому, що після завершення навчання представники творчих професій стикаються з жорсткою конкуренцією на ринку праці. Маючи обмежений досвід, виконавці, вчителі музики та менеджери СКД зазнають істотних труднощів у працевлаштуванні (до речі, цьому питанню українські ВНЗ досі не приділяють належної уваги). Другий аспект стосується виступів музичних колективів поза межами «рідної» сцени, а також поведінки керівника у формажорних обставинах. За відсутності ретельно продуманих кроків, які стосуються організації і розподілу репетиційного часу, планування концертного графіка, встановлення контактів, створення інформаційної підтримки власних проєктів і навіть незапланованої заміни учасника колективу або концертних номерів може виникнути безліч проблем. Їх наслідки відомі всім: професійне вигорання, психологічні зриви, прагнення опанувати додаткову професію, що не пов'язана з роботою в мистецькій і музично-педагогічній сферах. Отже, очевидно, що процес підготовки вчителя або музиканта-виконавця має передбачати вивчення специфіки роботи менеджера соціокультурної діяльності, і навпаки.

Третій аспект, який актуалізує запропонований вектор дослідження, впливає зі становища професійного музичного мистецтва в сучасній культурі. Не викликає заперечення той факт, що академічне виконавство в Україні залишається «в тіні», а кітчеві проєкти стають найбільш відвідуваними і фінансованими. Саме тому для того, щоб музична класика вивчалася, побутувала і виконувалася, сучасним управлінням соціокультурної сфери доводиться відстоювати власну позицію, а здатність піти на ризик підвищує авторитет цієї професії. «Менеджмент артистичний, тобто концертні директори – це фах, котрий зараз на вагу золота. Таких людей мало, і вони дорого коштують» (Крылова, 2013: 1840).

Розв'язання окресленої проблеми ми вбачаємо тільки через взаємовплив трьох галузей знань, а саме менеджменту, мистецтвознавства і професійного володіння одним із видів мистецтв. Подібно до закладів вищої освіти культурно-мистецького спрямування, у регіональних класичних університетах також необхідно організувати відповідну підготовку менеджерів СКД і сформулювати відповідні компетенції у молодих учителів

музичного мистецтва та музикантів-виконавців. Такі напрями можуть бути різними. Зокрема, це може бути участь у вокальному гуртку, про що йтиметься далі.

Автор публікації з вересня 2020 року є організатором та керівником вокального гуртка “UNIVERSITY” на факультеті дошкільної, початкової освіти і мистецтв Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Учасники відвідують репетиції двічі на тиждень у визначений час, беруть участь у концертах, фестивалях і конкурсах. На нашу думку, разом із практикою співу молоді менеджери отримують професійний досвід. Так, окрім організаційних (планування, розподіл часу), виконавсько-технічних (робота над творами, виховання вокально-інтонаційної культури, налаштування апаратури) і режисерських аспектів (побудова програми, розміщення на сцені, презентація виступу), у роботі студентського вокального гуртка часто обговорюються інші ситуації. Вони стосуються створення оригінальних проєктів в умовах карантину (включаючи online та open air), залучення нових учасників та слухачів за допомогою нетворкінгу (нових форм і неочікуваних практичних рішень), а також реалізації проєктів. Як наслідок, комплексний аналіз надзвичайно широкого кола проблем дає змогу здобувачам оцінити власні можливості як майбутніх управлінців у сфері культури.

Перспективні напрями трудової діяльності випускників (менеджер у сфері культури та відпочинку, завідувач молодіжного центру, керівник студії, колективу (за видами мистецтва і народної творчості), організатор концертів і лекцій, культурорганізатор дитячих позашкільних заходів тощо) насправді є тісно пов'язаними з вокальним мистецтвом, оскільки ансамблі та хори здебільшого функціонують на базі освітніх і культурно-мистецьких установ. Отже, є підстава стверджувати, що менеджер, який не брав участі у виступах студентського колективу і не побував на мистецькій «кухні», матиме відчутну прогалину у своїй діяльності через відсутність комунікації в артистичному середовищі. Ця своєрідна субкультура потребує знань психології митця, розуміння природи музики, почуття стилю, а також спеціальних навичок, таких як володіння співацьким голосом, пантомімою, нотною грамотою. Отже, вокальний гурток постає тим оптимальним і доступним середовищем, де кожний може збагатитися практикою спілкування і навчитися творчо взаємодіяти з іншими учасниками.

Крім того, вокально-хорове виконавство (особливо дитячо-юнацьке і самодіяльне) є найбільш

поширеним видом колективного музикування сьогодні. Будучи першоосною музичної культури, спів постає виразником менталітету українського народу, його душею і біографією. Відомо, що репертуарний звід кожного колективу віддзеркалює запити суспільства через виконання музики певного тематичного спрямування. У зв'язку з подіями останніх років патріотичні і фольклорні композиції посідають чільне місце на українському арт-ринку, але паралельно спостерігаються вилучення і маргіналізація російськомовних творів. Водночас варто відзначити, що "UNIVERSITY" ініціював виконання шедеву світової спадщини. Так, до 130-річчя створення опери Петра Чайковського «Іоланта» було виконано жіночий хор «Ось тобі лютики, ось васильки» мовою оригіналу і розміщено відеозапис на сайті університету. На цьому прикладі гуртківці з числа майбутніх менеджерів пересвідчилися в тому, наскільки важливо не тільки рухатись «у ногу з часом», але й неупереджено ставитися до надбань інших культур.

Зауважимо, що на прикладі "UNIVERSITY" яскраво простежується діяльність експертного характеру. Так, об'єктами аналізу для менеджерів СКД стали кількісний і якісний склад співаючих, професійні якості керівника, матеріально-технічна база (наявність обладнаних приміщень для репетицій і концертних виступів, костюмів, освітлення, мікрофонів, настроеного роялю тощо). У подальшій професійній діяльності майбутнім управлінцям украї важливо прогнозувати ефективність роботи колективу, яка залежить від його інформаційного просування. Стараннями гуртківців оновлюються сторінки в соцмережах, створюються тематичні блоги, вчасно анонсуються події, поширюються фото та відеозаписи. Менеджери успішно застосовували PR-технології. Так, на свято Миколая "UNIVERSITY" запросили до студії Українського радіо. Учасники гуртка привітали слухачку аудиторію з новорічними святами і виконали колядки слов'янської та західної традицій у прямому ефірі.

Проте чи не найбільш складним обов'язком управлінця соціокультурної сфери залишається піклування про згуртованість членів колективу. У реальному житті менеджер має вирішувати конфліктні ситуації, контактувати з різними людьми, а також організувати конструктивне дозвілля у спільноті, якою керує. В "UNIVERSITY" побутують такі традиції, як привітання іменинників співом Многоліття, відзначення дати заснування колективу, організація рекреаційних заходів, зокрема подорожей, екскурсій, відпочинку на природі, чаювань після виступів.

У розрізі нашої публікації не зайвим є наведення інших аргументів щодо культурно-просвітницької ролі вокального гуртка, які висловили менеджери соціокультурної діяльності в ході опитування.

1) *Зміцнення здоров'я.* Організоване дихання під час співу впливає на інтенсивність процесів обміну речовин, покращує стан серцево-судинної системи, підвищує загальний тонус організму та опірність застудним захворюванням. Вокальне навантаження допомагає позбутися зайвих калорій, чим компенсує наслідки малорухливого способу життя більшості сучасних управлінців.

2) *Нормалізація психічного стану.* Керування у соціокультурній сфері має високий рівень відповідальності, а постійна робота на емоціях може привести до невротизації та психологічного виснаження. Колективний спів допоможе зняти стрес, відволіктися, перевтілитися, внутрішньо відпочити.

3) *Виховання волі, відповідальності і трудової дисципліни.* Відвідувати вокальний гурток потрібно регулярно і наполегливо, подібно до тренувань у спортзалі або занять на мовних курсах. Новий для менеджера рід діяльності дасть змогу вибудувати індивідуальний тайм-менеджмент, вирішити проблему із запізненнями, привчить «включатися» за командою. Як наслідок, майбутній керівник соціокультурної сфери звикатиме до чіткого строку виконання завдань і зможе протидіяти такому негативному явищу в сучасному діловому середовищі, як прокрастинація.

4) *Почуття колективізму.* Робота у вокальному гуртку виховує узгодженість і «почуття плеча», як це спостерігається у спортивних командах і цехах підприємств. Кожний учасник має прислухатися до сусіда по партії, інакше звучання його голосу виділятиметься серед інших.

5) *Розвиток математичних здібностей.* Під час запам'ятовування нотного тексту розвивається логічне та структурне мислення. У професійній діяльності менеджери оперують комп'ютерними технологіями, числами і грошовими розрахунками, тому музичні вправи матимуть відчутну користь.

6) *Розвиток мови і пам'яті.* Хто займається вокалом, той легко збагачує словниковий запас, а також паралельно із засвоєнням іншомовних творів вивчає іноземні мови.

7) *Розвиток комунікативних навичок.* Терпіння, посидючість, уміння вислухати і зрозуміти є цінними якостями сучасного менеджера СКД. Учасник вокального гуртка стає свідком спільної перемоги, щирої похвали і дружніх стосунків; він запам'ятовує дотепні жарти, ділиться цікавими історіями, знайомиться з новими людьми. Все це

сприятиме появі нових соціальних зв'язків, які в подальшому можуть перерости у ділові та партнерські контакти.

8) *Розв'язання конфліктних ситуацій.* Непорозуміння і поведінкові хиби у творчому колективі стають помітними всім, отже, дають привід замислитися та уявити себе у схожій ситуації. З практики відомо, що управлінці-конфліктологи користуються величезним авторитетом у своїх підопічних.

9) *Можливість запам'ятати себе в ролі підлеглого.* Здатність прислухатися до вказівок диригента й адекватна реакція на його зауваження дадуть змогу викоринити пиху і зарозумілість.

10) *Загальнокультурна обізнаність.* У процесі засвоєння творів різних жанрів, стилів і напрямів менеджер соціокультурної діяльності розвиватиме почуття мистецького смаку. Такий керівник не просуватиме кітч і зможе уникнути одноманітності або стильового дисонансу під час створення власних проєктів.

За допомогою матеріалів інтерв'ювання розроблено анкету, яку було запропоновано студентам спеціальності «Менеджмент соціокультурної діяльності» наприкінці першого семестру занять у вокальному гуртку.

1) Чи є вокальний гурток “UNIVERSITY” формою культурного просвітництва для студентів Вашої спеціальності? (так/ні)

2) Чи бажаєте Ви надалі професійно займатися вокалом? (так/ні)

3) Зазначте труднощі під час вивчення репертуару (дуже складно/складно/порівняно легко/дуже легко)

4) Чи мали Ви виконавську практику до занять у вокальному гуртку? (так/ні)

5) Чи вдалося Вам переосмислити страх перед публікою під час виступів “UNIVERSITY”? (так/ні)

6) Яким чином участь у вокальному гуртку впливає на Ваш фізичний та внутрішній стан? (бадьорить, заспокоює, хвилює, пригнічує)

7) Чи з'явилися у Вас друзі серед інших учасників гуртка? (так/ні)

8) Чи Ви готові стати менеджером організації, у якій є вокальні колективи? Чи вже працюєте? (так/ні)

9) Що таке кітч? Відповідь обґрунтуйте.

10) Позначте перспективи розвитку “UNIVERSITY”. Відповідь обґрунтуйте.

Відповіді респондентів відобразили свідоме бажання професійно займатися співом і засвідчили позитивний результат анкетування. Щодо останніх двох питань, то кітч трактувався ними як «мистецький ширпотреб», «халтура», «дешевка», «квазі-культурний мотлох», а головною стратегією розвитку вокального гуртка “UNIVERSITY” студенти-менеджери вважали спонсорство з боку керівництва тих установ, де колектив регулярно виступає. Дехто справедливо сказав про необхідність закупівлі нових аксесуарів і багаторівневих мікрофонів; також висувалися пропозиції щодо здійснення концертних подорожей у рамках університетських обмінів, які дадуть змогу культурно збагатитися і знайти підтримку. Щоправда, карантинні реалії поки що не дають змоги втілити ці задуми в життя.

Висновки. Проведене дослідження дало можливість пересвідчитися в культурно-просвітницькому значенні вокального гуртка “UNIVERSITY”. Також відзначено, що здобувачі спеціальності «Менеджмент соціокультурної діяльності», попри наявність серед них незначної кількості осіб із музичною освітою, мають вокальні здібності і бажають їх розвивати.

Важливим аспектом функціонування вокального гуртка, звичайно, є його підтримка з боку адміністрації Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. По-перше, вона базується на створенні відповідного культурно-просвітницького простору, пропагуванні професійного мистецтва і позитивному ставленні професорсько-викладацького складу. По-друге, важливу роль відіграють заохочення, зокрема вияв слухацької симпатії, додаткові бали, нагородження грамотами, дипломами, призами. Результати першого семестру дають змогу дійти висновку, що ентузіазм “UNIVERSITY” отримав схвальні відгуки і має перспективу, оскільки виявився стимулом до підвищення рейтингу успішності (Положення про порядок призначення і виплату стипендій студентам, аспірантам і докторантам НУЧК, 2019: 21). Отже, залучення до участі у вокальному гуртку формує студентів-менеджерів обізнаними і діяльними фахівцями, які спроможні оперувати надзвичайно цінними ресурсами, зокрема людськими, фінансовими, творчими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вокальний гурток “UNIVERSITY”. Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка : вебсайт. URL: <http://chnpu.edu.ua/lecterns/primaryeducation-lectern/274-department-of-musical-art> (дата звернення: 28.12.2021).

2. Карась Г. О. Володимир Луців – менеджер українського мистецтва (рефлексії з нагоди 80-річчя митця). *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Серія: Мистецтвознавство.* 2009–2010. Вип. 17–18. С. 18–23.

3. Крылова А. В. Менеджмент творческой деятельности как научное направление в музыкальном вузе. *Фундаментальные исследования*. 2013. № 10. С. 1838–1841.
4. Лашенко А. М. З історії київської хорової школи : монографія. Київ : Музична Україна, 2007. 187 с.
5. Освітньо-професійна програма «Менеджмент соціокультурної діяльності» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» напряму знань 02 «Культура і мистецтво» : затв. Наказом ректора від 31 серпня 2020 року № 260. *Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка* : вебсайт. URL: <https://drive.google.com/file/d/11btKXi2piyqxQpwZ2SzMcTHpY4r4q8Rc/view> (дата звернення: 28.12.2021).
6. Пігров К. С. Керування хором : підручник. Київ : Музична Україна, 1976. 235 с.
7. Положення про порядок призначення і виплату стипендій студентам, аспірантам і докторантам : затв. Наказом ректора від 26 грудня 2019 року № 378. *Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка* : вебсайт. URL: https://drive.google.com/file/d/1p1JxCmwwl2ee542EU9Tssf_wB90QeGV/view (дата звернення: 28.12.2021).
8. Савенко С. М. Конкурсно-фестивальні форми хорової творчості: традиційні моделі та сучасні тенденції : автореф. дис. ... канд. наук мистецтвознавства : спец. 17.00.03. Одеса, 2021. 16 с.
9. Сулаєва Н. В. Основні підходи до менеджменту неформальної мистецької освіти в художньо-творчих колективах вищих педагогічних навчальних закладів. *Витоки педагогічної майстерності*. Полтава : Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 2011. С. 256–263.
10. Тараканов Б. И., Фёдоров А. В. «Хор вам в помощь!», или Занимательное хороведение. Как в наше время создать хор и не сойти с ума : учебное пособие. 3-е изд. Москва : Российский государственный гуманитарный университет, 2019. 408 с.
11. Чесноков П. В. Хор и управление им. 3-е изд. Москва : Государственное музыкальное издательство, 1961. 240 с.
12. Яненко О. К. Хорове мистецтво як засіб формування мобільного фахівця-музиканта. *Молодь і ринок*. 2012. № 10 (93). С. 163–166.

REFERENCES

1. *Vokal'nyi hyrtok "UNIVERSITY"*. [Vocal club "UNIVERSITY"]. *T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"* : website. URL: <http://chnpu.edu.ua/lecterns/primaryeducation-lectern/274-department-of-musical-art> (last accessed: 28.12.2021). [in Ukrainian]
2. Karas' H. O. *Volodymyr Lutsiv – menedzher ukrains'koho mistetstva refleksii z nahody 80-richa mitsya* [Volodymyr Lutsiv as a Manager of Ukrainian Art (reflections on the occasion of the 80th anniversary of the artist)]. *Newsletter Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Ser. Art History*. 2009–2010. Vol. 17–18. P. 18–23. [in Ukrainian]
3. Krylova A. V. *Menedzhment tvorcheskoi deyatel'nosti kak nauchnoe napravlenie v muzykal'nom VUZe* [Management of creative activity as a scientific direction in a music university]. *Fundamental researches*. 2013. № 10. P. 1838–1841. [in Russian]
4. Lashenko A. M. *Z istorii kyivs'koi horovoi shkoly*. [From the history of the Kyiv choral school : monography]. Kyiv : Music Ukraine. 2007. 187 p. [in Ukrainian]
5. *Osvitn'io-profesiyna prohrama "Menedzhment sotsiokulturnoi diyal'nosti" pershoho (bakalavr'skoho) rivnyia vyshoi osvity spetsial'nosti "Menedzhment sotsiokulturnoi diyal'nosti" napryamy znan' 02 "Kul'tura i mistetstvo"* [Educational and professional program Management of socio-cultural activities of the first (bachelor's) level of higher education specialty 028 Management of socio-cultural activities in the field of knowledge 02 Culture and Art : approved by order of the rector № 260, 31.08.2020]. *T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"* : website. URL: <https://drive.google.com/file/d/11btKXi2piyqxQpwZ2SzMcTHpY4r4q8Rc/view> (last accessed: 28.12.2021). [in Ukrainian]
6. Pihrov K. S. *Keruvannya horom : pidruchnyk*. [Choir management : textbook]. Kyiv: Music Ukraine. 1976. 235 p. [in Ukrainian]
7. *Polozhennya pro poryadok pryznachennya i vyplatu stipendii studentam, aspirantom i doktorantom*. [Regulations on the procedure for awarding and paying scholarships to students, graduate and doctoral students : approved by order of the rector № 378, 26.12.2019]. *T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"* : website. URL: https://drive.google.com/file/d/1p1JxCmwwl2ee542EU9Tssf_wB90QeGV/view (last accessed: 28.12.2021). [in Ukrainian]
8. Savenko S. M. *Konkursno-festival'ni formy khorovoi tvorchosti: tradytsiyni modeli ta suchasni tendentsii*. [Competitive and festival forms of choral creativity: traditional models and modern trends] : PhD in Arts thesis' abstract : 17.00.03. Odesa, 2021. 16 p. [in Ukrainian]
9. Sulayeva N. V. *Osnovni pidkhody do menedzhmentu neformal'noi mistets'koi osvity v hudozhn'o-tvorchih kolektivah vyshih pedagogichnih zakladiv*. [Basic approaches to the management of non-formal art education in artistic and creative teams of higher pedagogical educational institutions]. *Origins of pedagogical skills*. Poltava : Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University. 2011. P. 256–263. [in Ukrainian]
10. Tarakanov B. I. & Fedorov A. V. *"Hor vam v pomosh'!", ili Zanimatel'noe horovedenie. Kak v nashe vremya sozdat' hor i ne soiti s uma* ["Choir to help you!" Or Entertaining choir mastering. How to create a choir in our time and not go crazy : textbook]. Moscow : Russian State University for the Humanities. 2019. Publ. the 3-d. 408 p. [in Russian]
11. Chesnokov P. V. *Hor i upravlenie im*. [Choir and Management]. Moscow : The State Musical Publishing. 1961. Publ. the 3-d. 240 p. [in Russian]
12. Yanenko O. K. *Horove mistetstvo yak zasib formuvannya mobil'noho fahivtsya-myzikanta*. [Choral art as a means of forming a mobile musician]. *Youth and Market*. 2012. № 10 (93). P. 163–166. [in Ukrainian]

УДК 727.7

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-14>

Вікторія МАЛАНЮК,

orcid.org/0000-0002-8002-4613

кандидат архітектури,

старший викладач кафедри дизайну і технологій

Київського національного університету культури і мистецтв

(Київ, Україна) *vik_malanyuk@ukr.net*

УНІКАЛЬНА АРХІТЕКТУРА КОРПОРАТИВНИХ МУЗЕЇВ ЯК ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЦІННОСТІ БРЕНДУ

У статті проаналізовано особливості архітектури корпоративних музеїв підприємств різних галузей (автомобілебудування, виробництво продуктів харчування, промисловий дизайн, виробництво складних механічних годинників), зведених у період 1999–2020 років. Територіально дослідження охоплює корпоративні музеї таких країн, як Італія (Gucci у Флоренції, Kartell у Новільйо), Швейцарія (Musée Atelier Audemars Piguet у Ле Брассе), Мексика (Музей шоколаду Nestle у м. Толука) та Німеччина (музей Mercedes-Benz у Штутгарті). Установлено, що у світовій архітектурно-будівельній практиці все більш популярним є зведення нових типів музеїв, які отримали назву корпоративного. Поява музеїв цього типу відбувалася в економічно розвинутих країнах протягом XVIII–XIX століть, а розквіт їх діяльності припадає на XX – початок XXI століть. З'ясовано, що до створення музеїв такого типу залучаються найвідоміші архітектори та дизайнери інтер'єрів. Визначено специфіку музеїв цього типу, яка полягає в презентації історії компанії, візуальному втіленні ідеалів підприємства, популяризації основних цінностей компанії. Корпоративні музеї доби постмодернізму розвиваються в контексті парадигми «архітектури, яка говорить», що передбачає трактування форми як знаку. Архітектура корпоративних музеїв має асоціюватися з брендом і відображати високу якість його продукції. Установлено, що оригінальне архітектурне рішення сучасного корпоративного музею для замовника має не менше значення, ніж майстерно спроектований експозиційний простір. Представлення основних цінностей бренду в архітектурі корпоративних музеїв відбувається за допомогою таких прийомів, як використання оригінальних об'ємно-планувальних рішень, в основу яких закладено символи, що транслюють відвідувачу музею основні цінності компанії та є рекламою основних унікальних характеристик продукції бренду; використання в колористичних рішеннях екстер'єрів та інтер'єрів фірмових кольорів компанії, трактування споруди як артоб'єкта; органічне поєднання функціонального, естетичного складників і енергоефективних технологій; образність і емоційна виразність будівлі.

Ключові слова: архітектура, корпоративний музей, об'ємно-планувальне рішення, бренд.

Viktorii MALANIUK,

orcid.org/0000-0002-8002-4613

Ph. D. in Architecture,

Senior Lecturer at the Department of Design and Technology

Kyiv National University of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) *vik_malanyuk@ukr.net*

UNIQUE ARCHITECTURE OF CORPORATE MUSEUMS AS A REPRESENTATION OF BRAND VALUE

The article analyzes the features of the architecture of corporate museums of enterprises of various industries (automotive, food production, industrial design, production of complex mechanical watches), built in the period 1999–2020. The study covers corporate museums in Italy (Gucci in Florence, Kartell in Novillo), Switzerland (Musée Atelier Audemars Piguet in Le Brassé), Mexico (Nestlé Chocolate Museum in Toluca) and Germany (Mercedes-Benz Museum in Stuttgart). It is established that in the world architectural and construction practice the construction of new types of museums, which have been called «corporate museum», is becoming more and more popular. The emergence of this type of museum took place in economically developed countries during the eighteenth and nineteenth centuries, and the heyday of their activities occurred in the twentieth – early twenty-first century. It was found that the most famous architects and interior designers are involved in the creation of museums of this type. The specifics of museums of this type are determined, which consists in the presentation of the company's history, visual embodiment of the company's ideals, popularization of the company's core values. Corporate museums of the postmodern era are developing in the context of the paradigm of «speaking architecture», which involves the interpretation of form as a sign. The architecture of corporate museums must identify with the brand and reflect the high quality of its products. It is established that the original architectural solution of a modern corporate museum is no less important for the customer than a masterfully designed exhibition space. Representation of the brand's core values in the architecture of corporate museums is through the following techniques: the use of original spatial planning solutions, which are based on symbols that convey to the museum visitor the company's core values and promote the main unique characteristics of the brand; use in color solutions of exteriors and interiors of corporate colors of the company, interpretation of the building as an art object; organic combination of functional, aesthetic components and energy efficient technologies; imagery and emotional expressiveness of the building.

Key words: architecture, corporate museum, spatial planning solution, brand.

Постановка проблеми. Велике значення для розвитку архітектурної теорії людства мала сформульована визначним римським архітектором другої половини I століття до н.е. Марком Полліоном Вітрувієм триада про єдність міцності, користі та краси, яких необхідно дотримуватися під час зведення будь-якої будівлі (Комарова, 2000: 100). Французький архітектор кінця XVIII століття К.-Н. Леду запровадив термін «архітектура, що говорить», проілюструвавши його реалізацію створенням оригінальної мови абстрактних, геометризованих «чистих» форм-символів – сфер, пірамід, кубів, що апелювали до позачасових цінностей. Епоха постмодернізму демонструє появу великої кількості нових прихильників посилення образності архітектури й авторів концепцій архітектури як мови. Серед них можна назвати Ч. Дженкса, Ч. Мура, Р. Вентурі. Серед п'яти проєктних принципів, що визначають працю архітектора, відомий американський зодчий Чарльз Мур вказує на такі: «Будівлі можуть і повинні говорити. Будівлі потребують свободи слова, вони повинні вміти говорити розумні, милі і навіть дурні речі...» (Стародубцева, 1998: 108–109). Яскравим прикладом тенденції трактування форми як знаку, символізму в архітектурі та виявом «архітектури, що говорить» можна вважати, на нашу думку, унікальну архітектуру сучасних корпоративних музеїв, які завдяки своїй образності й емоційній виразності транслюють відвідувачу музею основні цінності компанії та є рекламою основних унікальних характеристик продукції бренду.

Попри свою довгу історію, корпоративні музеї – це галузь дослідження, яка вивчена мало. Це фізичні структури, в яких розповідається про історію та пам'ять компанії. Вони керують колекціями, що належать компанії і дозволяють відвідувачам простежити як минуле, так і сьогодення бізнесу (Bontì, 2014: 141). Сучасні корпоративні музеї є унікальними взірцями зодчества, що є своєрідними «туристичними магнітами», які демонструють останні досягнення у формоутворенні, інновації у проєктуванні, нові прийоми у виставковому дизайні, у застосованих будівельних і оздобувальних матеріалах. До створення музеїв цього типу залучають найвідоміших архітекторів та дизайнерів інтер'єрів. Часто будівля музею сама трактується як яскравий експозиційний експонат.

Аналіз досліджень. Питанням виникнення й особливостям сучасного розвитку музеїв присвячено праці Н. Askermann, А. Бакушинського, О. Ванслова, М. Гнедовського, Я. Долака, М. Дибаль, В. Дукельського, А. Закс, С. Каспаринської, А. Кулемзіна, Р. Маньковської, К. Piatkowska,

О. Петрової, Д. Равикович, М. Селівачова. Порівняльному аналізу двох корпоративних музеїв Італії Ferrari і Ducati у контексті соціальної функції присвячено роботу М. Bontì. Заслугує на увагу колективна праця І. Бондаренко, Б. Бондаренко, О. Гончар, яка розкриває проблематику використання дизайнерських засобів побудови експозиції музею Audi в Інгольштадті, Німеччина. Нові підходи до формування дизайну середовища сучасного технічного музею на прикладі музею концерну Mercedes-Benz у Штутгарті, Німеччина досліджено в роботі Б. Бондаренко. Практичним керівництвом із планування корпоративних музеїв є монографія В. Данілова, де описано різні типи корпоративних музейних об'єктів, розташованих у США і у всьому світі. Автор надає важливу інформацію для всіх, хто планує, відкриває або управляє музеєм, галереєю або центром для відвідувачів (Danilov, 1991). Специфіку проєктування музеїв різної типології, зокрема корпоративних, представлено в колективній праці Я. Лоренца, Л. Сколніка та К. Бергера. Проте огляд фахової літератури за темою дослідження дозволяє зробити висновок, що тема представлення цінності бренду в архітектурі корпоративних музеїв ще не достатньо досліджена.

Мета статті – проаналізувати композиційні засоби, прийоми й особливості архітектури корпоративних музеїв, які допомагають репрезентувати цінності компанії.

Виклад основного матеріалу. Низка дослідників визначає корпоративний музей як виставковий комплекс, що належить компанії і керується нею, у якому зібрано та продемонстровано об'єкти (продукти, візуальні зображення, фотографії, прототипи та інші матеріали з корпоративних архівів) задля ілюстрування історії самої компанії (її коріння, віхи, досягнення, провідні фігури, бренд, розвиток продуктів тощо) та/або її діяльності для співробітників, гостей, клієнтів та інших відвідувачів. Таким чином, можна визначити основні особливості музеїв цього типу: вони, як правило, розташовані всередині корпоративних об'єктів, поблизу штаб-квартири компанії або поруч із фабриками, де виробляється продукція бренду; ними керують самі компанії, а іноді й фонди, яким компанії дарують свою колекцію для демонстрації (Bontì, 2014: 142–143).

На думку дослідника М. Дибалю, основними відмінностями корпоративного музею від інших видів музеїв є такі: 1) корпоративні музеї спочатку створювалися як колекції зразків продукції, обладнання, найбільш значущих із точки зору сучасників, але в міру накопичення експонатів

ставали музеями, поповнюючись експонатами, нагородами, портретами важливих для організації особистостей, розповідаючи про славне минуле підприємства; 2) екскурсії експозиціями проводять для гостей організації, майбутніх партнерів і замовників, щоб продемонструвати реалізовані проекти та колосальний досвід співробітників; 3) корпоративний музей – це іміджевий інструмент, який допомагає вибудовувати довгострокові відносини та наочно розповідає про компанію, дозволяючи поринути в її успішне сьогодення та зазирнути в майбутнє (Дибаль, 2016: 52).

Історія появи корпоративних музеїв припадає на початок XX століття з огляду на процес індустріалізації, але бажання компаній демонструвати технічні продукти та технологічні ноу-хау сягає кінця XVIII століття. Усесвітній розвиток музеїв цього типу відбувся тільки в другій половині XX століття: близько половини таких музеїв, що існують сьогодні, засновані в 1970-х або 1980-х роках, їх можна знайти в різних галузях (від автомобілів до меблів, від косметики до продуктів харчування та напоїв, від моди до побутової техніки) (Bonti, 2014: 143). Архітектура корпоративних музеїв повинна ідентифікуватися з брендом і відображати високу якість його продукції. Високий ступінь оригінальності пропозицій, що створює будь-який бренд, нині стосується й архітектури корпоративних музеїв, саме тому унікальність стає показником корпоративної архітектури (Piatkowska, 2014).

Показовим у формуванні корпоративних музеїв є досвід Італії, де поява першої такої установи датується 1906 роком (Museo del Merletto Jesurum), але навіть на початку 1970-х рр. багато італійських компаній, як-от Pirelli, Martini, Richard Ginori, Alfa Romeo, почали створювати корпоративні колекції й архіви всередині своїх об'єктів, щоб зберегти реальну історію розвитку своїх галузей та проілюструвати бізнес або підприємницьку історію. Це явище досягло свого піку у 80–90-ті рр. XX ст., коли корпоративні музеї отримали суттєву присутність у культурній сфері (Kartell, Piaggio, Ferrari, Ferragamo, Alinari, Varilla, Lungarotti, Pelino, Campari, Lagostina). На думку М. Бонті, у 2000-х роках близько половини всіх корпоративних музеїв розміщувались в Італії. Деякі особливості можна вважати загальними характеристиками італійських корпоративних музеїв. Це музеї, засновані компаніями з довгою історією, які вкорінені на їхній території та виробляють культові товари, що підкреслюють їхній символічний та естетичний зміст, становлячи символічний приклад так званого іміджу «Зроблено в Італії» (Bonti, 2014: 143).

У контексті цього дослідження доцільно розглянути корпоративний музей торгової марки Gucci, розташований у Флоренції на Площі Синьорії, 10. Показовим є той факт, що музей розміщений у старовинному палаці XIV століття. Заснований у 2011 році музей Gucci (Gucci Garden) присвячений відомому флорентійському будинку моди, започаткованому в 1921 році. Крім музею, приміщення якого займають 2–3 поверхи, під брендом фешн-гіганта Gucci в Палаццо делла Мерканца також розміщуються бутик рідкісних речей, книгарня, сувенірна лавка, кінозал і ресторан (Сорокіна, 2018).

Корпоративний музей усесвітньо відомої дизайнерської фірми Kartell (Kartell Museo) засновано в 1999 році з нагоди п'ятдесятих роковин компанії президентом Клаудіо Луті з метою збереження, розвитку та примноження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини компанії. У 2000 році музей отримав премію Гуггенхайма в галузі бізнесу та культури (Guggenheim Business & Culture Award) як найкращий музей компанії. Його колекції постійно оновлюються та складаються з понад 8 000 предметів, 5 000 об'єктів дизайну та 15 000 фотографій, які разом відтворюють достовірну картину історії та виробництва Kartell, пластикових матеріалів, технологій виробництва, а також стратегій комунікації та розповсюдження, що використовуються протягом 65 років діяльності компанії. Kartell Museo розташований на заводі Kartell у Новільйо, провінція Мілан (область Ломбардія, Італія), головної штаб-квартири компанії з 1967 року. Будівля спроектована архітекторами Анною Кастеллі Феррієрі й Ігнаціо Гарделла і вважається одним із найцікавіших прикладів промислової архітектури Ломбардії. Постійна експозиція музею займає понад 2 000 квадратних метрів та була спроектована архітектором Ферруччо Лавіані під кураторством Елізи Стораче. Експозиція містить найцікавіші матеріали, пов'язані з історією дизайну предметів, вироблених із 1949 року – року заснування компанії. Серед видатних експонатів – автомобільні аксесуари, предмети домашнього побуту, лампи, лабораторне приладдя, меблі й аксесуари, які зробили свій внесок у зміну внутрішнього ландшафту та ввійшли до повсякденного життя як знакові об'єкти італійського дизайну. В інтер'єрі музею переважає чорний колір. В основі об'ємно-просторового рішення – відкритий атриум, оточений галереями.

Заслуговує на увагу архітектурне вирішення корпоративного музею відомого бренду швейцарських годинників Audemars Piguet (Musee Atelier Audemars Piguet), зведеного у 2020 році

в Ле Брасю (Швейцарія) за проектом данського архітектора Бьярке Інгельса – засновника та креативного партнера архітектурного бюро Vjarke Ingels Group (BIG). Audemars Piguet – це швейцарський виробник складних механічних годинників, заснований у 1875 році годинникарями Жюль-Луї Одмаром і Едвардом-Огюстом Піге. Audemars Piguet, на думку багатьох експертів і шанувальників, вважається одним із найпрестижніших виробників годинників і лідером у сфері високої годинникової справи. Швейцарська компанія розробляє і виробляє механічні годинники і ювелірні вироби, славиться своїм авангардним дизайном і є лідером у галузі створення нових категорій продуктів, як-от іржостійка сталь на розкішному спортивному годиннику з лінійки Royal Oak. За висловом автора проекту Б. Інгельса, «майстерність годинникаря, як і майстерність архітектора, полягає в тому, щоб наділяти метали та каміння енергією, рухом, розумом і мірою, щоб удихнути в них життя у формі виміру часу» (Сочалін, 2020).

Оригінальний архітектурний вигляд сучасного корпоративного музею вже давно відіграє для замовника не меншу роль, ніж майстерно спроектований виставковий простір. Саме тому швейцарський бренд Audemars Piguet, замислюючи власний музей годинників, хотів отримати «будівлю-оксюморон», що поєднує масу протилежностей. Це мала бути ультрасучасна архітектура, яка не контрастуватиме з прилеглими історичними будівлями. Незвичайна скульптурна форма будівлі обов'язково мала бути максимально функціональною. А сама споруда повинна приковувати до себе увагу з першого погляду, але також вона мала бути органічно «вписана» в наявний ландшафт. Автор проекту успішно вправся з поставленим завданням. Музейна експозиція побудована так, що відвідувачі ніби подорожують усередині годинникового механізму, а спіралеподібна форма музею нагадує велику годинникову пружину. Площа будівлі – 25 тисяч квадратних метрів. Зовнішні стіни Musee Atelier Audemars Piguet повністю прозорі. Вони складають 108 скляних панелей різної форми, товщиною до 12 см. Сталевий дах музею вкритий травою. Це зроблено не лише для того, щоб уписати будинок у ландшафт, а і з міркувань терморегуляції. Для цієї ж мети зовні скляних стін передбачена сітка з латуні, що затіняє інтер'єр музею. За легкості конструкції сталевий дах будівлі важить 470 т. BIG спроектував вигнуті скляні стіни музею, щоб вони були несучими, тому в будівлі немає колон чи стін. Інтер'єр корпоративного музею також викликає захоплення. Виставковий простір спро-

ектований так, що відвідувачі спочатку прямують за годинниковою стрілкою вздовж зігнутих стін до центру музею, а потім розвертаються в протилежному напрямку, щоб оглянути іншу частину експозиції. Інтер'єр музею виконаний у бронзових тонах, щоб наголосити на естетиці бренду. Музейна експозиція розміщена поряд із реальними майстернями, де годинникарі працюють над створенням сучасних моделей Audemars Piguet (Сочалін, 2020). Німецька архітектурна студія Atelier Brückner спроектувала виставкові площі музею, де представлено 300 годинників із колекції бренду (Block, 2020).

Унікальна за своїм об'ємно-планувальним рішенням будівля Музею шоколаду Nestle зведена у рекордно короткий тримісячний термін із січня по березень 2007 року на околиці міста Толука в Мексиці за проектом архітектора Міхеля Ройкінда (Michel Rojkind). Проект Музею шоколаду Nestle нагороджений Міжнародною архітектурною премією (2008) як один із найкраще реалізованих проектів у всьому світі у 2007 році, а також номінований на премію Британського музею (2008) за десять найкращих будівель 2007 р. Споруда площею 634 м² сягає в довжину 300 м і звивається територією виробничого комплексу як величезне яскраво-червоне чудовисько. Сам архітектор порівнює його з паперовою скульптурою оригамі, космічним кораблем або «алебріхе» – фантастичною істотою мексиканського фольклору. Усередині більшість приміщень повністю пофарбовані в білий колір, окрім приміщення «театру» із зеленим килимовим покриттям на підлозі і сидіннями у вигляді шоколадних батончиків. Експресивне архітектурне рішення екстер'єрів музею викликає стійкі асоціації з обгорткою шоколаду. У цьому об'єкті також застосовано корпоративні кольори Nestle (червоний – на фасадах, білий – в інтер'єрах).

Цікавим прикладом дигітальної архітектури є будівля музею Мерседес-Бенц у Штутгарті (Німеччина), зведена протягом 2004–2006 років за проектом голландської архітектурної фірми UNStudio. Фірма заснована в 1988 році Бенном Ван Беркелем, відомим своїми експериментами з комп'ютерним моделюванням ще з початку 1990-х років. Оригінальному вирішенню фасадів відповідає неймовірне оформлення внутрішніх просторів. Неповторний фасад зі сталі, листового металу і скла демонструє солідність, інноваційну силу і сучасний дизайн. Трикутна горизонтальна проекція будівлі з довжиною ребра 80 м подібна до листка конюшини, перевернутого догори. «Листки» переходять у трикутний атріум, ство-

рюючи п'ять рівнів. Будівля виглядає як динамічна і безконечна структура, яка створює незвичайні ракурси огляду (Черкес, Лінда, 2010: 309). Інтер'єр музею побудований на відмові від використання закритих камерних приміщень. Організація його внутрішнього простору дозволяє в процесі руху відкривати перед відвідувачем багатопланові видові картини. З метою створення цілісності сприйняття виставкових просторів авторами застосовано у вирішенні стінових площин і поверхні підлоги один матеріал – бетон, що відрізняється лише способом обробки: на підлозі – полірований бетон, на стінах – шліфований (Бондаренко, 2014: 11).

Висновки. Підсумовуючи, можемо констатувати, що оригінальне архітектурне рішення сучасного корпоративного музею для замовника має не менше значення, ніж майстерно спроектований експозиційний простір. Архітектура корпоратив-

них музеїв повинна ідентифікуватися з брендом і відображати високу якість його продукції. Високий ступінь оригінальності пропозицій, що створює будь-який бренд, належить до архітектури корпоративних музеїв, саме тому унікальність стає показником корпоративної архітектури. Представлення основних цінностей бренду в архітектурі корпоративних музеїв відбувається за допомогою таких прийомів, як використання оригінальних об'ємно-планувальних рішень, в основу яких закладено символи, що транслюють відвідувачу музею основні цінності компанії та є рекламою основних унікальних характеристик продукції бренду; використання в колористичних рішеннях екстер'єрів та інтер'єрів фірмових кольорів компанії, трактування споруди як артоб'єкта; органічне поєднання функціонального, естетичного складників і енергоефективних технологій; образність і емоційна виразність будівлі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Б. Експозиція музею концерну Mercedes-Benz: інновації в дизайні та засоби представлення цінностей бренду. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтва*. 2014. № 6. С. 8–12.
2. Bonti M. The corporate museums and their social function: some evidence from Italy. *European Scientific Journal*. 2014. Vol. 1. P. 141–151.
3. Block I. BIG creates spiral museum for Audemars Piguet in the Swiss mountains. URL: <https://www.dezeen.com/2020/04/22/big-musee-atelier-audemars-piguet-in-the-swiss-mountains/> (дата звернення: 24.12.2021).
4. Дыбаль М. А. Потенциал корпоративных музеев в развитии регионального делового туризма (на примере Санкт-Петербурга). *Современные проблемы сервиса и туризма*. 2016. Вып. 2. С. 51–63.
5. Комарова И. И. Архитекторы. Москва : РИПОЛ КЛАССИК, 2000. 576 с.
6. Piatkowska K. The Corporate Museum: A New Type of Museum Created as a Component of Marketing Company. *The International Journal Of The Inclusive Museum*. 2014. Vol. 6. Issue II. P. 29–37.
7. Сорокина О. Новое пространство Gucci Garden во Флоренции. URL: <https://www.admagazine.ru/travels/novoe-prostranstvo-gucci-garden-vo-florencii> (дата звернення: 24.12.2021).
8. Сочалин О. Внутри часового механизма. Удивительный музей от Bjarke Ingels Group. URL: <https://www.architime.ru/> (дата звернення: 24.12.2021).
9. Стародубцева Л. В. Архитектура постмодернизму: История. Теория. Практика. Київ : Спалах, 1998. 208 с.
10. Черкес Б. С., Лінда С. М. Архитектура современности. Остання третина XX – початок XXI століть : навчальний посібник. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. 384 с.

REFERENCES

1. Bondarenko B. Ekspozytsiia muzeiu kontsernu Mercedes-Benz: innovatsii v dyzaini ta zasoby predstavleniia tsinnosti brendu. [Mercedes-Benz Museum Exposition: Innovations in Design and Means of Representing Brand Values]. *Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts*. 2014. №6. P. 8–12. [in Ukrainian].
2. Bonti M. The corporate museums and their social function: some evidence from Italy. *European Scientific Journal*. 2014. Vol. 1. P. 141–151.
3. Block I. BIG creates spiral museum for Audemars Piguet in the Swiss mountains. URL: <https://www.dezeen.com/2020/04/22/big-musee-atelier-audemars-piguet-in-the-swiss-mountains/> (дата звернення: 24.12.2021).
4. Dybal M.A. Potencial korporativnyh muzeev v razvitii regionalnogo delovogo turizma (na primere Sankt-Peterburga). [The potential of corporate museums in the development of regional business tourism (on the example of St. Petersburg)]. *Modern problems of service and tourism*. 2016. Vol. 2. P. 51–63. [in Russian].
5. Komarova I.I. Arkhitektory. [The architects]. Moscow : RIPOL KLAASSIK, 2000. 576 p. [in Russian].
6. Piatkowska K. The Corporate Museum: A New Type of Museum Created as a Component of Marketing Company. *The International Journal Of The Inclusive Museum*. 2014. Vol. 6. Issue II. P. 29–37.
7. Sorokina O. Nove prostranstvo Gucci Garden vo Florencii. [New Gucci Garden space in Florence]. URL: <https://www.admagazine.ru/travels/novoe-prostranstvo-gucci-garden-vo-florencii> [in Russian].
8. Sochalin O. Vnutri chasovogo mekhanizma. Udivitel'nyj muzej ot Bjarke Ingels Group. [Inside the clockwork. An amazing museum from the Bjarke Ingels Group]. URL: <https://www.architime.ru/> [in Russian].
9. Starodubtseva L.V. Arkhitektura postmodernizmu: Istoriia. Teoriia. Praktyka. [Architecture of Postmodernism: History. Theory. Practice]. Kyiv : Spalakh, 1998. 208 p. [in Ukrainian].
10. Cherkes B.S., Linda S.M. Arkhitektura suchasnosti. Ostaniiya tretyna XX – pochatok XXI stolit: navch. posibnyk. [Modern architecture. The last third of the XX - beginning of the XXI century]. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House, 2010. 384 p. [in Ukrainian].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

UDC 82-1

DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-15

Abbasali AHMADOGLU,

orcid.org/0000-0002-2515-7202

Doctoral student

Azerbaijan University of Languages,

Sahand Language School in Khoy

(Baku, Azerbaijan) arazahmadoghlu@gmail.com

THE HEROIC CODES IN THE BOOK OF DADA QORQUD

Hero is the main character in any literary work. The scholars who have studied heroes and heroism have nearly the same opinions about the subject. They consider the main character of any mythical work who has “sapientia et fortitudo” or extreme physical prowess and wisdom as “hero”. Some scholars even reject heroism and hero worship as it confines the concept of democracy and creates a culture of despotism. While others, such as T. Carlyle, declare that any improvements achieved by human being in his history have been carried out by the wit and wisdom of those big men who shaped the history of humanity by their extraordinary wisdom and talents. Among those scholars, C. G. Jung and J. Campbell offer such an approach to mythology and literature that provides a comprehensive methodology for studying the world literature and especially world mythology. This is J. Campbell, as the researcher thinks, who offers a very comprehensive definition for “hero”, theorizes the standard path of the mythological adventure of the hero through separation – initiation – return; named as the nuclear unit of the monomyth. Therefore, answering “What is heroism?” is like answering “What is literature?”. The goal of this study is to explain the heroic codes in the book of Dada Qorqud based on J. Campbell’s psychoanalytical approach. The researcher thinks the psychoanalytical study of the mythic images in the book of Dada Qorqud would be capable of answering the question in an appropriate way. Heroes like Jesus Christ and Buddha have been able to conquer the realm within and overcome their ego and enter the realm of unity with God. The context of the twelve legends of the book of Dada Qorqud is trying to depict this inner fight with their unique mythical language.

Key words: Heroic codes, myth, Dada Qorqud, psychoanalysis, departure, initiation, return.

Аббасали АХМАДОГЛУ,

orcid.org/0000-0002-2515-7202

докторант

Азербайджанський університет мов,

Сахандська мовна школа в Хой

(Баку, Азербайджан) arazahmadoghlu@gmail.com

ГЕРОЇЧНІ КОДСИ У КНИЗІ ДАДА КОРКУДА

Герой – головний герой будь-якого літературного твору. Учені, які вивчали героїв і героїзм, мають майже однакові думки щодо цього питання. Вони вважають «героєм» головного героя будь-якого міфічного твору, який має «sapientia et fortitudo» або надзвичайну фізичну доблесть і мудрість. Деякі вчені навіть відкидають героїзм і поклоніння героям, оскільки це обмежує поняття демократії та створює культуру деспотизму. У той час як інші, такі як Т. Карлайл, заявляють, що будь-які вдосконалення, досягнуті людиною в його історії, були здійснені добротою і мудрістю тих великих людей, які сформували історію людства своєю надзвичайною мудрістю і талантами. Серед цих вчених К. Г. Юнг та Дж. Кемпбелл пропонують такий підхід до міфології та літератури, що забезпечує комплексну методологію вивчення світової літератури і особливо світової міфології. Це Дж. Кемпбелл, як вважає дослідник, який пропонує дуже вичерпне визначення «героя», теоретизує стандартний шлях міфологічної пригоди героя через відокремлення – ініціацію – повернення; названий ядерною одиницею мономіфу. Тому, відповідаючи «Що таке героїзм?», відповідають на «Що таке література?». Метою цього дослідження є пояснення героїчних кодів у книзі Дада Коркуда на основі психоаналітичного підходу Дж. Кемпбелла. Дослідник вважає, що психоаналітичне дослідження міфічних образів у книзі Дада Коркуда могло б дати відповідь на це запитання. Такі герої, як Ісус Христос і Будда, змогли підкорити внутрішнє царство, подолати своє еґо і увійти в царство єдності з Богом. Контекст дванадцяти легенд книги Дада Коркуда намагається зобразити цю внутрішню боротьбу їхньою унікальною міфічною мовою.

Ключові слова: героїчні коди, міф, дада Коркуд, психоаналіз, від'їзд, ініціація, повернення.

Introduction. The broadly applied term in a literary work to the main character is **hero**. However, literary critics think that it would be better to avoid it. They suggest the term **protagonist** to apply for the main character in a literary work. Since the protagonist is less ambiguous in a literary work and may not always have heroic qualities (Johnson, 2009: 98). Then what qualities could a hero have that make the critics to avoid to use it instead of protagonist in a literary work? To answer this question is to determine the term itself and then specify its qualities which in later paragraphs they will be modified as the heroic codes. According to encyclopedia Britannica “the term is also used in a specialized sense for any figure celebrated in the ancient legends of a people or in such early heroic epics as *Gilgamesh*, the *Iliad*, *Beowulf*, or *La Chanson de Roland*. These legendary heroes belong to a princely class existing in an early stage of the history of a people, and they transcend ordinary men in skill, strength, and courage. They are usually born to their role. Some, like the Greek Achilles and the Irish Cú Chulainn (Cuchulain), are of semidivine origin, unusual beauty, and extraordinary precocity. A few, like the Anglo-Saxon Beowulf and the Russian Ilya of Murom, are dark horses, slow to develop.

War or dangerous adventure is the hero's normal occupation. He is surrounded by noble peers, and is magnanimous to his followers and ruthless to his enemies. In addition to his prowess in battle, he is resourceful and skillful in many crafts; he can build a house, sail a boat, and, if shipwrecked, is an expert swimmer. He is sometimes, like Odysseus, cunning and wise in counsel, but a hero is not usually given to much subtlety. He is a man of action rather than thought and lives by a personal code of honor that admits of no qualification. His responses are usually instinctive, predictable, and inevitable. He accepts challenge and sometimes even courts disaster. Thus baldly stated, the hero's ethos seems oversimple by the standards of a later age. He is childlike in his boasting and rivalry, in his love of presents and rewards, and in his concern for his reputation. He is sometimes foolhardy and wrong-headed, risking his life and the lives of others for trifles. Roland, for instance, dies because he is too proud to sound his horn for help when he is overwhelmed in battle. Yet the hero still exerts an attraction for sophisticated readers and remains a seminal influence in literature” (Encyclopædia Britannica , 2013).

In his famous speeches on hero and hero worship T. Carlyle says: “The history of what man has accomplished in this world, is at bottom the History of the Great Men who have worked here. They were the leaders of men, these great ones; the modellers,

patterns, and in a wide sense creators, of whatsoever the general mass of men contrived to do or to attain; all things that we see standing accomplished in the world are properly the outer material result, the practical realisation and embodiment, of Thoughts that dwelt in the Great Men sent into the world: the soul of the whole world's history, it may justly be considered, were the history of these” (Carlyle, 2013: 21). The encyclopedic and Carlyle's definitions of hero connote nearly the same opinions. Among these scholars Joseph Campbell's definition of the hero and his approach to its interpretation are completely different but very useful in interpretation of the mythic images in the world mythology.

According to J. Campbell “the hero is the man of self-achieved submission. But submission to what? That precisely is the riddle that today we have to ask ourselves and that it is everywhere the primary virtue and historic deed of the hero to have solved. As Professor Arnold J. Toynbee indicates in his six-volume study of the laws of the rise and disintegration of civilizations, schism in the soul, schism in the body social, will not be resolved by any scheme of return to the good old days (archaism), or by programs guaranteed to render an ideal projected future (futurism), or even by the most realistic, hardheaded work to weld together again the deteriorating elements. Only birth can conquer death – the birth, not of the old thing again, but of something new. Within the soul, within the body social, there must be – if we are to experience long survival – a continuous “recurrence of birth” (*palingenesis*) to nullify the unremitting recurrences of death” (Campbell, 2004: 15). Then he continues: “Pr. Toynbee uses the terms “detachment” and “transfiguration” to describe the crisis by which the higher spiritual dimension is attained that makes possible the resumption of the work of creation. The first step, detachment or withdrawal, consists in radical transfer of emphasis from the external to the internal world, macro to microcosm, a retreat from the desperation of the waste land to the peace of the everlasting realm of that is within. But this realm, as we know from psychoanalysis, is precisely the infinite unconscious. It is the realm that we enter in sleep. We carry it within ourselves forever” (Campbell, 2004: 15).

J. Campbell thinks that all the life-potentialities that we never managed to bring to adult realization, those other portions of our self, are there; for such gold seeds do not die. If only a portion of that lost totality could be dredged up into the light of the day, we should experience a marvelous expansion of our powers, a vivid renewal of life. We should tower in stature. Moreover, if we could dredge up something forgotten not only by ourselves but by our whole generation or

our entire civilization, we should become indeed the boon-bringer, the culture hero of the day – a personage of not only local but world historical moment. In a word the first work of the hero is to retreat from the world scene of secondary effects to those casual zones of the psyche where the difficulties really reside, and there to clarify the difficulties, eradicate them in his own case and break through to the undistorted, direct experience and assimilation of what C. G. Jung has called “the archetypal images”. This is the process known to Hindu and Buddhist philosophy as *viveka*, “discrimination” (Campbell, 2004: 15).

In Islamic philosophy and mysticism this power of discrimination of right and wrong is called “forqan”. It is only achievable when one is able to set himself free from the worldly ropes and make his SELF dissolve and disappear in the existence of God. The *viveka* in Hindu and Buddhist philosophy is called “Fana” in Islamic mysticism. The Azerbaijani mystic master and poet, Seyyid Imadaddin Nassimi (1369–1417), who was skinned alive in Aleppo, writes:

“Hero is the one whose own Self he murders,

By the way, there is admiration for him in the assembly of the chosen ones” (Nassimi, 1973: 529).

Yunus Emre (1240–1320), another mystic master of Turkish poetry has the same opinion as Nassimi. He writes:

“The one who wears the Unity’s costume and counts his existence for nothing

And stands steadfast on this way, make certain that he is a real hero” (Gölpınarlı. 2006: 336).

As it is obvious, according to both poets, hero is the one who is able to kill his own self and dissolve his existence in the Unity of God. Killing one’s self is not committing suicide. It is the power of killing one’s ego and discovering oneself in the shadow of unconscious. (Ford) One of the best seller self-improvement books that describes this process in a very practical method is Debbie Ford’s “The Dark Side of the Light Chasers”.

The one who has achieved this power is able to make great changes by his reborn. His reborn is the renewal of his society’s new life. J. Campbell writes:

“The hero, therefore, is the man or woman who has been able to battle past his personal and local historical limitations to the generally valid, normally human forms. Such a one’s visions, ideas, inspirations come pristine from the primary springs of human life and thought. Hence they are eloquent, not of the present, disintegrating society and psyche, but of the unquenched source through which society is reborn. The hero has died as a modern man; but as eternal man – perfected unspecific, universal man – has been reborn. His second solemn task and deed therefore (as

Toynbee declares and as the mythologies of mankind indicate) is to return then to us, transfigured, and teach the lesson he has learned of life renewed” (Campbell, 2004: 18).

Each hero has his own quest – an adventurous journey including extremely difficult tasks that he should accomplish them triumphantly. “The standard path of the mythological adventure of the hero is a magnification of the formula represented in the rites of passage: *separation – initiation – return*; which might be named the nuclear unit of the monomyth. A hero ventures forth from the world of common day into a region of supernatural wonder; fabulous forces are there encountered and a decisive victory is won; the hero comes back from this mysterious adventure with the power to bestow boons on his fellow man” (Campbell, 2004: 28). He continues by depicting the majestic representation of the difficulties of the hero-task and its sublime import in the traditional legend of the great struggle of Buddha. Then he continues his discussion by providing several subsections for each three sections of the path. In the following section of this essay we will apply Campbell’s methodology to show the heroic codes in one of the stories of the Book of Dada Qorqud. It is the legend narrating the story of how Salur Qazan was taken prisoner and how his son Uruz freed him.

Discussion:

“They say, my Khan, that the infidel King of Trebizond once sent a falcon to the Commander of Commanders, Khan Kazan. One night, as he set feasting, he said to his chief falconer, “In the morning bring the falcons and let us quietly go out hunting» They mounted early and rode to the place where game was to be found. They saw a flock of geese sitting, and Kazan loosed his falcon. He could not recover it; it flew away. They watched and the falcon alighted on Tomanin (Tuman’s) Castle” (Lewis, 1974: 171). The hero’s separation starts with departure. And departure, in turn, begins with the “The Call to Adventure” or the signs of the vocation of the hero (Campbell, 2004: 18). The legend starts with a message to the hero that he gets it through the falcon and geese. The falcon and goose symbols are messengers from chaos to the hero’s cosmos. The symbolism of falcon and goose in the beginning of this legend is important to be studied.

“Falcons, used for hunting by the aristocracy of China, Japan and Europe, (especially Turks), have come to symbolize nobility; in China, the banners of high-ranking lords bore falcon-headed images. In ancient Egypt, the falcon was the king of birds, and the hieroglyph for falcon meant “god”; it was also the symbol for the sky god Horus” (O’Connell, Airey & Craze, 2007: 192). On the other side, “both the goose

and the swan are large, web-footed water birds that have otherworldly associations in many cultures. In Siberia, the swan symbolizes the shaman's immersion in the underworld, and according to the Tungu it was the guiding spirit of the first shaman. The migrating goose is also regarded as a spirit-helper, carrying the shaman on celestial adventures. In Hinduism, the two birds are interchangeable, so that the Hamsa – one bird made of two – can appear as either a goose or swan, and symbolizes perfect union and balance” (O’Connell, Airey & Craze, 2007: 192). In the following parts of the legend we will see the hero's immersion in the underworld. The two birds act like spirit-helper carrying him on celestial adventure. That is why Pr. S. Rzasoy considers Salur Qazan as shaman-hero character in his famous book (Rzasoy, 2015). Because there are two important symbols and signs of vocation calling the hero to his adventure.

“This is an example of one of the ways in which the adventure can begin. A blunder apparently the merest chance– reveals an unsuspected world, and the individual is drawn into a relationship with forces that are not rightly understood. As Freud has shown, blunders are not the merest chance. They are the result of suppressed desires and conflicts. They are ripples on the surface of life, produced by unsuspected springs. And these may be very deep – as deep as the soul itself. The blunder may amount to the opening of a destiny” (Campbell, 2004: 46). And the destiny of Salur Qazan is going to make a drastical change by this call. Then we can conclude that the first heroic code is clear for Salur Qazan. After this call the second subsection of departure should take place. It is the “Refusal of the Call” (Campbell, 2004: 54). It is a destruction that happens in one's life that deprives him discovering the truth about himself. But “for those who have not refused the call, the first encounter of the hero-journey is with a protective figure who provides the adventurer with amulets against the dragon forces he is about to pass” (Campbell, 2004: 63).

After the call was accepted by the hero, the legend continues: “Kazan was mightily displeased and he rode after it. Crossing hill and dale, he came to the infidel land. The nobles said: “Let us turn back» “Let us go a little further” said Kazan” (Lewis, 1974: 171). After accepting the call to adventure he follows his spirit-helpers and guides to another phase of his quest. J. Campbell calls this period “The Crossing of the First Threshold”. “With the personification of his destiny to guide and aid him, the hero goes forward in is adventure until he comes to the “threshold guardian” at the entrance the zone of magnified power” (Campbell, 2004: 71). The nobles cannot go further because beyond the threshold is darkness,

unknown and danger. But this danger is not the one that threatens them physically. The nobles, who are twenty-five, by Tuman's army in the legend. Because it is not their adventure or we could say their spirits are not capable of this adventure. Even the number $25 > 2 + 5 = 7$ is symbolical.

By accepting the call and entering the infidel's land Qazan Khan has entered chaos. But how he passes the first threshold? The legend has provided the necessary codes for the hero's adventure in its text. “As they went on, Kazan's dark eyes were overcome by sleep. ‘Come nobles,’ said he, ‘Let us rest’. The little death seized Kazan and he slept. It seems, my Khan, that the Oghuz nobles used to sleep for seven days on end. That is why they used to call it ‘the little death’ (Lewis, 1974). Again we could see the number seven symbolism here. The Oghuz nobles used to sleep for seven days and they used to call this sleep “the little death”. The first definition of the word hero is self-achieved submission to death and reborn through a completely new life. By this spiritual submission Qazan Khan enters chaos and passes through the first threshold of his adventure.

The legend continues: “The infidels killed Kazan's twenty-five nobles over him, then they fell on him, seized him as he slept, firmly tied him hand and foot, and loaded him onto a cart, to which they bound him with strong ropes. They pulled the cart and rapidly marched off” (Lewis, 1974: 172). As the text of the legend shows, the sleep of Qazan Khan is not an ordinary sleep. It is impossible to sleep such heavily in the battle and let your nobles be killed. It is really the little death, according to the Oghuz. In modern literary terms it is called meditation. It is the same as Buddha's meditation under the Bo tree. The infidels that tie the hero with strong ropes and carry him on the cart are what Campbell calls them “supernatural aid”. The legend obviously provided its literal text. “On the way, the creaking of the cart woke Kazan. He stretched himself, broke all the ropes that bound his hands, and sat up on the cart. He clapped his hands and roared with laughter. ‘What are you laughing at?’ asked the infidels. Kazan replied, ‘Well, infidels, I thought this cart was my cradle and you were my dear fat cuddly nurse” (Lewis, 1974: 172). The hero's laughter and seeing the cart as his cradle and the infidels as his fat cuddly nurse depicts the literal context of the supernatural aid to the hero. The mythical image in this case is the same as Osiris in Egyptian mythology in which Osiris turns into the form of a Bull and transports his worshiper to the underworld. The infidels carrying him on the cart to chaos act the supernatural aid and this completes another heroic code for this adventure.

“The idea that the passage of the magical threshold is a transit into a sphere of rebirth is symbolized in the worldwide womb image of the belly of the whale. The hero, instead of conquering or conciliating the power of the threshold, is swallowed into the unknown, and would appear to have died” (Campbell, 2004: 83). Qazan Khan’s adventure is encoded with the belly of the whale subsection of the quest as this: “Anyway, they brought Kazan in and put him down a pit in Tuman’s Castle. Over the mouth of the pit they put a millstone, and they gave him food and water through the hole in the millstone” (Lewis, 1974). Lewis’s translation – pit – for the original word “quyu” in Turkic does not connote its real meaning and symbolism. It would be better to use “well” instead. Because “the symbolism of the well is commonly associated with qualities of the sacred or the unconscious; wells are place of knowledge; the source of life; places of healing; wishes or good luck” (O’Connell, Airey & Craze, 2007: 503). That is how the hero gets his spiritual nourishment or knowledge in his unconscious and sacred world. M. Eliade thinks that this archetype is widespread and he writes: “This secret symbolizes death and reborn” (Mitler, 2017). Qazan Khan dies in his past as a normal human being and gets reborn in his unconscious world. The knowledge he gets in this world is going to make him a boon-bringer for the humanity.

The legend continues and one day the infidel Queen, who is curious about Qazan Khan and his fame, wants to visit him in the dungeon. Her visit symbolizes the meeting with the goddess heroic code. The question she asks Qazan Khan are symbolically very meaningful: “Prince Kazan, how are you? Do you prefer life underground or overground? And what are you eating and drinking, and what sort of horse do you ride?” (Lewis, 1974: 172). These questions literally depict the hero in the belly of the whale. The literal use of the “life underground” obviously depicts the hero in the underworld. Now it could be stated that he is at the central point of the cosmos, in the tabernacle of the temple, or within the darkness of the deepest chamber of the heart. Then he should try to match her import. This is not capable for everyone. Campbell writes: “Only geniuses capable of the highest realization can support the mill revelation of the sublimity of this goddess. As he progresses in the slow initiation which is life, the form of the goddess undergoes for him a series of transfigurations: she can never be greater than himself, though she can always promise more than he is yet capable of comprehending. She lure, she guides, she bids him burst his fetters’ (Campbell, 2004). Qazan Khan’s replies to the queen makes her to ask the infidel king

to release him from the underground prison. But before his freedom he should fulfill some difficult tasks. The Queen says: “Neither our dead nor our living can escape from his hands, for the love of our religion, get the man out of that pit!” Then the King orders his men: “Come, get Kazan out of the pit, and let him praise us and insult the Oghuz. Then let him swear not to come to our land as an enemy” (Lewis, 1974: 172). They go and get him out of the well and bring him in. Then they ask him to swear to do what the goddess has ordered. Therefore, his road of trails starts at this point. After the subsection of the belly of the whale another section of his adventure is going to start. This section is called “initiation” which in turns has several subsections.

The first subsection of initiation of the hero is “the road of trails”. “Once having traversed the threshold, the hero moves in a dream landscape of curiously fluid, ambiguous forms, where he must survive a succession of trials. This is a favorite phase of the mythadventure. It has produced a world literature of miraculous tests and ordeals. The hero is covertly aided by the advice, amulets, and secret agents of the supernatural helper whom he met before his entrance into this region. Or it may be that he here discovers for the first time that there is a benign power everywhere supporting him in his superhuman passage” (Campbell, 2004: 89). Qazan Khan’s road of trials is the longest and most sublime part of the legend. He accepts their condition in a very intelligent way. He replies: “I swear and I swear that so long as I see the straight road I shall never come down on the crooked road» As they are pleased with what he said he continues: “I praise no man on earth” (Lewis, 1974). His statements are exactly the literal connotations of the verses 5-7 of the first surah of the Holy Quran. Then instead of praising the infidels and insulting the Oghuz he reminds them three of his past roads of trials through which he was successful and mentions his secret of success to them. This is his secret:

“When I saw ten thousand enemies I attained to them,
When I saw twenty thousand enemies I dented them,
When I saw thirty thousand enemies I thwarted them,
When I saw forty thousand enemies I bore it with fortitude,
When I saw fifty thousand enemies I sifted them,
When I saw sixty thousand enemies I was never sickly at the sight of them,
When I saw seventy thousand enemies I circumvented them,
When I saw eighty thousand enemies I castigated them,
When I saw ninety thousand enemies I was not benign to them,

When I saw a hundred thousand enemies
I thundered at them,

I took up my unswerving sword,
I wielded it for the love of the Faith of Muhammad;
In the white arena I cut off round heads like balls;
Even then I did not boast: 'I am a warrior, I am a
prince';

Never have I looked kindly on warriors who
boasted.

Now that you have caught me, infidel, kill me;

Drive your black sword at my neck; cut off
my head.

I shall not flinch from your sword,

I do not defame my own stock, my own root»
(Lewis, 1974. P.172)

He repeats his last sentences at the end of each time he talks about his different quests in four different places and situations. While he reveals that during all four triumphant quests he was not boastful and proud, he reveals his other characteristics: "They brought me silver; 'Dross!' I said. They brought me red gold; 'Copper!' I said. They brought me their chestnut-eyed daughters and daughters-in-law; I paid no heed" (Lewis, 1974: 175). The hero shows that his fight is not for silver, gold, i.e., wealth and beautiful girls or women. Then it is impossible to outstand such a hero. The infidels are afraid of killing him. So they decide imprison him in a pigsty this time. This period takes so long that his young baby turns to a young warrior and asks his mother the truth about his father. When he learns the fact about his father's imprisonment, he decides to provide an army and return his father back to his people. This situation in the quest of a hero is a subsection of the third section – reunion. Campbell calls this subsection as "the refusal of the return" (Campbell, 2004).

After the hero's separation from his cosmos and his initiation in chaos he should return back to his people to bring into them the knowledge, "the runes of wisdom and any blessing back into the kingdom of humanity where the boon may rebound to the renewing of the community, the nation, the planet, or the ten thousand worlds. But sometimes the hero refuses the responsibility of return and he enjoys the residence in the blessed isle of the unaging Goddess of Immortal Being". Since Qazan's stay in the chaos takes so long, it symbolizes another heroic code in his quest. Another subsection of reunion which depicts another heroic code is called rescue from without. "The hero may have to be brought back from his supernatural adventure by assistance from without. This is to say, the world may have to come and get him" (Campbell, 2004: 192). And this happens when his son Uruz provides the army and come to Tuman's Castle to rescue his father. Even in this period the

hero has to pass another difficult trail. He has to wear the infidel's armor and encounter his own stock, his son and his army. His encounter with the warriors of his army and his own son depicts another heroic code which is called "the crossing of the return threshold".

According to Campbell, "the two worlds, the divine and the human, can be pictured only as distinct from each other – different as life and death, as day and night. The hero adventures out of the land we know into darkness; there he accomplishes his adventure, or again is simply lost to us, imprisoned, or in danger; and his return is described as a coming back out of the yonder zone. Nevertheless – and here is a great key to understanding of myth and symbol – the two kingdoms are actually one. The realm of the gods is a forgotten dimension of the world we know. And the exploration of that dimension, either willingly or unwillingly, is the whole sense of the deed of the hero" (Campbell, 2004). Qazan Khan's crossing of the return threshold might be interpreted as his most difficult part of his adventure in this case. The people from his own blood and his own thanes encounter him as an infidel enemy. But his "freedom to pas back and forth across the world division, from the perspective of the apparitions of time to that of the casual deep and back – not contaminating the principles of the one with those of the other, yet permitting the mind to know the one by virtue of the other – is the talent of the master". The myth of Qazan Khan reveals his mastery of the two worlds that is another heroic code for him in this legend.

Anyway, at the end of the legend they join each other and finally destroy the enemy's castle. The hero's reunion with his own cosmos is celebrated by Dada Qorqud's attendance through a ceremony. And he fulfills his separations, initiation and reunion codes completely.

Conclusion. The hero is the man of self-achieved submission to death. He dies as an ordinary person by killing his ego. He overcomes himself by killing the potential despot and passes a long and difficult path of initiation. He encounters the supernatural forces in the world of within and by changing his own self he gets reborn as hero. By the boon he gets during his initiation, he has to return back to his people to make a reborn and renewal in his cosmos. They are the heroic codes that are obviously depicted in the legends of the Book of Dada Qorqud. There are twelve marvelous legends through each one different subsections of the heroic codes are mythically depicted. With appropriate approach to each one – the psychoanalytical approach of C. G. Jung and J. Campbell – those codes are possible to be analyzed and the final image of the puzzle would be the image that helps human to study himself and make thorough improvement of his SELF.

BIBLIOGRAPHY

1. Campbell J. Hero with a Thousand Faces. New Jersey : Princeton University Press Distal Monticello, 2004. 377 p.
2. Carlyle T. On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History. London : Yale University Press, 2013. 359 p.
3. Eliade M. Mitler, Rüyalar ve Gizemler. Çeviren: Cem Soydemir, Ankara : Doğubatı, 2017. 287 s.
4. Encyclopædia Britannica. *Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite*. Chicago : Encyclopædia Britannica, 2013.
5. Gölpinarlı A., Yunus Emre, Hayatı ve Bütün şiirleri. İstanbul : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006. 522 p.
6. Johnson G. & Arp T. R., Perrin's literature, Structure, Sound & Sense, 12th ed. Stamford : Cengage learning, 2009.
7. Lewis J. The Book of Dede Korkut, Translated, with Introduction and Notes. Middlesex : Penguin Books Ltd, 1974. 213 p.
8. Nassimi S. I., His Works in 3 volumes, Vol. II. Baku : Elm publications, 1973. 646 p.
9. O'Connell M., Airey R., & Craze R. The Complete Illustrated encyclopedia of Symbols, Signs & Dream Interpretation. London : Lorenz Books, 2007. 512 p.
10. Rzasoy S. Azərbaycan dastanlarında şaman-qəhrəman arxetipi. Bakı : Elm və təhsil, 2015. 436 s.

REFERENCES

1. Campbell J. Hero with a Thousand Faces. New Jersey: Princeton University Press Distal Monticello, 2004, 377 p.
2. Carlyle T. On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History. London: Yale University Press, 2013, 359 p.
3. Eliade M. Rüyalar ve Gizemler [Myths, Dreams and Mysteries] Translated by Cem Soydemir, Ankara: Dogubatı, 2017, 287 p. [in Turkish]
4. Encyclopædia Britannica. *Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite*. Chicago: Encyclopædia Britannica, 2013.
5. Gölpinarlı A., Yunus Emre, Hayatı ve Bütün şiirleri [Yunus Emre Life and All His Poems] İstanbul: Cultural Publications, 2006, 522 p. [in Turkish]
6. Johnson G. & Arp T. R., Perrin's literature, Structure, Sound & Sense, 12th ed., Stamford: Cengage learning, 2009.
7. Lewis J. The Book of Dede Korkut, Translated, with Introduction and Notes. Middlesex: Penguin Books Ltd, 1974, 213 p.
8. Nassimi S. I., His Works in 3 volumes, Vol. II, Baku: Elm publications, 1973, 646 p.
9. O'Connell M., Airey R., & Craze R. The Complete Illustrated encyclopedia of Symbols, Signs & Dream Interpretation. London: Lorenz Books, 2007, 512 p.
11. Rzasoy S. Azərbaycan dastanlarında şaman-qəhrəman arxetipi [The shaman-qəhrəman archetype in Azerbaijan dastans] Baku: Science and education, 2015, 436 p. [in Azerbaijani]

УДК 81'25

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-16>

Ірина БАГАЄВА,

orcid.org/0000-0002-0787-2376

студентка VI курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій

Сумського державного університету

(Суми, Україна) bagaeva.irina99@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ НЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті розглядаються дефініції термінів «неологія» та «неологізм», а також способи перекладу на українську мову неологізмів, які щоденно з'являються в англomовному суспільстві. Для набуття «законного» статусу у мові слово має пройти стадії соціалізації (закріплення у суспільстві) та лексикалізації (закріплення у мові). У цьому процесі лексикалізації передбачає наявність навичок використання неологізму і виявлення умов і протипоказань щодо його вживання у різних контекстах. Через те, що неологізми – це динамічне явище, виникають труднощі під час їхнього перекладу українською мовою, адже нові мовні утворення ще й часто мають непряме значення. Задля того, щоб переклад англomовних неологізмів був виконаний достовірно та був адаптований для читачів мови перекладу, необхідно розуміти звідки походить неологізм, чи була його поява зумовлена внутрішньолінгвістичними чи екстралінгвістичними факторами, до якої частини мови він належить, який прошарок суспільства його використовує і так далі. Спираючись на такі знання, необхідно обрати найкращий метод перекладу англomовного неологізму українською мовою. До найпопулярніших методів перекладу неологізмів відносять транскрипцію, калькування та описовий переклад. Іноді важливо вдаватися до перекладацьких трансформацій: лексичних, лексико-семантичних та граматичних. Найчастіше під час перекладу нових англomовних утворень українською мовою перекладачі вдаються до таких перекладацьких трансформацій, як аналогія, смисловий розвиток та додавання. Тож, не існує одного достовірного методу передачі значення нових слів чи словосполучень. Кожний англomовний неологізм має бути перекладений способом, який якнайкраще та якомога точніше передасть його зміст, конотативне значення та емоційне забарвлення у мові перекладу, у цьому випадку – українській мові.

Ключові слова: *неологія, неологізм, транскрипція, калькування, описовий переклад, лексичні трансформації.*

Ірина БАГАЄВА,

orcid.org/0000-0002-0787-2376

6-year student at the Faculty of Foreign Philology and Social Communications

Sumy State University

(Sumy, Ukraine) bagaeva.irina99@gmail.com

TRANSLATION FEATURES OF ENGLISH NEOLOGISMS INTO UKRAINIAN

This article describes the definitions of the terms “neology” and “neologism”, as well as it describes the ways of translating into Ukrainian neologisms that appear daily in English-speaking. To acquire a “legal” status in the language, a word must pass through the stages of socialization (consolidation in society) and lexicalization (consolidation in the language). In this case, the process of lexicalization involves the presence of skills in using a neologism, and the identification of conditions and contraindications for its use in various contexts. Due to the fact that neologisms are a dynamic phenomenon, certain difficulties arise when translating them into the Ukrainian language, because new language formations also often have an indirect meaning. In order for the translation of English-language neologisms to be performed reliably and adapted for readers of the target language, it is necessary to understand where the neologism comes from, whether its appearance was due to intra-linguistic or extralinguistic factors, which part of speech it belongs to, which stratum of society uses it, and so on. Based on this knowledge, it is necessary to choose the best method of translating an English-language neologism into Ukrainian. The most popular methods of translating neologisms include transcription, loan translation, and descriptive translation, or explication. Sometimes, it is important to resort to translation transformations: lexical, lexical-semantic and grammatical. Most often, when translating new English-language words into the Ukrainian language, translators resort to the use of such translation transformations as analogy, logical development and addition. Therefore, there is no single reliable method for transmitting the meaning of new words or phrases. Each English-language neologism should be translated in a way that best and accurately conveys its content, connotative meaning and emotional coloring in the translation language, in this case – the Ukrainian language.

Key words: *neology, neologism, transcription, loan translation, explication, lexical transformations.*

Постановка проблеми. З розвитком ролі іноземних мов, а в цьому випадку саме англійської, дуже часто постає питання щодо неологізмів, їхніх особливостей та нюансів перекладу. Адже найчастіше саме стадія перекладу викликає сумніви та проблеми, тому що лексичні значення неологізмів не відповідають прямому перекладу з англійської на українську мову. Тому слід визначити особливості перекладу англійських неологізмів для усунення труднощів під час розуміння англомовних текстів.

Аналіз досліджень. Праці зарубіжних та вітчизняних учених, присвячених висвітленню теоретичних проблем неологізмів (Ю. Зацний, І. Андрусак, Л. Бархударов тощо), сленгу (М. Адамс, В. Балабін, Дж. Колман, Е. Партридж, О. Глазова, І. Николів, О. Пономарів, Л. Ставицька, О. Романова, О. Селіванова, Л. Лисак, С. Мартос, І. Кірієнков, В. Дорда, П. Грабовий та ін.) складають основу для вивчення неології. Їхні здобутки вказують на особливості перекладу англомовних неологізмів українською мовою, а також відображають особливості вживання національних відповідників замість англомовних запозичень. Лінгвісти, а особливо перекладачі, повинні слідкувати за появою нових слів або нових значень тих слів, які вже є в мові. Незнання змін у мові призводить до труднощів у процесі перекладу, а іноді і до помилок. Словниковий запас мови необхідно вивчати та слідкувати за його збагаченням.

Мета статті – розглянути англомовні неологізми в сучасній українській мові в ракурсі семантики, словотвору та особливостей їхнього перекладу українською мовою.

Враховуючи поставлену мету, передбачається розв'язати такі завдання:

1. Обґрунтувати теоретичні засади поняття «неологізм».
2. Проаналізувати англомовні неологізми, які побутують у сучасній українській мові.
3. Продемонструвати особливості й труднощі перекладу розглянутих англомовних неологізмів, а також вживання питомо українських відповідників замість іншомовних.

Виклад основного матеріалу. Неологізми – це нові слова або словосполучення, що з'явилися в мові внаслідок соціально-політичних змін, розвитку науки і техніки, нових умов побуту для позначення нового, раніше невідомого предмета чи явища, або для вираження нового поняття (Бала, 1996: 63).

З перекладознавчого аспекту існує кілька прийомів перекладу словосполучень: дослівний переклад (калькування), транскрипція і транслітера-

ція, семантичний еквівалент або функціональний аналог, експлікація, поєднання кількох прийомів перекладу, повне копіювання англомовного словосполучення (Крупнов, 1979: 45–49).

Дослівний переклад (калькування) полягає «в перекладі частинами слова або словосполучення з подальшим з'єднанням частин» (Трофимова, 1993: 38). Часто визначальна частина терміна-неологізму може передаватися прикметником, також можлива зміна порядку проходження компонентів, а смислові зв'язки можуть передаватися за допомогою прийменників (Карабан, 2001: 45). Наприклад: *mortgage tax* – іпотечний податок, *acquisition price* – ціна придбання, *income statement* – звіт про доходи. Транскрипція є «передачею англійського слова українською мовою шляхом відтворення за допомогою українських літер його звукового вигляду (фонемного складу)», а транслітерація – «передача англійського слова українською мовою шляхом відтворення його графічної форми (літерного складу) за допомогою алфавіту української мови». Такі прийоми використовують при передачі назв фірм, корпорацій та інших організацій. Наприклад: *Special Systems Industry* – Спешел Системз Індастрі. Якщо в назві організації є загальноживані слова, то вони можуть передаватися за допомогою транскрипції, транслітерації, калькування або семантичного еквівалента.

Наступний спосіб перекладу термінів-неологізмів – семантичний еквівалент або функціональний аналог. Такий прийом передбачає «використання реально існуючих українських слів, які повністю або частково відображають значення англомовного терміна» (Крупнов, 1976: 47). Наприклад, для словосполучення *capital productivity* в українській мові є термін «фондовіддача». Експлікація (описовий переклад) використовується в тому разі, якщо неможливо підібрати еквівалент в мові, на яку здійснюється переклад. Цей спосіб полягає в передачі значення слова за допомогою його опису, пояснення. Словосполучення *market auction* можна перевести за допомогою описового перекладу як торгівля цінними паперами методом аукціону.

Можливим є поєднання декількох прийомів перекладу одночасно: використовувати калькування і транслітерацію або транскрипцію; транскрипцію і описовий переклад; транскрипцію, калькування і функціональний аналог; калькування, транскрипцію і описовий переклад. Наприклад: *quality control engineering* – техніка контролю якості.

За повного копіювання англомовного словосполучення термін передається латиницею (Гладуш, 2003: 51).

Досі немає однозначного вирішення питання: як можна закріпити поняття неологізму, які критерії віднесення тієї чи іншої словникової одиниці до неологізмів? Під час аналізу визначень поняття «неологізм» стають очевидними дві концепції: термін «неологізм» застосовується як до новостворень, що позначають нове, раніше невідоме поняття або предмет (*reactor* – ядерний реактор, *biocide* – біологічна війна), так і до новостворених синонімів до вже наявного в мові слова для позначення відомого поняття, що несе конотативні відтінки, які накладаються на його основне значення (*boffin* – вчений, зайнятий секретною роботою, найчастіше у військових цілях є близьким синонімом слова *scientist*, однак має інший семантичний відтінок) (Гладуш, 2003: 53).

Вочевидь, нові слова чи словосполучення сприймаються як неологізми до того часу, поки позначені ними предмети, явища чи поняття стануть звичними. Згодом зазвичай такі одиниці стають загальноновживаними і входять у словниковий склад мови. Наприклад, ще зовсім нещодавно слова *software*, *laptop*, *CD*, *virtual*, *e-mail* англійською були неологізмами. Нині ці слова не є неологізмами.

Часто поява нових слів пов'язана з виникненням нових асоціацій, хоча поняття залишається тим самим, оскільки мова, виконуючи свою основну функцію засобу спілкування, перебудовується, диференціюється і уточнюється для того, щоб адекватніше відобразити, відтворити і закріпити нові поняття у відповідних словах та висловлюваннях.

Основні труднощі під час перекладу неологізмів – це з'ясування значення нового слова. Власне, переклад неологізму, значення якого відомо перекладачеві, є порівняно простішим завданням, і вирішується воно шляхом використання способів, наведених нижче, залежно від того, до якого типу слів належить неологізм (Заботкіна, 1989: 83).

Поява нових слів у мові відбувається двома способами. Сутність першого способу полягає в запозиченні слів з іншої мови, другий спосіб передбачає їхнє створення в самій мові з використанням продуктивних способів. У сучасній англійській мові способи словотворення поділяються на продуктивні та непродуктивні. Слід зазначити, що визначити продуктивність мовної моделі можна, виходячи з критерію її здатності породжувати відкриття парадигми, що мають необмежений склад елементів. Загальноновизнаним фактом є те, що сьогодні англійська мова передбачає три найбільш продуктивні способи словотвору, серед яких – афіксація (модель «основа +

афікс»), наприклад, *beautiful*, *dishonest*), словоскладання (модель «основа + основа», наприклад, *penfriend*, *handicraft*) і конверсія. Але далеко не всі ці способи використовуються однаковою мірою, питома вага кожного з них у межах словотворчого процесу має неоднаковий характер. Найбільш популярним з них все ж таки є такий спосіб, як словоскладання. Саме цей спосіб дає найбільшу кількість сучасних новостворень. На думку самих лінгвістів, словоскладання як спосіб словотворення був популяризований за останні 10–15 років.

Під час перекладу неологізмів в англійських текстах на особливу увагу заслуговує орфографічний критерій, суть якого полягає в розгляді не будь-якого комплексу, написаного разом або через дефіс, як складного слова, а комплексу, чий компоненти пишуться окремо, як словосполучення: *dividend-right certificate* – сертифікат, що дає право отримання дивіденду; *dear-money policy* – обмеження кредиту шляхом підвищення процентних ставок; *fill-or-kill order* – наказ клієнта брокера, який має бути негайно виконаний чи анульований.

У випадках, коли з'єднують слова, що закінчуються і починаються на ту саму голосну або приголосну, одна з них опускається: *net + etiquette = netiquette* – неписані загальноприйняті правила спілкування або розміщення інформації в Інтернеті.

Під час перекладу багатоконпонентних термінів необхідно встановити ключове слово і внутрішні смислові зв'язки (Карабан, 2001: 49). Наприклад, якщо перекладати термін *immovable property gains tax*, то спочатку перекладаємо ключове слово *tax* – податок, потім *gains* – прибуток і поєднання *immovable property* – нерухоме майно. У підсумку отримуємо «податок на прибуток від нерухомого майна».

Ми вважаємо, що під час перекладу термінів доцільно спиратися на контекст. Глумачний словник або довідкове джерело можуть допомогти прояснити значення терміна. Наприклад, слово *rate* позначає «ставка» в словосполученні *interest rate*, але в словосполученні *inflation rate* вживається в значенні «рівень» (Гладуш, 2003: 53). Також необхідно враховувати географічні і країнознавчі реалії, вміти правильно підібрати лексичну відповідність терміна або скористатися калькою в тому разі, коли еквівалент в мові перекладу відсутній, перевіряти використання того чи іншого англійського терміна в оригіналі, перш ніж впроваджувати його в текст перекладу.

Прийом конкретизації належить до відтворення одиниці конкретного змісту мовою перекладу через одиницю конкретного змісту. Слова

або словосполучення, що мають широке значення в українській мові, слід замінити еквівалентом, що вказує на значення відповідно до контексту чи стилістичних вимог. Наприклад, поняття «дослідження» може стосуватися різних ситуаційних умов і значною мірою організоване за контекстом; в англійській мові це поняття відповідає різним вузьким однорідним значенням залежно від контексту: *to explore* – досліджувати регіон (*to explore the region*), *to investigate* – досліджувати ринок (*to investigate the market*), *to research into* – досліджувати явище (*to research into the classical literature*).

Проте слід зазначити, що часто спостерігається непослідовність у написанні навіть того самого комплексу. Наприклад, у разі *man-made* – штучний, створений людиною, 6% – роздільне написання, 82% – через дефіс, 12% – написання разом (Крупнов, 1976: 94). Аналіз компонентів, що входять до складу складного слова, дає перекладачеві можливість, знаючи їхнє лексичне значення, з'ясувати значення всього комплексу.

Неологізм *life-supports* складається з двох частин: *life* (життя) і *support* (підтримувати), отже, йдеться про щось, що дозволяє підтримувати життя або життєздатність, причому суфікс *-s* вказує на те, що ми маємо справу з обчислюваним іменником у формі множини.

Тепер наведемо особливості перекладу англійських неологізмів українською мовою. Майже будь-який переклад вимагає використання перекладацьких трансформацій, тобто способи перекладу для тих випадків, коли ми не можемо віднайти лексичне значення у словнику. Серед таких способів можемо виділити:

- лексичні, до яких входять калькування, транслітерація, транскрибування;
- граматичні, до яких можемо віднести поділ речення, дослівний переклад та граматичні зміни;
- комплексні, тобто лексико-граматичні зміни, до яких відносимо перетворення, які поєднують граматичні та лексичні трансформації. До такого способу можна віднести антонімічний переклад та описовий переклад.

До основних методів класифікації неологізмів належать: класифікація за способом появи; тривалість існування; ступеня новизни; класифікація по відношенню до мови та способу словотвору. Класифікація за способом появи ділить неологізми на лексичні, семантичні та фразеологічні; за тривалістю існування – на випадки одноразового вживання, найчастішого використання та постійного використання у мовній системі. За рівнем новизни неологізми можуть бути абсолютними та відносними (Трофимова, 1993: 117).

Що стосується перекладу саме неологізмів, то лінгвісти використовують спосіб підбору аналога, транскрипції та транслітерації, описовий метод та калькування, а також метод прямого включення.

Одним із способів, що найчастіше використовують, є транскрипція. Використовуючи цей метод, люди просто передають англійське слово українськими звуками. Найчастіше саме транскрипція використовується для перекладів власних назв.

Наступний спосіб – калькування. Цей спосіб існує для перекладу понять у двох мовах або одного поняття, яке зовсім нещодавно з'явилося. Цей метод переважно використовується в процесі перекладу еквівалентної лексики. Безеквівалентна лексика перекладається за допомогою описового способу, фонові – приблизного перекладу.

Слід зазначити, що описовий метод перекладу використовується також під час перекладу неологізмів у тексті.

За В. І. Карабаном, описовий переклад:

- 1) повинен чітко відображати основний зміст поняття, яке позначене неологізмом;
- 2) не повинен бути надто досконалим;
- 3) синтаксична структура словосполучення не повинна бути складною: *telebanking* – фінансова служба, яка дозволяє клієнту проводити банківські операції через домашній комп'ютер.

Перед використанням будь-якого з вищевказаних способів перекладу неологізмів перекладач повинен уявити значення нової лексичної одиниці. Для цього він може:

а) використовувати англійські тлумачні словники найсучасніших видань. Якщо нове слово відсутнє в англо-українському чи англо-російському словнику, варто спробувати пошукати його значення в англійських тлумачних словниках. Як відомо, у словниках Вебстера та деяких інших англійських словниках є розділи «Нові слова» (*New Words Section*), однак у подібних словниках можна виявити лише незначну кількість неологізмів (Карабан, 2001: 24);

б) усвідомити значення неологізму в контексті. Іноді для правильного розуміння неологізму необхідно враховувати історію його виникнення, різноманітні літературні та фактичні асоціації, пов'язані з новим словом;

в) проаналізувати структуру неологізму;

г) скористатися електронними словниками, пошуковими системами мережі Інтернету.

Лексичні заміни використовуються під час передачі значення безеквівалентного слова в контексті за допомогою одного з видів перекладацьких трансформацій, які лінгвістична теорія використо-

вує під час опису процесу перекладу. При цьому відповідник утворюється шляхом семантичних перетворень значення безеквівалентного слова. Наприклад, під час перекладу на українську мову англійського слова «exposure», яке не має прямого відповідника в мові перекладу, в реченні «He died of exposure» залежно від контексту можуть бути використати різні лексичні трансформації конкретизації або модуляції (сміслового розвитку): «Він помер від застуди», «Він помер від сонячного удару», «Він замерз у снігах» і т. д.

Для полегшення процесу перекладу використовуються аналогії. Переклад за допомогою аналогії – це переклад шляхом вибору одного із декількох варіантів, слова або словосполучення, який є доволі близьким до слова мови оригіналу. Аналог знаходять шляхом аналізу синонімічного ряду, в результаті чого зупиняються на слові, що найбільш відповідає контексту. Слово або словосполучення в тексті, на який робиться переклад, яке має в контексті те ж значення, що і не еквівалентне слово або словосполучення в вихідному тексті (Random House, 1997: 353). Аналогії утворюються шляхом підбору найближчої за значенням одиниці, на яку робиться переклад для безеквівалентних одиниць мови оригіналу, наприклад, *drugstore* – аптека.

Як і в багатьох інших випадках використання оказіональних відповідників, близькість значень еквівалентних одиниць в оригіналі і в перекладі тут далеко не повна, і такий переклад використовується лише в певному контексті, наприклад: «Аптека – це теж саме, що і *drugstore*; в наших аптеках продаються тільки ліки і засоби гігієни, а в американських – «драгсторах» продаються також предмети першої необхідності, газети, журнали, безалкогольні напої, кава, морозиво, закуски та інше. Тому для перекладу речення: *Food is awful in drugstores* – варіант «аптека» видається недоцільним.

Висновки. Отже, ми бачимо, що існує чимало способів перекладу неологізмів, якими може

користуватись кожен перекладач. Але під час перекладу тих чи інших лексичних одиниць, які несуть у собі новизну значення, перекладач часто натрапляє на труднощі вибору способу перекладу. Спеціальних способів перекладу неологізмів немає. Тому доводиться співставляти наявні прийоми перекладу і обирати той, що більш-менш відповідає контексту.

Сам процес перекладу здійснюється у два етапи. Спочатку перекладач з'ясовує значення нового слова, далі робить власний переклад засобами української мови, застосовуючи при цьому вищеозначені способи перекладу. Що стосується вибору того чи іншого способу передачі неологізмів, то він залежить від багатьох суб'єктивних факторів: особистість перекладача, його досвід, інтелект, здатність оперувати абстрактними поняттями, обставини під час процесу перекладу, а також від стилю тексту (публіцистичного, наукового, художнього). Однак кінцевий варіант перекладу перекладач пропонує на основі власних висновків.

На жаль, перекладачі допускають велику кількість лексичних помилок. Тому залежно від ситуації рекомендуються різні прийоми та методи перекладу. Основними критеріями, які повинні бути взяті до уваги перекладачем під час пошуку відповідності англійському неологізму в українській мові, є стислість і однозначність тлумачення. Запропонований перекладачем варіант перекладу повинен бути зрозумілим читачу.

Дослідження ще раз підтверджує той факт, що проблема перекладу неологізмів є досить актуальною на сьогоднішній день. Попри численні дослідження в цій галузі лінгвістики, перед нами постає низка питань, які пов'язані з особливостями перекладу нових слів в різних сферах суспільного життя. Тому наші подальші дослідження будуть пов'язані з перекладом неологізмів термінології різноманітних наук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бала М. І. Англо-український словник. Київ : Освіта, 1996. Т. 1. 120 000 слів. 752 с.
2. Гладуш Н. Ф. Прагматичні модифікації при перекладі. *Вісник Сумського державного університету*. Суми, 2003. № 4. С. 50-53.
3. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка / В. И. Заботкина. Москва : ВШ, 1989. 126 с.
4. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Частина II. Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі: навчальне видання. Вінниця : Нова книга, 2001. 302 с.
5. Комиссаров В. Н., Рецкер Я. И., Тархов В. И. Пособие по переводу с английского языка на русский. Часть I. Лексико-фразеологические основы перевода. Москва : Издательство литературы на иностранных языках, 1986. 175 с.
6. Крупнов В. Н. В творческой лаборатории переводчика / В. Н. Крупнов. Москва : Междунар. Отношения, 1976. 192 с.
7. Крупнов В. Н. Курс перевода. Английский язык: общественно-политическая лексика / В. Н. Крупнов. Под ред. проф. Л. С. Бархударова. Москва : Междунар. отношения, 1979. 232 с.
8. Апресян И. Новый большой англо-русский словарь / И. Апресян, Э. М. Медникова. Москва : Русский язык. 1993-1994. 2496 с.

9. Трофимова З. С. Словарь новых слов и значений в английском языке. Москва : «Павлин», 1993. 304 с.
10. Флинта М., Нелюбин Л. Толковый переводческий словарь. 3-е издание, переработанное. Москва : Наука, 2003. 320 с.
11. Random House Webster's College Dictionary. Random House Reference. 2nd edition, Random House Reference, 1997. 1600 p.
12. Tulloch S. The Oxford Dictionary of New Words / S. Tulloch. New York: Oxford University Press, 1998. 375 p.

REFERENCES

1. Bala M. I. Anglo-Ukrayins'kyi slovnyk [English-Ukrainian dictionary] / M. I. Bala. Kyiv: Osvita, 1996. T. 1. 120,000 slyv. 752 p. [in Ukrainian].
2. Gladush N. F. Prahmatychni modyfikatsii pry pereklyadi [Pragmatic modifications in translation]. Bulletin of Sumy State University. Sumy, 2003. pp. 50-53 [in Ukrainian].
3. Zabotkina V. I. Novaya leksika sovremennogo angliyskogo yazyka [New vocabulary of modern English]. Moscow: VSH, 1989. 126 p. [in Russian].
4. Karaban V. I. Pereklad anhliyskoyi naukovoyi i tekhnichnoyi literatury [Translation of English scientific and technical literature]. Part II. Lexical, terminological and genre-stylistic difficulties: educational publication. Vinnytsya: Nova knyha, 2001. 302 p. [in Ukrainian].
5. Komissarov V. N., Retsker Ya. I., Tarhov V. I. Posobie po perevodu s angliyskogo yazyka na russkiy [English to Russian translation guide]. Part I. Leksiko-frazeologicheskie osnovy perevoda. Moscow: Publishing house of literature in foreign languages, 1986. 175 p. [in Russian].
6. Krupnov V. N. V tvorcheskoy laboratorii perevodchika [In the translator's creative laboratory]. Moscow: Int. Relationship, 1976. 192 p. [in Russian].
7. Krupnov V. N. Kurs perevoda. Angliyskiy yazyk: obshchestvenno-politicheskaya leksika [Translation course. English: socio-political vocabulary]. In a row. of Prof. L. S. Barkhudarov. Moscow, Int. Relationship, 1979. 232 p. [in Russian].
8. Apresyan I., Mednikova E. M. Novyy bol'shoy anglo-russkiy slovar' [The New Comprehensive English-Russian Dictionary]. Moscow: Russkiy yazyk. 1993-1994. 2496 p. [in Russian].
9. Trofimova Z. S. Slovar' novykh slov i znacheniy v angliyskom yazyke [The vocabulary of new words and meanings in English]. Moscow: Pavlin, 1993. 304 p. [in Russian].
10. Flinta M., Nelyubin L. Tolkovyy perevodcheskiy slovar' [The explanatory translation dictionary]. 3rd edition, revised. Moscow: Nauka, 2003. 320 p. [in Russian].
11. Random House Webster's College Dictionary. Random House Reference. 2nd edition, Random House Reference, 1997. 1600 p.
12. Tulloch S. The Oxford Dictionary of New Words / S. Tulloch. New York: Oxford University Press, 1998. 375 p.

УДК 811.512

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-17>

Кифаят Нураддин кызы БУНЯТОВА,

orcid.org/0000-0003-2358-5200

доктор философии по искусствоведению,

доцент кафедры кинематографии и экранной драматургии

Азербайджанского государственного университета культуры и искусств

(Баку, Азербайджан) *Kifabff@yahoo.com*

КИНЕМАТОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЗЫ ИЛЬЯСА ЭФЕНДИЕВА

Ильяс Эфендиев, как талантливый писатель, использовал разные жанры литературы, театра и кино для достижения одной цели, а именно возвышения голоса правды и защиты простых, чистых, праведных людей в обществе. Ильяс Эфендиев призывает театр и кино достойно выполнять эту миссию и укреплять ее. Хотя текст в целом адресован отдельным индивидам, можно говорить, вступить в диалог и общаться с сотнями, тысячами и миллионами зрителей со сцены и экрана одновременно. Благодаря широкой аудитории театра, кино и телевидения писателю гораздо легче реализовывать свои мысли, идеи и намерения. Ильяс Эфендиев имел широкие возможности постоянно влиять на азербайджанскую культуру, азербайджанскую мысль, ее идеалы, мораль, поведение, взгляды и даже на образ жизни, проникать в духовность, мышление, сознание людей, напрямую обращаясь к обществу.

Это было внутренней потребностью личности Ильяс Эфендиева в деле выполнения своей миссии, поэтому он с самого начала своей карьеры выбрал кино как проводника своих мыслей и идей. Однако сама эта потребность не «упала» с неба: все это было обусловлено содержанием, эстетикой и целеустремленностью таланта Ильяс Эфендиева. Ильяс Эфендиев – писатель, сумевший провести мост от социалистического реализма к экзистенциализму в канонизированных рамках советской литературы, который своими нововведениями подготовил художественную и эстетическую основу для создания новых литературных направлений. Трудно назвать еще писателя в азербайджанской литературе, который был бы одинаково успешен в прозе и драматургии или был бы одинаково продуктивен в обеих областях на уровне Ильяс Эфендиева. И в прозе, и в драматургии этот художник работал с одинаковым энтузиазмом и виртуозностью. В статье рассматриваются несколько произведений И. Эфендиева в области кинодраматургии.

Ключевые слова: азербайджанская кинодраматургия, Ильяс Эфендиев, киноповести, текучесть «кадров», экспрессия и динамизм.

Кіфаят Нураддін БУН'ЯТОВА,

orcid.org/0000-0003-2358-5200

доктор філософії з мистецтвознавства,

доцент кафедри кінематографії та екранної драматургії

Азербайджанського державного університету культури та мистецтв

(Баку, Азербайджан) *Kifabff@yahoo.com*

КИНЕМАТОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЗИ ІЛЬЯСА ЕФЕНДІЄВА

Ильяс Эфендиев, як талановитий письменник, використовував різні жанри літератури, театру та кіно для досягнення однієї мети, а саме підняття голосу правди та захисту простих, чистих, праведних людей у суспільстві. Ильяс Эфендиев закликав театр та кіно гідно виконувати цю місію та зміцнювати її. Хоча текст загалом адресований окремим індивідам, можна говорити, вступати в діалог та спілкуватися із сотнями, тисячами та мільйонами глядачів зі сцени та екрану одночасно. Завдяки широкій аудиторії театру, кіно та телебачення письменнику набагато легше реалізовувати свої думки, ідеї та наміри. Ильяс Эфендиев мав широкі можливості постійно впливати на азербайджанську культуру, азербайджанську думку, її ідеали, мораль, поведінку, погляди і навіть на спосіб життя, проникати в духовність, мислення, свідомість людей, безпосередньо звертаючись до суспільства.

Це було внутрішньою потребою особистості Ильяс Эфендиева у справі виконання своєї місії, тому він від самого початку своєї кар'єри вибрав кіно як провідника своїх думок та ідей. Однак сама ця потреба не «впала» з неба: все це було обумовлено змістом, естетикою та цілеспрямованістю таланту Ильяс Эфендиева. Ильяс Эфендиев – письменник, який зміг провести міст від соціалістичного реалізму до екзистенціалізму в канонізованих рамках радянської літератури, який своїми нововведеннями підготував художню та естетичну основу для створення нових літературних напрямів. Важко назвати ще письменника в азербайджанській літературі, який був би однаково успішний у прозі та драматургії або був би однаково продуктивний в обох галузях на рівні Ильяс Эфендиева. І в прозі, і в драматургії цей митець працював з ентузіазмом і виртуозністю. У статті розглядаються кілька творів І. Эфендієва у галузі кінодраматургії.

Ключові слова: азербайджанська кінодраматургія, Ильяс Эфендієв, кіноповіді, плинність «кадрів», експресія та динамізм.

Kifayat Nuraddin BUNYATOVA,
 orcid.org/ 0000-0003-2358-5200

Doctor of Philosophy in Art History,
 Associate Professor at the Department of Cinematography and Screen Drama
 Azerbaijan State University of Culture and Arts
 (Baku, Azerbaijan) Kifabff@yahoo.com

CINEMATOGRAPHIC FEATURES OF THE PROSE OF ILYAS EFENDIEV

Ilyas Efendiev, as a talented writer, used different genres of literature, theater and cinema for one purpose: to raise the voice of truth and protect simple, pure, righteous people in society. Ilyas Efendiev called on theater and cinema to fulfill this mission with dignity and strengthen it. Although the text as a whole is addressed to individual individuals, it is possible to speak, enter into dialogue and communicate with hundreds, thousands and millions of spectators from the stage and screen at the same time. Thanks to the wide audience of theater, film and television, it is much easier for a writer to realize his thoughts, ideas and intentions. Ilyas Efendiev thus had ample opportunities to constantly influence Azerbaijani culture, Azerbaijani thought, its ideals, morality, behavior, views and even the way of life, to penetrate into spirituality, thinking, consciousness of people, directly addressing society.

This was the inner need of Ilyas Efendiev's personality in fulfilling his mission. And that is why Ilyas Efendiev, from the very beginning of his career, chose cinema as a conductor of his thoughts and ideas. However, this need itself did not "fall" from the sky: all this was due to the content, aesthetics and purposefulness of the talent of Ilyas Efendiev. Ilyas Efendiev is a writer who managed to build a bridge from socialist realism to existentialism in the canonized framework of Soviet literature, and with his innovations prepared an artistic and aesthetic basis for the creation of new literary trends. It is difficult to name another writer in Azerbaijani literature who would be equally successful in prose and drama, or equally productive in both areas at the level of Ilyas Efendiev. In both prose and drama, this artist worked with the same enthusiasm and virtuosity. The article examines several works of I. Efendiev in the field of screenwriting.

Key words: Azerbaijani film drama, Ilyas Efendiev, film stories, turnover of "personnel", expression and dynamism.

Введение. Ильяс Эфендиев – один из самых ярких и успешных представителей прозы в истории азербайджанской литературы. Его рассказы, повести и романы «Письма из деревни», «Шерстяной платок», «Балабол и золотой цветок», «Учатилян», «Не оглядывайся, старик», «Три друга за горами», «Мостостроители», «Ивовое дерево», «Сказка иволги и Валеха» стали новым этапом азербайджанской литературы. Его пьесы открыли новый этап в истории азербайджанского театра, а также в истории драмы. Его пьесы «Ты всегда со мной», «Уничтоженные дневники», «Я не могу забыть», «Песня осталась в горах», «В хрустальном дворце», «Правитель и его дочь» создали художественный лик азербайджанского театра 1960–1980-х гг., говоря научным языком, определили его поэтические черты.

В 1940 г., вскоре после выхода в свет очерка «На гребне волн» и рассказа «Письма из деревни», Ильяс Эфендиев опубликовал в газете «Молодой рабочий» отрывки из сценария «Ядигар». В 1942 г. вместе с писателем Имраном Гасымовым его сценарий под названием «Воля» был опубликован в литературном, художественном и общественно-политическом журнале Союза советских писателей Азербайджана. В том же году и снова в журнале «За Родину», но уже в 12-м номере был опубликован рассказ Ильяса Эфендиева «Рыбаки» (Эфендиев, 1942; Эфендиев, 1965; Эфендиев, 2002).

Конечно, это интересно, что молодой писатель, уже прославившийся своими первыми

опытами с пером, внезапно заинтересовался сценариями. Самым странным и удивительным фактом является то, что Ильяс Эфендиев, который впоследствии прославился как великий азербайджанский драматург, начал свою карьеру с киносценариста. В большинстве случаев сценарии начинают писать зрелые драматурги, а в творчестве Ильяса Эфендиева наблюдается обратное. Свой первый сценарий писатель написал в 1940 г., первую пьесу «Интизар» – в 1943 г., и снова с Имраном Гасымовым (Эфендиев, 2000). Объяснить это можно только нескончаемым интересом Ильяса Эфендиева к миру кино и острым ощущением духа современности. Уже в то время Ильяс Эфендиев прекрасно понимал, что популярность кино и его влияние на зрителей исключительно велики.

Несмотря на подобное восприятие действительности, его первый сценарий не имел такого успеха, как рассказ «Письма из деревни», и вскоре был забыт. Даже 7 томов «Избранных сочинений» автора не включают этот сценарий, этот интересный опыт работы с пером (Исмаилов, 1991). Однако эта относительная неудача не обескураживает автора. Через два года после этой даты Ильяс Эфендиев и Имран Гасымов опубликовали сценарий «Воля», написанный в духе требований времени. Слово «воля» здесь намекает на мужество Героя Советского Союза Гусейнбалы Алиева, его отвагу, упорство, силу воли. Самая значи-

мая особенность сценария заключается в том, что он был написан на профессиональном уровне, в полном соответствии с художественными и эстетическими требованиями киноискусства.

Из журнала «За Родину» за 1942 г. видно, что Ильяс Эфендиев также написал киноновеллу о реальности темы войны и героизма в местном масштабе, то есть связанной с Азербайджаном. Фильм, получивший название «Рыбаки», также полон поэзии и героизма. В фильме много захватывающих, напряженных, интересных сцен. Например, это сцена, где пожилой человек играет на свирели, и ему вторят на нагаре (вид барабана) для подростка. Море бушевало, рыбаки закидывали невод. Вместе создавался неповторимый ритм: шум волн, звуки музыки и крики рыбаков, и было зажигательно (Эфендиев, 1942: 12).

Наблюдаемый в сценарии «Воля» тип «ломаемого» монтажа был умело использован в сценарии фильма «Рыбаки». Здесь Ильяс Эфендиев создал отличный ритм, когда музыка балабана и барабанов гармонирует с ревом волн, напряженным выражением лиц рыбаков и их ритмичными движениями по закидыванию сетей. Ритм этой сцены – это, возможно, смысл самой жизни в целом.

«Рыбаки» – это не только очередной факт творчества Ильяса Эфендиева, но и факт, демонстрирующий его образование, интеллектуальный вкус и кинематографичность. В первых кадрах киноновеллы «Рыбаки» можно ощутить влияние фильмов «На лоне синего моря» и «Крестьяне» режиссера Самеда Марданова 1935 и 1938 гг. соответственно и даже принципы монтажной эстетики великого С. М. Эйзенштейна. Несомненно, барабаны, ритмичная музыка, лодка, борющаяся на лоне «диких» волн, были созданы под воздействием кинематографической эстетики Самеда Марданова. Это говорило прежде всего о хорошем вкусе молодого писателя. Подражая уникальному, талантливому кинорежиссеру С. Марданова, Ильяс Эфендиев также выразил симпатию к киноязыку и кинематографическому восприятию Сергея Эйзенштейна и Григория Козинцева. Однако эта симпатия (если учесть, что учитель С.М. Эйзенштейна В. Е. Мейерхольд был арестован и расстрелян во время событий 1937 г., то в серьезности ситуации никто не сомневается) может помешать молодому азербайджанскому писателю и его карьере, но совершенно очевидно, что Ильяс Эфендиев уже хорошо осознавал успехи нашего отечественного кино, когда писал свои сценарии, и прекрасно чувствовал эстетику современного кино того времени. Яркий тому пример – фильм «Рыбаки».

Самое интересное, что позже Ильяс Эфендиев будет использовать кинематографическую эстетику в своей драматургии, то есть не для экрана, а для сцены, гибко заменяя одну сцену другой. Важность позиции автора в эстетике кинематографа очевидна в таких спектаклях, как «Ты всегда со мной», «Не могу забыть», «Разрушенные дневники». Спектакль «Ты всегда со мной» построен по принципу отрывочного представления эпизодов от начала до конца. Динамику отношений Гасанзаде и Наргилы обеспечивает умелое переплетение подобных эпизодов. Драматург не выстраивает отношения этих двух людей в спектакле последовательно, а фиксирует течение жизни по частям, эпизодам, кадрам, образуя особую художественную структуру (Салахова, 1984). Кинематографические эффекты, приемы для произведений Ильяса Эфендиева, говоря научным языком, кинематографическое мышление, были для него профессиональной привычкой. Широко известные пьесы Ильяса Эфендиева, такие как «Уничтоженные дневники», «Не могу забыть» и «Песня, оставшаяся в горах», являются ярким подтверждением этого.

В фильме «Рыбаки» показана отвага простого рыбака по имени Кайтаран, который никогда не вел себя, как герой, и никогда не претендовал на роль героя. Он ушел в бурное море, как обычный рыбак, и вернулся из моря как герой, и, несмотря на ранение, он вывел на берег шпионов с помощью Джафара Лала, старика, который только что закончил игру на балабане. Хотя фильм был пропагандистским романом, его читали на одном дыхании, и по форме и содержанию он был исчерпывающим, полностью соответствуя художественным и эстетическим требованиям кино.

Однако этот кинематографический рассказ Ильяса Эфендиева, как бы он ни перекликался с идеологией того времени, до сих пор не нашел своего воплощения на экране. Однако это несколько не умаляет кинематографических достоинств романа.

После двух лет деятельности в сфере кинопроизводства Ильяса Эфендиева все больше стал привлекать театр. Желание писать рассказы и повести ни на минуту не оставляет молодого писателя. Вместе с тем его интерес к кино снижается, но не иссякает. Кино как искусство, как иллюзия всегда жило в творческом воображении Ильяса Эфендиева, никогда не покидало его, а через какое-то время так или иначе обретало свою форму. В 1952 г. Ильяс Эфендиев написал сценарий фильма «Хозяин земли», который в том же году вышел отдельной книгой. В более поздних изданиях «Хозяин земли» писался как рассказ.

Аналогичное явление мы видим в судьбе произведения, которое автор называет «Мостостроители» (Эфендиев, 1965). В большинстве публикаций этот пример представлен как роман, а в некоторых – как повесть.

Ильяс Эфендиев задумал произведение «Хозяин земли» как киноповесть, и он опубликовал его как киноповесть. По своей структуре и характеру это произведение – явно киноповесть. «Хозяин земли» – это не просто рядовая повесть, а динамичное повествование с кинематографической идентичностью, написанное кинематографическим языком.

Когда читаешь произведение, сразу становится понятно, что Ильяс Эфендиев писал этот образец прозы так, будто сидел в монтажной и нанизывал кадр за кадром. «Визуальный ряд» этого фильма очень привлекательный, эффектный и впечатляющий. Писатель уделяет особое внимание динамике и насыщенности подобного изложения в своих произведениях, жанр которых он определяет как киноповесть, киноновелла, не упуская из виду деталей. В первом же предложении «Хозяина земли» автор бросает героев в водоворот событий: ««Синяя «Победа» шла по широкой асфальтовой дороге, тянувшейся так далеко, как мог видеть глаз» (Эфендиев, 1965).

В «Избранных произведениях» Ильяс Эфендиева это предложение несколько иное и, на наш взгляд, ближе к писательскому стилю: «Синяя Победа шла по асфальтированной дороге, пересекая поля, как меч, и отражая последние лучи вечернего солнца». Так, И. Эфендиев не просто «написал» первую фразу «Хозяина земли», а спроецировал ее пером на экран. Он «видит» это предложение перед тем, как его прочитать. Действительно, читая «Хозяина земли» Ильяс Эфендиева, вы воспринимаете ход событий как отдельный, дискретный кадр. Складывается впечатление, что сценарист видел фильм лично, а потом записал его.

«Молодой привлекательный юноша, сидевший в машине рядом с водителем, слушал мелодию по радио и смотрел на поля перед собой.

Бескрайние поля, сенокосы и луга с зеленым клевером, блестя в последних лучах вечернего солнца, часто сменяли друг друга.

Наконец, когда красочные облака на западе исчезли и стали пурпурными, мальчик отвернулся от полей и посмотрел вперед.

Один свет за другим вспыхивал на далеком горизонте в вечерней тьме» (Эфендиев, 1965).

После этих «кадров», которые появляются в повествовании писателя, следует небольшой

диалог между мальчиком и водителем. Если мы посмотрим на это небольшое произведение с точки зрения кинематографической эстетики, то увидим, сколько раз писатель меняет ракурс в небольшом эпизоде. Эти первые предложения киноповести – «образы» – мгновенно сменяются другими сценами.

«Зал, освещенный электрическими лампами, был полон народа.

<...> Все были в новой одежде.

<...> У всех было праздничное настроение».

Однако такое положение длится недолго. И. Эфендиев переходит к портретному изображению и дает портрет Наримана в «рамке».

«Нариман, высокий, широкоплечий мужчина, вошел через боковую дверь, сделал тяжелые шаги и подошел к группе людей, стоявшей посреди зала. Ордена и медали были видны на груди его недавно сшитого френча цвета хаки. Его седые усы сияли серебром в электрическом свете» (Эфендиев, 1965: 207).

Здесь много динамики и движения. Художественные «кадры» писатель сочинял сознательно и профессионально, как кинорежиссер. Кинематографичность И. Эфендиева здесь очень заметна. Монтаж настолько динамичен, что читатель «видит» все: танцоров, улыбающихся девушек, счастливые глаза Наримана. Музыка, танец, жесты, улыбающиеся лица – это «рамки» внутреннего строения прозы. Эти отрывки еще раз подтверждают, что Ильяс Эфендиев хорошо знал кинокультуру своего времени, особенно немое кино, и хорошо знал его шедевры. В некоторых сценах киноповести «Хозяин земли» есть параллели с фильмами С. М. Эйзенштейна и А. П. Довженко.

В фильме «Хозяин земли» отражены события местного значения, происходившие на территории колхоза. Эти события происходят в контексте хозяйственной деятельности колхоза, то есть, по большому счету, этот киносюжет также является частью пропагандистской политики того времени. Однако Ильяс Эфендиев, соответствуя требованиям советской идеологии, одновременно подарил своим героям историю любви. Эта история любви преобладала над темой производства и экономики на протяжении всей истории фильма, освобождая произведение от идеологических клише. Он всегда был выше идеологических штампов в литературе (Салахова, 1984). С кинематографической точки зрения Ильяс Эфендиев умело закончил произведение в ритме начала киносюжета.

«В большом зале, освещенном электрическими лампами, молодые люди танцевали посередине и

пожимали руки Гюлойше и почтальону Султану, которые пытались перетанцевать один другого.

Нариман подошел к Соне, которую окружали мужчины и женщины, вынул из кармана кольцо и протянул ей:

«О, дочка, это воспоминание о моей тете Мехриджан <...> Сохрани, не потеряй!» (Эфендиев, 1965).

Отметим, что здесь Ильяс Эфендиев внезапно прерывает возможный диалог, не затягивает суть, не обещает отблагодарить Сону. Он как бы меняет свою перспективу, как кинорежиссер, перенося разговор Наримана с женщиной и Соной в «кадр» танцующих.

«Гюлойша и Султан все еще танцевали.

– Султан, стой уже, девушка устала! – крикнул Рашид.

Молодые люди радостно и взволнованно хлопали в ладоши.

<...> По мере того, как шумные звуки медленно стихали, разгорался закат».

Хотя Ильяс Эфендиев подчеркивал свою «верность» эйфории победы и эстетике парада, ни малейшей угрозы визуальным возможностям фильма не было. Ведь для прозы этого писателя всегда были характерны внутренняя динамика, внутренний ритм. «Камера» писателя быстро меняет ракурсы в финальной сцене фильма и ни на мгновение не превращается в пассивного зрителя, то есть произведение было готовым материалом для съемки фильма.

Следует отметить, что Ильяс Эфендиев своей киноновеллой «Рыбаки», киноповестью «Хозяин земли» утвердил новые жанры в азербайджанской литературе, право этих жанров на существование в национальной литературе, развил их художественно-эстетический потенциал, продемонстрировал их мобильный характер и возможности. Однако азербайджанская литературная критика не провела в этом направлении необходимых исследований (Сеидов, 1975).

Впоследствии Ильяс Эфендиев напишет лишь одну киноновеллу и одну киноповесть. В 1976 г. появилась киноновелла «После бури», а в 1993 г. – киноповесть «Смерть беглого Сулеймана». Оба произведения, в отличие от «Рыбаков» и «Хозяина земли», быстро экранизировали. Видно, что И. Эфендиев использовал эти жанры только тогда, когда чувствовал внутреннюю потребность, чтобы найти идеальную форму для темы, которая его беспокоила, и, соответственно, изменял стиль изложения.

Новелла «После бури» также отличается особыми кинематографическими достоинствами. Работа писателя основана на сильном внутреннем и внешнем динамизме.

Здесь сюжет развивается гибко, ситуации чередуются и параллельно сопровождаются сменой настроения. События происходят в лесной местности. Большинство романов Ильяса Эфендиева связаны с взаимодействием человека и леса. В авторском романе «Мостостроители» (Эфендиев, 2000: 3–151), написанном в 1960 г., лес – один из главных героев, хотя и пассивный. Лес – это и рабочее место героев, и их дом, и место отдыха. В романе Ильяс Эфендиева «Сказка иволги и Валеха» (Ализаде, 1990), написанном в 1976–1978 гг., лес и его величие всегда ощущаются, хоть и на заднем плане. В одном из красивейших романов автора «Три друга за горами» (1963 г.) лес на шаг ближе к героям. Лес, как многозначный символ, проходит через жизнь, любовь и духовное созревание этих людей. В фильме «Смерть беглого Сулеймана» местом, где происходят текущие события, является лес, а именно леса Карабаха. В рассказе 1957 г. «Шерстяной платок» лес живет бок о бок с героями и их чувствами.

В пьесах «Песня осталась в горах» (1971 г.) и «Правитель и его дочь» (1991 г.) также чувствуется дыхание леса. В чем причина такой привязанности к лесу? Прежде всего скажем, что лес – это факт биографии Ильяса Эфендиева, поэтому красивые, загадочные леса Карабаха можно трактовать как самое яркое впечатление детства писателя. С другой стороны, лес – это место событий, которые писатель вкладывает в сюжет: он немного экзотичный, немного неожиданный, полный сюрпризов, но во всех случаях он жив, живет и дышит. Лес в творчестве Ильяса Эфендиева символичен. Главные герои писателя, как правило, находятся в зоне между лесом и цивилизацией, между деревней и городом. Для Ильяса Эфендиева лес – это символ чистоты, святости, ведь во многих случаях именно лес способен внести ясность и чистоту в отношения героев, определить, кто есть кто. Лес – это испытательный полигон для человека. В рассказе «Шерстяной платок» писатель привлекает Джамиля и Судабу в лес, чтобы узнать правду их чувств друг к другу. В романе «Мостостроители» сущность отношений Адил-Сария-Гарибжан раскрывается под влиянием лесной среды. Именно в лесу человек возвращается к себе и старается быть чистым, честным, не обманывает себя.

Кроме того, хорошо известно, что лес способен создать отличный кинематографический эффект, поэтому кинематографисты часто с удовольствием используют этот образ.

Работы автора полны предметов, которые легко превратить в символику фильма (Гараев, 1984), вещей, намекающих на жизнь того времени. Авто-

мобілі, мотоцикли, бульдозери, крани різних марок – атрибути нової советської цивілізації, городської життя молодого покоління в прозі Ільєса Ефендієва. Все це – чудовисько важні елементи для структурування фільму. Це символи лісу і цивілізації.

Проза Ільєса Ефендієва отразила всі протиріччя, позитивні і негативні сторони цивілізації ХХ століття. Такий лейтмотив прослідковується в більшості творів І. Ефендієва: цивілізація повна рішучості подолати ліс (природу). Однак ліс – це зелений храм природи. Він відкриває їм очі на життя і існування. Писатель – сторонній спостерігач в цьому процесі. Ільєс Ефендієв бачить, як вседозволеність розвертає людей, і десь-то впевнений, що цей процес не можна повернути вспять. Я. А. Гараєв писав, що ««Сказка про героя і солов'я» і «Сказка іволги і Валехи» подібні странній, загадковій, голубій сказці в символічному сенсі слова і поєднують в собі як її поезію, так і світ ідей і змісту, минулого і сучасного, старих і сучасних «міфів». Так, «мост» в романі «Сказка іволги і Валехи» розташований між вічність природи, сказок старого Гадірхана, «як тисячолітньої кривої скали», і контрастами і крайностями сучасного екологічного кризи» (Набієв, 1979).

Проза Ільєса Ефендієва нагадує кристально чистою річковою водою, текучою з гори. Однак, на відміну від води гірської річки, ця проза ніколи не замулюється. Вона спокійна, неприхотлива, в її водах грають сонячні промені. В азербайджанській літературі складно знайти інші зразки прози, стільки ж яскраві, як твори Ільєса Ефендієва. Присутні в прозі письменника спокій і надлишок світла отримали свою неповториму естетику і динаміку.

Прозу Ільєса Ефендієва можна назвати прозою діалогів. Ільєс Ефендієв був художником, любившим живе спілкування і вмілим виртуозно працювати з діалогом. В цьому відношенні письменник, хоча всю життя вважав себе шанувальником великого російського письменника Л. Н. Толстого, неминуче нагадував Ф. М. Достоєвського. Діалог був невід'ємним елементом творчості Ільєса Ефендієва, інакше він не перейшов би безпосередньо до драматичному творчості в зрілому періоді свого життя. Діалог важливий для театру і кіно. Ільєс Ефендієв завжди знаходився між прозою і драмою. Причому проза і драматургія не перешкодили одна одній. «Конечно, – писав Яшар Гараєв, – можна сперечатися, що Ільєс Ефендієв більше прозаїк або

драматург. Можливо навіть заперечити, що в прозі і драмі він більше письменник або поет. Але безсумнівно одне: Ільєс Ефендієв – спочатку поет, володіє поетичним талантом і стилем. Умний і тонкий діалог – це прорив в кіномистецтві. Саме цей аспект привертала в прозі Ільєса Ефендієва кінорежисерів» (Гараєв, 1972).

Відомо, що «діяльність творчої особистості можна оцінювати по різних критеріях. Наприклад, перерахувавши його опубліковані роботи. Однак, хоча це дає певну інформацію про діяльність автора, це не характеризує його як художника, тому що літературна позиція його творчості вимірюється не кількістю і обсягом його творів, а висхідним шляхом від вершини до вершини. Не випадково одним з основних факторів, визначаючих потребу в дослідженні в мистецтві, є наявність моменту художнього відкриття» (Набієв, 1979).

Крім того, «його не можна обмежувати композицією, сюжетом, словами і засобами вираження. Значення художнього відкриття визначається спочатку суттю життєвої реальності, актуальністю і гостротою соціальної проблеми, побудивши письменника писати. Все підтверджує, що Ільєс Ефендієв просувався по шляху мистецтва як первооткривач. В більшості його робіт піднімаються «нетронуті шари життя, збагачуються унікальністю судиб, глибиною емоцій, запам'ятованими образами» (Рагімлі, 1992).

Ці дві цитати про творчість Ільєса Ефендієва, взяті з досліджень літературознавців двох різних поколінь, доповнюють одна одну. Проза Ільєса Ефендієва стала підходящим літературним матеріалом для азербайджанського кінорежисера з точки зору висновку його на екрані і сьогодні. Більшість створених письменником персонажів були його ровесниками і сучасниками.

Одна з важливих рис, що робить прозу Ільєса Ефендієва підходящою для кінорежисерії, полягає в тому, що, на думку К. Талібзаде, «проза і драматургія письменника є художніми відкриттями». Вони завжди виглядали привабливо для екрана з точки зору форми. Достатньо привести приклад «Сказка про іволгу і Валеху», щоб все стало зрозумілим. В якості доказу всім сказаному хотіли привести епізод з неекранізованої повісті Ільєса Ефендієва «Гулачар».

«Люди на березі бігли з боку в бік в тривожі і паніці, тому що не могли допомогти своїм товаришам.

Тут машина засвітила.

– Вони прийшли!

Все видели, как из-за деревьев выскочил пяти-тонный грузовик и помчался к реке.

Четверо рабочих, которые приехали с Джамилем и Керимом, вышли из машины. Другой конец цепи рабочие бросили к машине в реке. Молодой рабочий и Сафтарали быстро ухватились за цепь. Затем они переместили ее к передней части двигателя в воде.

Задняя часть машины была обращена к реке, а передняя – к лесу. Водитель на берегу завел пятитонку. Машина в воде начала двигаться к берегу, и как только она подошла к берегу, молодые люди, долгое время находившиеся в плену наводнения, выпрыгнули на берег.

Несмотря на то, что все были мокрыми и уставшими, они прибыли в лагерь еще до вечера, бодрые и веселые.

Задание выполнено. Начальник строительства выслушал краткий отчет бригадира и согласился» (Эфендиев, 2002).

Этот отрывок странным образом воплощает и отражает все кинематографические особенности

прозы Ильяса Эфендиева. На мгновение кажется, что машина только что затонула в реке, и водителю и пассажирам требуется помощь. Режиссерам очень легко работать с прозой Ильяса Эфендиева, ведь после такой ярко изображенной сцены художнику остается только определить и указать пространство, а режиссеру – только установить камеру.

Выводы. Приведенный эпизод отличается высоким внутренним напряжением и динамизмом. Он еще раз показывает огромную роль архетипа «лес» в творчестве Ильяса Эфендиева. Кроме того, люди находятся в конфликте с лесом и природой. Отношения между лесом и пятитонным грузовиком однозначно символичны и заставляют задуматься: пятитонка входит в черту, описанную И. Эфендиевым в рассказе, как сила цивилизации, и меняет баланс сил. Сцена настолько является динамичной, кинематографичной и интригующей, насколько она неоднозначна.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Эфендиев И. М. Рыбаки : киноновелла. *За Родину*. 1942. № 12. С. 12–26.
2. Эфендиев И. М. Собственник земли. *Избранные произведения* : в 2 т. Т. 2 : Рассказы и повести. Баку : Азернешр, 1965. С. 5–48.
3. Эфендиев И. М. Смерть беглеца Сулеймана. *Избранные произведения* : в 7 т. Т.4 : Воспоминания, рассказы, романы. Баку : Чинар-Чап, 2002. С. 247–262.
4. Эфендиев А. Т. Творчество Ильяса Эфендиева. Баку : Вяз, 2000. 310 с.
5. Исмаилов Ю. Творческий путь Ильяса Эфендиева. Баку : Эльм, 1991. 262 с.
6. Гараев Я. А. Наша сцена и современники. Баку : Азернешр, 1972. 352 с.
7. Набиев Б. Сказка о Валеке и иволге. *К вопросу о свежих следах* / Б. Набиев. Баку : Писатель, 1979. С. 138–155.
8. Рагимли И. А. Жизнь в искусстве. Баку : Молодежь, 1992. 326 с.
9. Салахова А. Поэтика творчества Ильяса Эфендиева. Баку : Язычы, 1984. 136 с.
10. Сеидов Ю. Ильяс Эфендиев. Небольшой очерк о жизни и творчестве. Баку : Азернешр, 1975. 235 с.
11. Ализаде М. Проблема героя в лирико-психологической драме: по материалам творчества Ильяса Эфендиева : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Баку, 1990. 23 с.
12. Гараев Я. А. Устойчивость современности. *Избранные произведения* : в 6 т. / И. М. Эфендиев. Т. 1. Баку : Язычы, 1984. С. 1–5.

REFERENCES

1. Efendiev I. M. (1942). Rybaki: kinonovella / Za Rodinu [Rybaki: kinonovella / For the Motherland]. № 12. S. 12–26 [in Azerbaijani].
2. Efendiev I. M. (1965). Sobstvennik zemli [Owner of the land] // Efendiev I. M. Izbrannyye proizvedeniya v 2-h tomah. T. 2 : Rasskazy i povesti. Baku: Azerneshr. S. 5–48 [in Azerbaijani].
3. Efendiev I. M. (2002). Smert' begleca Sulejmana [Death of Suleiman the Magnificent] / Efendiev I. M. Izbrannyye proizvedeniya v 7 tomah. T. 4 : Vospominaniya, rasskazy, romany. Baku : Chinar-Chap. S. 247–262 [in Azerbaijani].
4. Efendiev A. T. (2000). Tvorchestvo Il'yasa Efendieva [Creativity of Ilyas Efendiev]. Baku: Vyaz, 310 s. [in Azerbaijani].
5. Ismailov Yu. (1991). Tvorcheskij put' Il'yasa Efendieva [Creative way Ilyas Efendiev]. Baku : El'm. 262 s. [in Azerbaijani].
6. Garaev Ya. A. (1972). Nasha scena i sovremenniki [Our stage and contemporaries]. Baku : Azerneshr, 352 s. [in Azerbaijani].
7. Nabiev B. (1979). Skazka o Valekhe i ivolge [The Tale of Valekhe and Ivolge] // Nabiev B. K voprosu o svezhih sledah. Baku : Pisatel'. S. 138–155 [in Azerbaijani].
8. Ragimli I. A. (1992). Zhizn' v iskusstve [Life in art]. Baku : Molodezh'. 326 s. [in Azerbaijani].
9. Salahova A. (1984). Poetika tvorchestva Il'yasa Efendieva [Poetics of Ilyas Efendiev's work]. Baku : Yazychy, 136 s. [in Azerbaijani].
10. Seidov Yu. (1975). Il'yasa Efendiev Nebol'shoj ocherk o zhizni i tvorchestve [Ilyas Efendiev. A short essay on life and work]. Baku: Azerneshr, 235 s. [in Azerbaijani].

11. Alizade M. (1990). Problema geroya v liriko-psihologicheskoy drame: po materialam tvorchestva Ilyas Efendieva [The problem of the hero in the lyrical-psychological drama: on the materials of Ilyas Efendiev's work] / Avtoreferat dissertacii. o poiske. uchenaya stepen' kand. filol. nauka. Baku, 23 s. [in Azerbaijani].
12. Garaev Ya. A. (1984). Ustojchivost' sovremennosti [Sustainability of modernity] // Efendiev I. M. Izbrannye proizvedeniya v 6-ti tomah. T. 1. Baku : Yazychy. S. 1–5 [in Azerbaijani].

УДК 811.1/9

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-18>

Ольга ГАВРИЛЮК,

orcid.org/0000-0002-0365-3248

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *oliagavr@gmail.com*

Тетяна БІЛЕЦЬКА,

orcid.org/0000-0002-5376-4819

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *tbelka3112@gmail.com*

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СПОРТИВНОГО ДИСКУРСУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

Стаття присвячена вивченню впливу пандемії COVID-19 на появу нових лінгвокультурних одиниць та їх вживання в англомовному спортивному дискурсі. Проаналізовано термін «спортивний дискурс», окреслено основні погляди вітчизняних та зарубіжних науковців на обсяг цього терміна, визначено природу й дискурсоутворюючі ознаки спортивної комунікації. Відзначено, що на сучасному етапі спортивний дискурс варто тлумачити як особливий вид соціо-лінгвальної практики. Актуальність дослідження зумовлюється значущістю вивчення особливостей дискурсивного простору спорту як не лише національного, але й міжнародного і міжкультурного феномена, у тому числі в умовах пандемії коронавірусу. Наголошено на тому, що з огляду на світовий масштаб пандемії синхронний спортивний дискурс характеризується наявністю типологічно споріднених явищ у просторі спортивної комунікації, що може бути визначено як «дискурс коронавірусу», який тлумачиться у статті як сукупність текстів, взаємопов'язаних темою коронавірусу. Подано приклади використання мовних засобів, які свідчать про національно-культурну специфіку розгортання англомовного спортивного дискурсу, зокрема прецедентних для англійського культурологічного простору сталих виразів та ідіом. Підсумовано, що лінгвокультурна специфіка англомовного спортивного дискурсу полягає у використанні вагомих для англійської мови мовних одиниць на позначення соціально-побутових реалій «доби коронавірусу», а формування нових когнітивних сценаріїв і ментальних конструктів обумовлено передусім змінами, які відбулися під впливом пандемії в національно-мовних картинах світу. Отже, на синхронному етапі у спортивному дискурсі разом із актуалізацією часової опозиції «тоді – зараз» («до пандемії – під час пандемії») питомо англійський напрям вербалізується на основі геополітичної опозиції «європейське – британське».

Ключові слова: лінгвокультурологія, спортивний дискурс, пандемія коронавірусу, дискурс коронавірусу, когнітивний сценарій, ментальний конструкт, геополітична опозиція «європейське – британське».

Olha HAVRYLIUK,

orcid.org/0000-0002-0365-3248

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of English Philology and Intercultural Communication

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) *oliagavr@gmail.com*

Tetiana BILETSKA,

orcid.org/0000-0002-5376-4819

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of English Philology and Intercultural Communication

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) *tbelka3112@gmail.com*

LINGUOCULTURAL ASPECT OF SPORTS DISCOURSE STUDY DURING THE PANDEMIC

The article is devoted to the study of the impact of the COVID-19 pandemic on the emergence of new linguocultural units and their use in the English-language sports discourse. The term “sports discourse” is analyzed, the major views

of Ukrainian and foreign scholars on the scope of this term are presented, and the nature and discourse-forming features of sports communication are identified. It is noted that currently sports discourse should be viewed as a special type of sociolinguistic practice. The relevance of the study is substantiated by the urgency of addressing the discursive features of sports communication as not only a national but also an international and intercultural phenomenon, including the context of the coronavirus pandemic. It is emphasized that given the global pandemic, contemporary sports discourse is largely characterized by the typologically related phenomena in sports communication, which can be referred to as "coronavirus discourse", treated in the article as a set of coronavirus-related texts. The examples of using the language means that are precedential for the English cultural space are given, such as set expressions and idioms, indicative of the national and cultural peculiarity of the English-language sports discourse. It is concluded that the linguistic and cultural specificity of English sports discourse is salient due to the use of distinctly English language units to denote the social realities of the "coronavirus era", and the formation of new cognitive scenarios and mental construal draws heavily on the pandemic-related changes in national worldview. Thus, alongside with the actualization of the time opposition "then – now" ("before the pandemic – during the pandemic"), it is the precisely English vector that is currently verbalized in sports discourse with regard to the geopolitical opposition "European – British".

Key words: linguocultural studies, sports discourse, coronavirus pandemic, coronavirus discourse, cognitive scenario, mental construal, geopolitical opposition "European – British".

Постановка проблеми. У сучасному цивілізованому світі спорт становить одну з класичних і високорозвинених форм життя у соціумі. Це складне, поліфункціональне явище, яке посідає «дедалі важливіше місце в культурі сучасних суспільств» (Блейн, Бойл, 2015: 464). Спорт постійно «втягує» у сферу «своїх володінь» (Хейзинга, 2011: 271) і видозмінює цілу низку інших спеціальних соціокультурних сфер та інституцій (ЗМІ, освіта, медицина, політика, бізнес, мода, реклама тощо). Як невід’ємна складова частина життя сучасного цивілізованого світу спорт отримує своє відображення в мові та комунікативній діяльності людини, що дає змогу розглядати його як дискурс – певний тип соціально зумовленого і ментально маркованого мовлення. На сучасному етапі дослідження спортивного дискурсу (далі – СД) відбувається в парадигмі різних теоретико-методологічних підходів, у тому числі з урахуванням здобутків лінгвокультурології. Як наукова дисципліна лінгвокультурологія вивчає прояви, відображення й фіксацію культури в мові та дискурсі (Красных, 2001: 12) окремої соціальної групи (чи етносу) «у яскравий в культурному відношенні період». Таким чином, лінгвокультурологія сфокусована «на дослідженні конкретної лінгвокультурної ситуації» (Маслова, 2001: 33).

Одиницями вивчення в рамках цього теоретико-методологічного підходу є реалії і так звані фонові знання, тобто «змістові характеристики конкретних й абстрактних найменувань, що вимагають для адекватного розуміння додаткової інформації про культуру цього народу» (Карасик, 2002: 129). Цьому сприяють відзначений багатьма фахівцями зв’язок дискурсу (у тому числі, спортивного) з позамовною дійсністю, його «екстралінгвістична складова частина» (Арутюнова, 1990; Бацевич, 2004; Красных, 2001), розуміння цього утворення як зв’язного тексту в сукупності

із «соціокультурними, психологічними та іншими факторами; тексту, узятого в подієвому аспекті» (Арутюнова, 1990: 136–137).

На сучасному етапі одним із таких факторів є пандемія COVID-19. Через раптовість виникнення загрозливі темпи й масштаб поширення захворювання вплив цієї наднові онтологічної реалії на особливості та розвиток комунікативної сфери як такої загалом і СД зокрема не встиг сьогодні отримати достатнього наукового висвітлення.

Аналіз досліджень. Сьогодні спорт перетворився на масову поліцентричну галузь суспільної діяльності, яка набула світового масштабу. Разом із формуванням антропоцентричної парадигми в гуманітарній сфері це зумовило розуміння спортивної комунікації як особливого виду соціолінгвальної практики та появу низки досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, сфокусованих на вивченні СД. Окремі характеристики цього виду дискурсу (зокрема, проблеми визначення, типології) спорадично акцентуються у загальнотеоретичних працях із дискурсології Н. Д. Арутюнової (Арутюнова, 1990), А. Д. Белової (Белова, 2002), В. І. Карасіка (Карасик, 2002), Н. І. Клушиної (Клушина, 2011), К. С. Серажим (Серажим, 2003), І. С. Шевченко, О. І. Морозової (Шевченко, Морозова, 2005), Д. Шиффрін (Schiffirin, 2001). Водночас сьогодні в лінгвістиці накопичено чимало досліджень прикладного характеру. У них цілеспрямовано й послідовно аналізуються поняття й категорії безпосередньо СД (Зильберт, 2001), прикладні аспекти його функціонування (Гаврилюк, 2018; Дубчак, 2009; Мальшева, 2011; Снятков, 2008). Оскільки в сучасному світі феномен спорту виступає важливим засобом історичної, культурної, соціальної, політичної ідентифікації окремої нації, великого значення набуває лінгвокультурологічний підхід до вивчення СД. Цей підхід передбачає виявлення

універсальних та національно(етно)-специфічних рис (Павленко, 2005: 127) цієї соціомовленнєвої практики. Водночас доводиться констатувати, що можливості цього підходу сьогодні не використані достатньою мірою, за винятком праці Л. С. Козуб (Козуб, 2008). При цьому вивчення особливостей спортивної комунікації як не лише національного, але й міжнародного і міжкультурного феномена, у тому числі в умовах коронавірусу, має неабияке наукове значення. Недослідженість цієї ділянки дискурсивного простору спорту зумовлює **актуальність** вибраної теми розвідки.

Метою дослідження є з'ясування впливу пандемії COVID-19 на появу нових лінгвокультурних одиниць та їх вживання в англомовному СД.

Джерельною базою слугували дотичні до спорту і спортивної тематики різножанрові матеріали (аналітичні статті, огляди, інтерв'ю, світські новини тощо), які містяться в електронних виданнях США і Великої Британії.

Виклад основного матеріалу. Як і поняття дискурсу загалом, поняття «спортивний дискурс» також не має уніфікованого визначення, а уявлення про його природу, структуру, межі, за висновком Р. В. Белютіна, досі «залишаються доволі розпливчастими й суб'єктивними» (Белютин, 2019: 65).

З огляду на те, що поняття «спортивний дискурс» генетично пов'язане з поняттям дискурсу як такого і є видовим для нього, доречно у визначенні природи і дискурсоутворюючих ознак спортивної комунікації відштовхуватися від загальних тлумачень дискурсу як соціомовленнєвого феномена. Оскільки поняття дискурсу володіє «об'ємним функціональним потенціалом», здатністю «поєднувати і кваліфікувати різні за категоріальною семантикою явища і процеси» (Кусько, 2004: 92), воно активно використовується сьогодні у різних сферах, отже, є полісемним і налічує кілька десятків дефініцій. Не вдаючись до їх детального аналізу (це вже було зроблено раніше (Серажим, 2003; Чернявская, 2001)), зазначимо, що у своєму розумінні цієї соціолінгвальної сутності ми дотримуємося точки зору тих науковців, які розуміють дискурс як «все, що говориться і пишеться про будь-який феномен дійсності» (Зильберт, Зильберт, 2001: 46), і вважають, що дискурс «визначається передусім тематично» (Дубчак, 2009).

З цієї точки зору СД, що є об'єктом нашого наукового інтересу, ідентифікується як процес «тематично зумовленого спілкування, детермінованого соціально-історичними умовами, особливості якого відбиваються в специфічній сукупності текстів» (Малышева, 2011: 34), що функціону-

ють у сфері спорту, і становить виокремлюваний за соціально-ситуативними характеристиками та змістовими критеріями (Шевченко, Морозова, 2005: 235) інституційний (за класифікацією В. І. Карасіка (Карасик, 2002: 286)) підтип дискурсу. За К. В. Снятковим, це «мовлення, яке транслює смисли, що визначають спортивну діяльність, і сукупність вироблених текстів, у яких репрезентовані ці смисли» (Снятков, 2008: 11). У загальному дискурсивному просторі СД вступає в різноманітні взаємодії (тематична дотичність, концептна взаємодія, включення) з іншими дискурсивними різновидами (Снятков, 2008: 6).

Пандемія коронавірусу становить наднову онтологічну реалію, яка впродовж двох років впливає на розвиток людського суспільства. Виникнення і стрімке поширення небезпечної хвороби призвело до зміни не лише звичних умов життя, але й наявної до пандемії картини світу як такої. Одним із її (пандемії) наслідків стає формування в загальному комунікативному просторі нових чи оновлення наявних дискурсивних практик, позначених включенням нових смислів і застосуванням нових механізмів сприйняття та інтерпретації дійсності. Немислим в «доковідні» часи форми й обмеження суспільного життя та емпіричний матеріал, накопичений у сфері комунікації, дають нам змогу, спираючись на дефініцію К. С. Серажим (Серажим, 2003: 21–22), говорити про «дискурс коронавірусу» як сукупність текстів, взаємопов'язаних темою коронавірусу, яка допускає можливість доповнення.

Взаємодія СД з цією новою мовленнєво-комунікативною практикою людства реалізується передусім як тематична дотичність – відображення впливу коронавірусу на перебіг спортивного життя, а також як концептна взаємодія, що в цьому разі розуміється як входження лінгвально-мисленнєвих сутностей, питомих для «дискурсу коронавірусу» як конститuentів, у простір СД. При цьому з огляду на глобальний, планетарний масштаб пандемії COVID-19 та інтернаціональність спорту як виду діяльності лінгвокультурологічний підхід до вивчення СД застосовується передусім для виявлення універсальних рис і типологічно схожих векторів розгортання спортивної комунікації в межах лінгвокультур різних національних спільнот, у нашому разі – англомовного СД Британії і США. Зокрема, концептна взаємодія СД і «дискурсу коронавірусу» спричинила відчутне оновлення й розширення концептосфери СД як семантичної основи будь-якого дискурсивного утворення за рахунок входження до його простору концептів CORONAVIRUS/COVID,

PANDEMIC тощо, які раніше були не характерними для СД як форми мовленнєвої і соціокультурної практики.

The coronavirus pandemic has shuttered global sport, with North America's National Basketball Association and Europe's football leagues suspended and the Tokyo 2020 Olympic Games postponed (Ahmed, Di Stefano, Nicolaou, 2020). *Miles Jacobson: We started with COVID in the game and no one in the stadium* (White, 2021).

Синхронний СД включає також ментально-лінгвальний простір (концепт), репрезентований базовою лексемою "Lockdown" ("Quarantine"). Цей напрям розгортання СД зумовлений запровадженням низки спричинених пандемією локдаунів як режиму (само)ізоляції людини від звичного соціального середовища, вимушеної відмови від традиційних видів життєдіяльності. Цей ментальний конструкт у просторі синхронного англомовного СД об'єктивується за допомогою широкого спектру вербалізаторів на позначення заборон (*rules/rulings; restrictions; safety precautions; obstacles* тощо). *The club confirmed in a statement on Friday: 'All four personnel will now observe a period of self-isolation in accordance with Premier League and UK Government protocol on quarantine; Sports stars breaking lockdown rules have been a weekly news item* (Ridge, 2020). *Because of the COVID-19 pandemic and safety precautions, only a limited number of family members of players and coaches will be permitted into Big Ten stadiums this season* (Ryan, 2020).

У прикладі *The Masters will be held behind closed doors in January as part of Covid rulings* (Nunns, 2020) ментальний конструкт "Restrictions", що є елементом асоціативно-смыслового поля концепта "Lockdown", моделюється за допомогою просторового маркеру *behind closed doors*. У межах СД цей вислів як номінація парадоксального для сучасного спорту сценарію проведення змагань швидко набирає лінгвістичного статусу кліше для позначення ситуації «без глядачів». *The coronavirus pandemic put the brakes on all forms of sport in March and triggered a shutdown that lasted for at least three months, with the likes of the Premier League, Premiership rugby, horse racing and boxing all resuming behind closed doors* (Menezes, 2020).

Особлива реальність як спосіб бачення й інтерпретації оточуючої дійсності, зокрема в аспекті вимушеної домашньої ізоляції спортсменів та тренерів, моделюється також із використанням метафор. *It's Miles who asks the first question in our chat. "How's home prison life treating you?" he asks FourFourTwo, as we're introducing ourselves* (White, 2021). *I declared very early on in the pandemic that*

the biggest fear that I had was for people's mental health. We are not used to being caged, as humans (White, 2021).

Зазначимо, що інтерпретація фактів та явищ дійсності періоду пандемії відбувається в СД на основі базової часової опозиції *ТОДІ::ЗАРАЗ*, яка конкретизується як опозиція *ДО ПАНДЕМІЇ::ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ*. Наповнення цієї ментальної моделі визначається протиставленням стереотипних ситуацій, сформованих у попередньому досвіді людини, і нової суспільної реальності. *Usually the free section of the transfer market doesn't have much to offer. Washed up Premier League talent, not quite glam enough for the US, is usually all you have on offer – but with COVID-19 providing plenty of obstacles for clubs this season, there are a fair few more deals to be had this time around* (Football Manager 2021 free agents: 30 of the best players to sign with no transfer fee, 2020).

Окреслена опозиція *ДО ПАНДЕМІЇ::ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ* як когнітивна модель сприйняття нових аспектів реальності вербалізується у цьому висловленні за рахунок одиниць часового дейксису *usually* та *with COVID-19*. Актуалізація окресленої темпоральної координати під час вивчення лінгвокультурних аспектів СД дає змогу виявити зміни, що відбулися чи відбуваються в наявних до пандемії національно-мовних картинах світу.

Чи не найяскравіше такі зміни засвідчили нові утворення, пов'язані з видовищністю як невід'ємною складовою частиною феномена спорту. Одним із таких конструктів є *EMPTY STADIUMS*, що продукує й транслює в просторі СД зокрема і культури загалом породжені пандемією смисли і коди. Разом із конструктом *SILENT STADIUMS* словосполучення "*empty stadiums*" входить у широкий мовний ужиток і виступає знаковим вираженням нової реальності спорту та онтології людського життя загалом. Про сформованість цих конструктів у ментальності носіїв, зокрема англійської лінгвокультури, свідчить їх (конструктів) узуалізована вербалізація у заголовках і текстах численних медіаповідомлень.

1) *Do Empty Stadiums Affect Outcomes? The Data Says Yes* (Smith, 2020).

Hundreds of sports leagues have been stopped due to the worldwide health situation, stages have been left empty (Eisenberg, 2020).

2) *Sound of silence: Baseball thinking ahead to silent stadiums* (Fendrich & Graves, 2020).

Since the COVID-19 lockdown, stadiums around the world have gone silent (Boning et al., 2021).

Спричинені пандемією зміни звичної картини світу в царині спорту зумовили формування нових

когнітивних сценаріїв, пов'язаних, зокрема, з таким:

– відмова від звичних форм організації і проведення спортивних змагань: *No bands or cheerleaders, piped-in crowd noise and some cardboard fans* (Ryan, 2020);

– жорстка регламентація поведінки уболівальників, заборона вільного вияву емоцій під час спортивних змагань: *Premier League fans must wear masks, not sing too much and no hugging* <...> *Supporters will also be told not to excessively sing or shout and to moderate their behavior* (Ingle, 2020);

– обмеження кількості або заборона присутності глядачів під час змагань: *Under the three-tier system in place across England, outdoor sports venues can have up to 2,000 fans in tier 2 areas and 4,000 in tier 1 but no fans in tier 3* (Menezes, 2020).

Як засвідчують наведені приклади, репрезентація нових когнітивних сценаріїв, зокрема щодо проведення спортивних змагань під час пандемії, відбувається за посередництва «особливих» мовних одиниць, що є характерними для дискурсу коронавірусу.

Це передусім слова, що номінують типові для «доби коронавірусу» артефакти матеріальної культури, зокрема *mask* (*fans must wear masks*). У протоколах Міжнародної організації охорони здоров'я маска позиціонується як «ключовий засіб» (“key measure”), що запобігає поширенню коронавірусної інфекції.

З точки зору засобів вербальної репрезентації нових когнітивних сценаріїв у галузі спортивного життя привертає увагу часте вживання заперечних конструкцій із частками *no/not* (*no fans*), а також із прийменником *without*. *It will mark the first time in Formula 1 history that an event will be run without spectators and a television-only audience* (Chapman, 2020).

З наведеного прикладу видно, що дискурсоутворюючу функцію виконують також конструкції з прислівниками, що мають обмежувальне значення, зокрема *only* (*television-only audience*). *Bahrain has made the decision to hold this year's Bahrain Grand Prix as a participants-only event* (Chapman, 2020).

Таким чином, вибір заперечних і обмежувальних конструкцій як засобів вербальної репрезентації нових когнітивних сценаріїв сприяє актуалізації окресленої світоглядної опозиції *ТОДІ::ЗАРАЗ* (*ДО ПАНДЕМІЇ::ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ*), зокрема, шляхом актуалізації у дискурсі змін, що сталися внаслідок коронавірусних обмежень.

Особливо емоційно забарвленим у процесі мовленнєвої об'єктивації постає такий ментальний

конструкт, як *АТМОСФЕРА СТАДІОНУ*, оскільки, на нашу думку, саме він найбільш повно виражає спричинений карантинними заходами когнітивний шок, що спіткав багатомільйонну армію спортивних вболівальників. Свідченням цього є використання в процесі вербалізації зазначеної лінгвокультури експресивно-емоційних конструкцій. Так, наприклад, у контексті *the parking lots were deserted. Instead of a sea of* <...> *fans in the stands, there were* <...> *endless rows of black empty seats. The concession stands stood unmanned because there was nobody to serve* (Eisenberg, 2020) для опису емоційного шоку від незвичної атмосфери стадіону перед початком футбольного матчу використано низку засобів виразності, зокрема метафор (*unmanned, deserted*), метафоричної гіперболи (*a sea of* <...> *fans*) антитези (*a sea of* <...> *fans – endless rows of black empty seats*). Ужитий у цьому контексті прислівник *instead* актуалізує згадану часову опозицію *ТОДІ::ЗАРАЗ*.

У контексті *New York's crowds can inspire players, BUT this year the stands will be quiet. This year, the absence of fans will change the tenor of the tournament* (Miller, 2020) особливий емоційний малюнок створюється завдяки повторенню маркера часового дейксису *this year* та протиставленню зі сполучником *but*, який актуалізує опозицію «до пандемії (*crowds*) – в умовах пандемії (*the stands will be quiet*)».

У проаналізованих електронних текстах англomовного СД виявлено тематичні форманти, які відображають зміни щодо інших аспектів функціонування спорту, зокрема тих, що стосуються організації професійної діяльності спортсменів:

– трансфер гравців: *Football clubs do not have the money that they did; the transfer market has changed - so we had to rewrite the transfer system in the game to reflect that* (White, 2021); *Coronavirus then struck to expose* <...> *astronomical wage bill and disastrous deals in the transfer market* (Ridge, 2020);

– спричинені пандемією скасування спортивних змагань і викликані цим фінансові труднощі: *But it will cause concern to football clubs* <...> *at a time they are struggling financially due to the absence of fans during the coronavirus pandemic; The financial fallout from canceled or postponed sporting events is likely to be significant* (Futterman et al., 2020); *With events cancelled or postponed, revenue streams are drying up* (Ahmed et al., 2020).

Разом із актуалізацією у дискурсі COVID-19 як чинника глобального характеру, що зумовив типологічну подібність особливостей розгортання національних СД, розгортання англійського (британського) СД на синхронному етапі відбувається

з урахуванням такої національно-специфічної геополітичної реальії як *Brexit*, умови якого ускладнюють, зокрема, трансфер гравців футбольних клубів країн ЄС до англійських футбольних клубів: *...what would happen if the same work permit system was being used for European players <...> a bunch of our (English – ініц. авт.) first team weren't able to get work permits. N'Golo Kante wouldn't have been able to get a work permit either. Riyad Mahrez as well. The list kept growing, of players, who qualified from their European passports but wouldn't have got one otherwise* (White, 2021).

Як бачимо, цей питома англійський напрям СД розвивається на основі опозиції «європейське (ЄС) – британське», а також з урахуванням часової перспективи «до Брекзиту – після Брекзиту». *I didn't see a lot of planning (for post-Brexit regulations) going on in the last transfer window, though* (White, 2021).

Як національно-специфічну екстралінгвістичну реальію, що визначає розгортання субдискурсу «до/після» в межах англійського СД, можна розуміти максимально високий рівень обмежень, запроваджуваних у Великобританії через появу нового (так званого англійського) штаму коронавірусу. *Barry Hearn concedes next month's snooker Masters will be behind closed doors at Alexandra Palace after London was placed in tier four of coronavirus restrictions amid mounting cases in the capital* (Nunns, 2020).

Національно-специфічний контекст розгортання англійського СД забезпечується також використанням мовних засобів, що є прецедентними для англійського культурологічного простору. Перш за все це стосується сталих виразів та ідіом, що становлять багатий експресивно-виразний шар мовної системи, концентруючи у собі відомості про світогляд, історію, спосіб життя, традиції та звичаї народу.

Так, зокрема, у висловлюванні *Making games during a pandemic isn't easy <...>. I think we've had that British bulldog spirit of nothing is going to stop us.* (Nunns, 2020) національно-маркованим є словосполучення “*British bulldog spirit*”, що характеризується ідіоматичністю і пов'язане з британською історією та культурою. За даними “*Online English Dictionary*”, лексема *bulldog* з'явилася в англійській лінгвокультурі близько 1500 року. Ця потужна і мускулиста порода собак, що відзначається мужністю і люттям, набула особливого визнання у 1700-х роках, коли в Англії стало дуже популярним криваве цькування биків. У процесі цькування бика собака (здебільшого це був бульдог, за що, за однією з наявних версій, ця порода

отримала свою назву) відчайдушно бився і зазвичай убивав бика. Отже, вже на початку ХХ століття (особливо в період Першої світової війни) бульдог сприймався англійцями як уособлення бойового духу і прагнення до перемоги. З плином часу бульдог став синонімом спорту та іконою національної культури, що символізує сміливість і рішучість як характерну особливість англійської нації.

Культурологічно маркованою є також словосполучка *jump around* у такому контексті: *Wisconsin's playing at every home game of “Jump Around,” the 1990s hip-hop hit, inspires fans to follow instructions, hopping rhythmically and so enthusiastically on their seats that the press box sways. This season, “Jump Around” will be played, but nobody will be there to jump* (Ryan, 2020).

У межах СД це словосполучення вживається як дієслово у значенні “to move erratically by jumping, usually as a result of being excited”. У наведеному контексті це словосполучення у взаємодії з часовим дейктиком *this season* актуалізує у дискурсі опозицію *ТОДІ::ЗАРАЗ* і фіксує зміни, що сталися в організації спортивних подій, об'єктивуючи в такий спосіб металний конструктор *EMPTY STADIUMS*.

Висновки. На сучасному етапі пандемія коронавірусу стала одним із визначальних факторів розширення СД, як і інших дискурсивних практик людства. З огляду на світовий масштаб пандемії синхронний СД характеризується наявністю типологічно споріднених явищ у просторі спортивної комунікації, що може бути визначений як «дискурс коронавірусу». Фіксація змін, що сталися під впливом пандемії в національно-мовних картинах світу, пов'язана головним чином із формуванням нових когнітивних сценаріїв і ментальних конструктів. Лінгвокультурна специфіка розгортання англійського СД полягає передусім у використанні питомих для англійської мови вербальних одиниць, що номінують соціально-побутові реальії «доби коронавірусу». Відомості про історію, спосіб життя, традиції, цінності цієї мовної спільноти концентруються у сталих виразах та ідіомах, що використовуються у текстах спортивної комунікації. Разом з актуалізацією часової опозиції «тоді – зараз» («до пандемії – під час пандемії») питома англійський напрям СД на синхронному етапі розвивається на основі геополітичної опозиції «європейське (ЄС) – британське», а також з урахуванням часової перспективи «до Брекзиту – після Брекзиту», що відповідним чином вербалізується у дискурсі.

Перспектива дослідження полягає у поглибленні та розширенні заявлених у статті аспектів проблеми щодо залучення нового текстового матеріалу відповідної тематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь* / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Советская энциклопедия, 1990. С. 136–137.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики. Київ : Академія, 2004. 344 с.
3. Белова А. Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці. *Вісник КНУ. Іноземна філологія*. 2002. Вип. 32–33. С. 11–14.
4. Белютин Р. В. Немецкий спортивный дискурс: опыт прагматического и лингвокогнитивного исследования : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.04. Смоленск, 2019. 485 с.
5. Блейн Н., Бойл Р. Спорт как жизнь: СМИ, спорт и культура. Медиа. Введение : учебник / под ред. А. Бриггза, П. Колби. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2015. С. 464–475.
6. Гаврилюк О. О. Текстова трансляція як нова форма спортивного репортажу (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04. Київ, 2015. 19 с.
7. Дубчак І. Є. Спортивний дискурс у російському масмедійному комунікативному просторі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02. Київ, 2009. 19 с.
8. Зильберт А. Б. Спортивный дискурс: точки пересечения с другими дискурсами (проблемы интертекстуальности). *Язык, сознание, коммуникация*. 2001. Вып. 19. С. 103–112.
9. Зильберт А. Б., Зильберт Б. А. Спортивный дискурс: базовые понятия и категории; исследовательские задачи. *Язык. Сознание. Коммуникация*. 2001. Вып. 17. С. 45–55.
10. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
11. Клушина Н. И. От стиля к дискурсу: новый поворот в лингвистике. *Язык, коммуникация и социальная среда*. 2011. Вып. 9. С. 26–33.
12. Козуб Л. С. Лінгвокультурологічний аспект дослідження спортивних повідомлень у друкованих засобах масової інформації. *Гуманітарний вісник Черкаського державного технологічного університету. Серія: Іноземна філологія*. 2008. № 12. С. 67–70.
13. Красных В. В. Основы психолінгвистики и основы коммуникации. Москва : ИТДГК Гнозис, 2001. 270 с.
14. Кусько К. Я. Когнітивно-дискурсивний потенціал інформативного трансферу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2004. № 635. С. 90–99.
15. Мальшева Е. Г. Русский спортивный дискурс: лингвокогнитивное исследование : монография / науч. ред. Н. А. Кузьмина. Омск : изд-во Омского государственного университета, 2011. 324 с.
16. Маслова В. А. Лінгвокультурологія : учебное пособие. Москва : Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
17. Павленко Н. О. Основні підходи та методи дослідження дискурсу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. № 22. С. 126–128.
18. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масово-інформаційного дискурсу) : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.01.08. Київ, 2003. 430 с.
19. Снятков К. В. Коммуникативно-прагматические характеристики телевизионного спортивного дискурса : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01. Вологда, 2008. 25 с.
20. Хейзинга Й. Homo ludens. Человек играющий. Санкт-Петербург : изд-во И. Лимбаха, 2011. 416 с.
21. Чернявская В. Е. Дискурс как объект лингвистических исследований. *Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса* : сборник научных трудов. Санкт-Петербург : изд-во Санкт-Петербургского государственного университета экономики и финансов, 2001. С. 11–22.
22. Шевченко І. С., Морозова О. І. Проблеми типології дискурсу. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. Харків : Константа, 2005. 354 с.
23. Ahmed M., Di Stefano M., Nicolaou A. Can the sports industry survive the coronavirus shutdown? *The Financial Times*. 2020. Apr 5. URL: <https://www.ft.com/content/fd7e58ec-7438-11ea-95fe-fcd274e920ca> (дата звернення: 17.03.2021).
24. Boning W., Valmont E., Wilkinson M. And the crowd goes... silent? URL: <https://www.arup.com/perspectives/and-the-crowd-goes-silent> (дата звернення: 17.03.2021).
25. Chapman S. No spectators for Bahrain Grand Prix. March 8th, 2020. URL: <https://www.speedcafe.com/2020/03/08/no-spectators-for-bahrain-grand-prix> (дата звернення: 17.03.2021).
26. Eisenberg J. The atmosphere created by 70,000 empty seats. *Yahoo!sports*. 2020. September 15 URL: <https://sports.yahoo.com/playing-in-front-of-70000-empty-seats-003812000.html> (дата звернення: 17.03.2021).
27. Fendrich H., Graves W. Sound of silence: Baseball thinking ahead to silent stadiums. *USA today*. 2020. May 8. URL: <https://www.usatoday.com/story/sports/mlb/2020/05/08/sound-of-silence-baseball-thinking-ahead-to-silent-stadiums/111676764> (дата звернення: 17.03.2021).
28. Football Manager 2021 free agents: 30 of the best players to sign with no transfer fee / By Four Four Two Staff. *FourFourTwo*. 2020. Dec 01. URL: <https://www.fourfourtwo.com/features/football-manager-2021-free-agents-transfers-fm21-contract-expired-cheap-signings-fee> (дата звернення: 17.03.2021).
29. Futterman M., Draper K., Belson K., Blinder A. The Financial Blow of the Coronavirus on Sports. *The New York Times*. 2020. March 14. URL: <https://www.nytimes.com/2020/03/14/sports/sports-coronavirus-impact.html> (дата звернення: 17.03.2021).
30. Ingle S. Premier League fans must wear masks, not sing too much and no hugging. *The Guardian*. 2020. Dec 03. URL: <https://www.theguardian.com/football/2020/dec/03/premier-league-fans-must-wear-masks-and-not-sing-or-chant-too-much> (дата звернення: 17.03.2021).

31. Menezes J. de. Lockdown tiers: Which Premier League clubs can have fans and how many? *The Independent*. 2020. Nov 26, URL: <https://www.independent.co.uk/sport/football/premier-league/fans-what-tier-how-many-b1762247.html> (дата звернення: 17.03.2021).
32. Miller S. U.S. Open Players Face a New Foe: Silence. *The New York Times*. 2020. Aug 29. URL: <https://www.nytimes.com/2020/08/29/sports/tennis/us-open-fans-noise.html> (дата звернення: 17.03.2021).
33. Nunns H. Snookered Guttled Barry Hearn confirms Masters will be without fans due to Tier Four coronavirus restrictions. *The Sun*. 2020. Dec 20. URL: <https://www.thesun.co.uk/sport/13532381/snooker-masters-fans-tier-four-hearn> (дата звернення: 17.03.2021).
34. Ridge J. It's time for the Alternative Spoty awards! Novak Djokovic is world No 1 in a whole new category, there's an unwanted gong for Barcelona – and who wins the 'That's Not What Hand Sanitiser Is For' prize? *The Daily Mail*. 2020. Dec 20. URL: <https://www.dailymail.co.uk/sport/othersports/article-9039161/As-SPOTY-winner-announced-reveal-alternative-2020-awards.html> (дата звернення: 17.03.2021).
35. Ryan S. No bands or cheerleaders, piped-in crowd noise and some cardboard fans: What Big Ten football game days will look. *Chicago Tribune*. 2020. Oct 22. URL: <https://www.chicagotribune.com/sports/college/ct-cb-big-ten-football-covid-19-game-day-20201022-c6s6q7z635hozpvax27hqif4vu-story.html> (дата звернення: 17.03.2021).
36. Smith R. Do Empty Stadiums Affect Outcomes? The Data Says Yes. *The New York Times*. 2020. Jul 01.
37. Schiffrin D., Tannen, D., Hamilton H. E. Introduction. *The handbook of discourse analysis* / ed. by D. Schiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton. Oxford: Blackwell, 2001. P. 1–10.
38. White M. Football Manager 2021: FM director Miles Jacobson on pandemics, politics – and which players to sign. URL: <https://www.fourfourtwo.com/features/football-manager-2021-fm-director-miles-jacobson-on-pandemics-politics-and-which-players-to-sign> (дата звернення: 17.03.2021).

REFERENCES

- Arutiunova N. D. Diskurs. Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar [Linguistic Encyclopedic Dictionary]. Moskva: Sov. Entsiklopediya, 1990. pp. 136–137. [in Russian]
- Batsevych F. S. Osnovy komunikativnoi linhvistyky [Fundamentals of communicative linguistics]. Kyiv: Akademiia, 2004. 344 p. [in Ukrainian]
- Belova A. D. Poniattia “styl”, “zhanr”, “diskurs”, “tekst” u suchasni linhvistytsi [The concept of “style”, “genre”, “discourse”, “text” in modern linguistics]. Bulletin of the KNU. Foreign philology. 2002. Vyp. 32–33, pp. 11–14. [in Ukrainian]
- Beljutin R. V. Nemetskiy sportivnyy diskurs: opyt pragmasemanticheskogo i lingvokognitivnogo issledovaniya [German sports discourse: the experience of pragmasemantic and linguo-cognitive research]: thesis ... doctor of philological sciences: 10.02.04. Smolensk, 2019. 485 p. [in Russian]
- Blein N., Boil R. Sport kak zhizn: SMI, sport i kultura. Media. Vvedenie: uchebnik [Sport as life: mass media, sport and culture. Media. Introduction: textbook] Moskva: UNITI-DANA, 2015, pp. 464–475. [in Russian]
- Havryliuk O. O. Tekstova translatsiya yak nova forma sportyvnoho reportazhu (na materiali anhliyskoyi movy) [Text broadcasting as a new form of sports coverage]: abstract of the thesis ... candidate of philological sciences: 10.02.04. Kyiv, 2015. 19 p. [in Ukrainian]
- Dubchak I. Ye. Sportyvnyi diskurs u rosiiskomu masmediinomu komunikativnomu prostori [Sports discourse in the Russian mass media communicative space]: abstract of the thesis ... candidate of philological sciences: 10.02.02. Kyiv, 2009. 19 p. [in Ukrainian]
- Zilbert A. B. Sportivnyy diskurs: tochki peresecheniya s drugimi diskursami (problemy intertekstualnosti) [Sports discourse: points of intersection with other discourses (problems of intertextuality)]. Yazyk, soznaniye, kommunikatsiya. 2001. Vyp. 19, pp. 103–112. [in Russian]
- Zilbert A. B., Zilbert B. A. Sportivnyy diskurs: bazovye poniatiya i kategorii; issledovatel'skie zadachi [Sports discourse: basic concepts and categories; research tasks]. Yazyk. Soznaniye. Kommunikatsiya. 2001. Vyp. 17, pp. 45–55. [in Russian]
- Karasik V. I. Yazykovyy krug: lichnost, kontsepty, diskurs [Linguistic circle: personality, concepts, discourse]. Volgograd: Peremena, 2002. 477 p. [in Russian]
- Klushina N. I. Ot stil'ja k diskursu: novyy povorot v lingvistike [From style to discourse: a new turn in linguistics]. Yazyk, kommunikatsiya i sotsialnaya sreda. 2011. Vyp. 9, pp. 26–33. [in Russian]
- Kozub L. S. Linhvokulturolohichniy aspekt doslidzhennia sportyvnykh povidomlen u drukovanykh zasobakh masovoi informatsii [Linguo-cultural aspect of the study of sports messages in the print media]. Humanitarian Bulletin of Cherkasy State Technological University. Series: Foreign Philology. 2008. No. 12, pp. 67–70. [in Ukrainian]
- Krasnykh V. V. Osnovy psikholingvistiki i osnovy kommunikatsii [Fundamentals of psycholinguistics and the basics of communication]. Moskva: ITDGK Gnosis, 2001. 270 p. [in Russian]
- Kusko K. Ya. Kohnitivno-diskursyvnyi potentsial informatyvnoho transferu [Cognitive-discursive potential of informative transfer]. Bulletin of the Kharkiv National University named after V. N. Karazin. 2004. No. 635, pp. 90–99. [in Ukrainian]
- Malysheva E. G. Russkiy sportivnyy diskurs: lingvokognitivnoe issledovanie: monografiya [Russian sports discourse: linguocognitive research: monograph]; Omsk: Publishing house Omsk State University, 2011. 324 p. [in Russian]
- Maslova V. A. Lingvokulturologiya: uchebnoye posobie. [Linguoculturology: textbook]. Moskva, 2001. 208 p. [in Russian]
- Pavlenko N. O. Osnovni pidkhody ta metody doslidzhennia diskursu [Basic approaches and methods of discourse research]. Bulletin of Zhytomyr State University named after Ivan Franko. 2005. No. 22, pp. 126–128. [in Ukrainian]

18. Serazhym K. S. *Dyskurs yak sotsiolinhvalnyi fenomen suchasnoho komunikatyvnoho prostoru (metodolohichni, prahmatyko-semantychnyi i zhanrovo-linhvistychnyi aspekty: na materiali politychnoho riznovydu ukrainskoho masovoinformatsiynoho dyskursu)* [Discourse as a sociolinguistic phenomenon of modern communicative space (methodological, pragmatic-semantic and genre-linguistic aspects: on the material of political variety of Ukrainian mass discourse)]; thesis... doctor of philological sciences: 10.01.08. Kyiv, 2003. 430 p. [in Ukrainian].
19. Sniatkov K. V. *Kommunikativno-pragmaticheskie kharakteristiki televizionnogo sportivnogo diskursa* [Communicative and pragmatic characteristics of television sports discourse]; abstract of the thesis ... candidate of philological sciences: Vologda, 2008. 25 p. [in Ukrainian]
20. Kheyzinga J. *Homo ludens. Chelovek igrayushchiy* [Homo ludens. A man playing]. St. Petersburg, 2011. 416 p. [in Russian].
21. Chernyavskaya V. E. *Diskurs kak ob'ekt lingvisticheskikh issledovaniy* [Discourse as an object of linguistic research]. *Tekst i diskurs. Problemy ekonomicheskogo diskursa*. St. Petersburg, 2001, pp. 11–22. [in Russian]
22. Shevchenko I. S., Morozova O. I. *Problemy typolohii dyskursu. Dyskurs yak kohnityvno-komunikatyvnyi fenomen* [Problems of discourse typology. Discourse as a cognitive-communicative phenomenon]. Kharkiv: Constanta, 2005. 354 p. [in Ukrainian]
23. Ahmed M., Di Stefano M., Nicolaou A. Can the sports industry survive the coronavirus shutdown? *The Financial Time*. Apr 5, 2020. URL: <https://www.ft.com/content/fd7e58ec-7438-11ea-95fe-fcd274e920ca> (last accessed: 17.03.2021).
24. Boning W., Valmont E., Wilkinson M. And the crowd goes... silent? URL: <https://www.arup.com/perspectives/and-the-crowd-goes-silent> (last accessed: 17.03.2021).
25. Chapman S. No spectators for Bahrain Grand Prix. March 8th, 2020. URL: <https://www.speedcafe.com/2020/03/08/no-spectators-for-bahrain-grand-prix> (last accessed: 17.03.2021).
26. Eisenberg J. The atmosphere created by 70,000 empty seats. *Yahoo!sports*. September 15, 2020. URL: <https://sports.yahoo.com/playing-in-front-of-70000-empty-seats-003812000.html> (last accessed: 17.03.2021).
27. Fendrich H., Graves W. Sound of silence: Baseball thinking ahead to silent stadiums. *USA today*. May 8, 2020. URL: <https://www.usatoday.com/story/sports/mlb/2020/05/08/sound-of-silence-baseball-thinking-ahead-to-silent-stadiums/111676764> (last accessed: 17.03.2021).
28. *Football Manager 2021 free agents: 30 of the best players to sign with no transfer fee* / By Four Four Two Staff. *FourFourTwo*. Dec 01, 2020. URL: <https://www.fourfourtwo.com/features/football-manager-2021-free-agents-transfers-fm21-contract-expired-cheap-signings-fee> (last accessed: 17.03.2021).
29. Futterman M., Draper K., Belson K., Blinder A. The Financial Blow of the Coronavirus on Sports. *The New York Times*. March 14, 2020. URL: <https://www.nytimes.com/2020/03/14/sports/sports-coronavirus-impact.html> (last accessed: 17.03.2021).
30. Ingle S. Premier League fans must wear masks, not sing too much and no hugging. *The Guardian*. Dec 03, 2020. URL: <https://www.theguardian.com/football/2020/dec/03/premier-league-fans-must-wear-masks-and-not-sing-or-chant-too-much> (last accessed: 17.03.2021).
31. Menezes J. de. Lockdown tiers: Which Premier League clubs can have fans and how many? *The Independent*. Nov 26, 2020. URL: <https://www.independent.co.uk/sport/football/premier-league/fans-what-tier-how-many-b1762247.html> (last accessed: 17.03.2021).
32. Miller S. U.S. Open Players Face a New Foe: Silence. *The New York Times*. Aug 29, 2020. URL: <https://www.nytimes.com/2020/08/29/sports/tennis/us-open-fans-noise.html> (last accessed: 17.03.2021).
33. Nunns H. Snookered Guttled Barry Hearn confirms Masters will be without fans due to Tier Four coronavirus restrictions. *The Sun*. Dec 20, 2020. URL: <https://www.thesun.co.uk/sport/13532381/snooker-masters-fans-tier-four-hearn>.
34. Ridge J. It's time for the Alternative Spoty awards! Novak Djokovic is world No 1 in a whole new category, there's an unwanted gong for Barcelona – and who wins the 'That's Not What Hand Sanitiser Is For' prize? *The Daily Mail*, Dec 20, 2020. URL: <https://www.dailymail.co.uk/sport/othersports/article-9039161/As-SPOTY-winner-announced-reveal-alternative-2020-awards.html> (last accessed: 17.03.2021).
35. Ryan S. No bands or cheerleaders, piped-in crowd noise and some cardboard fans: What Big Ten football game days will look. *Chicago Tribune*. Oct 22, 2020. URL: <https://www.chicagotribune.com/sports/college/ct-cb-big-ten-football-covid-19-game-day-20201022-c6s6q7z635hozpvax27hqif4vu-story.html> (last accessed: 17.03.2021).
36. Smith R. Do Empty Stadiums Affect Outcomes? The Data Says Yes. *The New York Times*. Jul 01, 2020.
37. Schiffrin D., Tannen, D., Hamilton H.E. Introduction. *The handbook of discourse analysis*; ed. by D. Schiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton. Oxford: Blackwell, 2001, pp. 1–10.
38. White M. *Football Manager 2021: FM director Miles Jacobson on pandemics, politics – and which players to sign*. URL: <https://www.fourfourtwo.com/features/football-manager-2021-fm-director-miles-jacobson-on-pandemics-politics-and-which-players-to-sign> (last accessed: 17.03.2021).

УДК 821.11

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-19>

Людмила ГАПОНОВА,
 orcid.org/0000-0003-0199-6463
 кандидат філологічних наук, доцент,
 доцент кафедри гуманітарної підготовки,
 філософії та митної ідентифікації культурних цінностей
 Університету митної справи та фінансів
 (Дніпро, Україна) gaponova_luda@ukr.net

«ИНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РОМАН» Г. ГЕССЕ «ГРА В БІСЕР»

У статті досліджується жанр «інтелектуального роману» як одного з напрямів модернізму на прикладі твору «Гра в бісер» Германа Гессе. Визначення дослідників щодо жанрової приналежності роману суттєво різняться: «роман-утопія», «філософська утопія», «роман виховання», «роман-притча», «роман непрямого зображення», а також «інтелектуальний роман» і «філософський роман» (деякі дослідники ототожнюють ці два поняття) тощо. Зазначено, що складністю під час визначення жанру «інтелектуального роману» є гранична, розмитість його меж та перетин з «філософським романом». Для вирішення цієї проблеми було висвітлено і порівняно жанрові загальні ознаки романів, що традиційно зараховуються до «інтелектуальних» і «філософських» романів. З'ясовано, що розбіжності простежуються у тлумаченні та інтерпретації особливостей зазначених двох жанрів. Зокрема, «філософський роман» характеризується наявністю оформленої концепції світосприйняття, що вибудовується за допомогою особливостей створення образів, композиції тощо, тобто певних засобів, що використовує автор для досягнення творчого задуму. Визначено, що загальні засади щодо структури німецького «інтелектуального роману» ґрунтуються на використанні двох вимірів за А. Шопенгауером, тобто у творах зображена багатошарова дійсність, а подібне світосприйняття зумовлене впливом неоплатонічної філософії А. Шопенгауера, який вважав, що реальність є просто відбиттям суті ідеї. Зазначена структура передбачає відокремлення оповіді від побуту чи соціально-історичного буття. Простежено, що німецький «інтелектуальний роман» має таку жанрову ознаку, як герметичність, що в романі «Гра в бісер» Г. Гессе створює специфічний зв'язок між історичним і особистісним часом, де останній існує дистильовано від соціально-історичних подій. Окрім того, твір «Гра в бісер» Г. Гессе визначають за жанром як «інтелектуальний роман», оскільки задум письменника розкривається не лише за допомогою мови образів, а й за допомогою мови понять, органічно пов'язаної із системою образів. Теоретичні роздуми в романі, а також екскурси стають невіддільною частиною художнього цілого, традиційна романтична динаміка подій відходить на другий план, на перший план виступає динаміка думки, висловленої з високою словесною рельєфністю, отже, цей складний, багатоплановий спосіб створення твору є визначальним у традиції «інтелектуального роману».

Ключові слова: «інтелектуальний роман», жанр, жанрова ознака, «Гра в бісер», Г. Гессе.

Liudmyla HAPONOVA,
 orcid.org/0000-0003-0199-6463
 Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor,
 Assistant Professor at the Department of Humanity Preparations,
 Philosophy and Custom Identification of Cultural Values
 University of Customs and Finances
 (Dnipro, Ukraine) gaponova_luda@ukr.net

“INTELLECTUAL NOVEL” H. HESSE “THE GLASS BEAD GAME”

The article examines the genre of the “intellectual novel” as one of the directions of modernism, using the example of the work “The Glass Bead Game” H. Hesse. The definitions of researchers regarding the genre of the novel differ significantly: “novel-utopia”, “philosophical utopia”, “novel of education”, “novel-parable”, “novel of an indirect image”, as well as “intellectual novel” and “philosophical novel” (some researchers identify these two concepts). It is noted that the difficulty in defining the genre of the “intellectual novel” is the extreme, blurring of its boundaries and the intersection with the “philosophical novel”. To solve this problem, the genre characteristics of novels that traditionally belong to “intellectual” and “philosophical” novels were highlighted and compared. It was found that disagreements can be traced in the interpretation and interpretation of the features of these two genres, in particular, the “philosophical novel” is characterized by the presence of a formalized concept of perception of the world, which is built using the features of creating images, composition, etc., that is, certain means that the author uses to achieving a creative concept. It is determined that the general principles of the structure of the German “intellectual novel” are based on the use of two dimensions according to A. Schopenhauer. Such a structure presupposes the separation of narrative and socio-historical being. It was found that the German “intellectual novel” has such a genre feature as hermeticity that in the novel “The

Glass Bead Game” H. Hesse creates a specific connection between historical and personal time, where the latter exists distilled from socio-historical events, in addition, the work “The Glass Bead Game” H. Hesse is defined by the genre as an “intellectual novel”, since the writer’s creative intention is revealed not only through the language of images, but also through concepts that are organically linked with the system of images. Theoretical reflections in the novel become an integral part of the artistic whole, the traditional romantic dynamics of events fades into the background, and the dynamics of thought expressed with high verbal relief come to the fore, therefore, this complex, multifaceted way of creating a work is defining in tradition “intellectual novel”.

Key words: “Intellectual novel”, genre, genre feature, “The Glass Bead Game” H. Hesse.

Постановка проблеми. Творчість Г. Гессе межує з романтизмом XIX ст. та латиноамериканським магічним реалізмом, її часто пов’язують із традицією «інтелектуального роману» як одного з напрямів модернізму. Унікальність і своєрідність роману Г. Гессе «Гра в бісер» спричинила низку досліджень науковців щодо аналізу і спроб визначення жанрової приналежності твору. Найчастіше твір визначають як «інтелектуальний» або «філософський роман», а також «роман-утопія» чи «філософська утопія», «роман-притча», «роман виховання», «роман непрямого зображення» тощо. Основною складністю у визначенні жанру «інтелектуального роману» є на перший погляд гранична розмитість його меж та перетин з «філософським романом».

Для вирішення цієї проблеми варто порівняти жанрові загальні ознаки романів, що традиційно зараховуються до «інтелектуальних» і «філософських» романів. Розбіжності простежуються у тлумаченні та інтерпретації особливостей зазначених двох жанрів, оскільки визначень такого жанру, як «філософський роман», досить багато. Попри те, що загальна ідейна спрямованість цих творів зрозуміла, невирішеним залишається питання про те, які саме твори варто підпорядковувати безпосередньо цьому жанру, а які вважати етапом його становлення або подальшої еволюції. Якщо спробувати подати узагальнену картину уявлень про цей жанр, то «філософський роман» характеризується наявністю оформленої концепції світосприйняття, що вибудовується за допомогою особливостей створення образів, композиції тощо, тобто певних засобів, що використовує автор для досягнення творчого задуму. Тому вважаємо за доцільне висвітлити й проаналізувати жанрові суттєві ознаки, що дають змогу характеризувати твір Г. Гессе як «інтелектуальний роман».

Аналіз досліджень. Найяскравіший представник цього жанру і, безперечно, ключова постать німецької та світової літератури XX ст. Т. Манн уперше вжив цей термін у статті “Über die Lehre Spenglers” / «Про вчення Шпенглера» (1924). На думку автора, необхідність появи нових форм літератури безпосередньо була зумовлена атмосферою століття. Висвітлюючи «інтелектуальний роман» як жанр, необхідно зауважити, що

більшість дослідників, які вживають цей термін, вважають його умовним. Зокрема, дослідниця німецької літератури Н. С. Павлова у своїх наукових статтях та монографіях, присвячених цій темі, відмовляється від терміна «інтелектуальний» на користь терміна «філософський».

Досліджуючи творчість видатного письменника, академік І. П. Мегела зазначає: «Найбільш точним видається означення «Гри в бісер» як «філософської утопії, дія якої відбувається у далекому майбутньому, коли людство встигло розпізнати гіркоту плодів всеохопної прагматичної брехні, хижацького егоїзму та рекламної фальсифікації духовних вартостей, а розпізнавши, створило співтовариство хранителів істини – Касталійський Орден» (Мегела, 2015 b: 383).

Професор І. Л. Михайлин стверджує: «Твори Г. Гессе – це у найвищій мірі зразки інтелектуальної прози, а його роман «Гра в бісер» місцями скидається на філософський трактат. ... Роман «Гра в бісер» написаний як репліка в діалозі інтелектуалів середини XX століття» (Михайлин, 2016: 64).

Мета статті – висвітлити і проаналізувати ознаки, а також сформулювати і розширити уявлення про жанр «інтелектуального роману» на прикладі твору «Гра в бісер» Г. Гессе.

Виклад основного матеріалу. Герман Гессе відносив себе до розряду письменників і не вважав себе політиком. Як обґрунтування свого стриманого ставлення до різних політичних відомств він говорив, що все, пов’язане з політикою, це не його, бо інакше він давно вже був би революціонером. Г. Гессе мав єдине пристрасне бажання – знайти шлях до самого себе і досягнути сферу «чистого духу». Проте це зовсім не означає, що письменник був аполітичним. Г. Гессе був глашатаєм миру та гуманності і вважав, що гуманність і політика у принципі виключають одна одну, але служити обом відразу навряд чи можливо. До початку Першої світової війни Г. Гессе був серед небагатьох німецьких інтелектуалів, хто не поділяв загального захоплення війною. З 1914 до 1918 р. письменник опублікував не менше двох десятків пронизаних гострою критикою антимілітаристських статей і звернень у газетах, що виходили німецькою мовою. З 1915 р. він працював

у м. Берн у Комітеті соціальної допомоги німецьким військовополоненим. Він рано почав критикувати німецький націонал-соціалізм. Національний тип філософії, на ґрунті якої виник «інтелектуальний роман», суттєво відрізнявся від, наприклад, австрійської філософії, взятої як певна цілісність. Його книги хоч і не були заборонені у Третьюму рейху, але розглядалися як небажані. Тому «Гра в бісер» могла побачити світ лише у Швейцарії.

Більшість романів Г. Гессе відповідають традиції німецького «інтелектуального роману». Це означає, що у таких творах сюжет і образи відіграють меншу роль, ніж роздуми героїв чи автора, які намагаються знайти відповіді на актуальні питання, пов'язані з долею європейської цивілізації, питання про сенс життя. Німецька література того часу, а особливо подальших десятиліть, виділяється на тлі інших літератур своєю особливою схильністю до філософичності як форми розуміння життя. «Інтелектуальний роман» – явище, коли література прямо змикається з філософією. Автори інтелектуального роману – це Томас Манн, Макс Фріш, Гюнтер Грасс, Ярослав Івашкевич, Михайло Булгаков. Дослідники німецької літератури досить часто ставлять поруч із Германом Гессе Томаса Манна, які ніби рухаються паралельно, вони обидва інтелектуальні і впливові. Романи Т. Манна «Зачарована гора» (1924), «Доктор Фаустус» (1947) – це достатньо пильний розгляд філософських питань, роздуми про долю мистецтва та шляхи культури ХХ ст. На той час у літературі панував модернізм. Г. Гессе також один із модерністів, але відрізняється від інших тим, що його герої завжди шукають, помиляються, але не здаються, вони не мають відчуття безсилля та розпачу, що достатньо часто транслюють інші автори.

Загальні засади щодо структури німецького «інтелектуального роману» ґрунтуються на використанні двох вимірів за А. Шопенгауером (Т. Манн «Зачарована гора», Г. Гессе «Степовий вовк», «Гра в бісер»), тобто у творах зображена багатозарова дійсність. Подібне світосприйняття зумовлене впливом неоплатонічної філософії, зокрема філософії А. Шопенгауера, який вважав, що реальність є просто відбиттям суті ідеї. Зазначена структура передбачає виокремлення оповіді від побуту чи соціально-історичної реальності. Це сформувало наступну ознаку німецького «інтелектуального роману» – герметичність. Герметичність «Гри в бісер» Г. Гессе створює специфічний зв'язок для історичного і особистісного часу, що плине дистильовано від соціально-історичних подій. Цей справжній час існує в суворій замкнутості Касталії. Щодо історичного часу Г. Гессе

стверджував, що реальність є тим, чим за жодних обставин не потрібно задовольнятися і що не варто обожнювати, оскільки вона є випадковістю.

Дослідники твору навіть не прагнуть з впевненістю чітко окреслити сюжетні лінії роману: «Такі твори важко або й неможливо переказати. У них немає сюжету. Або якщо він у них навіть є, то не він несе на собі функцію змістотворення. Тобто без нього не можна обійтися. Але... він не головний. Головні ті розмови, які ведуть між собою герої. Ці розмови більше скидаються на діалоги Платона чи Сквороди, аніж на динамічний обмін репліками в інших авторів. Ці діалоги не інформативні, вони не просувають уперед сюжет, не повідомляють про обставини життя співрозмовників, але вони стають актом мисленнєвого процесу, розвивають думку, у них відбивається й відбувається пошук істини» (Михайлин, 2016). У «Гри в бісер» є декілька взаємодоповнюючих пластів змісту, що коригують один одного. Сюжет не розкриває, як на перший погляд може здаватися, повного сенсу роману.

Г. Гессе прагнув гармонії і як «містичний» автор, обрав своєрідний спосіб викладу – споглядання. Письменник повсякчас перебував у пошуках сенсу життя. Мудрість і передбачення Г. Гессе полягає в тому, що він зобразив не лише постмодерністський занепад культури, а й вказав шляхи її порятунку. Не випадково дія цього роману спроектована в далеке майбутнє, а початком відліку для нього стала так звана «фейлетоністична епоха». Письменник зобразив, якою може бути ідеальна постмодерністська гра: грандіозною містерією, справжнім мистецтвом просвітленого, гігантсько-ерудованого людського духу.

Автору «Гри в бісер» багато в чому вдалося випередити своїх сучасників і створити «інтелектуальний роман», у якому провідні тенденції наукового світу письменник чітко окреслив і відтворив як ідеальну модель інтелекту майбутнього. У такому розумінні прагнення до гри в бісер як великого надбання Касталії (саме ще прагнення і пошук, а не гра) стає квінтесенцією модерністської свідомості, а також спробою створення «супермови», завдяки якій можна висловити «світ як єдність», включаючи навіть внутрішній світ людини.

Отже, жанрові ознаки німецького «інтелектуального роману» такі:

- складність та багаторівневність тексту, тобто асоціативність, символізм, гра, художні паралелі та відповідності; лейтмотивна організація тексту як наслідок орієнтації на музичні та міфологічні структури;
- час космічний, суспільний, світовий час історії та суб'єктивний особистий час людини; кожен

час має свій простір; створення декількох нових реальностей або особливих закритих просторів;

– інтерпретація реального життя сучасної людини з позиції закінченої філософської концепції, при цьому роман повинен залишатися твором мистецтва і не сприйматися як філософський трактат;

– синтетичність структури, тобто синтез філософських, музичних, міфологічних структур в одному художньому тексті;

– психологізм, тобто людина розглядається передусім як представник людства і лише потім як соціальний тип;

Щодо структури німецького «інтелектуального роману», то вона передбачає наявність декількох шарів дійсності, що не зливаються, тобто обов'язкова наявність різних поверхів буття, оцінюваних, вимірюваних і співвідносних один з одним; художнє напруження в творі досягається шляхом поєднання цих шарів у єдине ціле.

Особливе трактування часу в ХХ ст. вплинуло і на «інтелектуальний роман», тобто переміщення у минуле та майбутнє, довільне прискорення та уповільнення часу. У творі час не лише дискретний, але ще й розірваний на якісно різні шматки. Тільки в німецькій літературі спостерігаються такі напружені відносини між часом історії та часом особистості.

Психологізм «інтелектуальному роману» полягає в тому, що йому властиве збільшене зображення людини. Інтерес автора зосереджений не стільки на висвітленні прихованого внутрішнього життя героя, скільки на зображенні людини як представника людства. Образ стає менш висвітленим психологічно, але достатньо розгорненим. Душевне життя персонажів має могутній зовніш-

ній регулятор, це не скільки середовище, стільки події світової історії, загальний стан світу.

Висновки. Отже, у «філософському романі» простежуються два пласти, один з яких образний, а інший – концептуальний, що зорієнтований на глобальні філософські закономірності буття. Це створює своєрідний ґрунт для формування та формулювання філософської концепції чи концепцій. Така орієнтація авторської свідомості отримує втілення у специфіці предмета художнього зображення: природи людини та її сутності. У проблематиці твору подібна спрямованість авторської свідомості націлена на акцентування питань про сенс життя, місце людини у світі, моральні закони соціально-історичного життя, що зазвичай вкладаються в поняття філософських, тобто увага письменника спрямована на зображення людини з погляду загальних закономірностей її життя, а не одиничного і особливого.

Твір «Гра в бісер» Г. Гессе визначають за жанром як «інтелектуальний роман», оскільки думка письменника розкривається не лише за допомогою мови образів, а й у більш прямій формі – мовою понять, органічно пов'язаною з системою образів. Теоретичні роздуми в романі, а також екскурси стають невіддільною частиною художнього цілого, традиційна романтична динаміка подій відходить на другий план, натомість на перший план виступає динаміка думки, висловленої з високою словесною рельєфністю, отже, цей складний, кінестетичний, багатоплановий спосіб побудови твору є визначальним у традиції «інтелектуального роману», чим і зумовлює, власне, його назву.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мегела І. «Гра в бісер» Германа Гессе як філософська утопія. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 54. С. 200–205.
2. Мегела І. П. Ігрові аспекти філософської утопії Г. Гессе «Гра в бісер». *Літературознавчі студії*. 2015. Вип. 1(1). С. 381–390.
3. Михайлин І. Л. Рецепт подолання масового суспільства в романі Германа Гессе «Гра в бісер». *Філологічні трактати*. 2016. Т. 8. № 2. С. 63–73.
4. Павлова Н. С. Типология немецкого романа. 1900–1945. Москва : Наука, 1982. 278 с.
5. Гра в бісер. Спроба опису життя магістра гри Йозефа Кнехта разом з його творами : роман / Герман Гессе; [пер. з нім. Є. О. Поповича; пер. віршів Л. В. Костенко; передм. Д. В. Затонського]. Харків : Фоліо, 2020. 571 с.

REFERENCES

1. Mehela I. P. "Hra v biser" Hermana Hesse yak filosofska utopiia ["The Glass Bead Game" of Hesse as a philosophical utopia]. *Scientific notes the National University "Ostroh Academy". Series "Philological"*. 2015, Vol. 54, pp. 200–205. [in Ukrainian].
2. Mehela I. P. Ihrovi aspekty filosofskoi utopii H. Hesse "Hra v biser" [Game aspects of philosophical utopia Hermann Hesse "The Glass Bead Game"]. *Literary studies*. 2015. Vol. 1(1), pp. 381–390. [in Ukrainian].
3. Mykhaylin I. L. Retsept podolannia masovoho suspilstva v romani Hermana Hesse "Hra v biser" [The recipe to cthe mass society in the novel by Hermann Hesse "The Glass Bead Game"]. *Philological treatise*. 2016. Vol. 8, Nr 2, pp. 63–73. [in Ukrainian].
4. Pavlova N. S. Tipologiya nemetskogo romana [Typology of the German novel]. 1900–1945. Moscow: Nauka, 1982, 278 p. [in Russian].
5. Hra v biser. Sproba opysu zhyttia mahistra hry Yozefa Knekhta razem z yoho tvoramy : roman [The Glass Bead Game. An attempt to describe the life of the master of the game Joseph Knecht with his works : a novel] / Hermann Hesse; [translated from German by E. O. Popovich; translation of poems by L. V. Kostenko; foreword by D. V. Zatonsky]. Kharkiv: Folio, 2020. 571 p. [in Ukrainian].

УДК 800.7

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-20>

Юлія ГОЛОЦУКОВА,

orcid.org/0000-0001-7624-9927

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри слов'янської філології та перекладу

Маріупольського державного університету

(Маріуполь, Донецька область, Україна) *golotsykov@gmail.com*

Ганна МАСЛОВА,

orcid.org/0000-0002-2479-0612

старший викладач кафедри слов'янської філології та перекладу

Маріупольського державного університету

(Маріуполь, Донецька область, Україна) *a.maslova@mdu.in.ua*

Людмила ДУБОВИК,

orcid.org/0000-0002-1932-3542

магістрант кафедри слов'янської філології та перекладу

Маріупольського державного університету

(Маріуполь, Донецька область, Україна) *liusiadubovik@gmail.com*

ВПЛИВ ДІЄСЛІВНИХ КАТЕГОРІЙ НА ВИБІР ТЕРМІНА ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ З РОСІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

У статті розглянуто теоретичні основи і наукові концепції з проблеми формування і становлення науково-технічної термінології в російській і українській мовах; проаналізовано способи дієслівного терміноутворення російської та української мов; на основі відібраного з науково-технічних словників і наукових текстів матеріалу проаналізовано особливості перекладу термінів, що позначають процесові поняття, з російської на українську мову; досліджено, як на вибір термінів, що позначають процесові поняття, під час перекладу їх з російської на українську мову впливають вид, стан, перехідність / неперехідність похідного дієслова. У роботі стверджується, що для російської та української мов характерні специфічні особливості у використанні дієслівних префіксів для вираження видових значень та додаткових відтінків процесу: у більшості російських та українських дієслів значення префіксів та їх функцій не збігається, що також необхідно враховувати під час перекладу термінів. Виявлено, що українська мова, на відміну від російської, завжди здатна чітко розрізнити поняття dokonanoї та nedokonanoї дії, використовуючи продуктивні способи дієслівного творення. Визначено, що: під час перекладу термінів, що позначають такі процесові поняття, як «дія», «назва дії», «наслідок дії», необхідно враховувати вид дієслів, від яких ці терміни утворено; на переклад термінів на позначення «властивість об'єктів та суб'єктів за дією» впливає станове значення дієслова, яке визначають з контексту; для точного перекладу термінів, що позначають «перебування об'єкта чи суб'єкта у стані дії», і термінів, що позначають «найменування учасників процесу», важливо враховувати перехідність (неперехідність) мотивуючої основи; російські терміни, що позначають «перебування об'єкта / суб'єкта у стані дії», виражені дієприкметниками, під час перекладу українською мовою передають дієприкметниками або описовими конструкціями; російські терміни, що позначають «найменування учасників процесу», передають віддієслівними іменниками, але перехідність (неперехідність) мотивуючої основи є визначальною під час перекладу таких термінів з російської на українську мову.

Ключові слова: дієслово, дія, категорія виду, категорія стану, перехідність / неперехідність, процес, результат, термін.

Yulia HOLOTSUKOVA,

orcid.org/0000-0001-7624-9927

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Slavic Philology and Translation

Mariupol State University

(Mariupol, Donetsk region, Ukraine) golotsykov@gmail.com

Hanna MASLOVA,

orcid.org/0000-0002-2479-0612

Senior Lecturer at the Department of Slavic Philology and Translation

Mariupol State University

(Mariupol, Donetsk region, Ukraine) a.maslova@mdu.in.ua

Ludmila DUBOVIK,

orcid.org/0000-0002-1932-3542

Master's degree at the Department of Slavic Philology and Translation

Mariupol State University

(Mariupol, Donetsk region, Ukraine) liusiadubovik@gmail.com

THE INFLUENCE OF EFFECTIVE CATEGORIES ON THE CHOICE OF TERM WHEN TRANSLATING FROM RUSSIAN INTO UKRAINIAN

The article considers the theoretical foundations and scientific concepts on the problem of formation and formation of scientific and technical terminology in Russian and Ukrainian languages; methods of verbal term formation of Russian and Ukrainian languages are analyzed; on the basis of the material selected from scientific and technical dictionaries and scientific texts, the peculiarities of the translation of terms denoting process concepts from Russian into Ukrainian are analyzed; investigated how the choice of terms denoting process concepts, when translating them from Russian into Ukrainian, is influenced by the type, state, transitivity / intransitiveness of the derived verb. The paper argues that Russian and Ukrainian languages have specific features in the use of verb prefixes to express specific meanings and additional nuances of the process: in most Russian and Ukrainian verbs the meaning of prefixes and their functions do not match, which must also be taken into account when translating terms. It was found that the Ukrainian language, in contrast to Russian, is always able to clearly distinguish between the concepts of perfect and imperfect action, using productive methods of verb creation. It is determined that: when translating terms that denote such process concepts as "action", "name of action", "consequence of action", it is necessary to take into account the type of verbs from which these terms are formed; the translation of terms to denote "property of objects and subjects by action" is influenced by the class meaning of the verb, which is determined from the context; for an accurate translation of terms denoting "being of an object or subject in action" and terms denoting "names of participants in the process", it is important to take into account the transience (non-permanence) of the motivating basis; Russian terms denoting "being of an object / subject in a state of action", expressed by adjectives, when translated into Ukrainian are transmitted by adjectives or descriptive constructions; Russian terms denoting "names of participants in the process" are conveyed by verb nouns, but the transitivity (non-transitivity) of the motivating basis is decisive when translating such terms from Russian into Ukrainian.

Key words: *verb, action, category of kind, category of state, transience / impermanence, process, result, term.*

Постановка проблеми. Сучасна епоха характеризується бурхливим розвитком усіх галузей науки і техніки, процесами їх інтеграції та міжнародного кооперування. У зв'язку з цим виникає необхідність удосконалення системи передачі та обробки інформації, співпраці вчених різних країн у різних сферах науки. Це, безумовно, вносить суттєві корективи в лінгвістичну модель світу, оскільки субмови науки і техніки розвинулися настільки, що нерідко між професіоналами відповідної галузі відсутнє будь-яке порозуміння. Саме тому вивчення термінологічної лексики як каркасного словника мови фахівців – одна з найактуальніших завдань сучасної лінгвістики.

Аналіз досліджень. Протягом останніх років в Україні проведено серйозні наукові дослідження в термінології. Свідченням посиленої уваги наукової еліти до проблем української термінології стали загальноукраїнські конференції, відображення термінологічної тематики у матеріалах міжнародних конгресів, а також численні публікації в наукових збірниках і засобах масової інформації.

Надзвичайно актуальною і однією з найскладніших є проблема інтенсифікації та оптимізації перекладу науково-технічної літератури, оскільки невдалий переклад терміна, спотворене найменування може призвести до спотворення наукової концепції. Український дослідник І. Білодід підкреслює, що «під час створення нових термінів

перед укладачами постає на перший погляд не дуже суттєва проблема: як передати новий термін у рідній мові. Чи просто запозичити його з мови-джерела, переписавши його за правилами рідної орфографії, чи перекласти цей термін на рідну мову. А якщо перекласти, то яким чином – буквально (під кальку) чи описово? Ця проблема є досить серйозною» (Павлова, 2011: 15).

Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує проблема перекладу термінів, що позначають процесові поняття як важливий складник російсько-українського перекладу. Зазначимо, що поняття процесу передбачає ті чи ті зміни, які відбуваються в часі. Дієслово позначає процес і виражає це значення у формах виду, стану, особи, числа, часу, способу, роду (у минулому часі й умовному способі). Аналіз наукових робіт зарубіжних і вітчизняних термінологів свідчить про те, що питання про роль дієслів у науково-технічній термінології належить до найбільш складних і найменш досліджених аспектів синхронного дослідження термінів. Дійсно, у мовній ієрархії ця частина мови посідає центральну позицію, має активну і широку валентність, а за наявністю кількості морфологічних форм і категорій помітно виділяється серед інших лексико-граматичних класів слів. Саме система дієслова налічує найбільшу кількість віддієслівних похідних, які в науковій літературі позначені термінами.

Слід зауважити, що спеціальних робіт, в яких фундаментально було б досліджено проблему російсько-українського перекладу щодо узгодженості способів найменування термінів, що позначають процесові поняття, фактично немає.

Мета даної роботи полягає у відстеженні впливу дієслівних категорій на вибір термінів, що позначають процесові поняття, під час перекладу їх з російської на українську мову.

Об'єктом нашого дослідження є науково-технічні терміни. **Предметом** – граматичні категорії науково-технічних термінів, виражених дієсловами і дієслівними формами, у російській і українській мовах, які впливають на вибір терміна під час перекладу.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток науки і техніки, спільне використання сучасних інноваційних технологій у промисловості, сприяли тому, що одним із пріоритетних напрямів термінологічних досліджень російських і українських учених стала інтенсифікація перекладацької діяльності, а також оптимізація перекладу науково-технічної літератури. Як зауважив фізик-термінолог В. Моргунок, «науково-технічні терміни з російської на українську мову не

перекладають, як звичайні слова. Оптимальним є такий шлях перекладу термінів: «поняття – український термін, а не іншомовний термін – український термін». Тому проблема перекладу науково-технічних термінів – одна з найскладніших проблем термінознавства.

Нами були виділені такі типи помилок, власних сучасній науково-технічній мові: застосування поморфемного перекладу російських термінів, що позначають процес або його назву: *сварка* – «*зварка*» замість «*зварювання*», *ускорение* – «*ускорення*» замість «*привидишування, прискорювання*»; вживання перекручених російських термінів (суржик), що позначають наслідок дії: «*розтяжіння*» замість «*розтяг*», «*розкол*» замість «*розколина*»; позначення одним терміном суб'єктів і об'єктів процесу: *расширитель* – розширник (як суб'єкт, так і об'єкт) замість розширник як суб'єкт та розширянець як об'єкт; функціонування неприродних для української мови дієприкметників, що характеризують властивості суб'єктів та об'єктів за дією: «*змінюючий*» замість «*змінювальний*», «*розтягуючий*» замість «*розтягальний*»; надмірна частота вживання термінів-дієприкметників для позначення процесу, що характеризує задіяність об'єкта або суб'єкта у певному завершеному або незавершеному процесі: «*ползучий*» замість «*що повзе*»; «*текучий*» замість «*що тече*»; «*стоячий*» замість «*що стоїть*»; зловживання орудним відмінком у поєднанні з пасивними формами дієслова: *написаний автором, розроблено нами*. Для української мови характерні конструкції: «*пасивна форма дієслова + орудний інструментальний*»: *написано ручкою, зорано трактором* або «*називний особи + активна форма дієслова*»: *автор написав, ми розробили*.

Система правил дієслівного українського термінотворення дозволяє найбільш точно перекладати науково-технічні терміни з російської на українську мову. Однак, на наш погляд, під час перекладу терміна, що позначає процесові поняття, з російської на українську мову необхідно враховувати граматичні категорії (вид, стан, перехідність (неперехідність)) дієслова, від якого утворено цей термін.

Аналіз нашого матеріалу з погляду відповідності видових форм російських і українських дієслів, а також причин їх невідповідності, показав, що в українській мові для позначення науково-технічних термінів, що позначають такі процесові поняття, як дія, назва дії, наслідок дії, у більшості випадків використовують дієслова доконаного і недоконаного виду, а в російській мові частіше вживають іменники. Використання в українській

мові системи правил віддієслівного терміноутворення, згідно з якою для позначення термінів цієї групи використовують дієслова та віддієслівні іменники, дозволило зробити процес перекладу термінів більш досконалим. Але під час перекладу термінів, що позначають такі процесові поняття, як *дія, назва дії, наслідок дії*, з російської на українську мову особливо важливо враховувати *вид* дієслів, від яких були утворені ті чи інші терміни. Розглянемо вплив категорії виду на вибір терміна під час перекладу його з російської на українську мову на конкретному матеріалі.

Терміни, що позначають дію. Як вже було зазначено, в російській і українській мовах терміни, які означають дію (процес), позначаються дієсловами. При цьому дієслова доконаного виду з російської мови на українську (і навпаки) перекладають як дієслова доконаного виду, а недоконаного – як дієслова недоконаного виду. Для точного перекладу термінів, що позначають дію, необхідно враховувати особливості утворення видових значень термінів-дієслів у російській та українській мовах, а саме: 1) для утворення різних видових значень термінів використовуються переважно суфікси, загальні для російської та української мов: *-а-, -я-, -и-, -и-, -и-, -и-* (*-і-, -и-*); 2) в українській мові широко використовуються суфікси *-ува-* (*-юва-*), зрідка *-а-*, а в російській мові – *-ива-* (*-ыва-*).

Аналіз дієслівного терміноутворення російської та української мов дозволяє нам стверджувати, що для російської та української мов характерні специфічні особливості у використанні дієслівних префіксів для вираження видових значень і додаткових відтінків процесу.

У ролі модифікаторів видового значення в російській мові виступає невелика група префіксів: *от-, с-, за-, про-, по-* та рідше *вы-, на-, о-, у-, из-, раз-, при-, пере-, под-, воз-*; а в українській мові: *у-* (*в-*), *з-* (*зі-*), *с-, на-, по-, при-* та рідше *за-*.

У більшості російських та українських дієслів значення префіксів та їх функцій не збігається, що також необхідно враховувати під час перекладу термінів. Наприклад, у російській мові терміни-дієслова доконаного виду, що позначають повну вичерпаність предмета дією, утворюються за допомогою префіксів *из-, от-*, а в українській – це значення передають префікси: *ви-, від-*: *измерить – виміряти*; *измотать – вимотати* *изобрести – винайти*; *отклонить – відхилити*; *отделить – відокремити*.

У російській мові терміни, що позначають дії з додатковим кількісно-часовим відтінком, утворюються за допомогою префікса *у-*, а в українській – використовують префікси *по-, при-, під-*,

з-: *усилить – підсилити*; *ускорить – прискорити*, *поскорити*; *уменьшить – зменшити*; *увеличить – збільшити*.

До специфічних особливостей українського терміноутворення відносять те, що українська мова, на відміну від російської, завжди здатна чітко розрізнити поняття доконаної та недоконаної дії, використовуючи продуктивні способи дієслівного творення (префіксацію, суфіксацію, префіксально-суфіксальний спосіб). Наприклад, у російській мові терміни, що позначають процесові поняття, виражені дієсловами доконаного та недоконаного виду *-овать*, часто позначають одним дієсловом: *деформировать, абсорбировать, амортизировать, аккумулировать, прогнозировать, программировать*.

Вид таких термінів можна визначити лише з контексту, що ускладнює переклад і часто спотворює значення терміна. Порівняємо: *аккумулировать (недок.) – акумулювати (недок.), закумулювати (док.); прогнозировать (недок.) – прогнозувати (недок.), спрогнозувати (док.); программировать (недок.) – програмувати (недок.), спрограмувати (док.); стабилизировать (недок.) – стабілізувати (недок.), застабілізувати (док.)* тощо.

Терміни, що позначають назву дії. Як уже було сказано, дію (процес) в українській мові позначають дієсловами навіть там, де в російській мові використовуються іменники: Пор.: *требуется изучения – вимагає вивчати, требуется установления – вимагає встановити, требуется рассмотрения – потребує розглянути* тощо. Але в сучасному науково-технічному перекладі термінів з російської українською мовою часто назву дії позначають віддієслівними іменниками. У російсько-українських науково-технічних словниках подається велика кількість таких термінів з потрібними поясненнями, щоб користувач міг вживати їх правильно, але тільки в тих випадках, де не можна обійтися дієсловом.

В українській мові терміни, позначені віддієслівними іменниками недоконаної (незакінченої) дії, утворюються від дієслів недоконаного виду, а ті, які позначають дію завершену, – від дієслів доконаного виду заміною *-ати, -яти, -ути, -ити, -іти* на *-ання, -ення, -іння, -иття, -іття, -уття*: *отливать – відливати – відливання, отлить – відлити – відлиття; отображать – відбивати – відбивання; отобразить – відобразити – відображення, отобразить – відбитти – відбиття, отобразить – відобразити – відображення* і таке інше.

Терміни, що позначають наслідок дії або величину, якою її вимірюють. У російській та українській мовах терміни, які позначають наслідок дії

або величину, якою її вимірюють, позначають віддієслівними іменниками.

У російському терміноутворенні віддієслівні іменники, що позначають назву дії або її величину, утворюються за допомогою продуктивних суфіксів: **-к(а)**, **-овк(а)**, **-ан(ие)**, **-иван(ие)**, **-ован(ие)**, **-еван(ие)**, **-ен(ие)**, **-имосьть**, **-ость**: *съёмка, пикировка, тиснение, расходимость, отклонение, изображение, искривление, насечка* тощо. Такий термін у російській мові може означати одночасно кілька понять: назва дії та наслідок дії (величину, якою її вимірюють). На відміну від російського терміноутворення, в українській мові для кожної з названих категорій існують певні засоби позначення, що залежать від виду мотивуючого дієслова, що має важливе значення для перекладу термінів. Порівняємо: **назва дії**: рос. *давление, ускорение, оценка* – *тиснення, прискорювання, прискорення, оцінювання, оцінення*; **наслідок дії**: рос. *давление, ускорение, оценка* – *тиск, прискорина, оцінка*.

Категорія стану, як і категорія виду, охоплює всі дієслівні форми та виражає відношення дії до суб'єкта та об'єкта. З поняттям стану пов'язане поняття перехідності (неперехідності) дієслова.

В елементарній дії можуть брати участь один або два учасники. Учасника, дія якого направлена на іншого учасника, називають суб'єктом, а його дія та якості – активними. Учасника, який зазнає дії суб'єкта, називають об'єктом, а його дію та якості – пасивними. Відношення дії до суб'єкта та об'єкта виражають не тільки співвідносні форми активного та пасивного стану. Таке відношення здатні виражати всі зворотні дієслова, які демонструють, що дію суб'єкта спрямовано на себе, і суб'єкт дії одночасно є його об'єктом. Дієслова активного стану завжди перехідні, а пасивного – неперехідні, але утворюються від перехідних дієслів.

Терміни, що позначають властивості об'єктів та суб'єктів за дією. У термінології російської мови поняття, що позначають властивості об'єктів та суб'єктів за дією, виражаються активними та пасивними дієприкметниками: *режущий* – *тот, который режет*; *управляемый* – *тот, которым можно управлять* тощо.

В українській мові, на відміну від російської, терміни, що належать до цього класу, завжди виражаються віддієслівними прикметниками. При перекладі з російської на українську мову на вибір термінів, що позначають властивості об'єктів та суб'єктів дії, впливає значення стану дієслова, яке визначають із контексту. Серед таких понять розрізняють: а) терміни, що позначають властивості, що характеризують призначення суб'єкта викону-

вати активну дію; б) терміни, що позначають здатність суб'єкта виконувати активну дію; в) терміни, що виражають здатність виконувати пасивну дію; г) терміни, які не мають значення стану.

В українській мові терміни, що позначають властивості, що характеризують призначення суб'єкта виконувати активну дію, утворюють віддієслів активного стану недоконаного виду, відкиданням суфікса **-ти** та додаванням **-льн(ий)**: *змінювати* – *змінювальний*, *розтягати* – *розтягальний*, *крутити* – *крутильний*, *деформувати* – *деформувальний* тощо; а також за допомогою суфікса **-ч(ий)**: *виконувати* – *виконавчий*, *відбудовувати* – *відбудовчий*, *установлювати* – *установчий* тощо.

Терміни, що позначають здатність суб'єкта виконувати активну дію, теж виражають віддієслівними прикметниками і утворюють віддієслів активного стану недоконаного виду, відкидаючи суфікси і додаючи **-івн(ий)**: *рятувати* – *рятувний*, *гальмувати* – *гальмівний* тощо.

Віддієслівними прикметниками позначають терміни, які виражають здатність об'єкта піддаватися впливу суб'єкта і тим самим виявляти наслідок дії. Такі терміни утворюють подібно до іменників, які позначають наслідок дії, переважно від дієслів пасивного стану, які позначають недоконану дію, або від префіксальних дієслів: за допомогою суфікса **-н(ий)**: *сдвигаемый* – *сунути*, *зсувати* – *зсувний*; за допомогою суфікса **-овн(ий)** від дієслів, які закінчуються на **-овувати**: *направляемый* – *спрямовувати* – *спрямовний*; *опровержимый* – *спростовувати*, *спростовний*; за допомогою суфікса **-енн(ий)**, **-анн(ий)**: *упрочнимый* – *міцнити*, *зміцнювати* – *зміцнений*; *преодолимый* – *долати*, *здолати* – *здолатний*.

Терміни-рефлексиви, а також ті, що не мають станового значення, що позначають здатність виконувати дію, спрямовану на себе, або дію, не спрямовану ні на кого, утворюють переважно віддієслівних форм недоконаного виду, що не мають префікса, за допомогою суфіксів **-к(ий)**, **-лив(ий)**, **-уч(ий)**, **-ив(ий)**, **-ав(ий)**: *текущий* – *текти* – *текучий*, *течкий*; *ползущий* – *повзти* – *повзучий*, *повзкий*; *летающий* – *летіти* – *леткий*; *меняющийся* – *мінатися* – *мінливий*; *мерцающий* – *мерехтіти* – *мерехтливий*; *светящийся* – *світитися* – *світливий*; *взлетающий* – *злітати* – *злотавий* тощо.

Аналізуючи словниковий матеріал та використання його у науково-технічних текстах, ми переконалися, що перехідність (неперехідність) дієслів впливає на вибір термінів, що позначають перебування об'єкта або суб'єкта у стані дії, а також таких, що позначають найменування учасників

процесу, при перекладі таких термінів з російської українською мовою. Зауважимо, що дію (процес), у якій беруть участь активний і пасивний учасники (суб'єкт та об'єкт), називають перехідною, а дію, у якій бере участь лише один виконавець, спрямовуючи її на саму себе або не спрямовуючи її ні на кого, називають неперехідною.

Терміни, що позначають перебування об'єкта чи суб'єкта у стані дії. Терміни, що позначають перебування об'єкта чи суб'єкта у стані дії, характеризують їхню задіяність у певному перехідному чи неперехідному процесі.

Аналіз дослідженого нами матеріалу показав, що у російській мові терміни, що позначають перебування об'єкта чи суб'єкта у стані дії, виражають дієприкметниками. В українській мові значення таких термінів передають описовою конструкцією та пасивними дієприкметниками. Під час перекладу термінів, які позначають перебування об'єкта чи суб'єкта у стані дії, з російської на українську враховують перехідність (неперехідність) мотивуючих дієслів, оскільки це є визначальним під час вибору термінотворчих способів і засобів.

Порівняльний аналіз словникового матеріалу показав, що в українській мові значення перехідних термінів, що виражають здатність суб'єкта виконувати активну дію, передають традиційною для української мови конструкцією **який (що) + дієслово: *растягивающий*** – який розтягає, що розтягає, який розтягнув, що розтягнув, причому не рекомендується вживання формально скопійованих з російської мови дієприкметників, які закінчуються на **-уючий, -аючий, -учий, -ачий**, тому що суфікси прикметників, що є в українській мові **-ч(ий)**, відповідають російським суфіксам прикметників **-ч(ий)**, а не дієприкметниковим **-щ(ий)**.

Терміни, що позначають перебування об'єкта або суб'єкта в стані пасивної дії, виражають пасивними дієприкметниками, утвореними подібно до іменників, які позначають назву дії, тобто від дієслів недоконаного виду утворюються дієприкметники, які позначають перебування в стані недоконаної неперехідної дії, а від дієслів доконаного виду – дієприкметники, які позначають перебування у стані здійсненої неперехідної дії: а) за допомогою суфіксів **-н(ий), -т(ий)**: *прокатываемый* – прокатувати – прокатуваний; *сдвигаемый* – зрушувати – зрушуваний; *сдвинутый* – зрушити – зрушений; б) за допомогою суфікса **-ован(ий)**, якщо дієслово закінчується на наголошений **-увати**: *калькувати* – калькування – *калькований* тощо.

В українській мові, щоб позначити перебування у стані доконаної неперехідної дії, також

використовують терміни-дієприкметники, які утворюють від незворотних неперехідних дієслів доконаного виду заміною суфікса. **-ти** на **-л(ий)**: *зрости* – *зрослий*; *зміцнити* – *зміцнілий*; *поміцнішати* – *поміцнішалий*; *подовшати* – *подовшалий* тощо.

Терміни, що позначають найменування учасників процесу. Терміни, що позначають найменування учасників процесу, у російській та українській мовах виражають віддієслівними іменниками. На відміну від російських термінів цієї групи на **-тель, -щик, -ник**, українські терміни, якими позначають найменування суб'єкта, утворюють від перехідного дієслова недоконаного виду за допомогою суфіксів **-ач, -ник, -івник, -альник, -ар, -яр, -ець**: *поставщик* – постачати – *постачальник*; *чертежник* – креслити – *кресляр*; *уточнитель* – стоншувати – *стоншувач*; *настройщик* – ладнати – *ладнальний*; *горелка* – палити – *пальник*; *расширитель* – розширяти – *розширювач* і таке інше.

Зауважимо, що термін, що позначає об'єкт дії, позначають іменниками, які можна утворити від пасивних дієприкметників, в основному заміною **-ний (-на)** на **-нець (-нка), -нь**: *притискати* – *притиснений* – *притисненець*; *змінювати* – *змінювана* – *змінюванка*; *розширяти* – *розширяний* – *розширянець* і подібне.

Отже, для правильного перекладу термінів, що позначають найменування учасників процесу, важливо знати, яке поняття термінується: суб'єкт чи об'єкт, і навіть враховувати перехідність (неперехідність) похідного дієслова.

Висновки. Результати нашого дослідження свідчать, що під час перекладу термінів з російської на українську мову слід розрізняти способи позначення понять процесу та наслідку процесу. Під час перекладу термінів, що позначають процесові поняття, з російської українською мовою необхідно враховувати граматичні категорії (вид, стан, перехідність (неперехідність)) дієслова, від якого утворено цей термін. Їх неврахування призводить до неточного перекладу, а інколи – навіть до спотворення змісту.

Проблема російсько-українського перекладу термінів, що позначають процесові поняття, є надзвичайно актуальною і має перспективу подальшого дослідження, зокрема, за межами нашого дослідження залишилися питання: відношення термінології та інших лексичних одиниць як мови науки, так і загальноживаної лексики; визначення специфіки таких явищ, як полісемія, синонімія, антонімія тощо у межах термінології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Д'яков А., Кияк Т., Куделько З. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : КМ Academia, 2000. 218 с.
2. Павлова О. Основи термінознавства. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Рівне : Волинські обереги, 2011. 200 с.
3. Панько Т., Кочан І. Мацюк Г. Українське термінознавство. Львів : Світ, 1994. 260 с.

REFERENCES

1. D'yakov A., Kiyak T., Kudel'ko Z. Osnovi terminotvorennya: Semantichni ta sociolingvistichni aspekti [Fundamentals of term formation: Semantic and sociolinguistic aspects]. Kyiv: KM Academia, 2000. 218 p. [in Ukrainian].
2. Pavlova O. Osnovi terminoznavstva. Navchal'nyj posibnik dlya studentiv vishchih navchal'nyh zakladiv [Fundamentals of terminology. A textbook for students of higher educational institutions]. Rivne: Volins'ki oberegi, 2011. 200 p. [in Ukrainian].
3. Pan'ko T., Kochan I. Macyuk G. Ukrayins'ke terminoznavstvo [Ukrainian terminology]. L'viv: Svit, 1994. 260 p. [in Ukrainian].

УДК 821.111(73)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-21>

Андрій ГУРДУЗ,
orcid.org/0000-0001-8474-3773
кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства
Бердянського державного педагогічного університету
(Бердянськ, Запорізька область, Україна) gurdai@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ГЕКСАЛОГІЇ РЕНСОМА РІГГЗА «ДІМ ДИВНИХ ДІТЕЙ»

Фентезі перших десятиліть ХХІ ст. розвиває нові художні параметри і ставить соціально значимі завдання. Репрезентативною та інноваційною у фентезі початку ХХІ ст. є гексалогія Р. Ріггза «Дім дивних дітей», фокусована переважно на питаннях існування єврейського народу, а саме його місця серед інших народів, критичних для його виживання історичних етапів і перспектив майбутнього. При цьому наведені проблеми розглядаються американським письменником у різнонаціональному історичному контексті, а сама гексалогія перебуває в тісному зв'язку з фентезійною та фольклорно-міфологічною традицією. З огляду на унікальний підхід до панорамного зображення єврейської історії актуальним є дослідження оптики сприймання цієї національної культури в сучасній літературі США.

У статті вперше визначено специфіку ідейно-художньої концепції гексалогії в аспекті національного (єврейського) питання. Ключовим є виявлення динаміки переосмислення письменником образів як дивних, так і потвор-агресорів, герменевтичного сенсу цієї динаміки. Також з'ясовано особливості сприймання в циклі трагедії Голокосту у зв'язку з міжнаціональним контекстом бачення цих подій Р. Ріггзом.

Художнє зображення дивних у гексалогії, знищуваних демонічними потворами, інтерпретується у зв'язку з метафорикою Голокосту. Ключові концепти «Дому дивних дітей» – пам'ять і дім – багато в чому визначають хід розвитку сюжету. Протягом розповідання ідеальний імідж дивних нівелюється, набуває реалістичності. У полемічній тезі про потребу змін у спільноті дивних вичитуємо ідею сучасного, повоєнного єврейства ставати більш відкритим до інтеграції у світове співтовариство. Можемо говорити про утвердження автором християнської тези всепробачення й необхідності віри в людину та її духовну силу і здатність із будь-якого стану повернутись до добра. Віднайдення дітьми пані Сапсан нового дому робить композицію гексалогії кільцевою і відповідає міфопоетичному принципу повернення. Для головного героя принцип повернення також є чинним.

Системний аналіз гексалогії Р. Ріггза «Дім дивних дітей» підтверджує динаміку зміни іміджу єврейства (дивних дітей) протягом розвитку сюжету від ідеалістичного до наближеного до реалізму. Паралельно з цим образи окремих порожнеч аспектно втрачають характеристики абсолютного зла, у чому вбачаємо глибокий гуманізм автора і вплив християнських настанов. Спосіб Р. Ріггза метафорично розповідати про трагедію Голокосту у співвідносному міжнаціональному контексті водночас універсалізує цю трагічну сторінку цивілізації та вводить її у відносно синонімічний ряд, у зв'язку з чим її сумна унікальність децю нівелюється.

Матеріал пропонованого дослідження, на нашу думку, може увійти до ширшого комплексного дослідження новітнього американського та світового фентезі.

Ключові слова: фентезі, єврейство, пам'ять, цикл, історія, метафора.

Andriy GURDUZ,
orcid.org/0000-0001-8474-3773
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Doctoral Candidate at the Department of Ukrainian and Foreign Literature and Comparative Studies
Berdyansk State Pedagogical University
(Berdyansk, Zaporizhzhia region, Ukraine) gurdai@ukr.net

NATIONAL QUESTION IN HEXALOGY “MISS PEREGRINE’S PECULIAR CHILDREN” BY RANSOM RIGGS

Fantasy of the first decades of the XXI century develops new artistic parameters and sets socially significant tasks. Hexalogy “Miss Peregrine’s Peculiar Children” by R. Riggs is representative and innovative in this fantasy and is focused mainly on the problems of existence of the Jewish people – its place among other peoples, critical to its survival historical stages and prospects for the future. At the same time, these problems are considered by the American writer in a multinational historical context, and hexalogy itself is closely related to the fantasy and folklore-mythological tradition. Given the unique approach in the panoramic image of Jewish history, it is important to study the optics of perception of this national culture in modern US literature.

In our article we define for the first time the specifics of the ideological and artistic concept of hexalogy in the aspect of the national (Jewish) question. The key is to identify the dynamics of the writer's rethinking of images of both peculiars and monster-aggressors, the hermeneutic meaning of this dynamic. We also find out the peculiarities of the perception in the cycle of the Holocaust tragedy in connection with the interethnic context of the vision of these events by R. Riggs.

The artistic depiction of the peculiars in hexalogy, destroying by demonic monsters, is interpreted in the light of the Holocaust metaphor. The key concepts of "Miss Peregrine's Peculiar Children" – memory and home – largely determine the course of the plot. During the story, the ideal image of the peculiars is leveled, becomes realistic. In the polemical thesis about the need for change in the peculiar community, we read the idea of modern, post-war Jewry to become more open to integration into the world community. We can speak of the author's affirmation of the Christian thesis of forgiveness and the need for faith in man and his spiritual strength and ability to return to good from any state. Miss Peregrine's discovery of a new home by her children makes the composition of hexalogy circular and corresponds to the mythopoetic principle of return. For the protagonist, the principle of return is also valid.

Systematic analysis of R. Riggs's hexalogy "Miss Peregrine's Peculiar Children" confirms the dynamics of change in the image of Jew (peculiar children) during the development of the plot from idealistic to close to realism. At the same time, the images of individual voids aspectual lose the characteristics of absolute evil, in which we see the deep humanism of the author and the influence of Christian precepts. R. Riggs's way of metaphorically describing the tragedy of the Holocaust in a relevant international context simultaneously universalizes this tragic page of civilization and introduces it into a relatively synonymous series, so that its sad uniqueness is somewhat leveled.

The material of this study, in our opinion, may be included in a broader comprehensive study of modern American and world fantasy.

Key words: *fantasy, Judaism, memory, cycle, history, metaphor.*

Постановка проблеми. Фентезійна романістика перших десятиліть XXI ст., зберігаючи характеристики класичного жанру, розвиває нові художні параметри і ставить перед собою, як ніколи, соціально значимі завдання. За посередництвом фентезійного моделювання викриваються проблеми рабства і расизму, бездуховності суспільства (Р. Рігз), колоніалізму, гендерної нерівності (Х. Векер, Д. Корній), сучасного тоталітаризму (С. Грін, В. Пелевін, О. Шеїн, В. Гранецька, Н. Ліщинська), екології (А. Сапковський), причому на тлі системної ревізійної тенденції релігійних засад (передусім, християнських) і просування багатьма авторами модифікованої моделі відносин добра і зла. З огляду на новизну частині творів цього корпусу надано побіжну характеристику або акцентовано їхні окремі художні властивості. В умовах належно не розробленої теорії фентезі і, отже, принципів аналізу художніх текстів вірогідність здійснення об'єктивного і комплексного аналізу регулярних і численних жанрових поповнень різко знижується.

Репрезентативною і багато в чому інноваційною у фентезі початку XXI ст. є гексалогія Р. Рігза «Дім дивних дітей» ("Miss Peregrine's Peculiar Children", 2011–2021), фокусована переважно на питаннях існування єврейського народу, а саме його місця серед інших народів, критичних для його виживання історичних етапів і перспектив майбутнього. При цьому зазначені проблеми розглядаються американським письменником у різнонаціональному історичному контексті, а сама гексалогія перебуває в тісному зв'язку з фентезійною і фольклорно-міфологічною традицією як показова й оригінальна в системі постмо-

дерністської естетики. З огляду на унікальний (і, згідно з канонами фентезі, почасти ігровий) підхід до панорамного зображення єврейської історії актуальним є дослідження оптики сприймання цієї національної культури в сучасній літературі США. Окрім зазначеного імагологічного вектору, доцільним є студіювання продуктивного переосмислення Р. Рігзом технік і методів постмодерністського письма, зокрема в напрямі «літератури травми», а також динаміки сприймання в гексалогії обсервованого самим письменником єврейського характеру і людини як такої в екстремальних історичних умовах.

Аналіз досліджень. У зв'язку з найбільшим світовим резонансом першої книги «Дому дивних дітей» і через закономірний вихід друком наступних (проте не анонсованих заздалегідь) частин уже з часом нечисленні літературознавчі студії різних років зосереджені на розгляді першого або перших томів циклу. Основним і чи не єдиним предметом висвітлення стає метафоричне зображення Р. Рігзом у переслідуванні монстрами-порожнечами надприродно обдарованих дітей у роки Другої світової війни трагедії Голокосту, адже саме така інтрига заявлена центральною в проблемно-тематичному комплексі першого тому циклу (перш за все варто назвати розвідки Д. Дімарко (DiMarco, 2016) й А. Жажицької (Zarzycka, 2016) як найбільш науково вартісні на момент своєї появи). Водночас важливі для осягнення параболики твору площини міфопоетики, інтертекстуальності тощо майже не висвітлюються. Ключові фентезійні параметри трилогії про дивних, зокрема в компаративному аспекті, простежено нами (Гурдуз, 2017), після чого в українському літературознавстві

з'являється ще декілька студій про Ріггзових дивних. Так, змістовні спостереження образів персонажів і жанрової своєрідності перших книг циклу належать Т. Кушнірової та І. Фісак (Кушнірова, Фісак, 2020), над оніричними мотивами в одній із казок про дивних працювала В. Алексенко (Алексенко, 2021). Остання, однак, аналізує відповідний твір поза контекстом гексалогії, що не дає змогу дослідниці повністю осягнути ідейно-філософський сенс казки як складника метафоричного коду циклу «Дім дивних дітей».

Перспективним уявляється дослідження ідейно-художньої концепції гексалогії Р. Ріггза, котра поки об'єктивно окреслена досить умовно, неповно і часом некоректно, оскільки в наявних роботах об'єктивно не враховані останні три томи американського романного циклу.

Мета статті полягає в тому, щоби вперше визначити специфіку ідейно-художньої концепції гексалогії Р. Ріггза «Дім дивних дітей» в аспекті національного (єврейського) питання. Ключовими завданнями стають виявлення динаміки переосмислення письменником образів як дивних, так і потвор-агресорів, герменевтичного сенсу цієї динаміки, а також з'ясування особливості сприймання в циклі трагедії Голокосту у зв'язку з міжнародним контекстом бачення цих подій Р. Ріггзом.

Виклад основного матеріалу. Художнє піднесення дивних дітей і дорослих у гексалогії Р. Ріггза, гнаних і знищуваних демонічними потворами, однозначно інтерпретується у зв'язку з метафорикою Голокосту як трагедія знищеного фашистами єврейства в часи Другої світової війни (Гурдуз, 2017). У першому томі циклу заявлені принципові контури інтриги в ігровому фентезійному антуражі та в її підтекстному розумінні.

Ключові концепти «Дому дивних дітей» – пам'ять і дім – багато в чому визначають хід розвитку сюжету гексалогії та повністю розкриваються як історична національна пам'ять і як дім-батьківщина, віддалений у єврейському культурному контексті водночас у минуле й майбутнє. Збереження пам'яті в історичних умовах існування єврейського народу є умовою його виживання, і в художньому циклі Р. Ріггза воно своєрідно зашифроване, зокрема, у «внутрішньому» фольклорі твору, а саме «Казках про дивних» (виданих уповні й окремим додатком до власне романів у 2016 р.), що виконують роль герменевтичних ключів до основного тексту й сприяють його параболічному прочитанню.

Існування дивного як надприродно обдарованого народу («Дивосвіт») в різний історичний час – як у Середні віки, так і у XXI ст. – змальо-

ване паралельним звичайному людському і від нього прихованим (зادля зберігання своєї самості через нерозуміння й конфлікти зі звичайними). Самозахист дивних і посилене протистояння монстрам у низці епох (починаючи від невдалого експерименту в Сибіру початку XX ст., у результаті якого виникла загроза власне дивним від потвор і порожнеч як своєрідних вампірів), зрештою, знаходить у гексалогії максимально яскраве вираження з очевидним ідеологічним навантаженням. На питання солдата Першої світової війни до дивних дітей «Ви янголи?» (Ріггз, 2021: 366) Нур відповідає: «Звісно <...> А то (порожнечі – А. Г.) демони» (Ріггз, 2021: 368).

За абсолютного симпатизування письменника до дивних протягом розвитку сюжету їхній майже ідеальний імідж дещо нівелюється, набуває реалістичності. Перш за все такі зміни зумовлені розширенням і варіативністю кола зображуваних дивних та пов'язані з поступовим ускладненням проблемно-тематичного комплексу гексалогії. Уже в її III книзі відзначено, що дивні – не святі, а в IV книзі артикульовано положення про колабораціонізм у роки Другої світової серед деяких дивних, цим «дискредитованих та скомпрометованих» (Riggs, 2019: 46), причому співпрацювали з потворами (метафорично – фашистами) «одні під тиском, інші – охоче, і навіть настільки, що це можна було однозначно потрактувати як злий умисел чи навіть зраду» (Riggs, 2019: 47). Пані Сапсан у зв'язку з окремими дивними-колаборантами визнає необхідність судових процесів усередині дивного суспільства.

У полемічній тезі про потребу змін у спільноті дивних («світ змінився, і ми мусимо мінятися разом із ним» (Riggs, 2019: 48)) вичитуємо ідею сучасного, повоєнного єврейства ставати більш відкритим до інтеграції у світове співтовариство, що дається не так легко (метафорично – переконані в неможливості порозумітися зі звичайними людьми дивні і в новітній час не залишають свої часові петлі (Riggs, 2019: 71)): «Вони думають, що цей світ уже став настільки відкритим і толерантним місцем, що ми б могли просто вийти з укриття» (Riggs, 2019: 49). Очевидно, віднайдення дивними дітьми в «Карті днів» способу виходити зі своєї часової петлі (у межах якої вони живуть необмежено довго) і не старіти, як раніше, є метафорою оптимістичного погляду автора на майбутнє зміцнення взаємин єврейської спільноти і світу без небезпеки для першої.

Розташовуючи «імперію дивних» на сході Сполучених Штатів (Ріггз, 2021: 10), американець Р. Ріггз критикує співвітчизників

(«Америка – то огидне, небезпечне місце» (Рігз, 2021: 52)), зокрема, через наявні в їхній історії допущені ними трагічні сторінки. Певно, новим для розмови про Голокост бачиться сполучення Р. Рігзом в одному контексті тем переслідування єврейства в часи Другої світової війни і рабства у США, а також пізнішого расизму. У репліці про рабство один із персонажів звинувачує Сполучені Штати як країну, котру «було створено вкраденою в чорношкірого народу працею та на вкраденій у корінного народу землі» (Riggs, 2019: 290). Підкреслимо, що в запереченні насилля загалом Р. Рігз викриває рабство як «величезне узаконене зло, наймовірне за масштабом» (Riggs, 2019: 290), тобто синонімічні у цьому сенсі у творі і потвори, і рабовласники. Артикульована в аналізованому тексті також проблема ставлення до афроамериканців у 1970-ті рр., через яку Джейкобу Портману стає соромно за свою землю.

Символічне згадування американських людей-Ікс у гексалогії уявляється нам не випадковим, адже з героями Р. Рігза їх зближує не тільки екстрасенсорна обдарованість, але й те, що «люди-Ікс, принаймні метафорично, – євреї» (Kavadlo, 2009: 42).

Паралельне введення в дискурс про Голокост тематики рабства і расизму спонукає до прямого зіставлення цих історичних трагедій, формуючи єдиний контекст жертви як такої в пам'яті людства. Так, з одного боку, тема єврейського переслідування універсалізується до рівня проблеми насилля над людиною загалом; з іншого ж боку, трагічна унікальність Голокосту (вже як інтегрованого складника мозаїки цивілізаційних трагедій) нівелюється. Про подібну ситуацію пише Ф. Накві так: «Єврейські жертви нацизму ризикують стати певними жертвами серед багатьох» (Naqvi, 2007: 7).

Більш рельєфним як американський, так і єврейський характер стає завдяки характеристичним реплікам у творі щодо інших національностей. Так, у «Місті порожніх. Втечі з Дому дивних дітей» автор співчуває англійцям часів Другої світової війни («Щоб знищити собор Святого Павла (як, власне, і дух самого міста), знадобилося б щось більше, ніж кілька бомб» (Riggs, 2014: 227)).

Наскрізним у циклі є франкенштейнівський мотив, оригінально розкритий на прикладі групи дивних, повсталих проти законів природи і в прагненні отримати безсмертя перетворених на кровопивць порожнеч та їх похідних – потвор. «І потім порожнеча сіла і випрямила спину, як чудовисько Франкенштейна, що ожило» (Riggs, 2015: 245). Проведення цього мотиву в романному циклі

реалізоване не тільки згадуванням доктора Франкенштейна, протистоянням дивних звироднілим монстрам, але й системним застосуванням персонажем Єнохом здатності «оживляти» на певний час мертві створіння та неживі предмети, примушуючи їх виконувати потрібні йому дії. Образ творіння Франкенштейна тут сполучений з образом зомбі, а в одному з епізодів – і з образом Лазаря (що прикметно в означеному національно доміантному контексті). Так, наказ Єноха вбитій Ві у «Спустошенні Диявольського Акра» «Підведися, мертва жінко <...> Підведися й говори» (Рігз, 2021: 183) асоціюється з біблійною сценою воскресіння Христом Лазаря. Характерна при цьому зміна статі оживлюваної людини порівняно зі Святим Письмом.

Важлива здатність Джейкоба Портмана і в демонічній порожнечі як колишній людині розгледіти залишки душі (Riggs, 2015: 266), співчувати порожнечам. У заключному томі циклу порожнеча Хорейшію проходить зворотний колишній деградації шлях і, повернувшись до стану нормальної людини, захищає дивних дітей (Рігз, 2021: 359). З огляду на Рігзову метафорику можемо говорити про утвердження автором християнської тези всепробачення й необхідності віри в людину та її духовну силу і здатність із будь-якого стану повернутись до добра. Очевидно, Хорейшію – збірний образ уведених в оману гітлерівським режимом людей, які згодом змогли зрозуміти свою помилку і перейти на бік гнаних. Багатозначна тут така фраза персонажа: «Хоч ми й прокляті, та невинними нас не назвеш» (Рігз, 2021: 361).

Крім того, положення про одухотвореність демонічної істоти (наприклад, вампіра) суголосне тенденції реінтерпретації стереотипно негативного легендарно-міфологічного образу в кінці ХХ – початку ХХІ ст. Також наявний художній досвід розкриття тези щодо проявів демонічного як виліковної чи невиліковної хвороби, варіацію чого бачимо на прикладі «Дім дивних дітей». До речі, картина світу в гексалогії, певно, подібна до організації світу у «Вартах» С. Лук'яненка (1999–2014 рр.), причому в коментуванні американським і російським авторами відповідно перероджених дивних та Інших фіксуємо положення вампіризму. Так, характеризуючи порожнеч, пані Сапсан говорить: «Наша кров є їхньою єдиною надією на порятунок» (Riggs, 2013: 260). Аналогічним є ставлення перероджених дивних (монстрів) і звичайних обдарованих у циклі Р. Рігза та нищення переродженими вампірами своїх звичайних одноплемінників у «Нації вампірів» реж. Т. Чапканова.

Логіка розвитку сюжету в творі Р. Рігза засвідчує вимушене залишення дивними дітьми пані Сапсан їхнього будинку й наступний пошук дому (зокрема, духовного) в широкому розумінні. Ці пошуки успішно завершуються в екзистенційному й буквальному сенсі. Те, що віднайдений дім, куди вселяються діти пані Сапсан, є копією старого (Рігз, 2021: 537), робить композицію гексалогії кільцевою та відповідає міфопоетичному принципу повернення (недаремно дивні діти пані Сапсан не могли розпрощатися з їхньою зруйнованою домівкою: «Нехай вони й знали, що вона втрачена, та це знання ніяк не допомогло б відпустити пам'ять про неї» (Riggs, 2014: 21)). У цьому сенсі важливе приховане апелювання прозаїка до «Улісса» Дж. Джойса: прізвище милої серцю Джейкоба дівчини Емми – *Блум*, а в п'ятій книзі циклу «Пташині збори» з'являється постать *Улісса Кричлі*.

Для головного героя принцип повернення також є чинним, адже протягом пригод він послідовно відкриває в собі здатність приборкувати порожнеч, дізнається про таємниці діда і батька, а також про природу власного дару, тобто в певному сенсі повертається до своїх основ. Виявлення Джейкобом Портманом у «Спустошенні Диявольського Акра» свого генетичного зв'язку з порожнечами («Ти ніколи не замислювався над своїм умінням контролювати порожняків? <...> Усе тому, Джейкобе, що всередині тебе є часточка порожняка» (Рігз, 2021: 494)) є органічним популярному в кінці ХХ – перших десятиліттях ХХІ ст. мотиву пов'язаності добротворця зі злом як буквализованої метафори поєднання в людині начал добра і зла (наявний у «Ван Хельсінгу» (2004 р.) реж. С. Соммерса, «Напівжитті» С. Грін (2014–2016 рр.) тощо). У формальному вираженні відповідне рішення Р. Рігза близьке стратегії Дж. К. Ролінг, адже у «Гаррі Поттері і смертельних реліквіях» (2007 р.) виявляється, що «частина Лорда Волдеморта живе в Гаррі <...> І поки цей фрагмент душі <...> залишається поєднаним і захищеним Гаррі, Лорд Волдепорт не може померти» (Rowling, 2007: 551). Водночас Р. Рігз іде далі в розвитку зазначеного мотиву, адже він примушує свого героя на певний час перетворитися на монстра – тілесно і морально відчуті сутність свого тіньового боку особистості, прийняти звіра в собі й перемогти.

У полізначності образів порожнеч метафорично тонко передано, на нашу думку, небезпеку забуття трагедії Голокосту, адже про «процес забуття, ліквідації, знищення, ба навіть анігіляції спогадів та історії» Ж. Бодріяр пише як про «чорну

діру» (Бодріяр, 2004: 76). У постмодерному дискурсі концепція порожнеч Р. Рігза (потвори «<...> чорними очима» (Рігз, 2021: 12)) органічна й природна. Варто пригадати тут і «чорні пустоти» (Green, 2014: 297) в очах Натана Берна з «Напівлихого» С. Грін, і мотив порожніх очей у трилогії «Притулок» («Asylum», 2013–2015) М. Ру, і «переливчасту порожнечу» в очах окремих негативних персонажів «Відунського сокола» А. Закордонця (Закордонець, 2015: 151, 157).

Слід зауважити, що повністю міфологема пам'яті розкриває семантику під час наскрізного аналізу циклу про дивних, де специфіка відповідного концепту полягає у спрямованості як у минуле (традиційний вектор), так і в майбутнє. Багатозначні в герменевтичному трактуванні слова Міларда про важливість для нащадків боротьби навіть переможених злом дивних «Навіть тоді наші зусилля не вважатимуться марними <...> адже ми залишимося тими, хто боровся. <...> І, можливо, це надихне їх зробити ще одну спробу» (Рігз, 2021: 414). Справді, критичні чи близькі до таких історичні моменти в житті нації сприяють актуалізації в ній патріотизму, національної ідеї. Погоджуємося з Ж. Дерридою, що зазначав таке: «Саме тоді, коли те, що набуває форми обміну, зустрічі, так званого філософського спілкування, посилюється, піддає національну самототожність <...> усіляким впливам, щепленням, викривленням, гібридизації тощо, саме тоді національна самосвідомість, пошуки самототожності, самовизначення, національного самоствердження виявляються більшою мірою» (Деррида, 2007: 131).

Висновки. Як видно з вищеведеного, наскрізний системний аналіз гексалогії Р. Рігза «Дім дивних дітей» підтверджує динаміку зміни іміджу єврейства (дивних дітей) протягом розвитку сюжету від ідеалістичного до наближеного до реалізму. Паралельно з цим образи окремих порожнеч аспектно втрачають характеристики абсолютного зла, у чому вбачаємо глибокий гуманізм автора і вплив християнських настанов. Спосіб же Р. Рігза метафорично розповідати про трагедію Голокосту у співвідносному міжнаціональному контексті водночас універсалізує цю трагічну сторінку цивілізації та вводить її у відносно синонімічний ряд, у зв'язку з чим її сумна унікальність дещо нівелюється.

Матеріал пропонованого дослідження, на нашу думку, сприяє глибшому розумінню творчості Р. Рігза і може увійти до ширшого комплексного дослідження новітнього американського й світового фентезі, як і до перспективної праці з проблем сучасної антивоєнної прози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексенко В. Оніричні мотиви у казці Р. Ріггза «Дівчинка, що вмiла приручати нічні жахіття». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2021. Вип. 50. Т. 2. С. 12–14.
2. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховхун. Київ : Основи, 2004. 230 с.
3. Гурдуз А. Трилогія Ренсома Ріггза про дивних дітей і криза міфотворчості початку ХХІ століття. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2017. Вип. 9. С. 52–61.
4. Деррида Ж. Позичення / пер. с фр. В. Бибихина. Москва : Академический Проект, 2007. 160 с.
5. Закордонєць А. Відунський сокіл : роман-фентезі. Луцьк : Твердиня, 2015. 304 с.
6. Кушнірова Т., Фісак І. Жанрова своєрідність роману «Дім дивних дітей» Ренсома Ріггза. *Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2020. № 4 (335). С. 142–150.
7. Ріггз Р. Пташині збори : роман / пер з англ. В. Кучменко. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2020. 336 с.
8. Ріггз Р. Спустошення Диявольського Акра : роман / пер з англ. В. Кучменко. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2021. 544 с.
9. DiMarco D. Time Appropriation and Phototextual Intervention in Ransom Riggs' *Miss Peregrine's Home for Peculiar Children*. *Misfit Children: An Inquiry into Childhood Belongings* / ed. by M. P. J. Bohlmann. Lanham ; Boulder ; New York ; London : Lexington Books, 2016. P. 109–126.
10. Green S. *Half Bad*. Falkirk : Penguin Books, 2014. 384 p.
11. Kavaddo J. X-istential X-Men: Jews, Supermen, and the Literature of Struggle. *X-Men and Philosophy: Astonishing Insight and Uncanny Argument in the Mutant X-Verse* / ed. R. Housel, J. J. Wisnewski. New Jersey : Wiley, 2009. P. 38–49.
12. Naqvi F. The Literary and Cultural Rhetoric of Victimhood: Western Europe, 1970–2005. New York : Palgrave Macmillan, 2007. 264 p.
13. Riggs R. *Hollow City*. Philadelphia : Quirk Books, 2014. 428 p.
14. Riggs R. *Library of Souls*. Philadelphia : Quirk Books, 2015. 463 p.
15. Riggs R. *A Map of Days*. London : Penguin Books, 2019. 480 p.
16. Riggs R. *Miss Peregrine's Home for Peculiar Children*. Philadelphia : Quirk Books, 2013. 382 p.
17. Rowling J. K. *Harry Potter and the Deathly Hallows*. London : Bloomsbury, 2007. 608 p.
18. Zarzycka A. The Gothicization of World War II as a Source of Cultural Self-Reflection in *Miss Peregrine's Home for Peculiar Children* and *Hollow City*. *War Gothic in Literature and Culture* / ed. by A. S. Monnet, S. Hantke. New York ; London : Routledge ; Taylor & Francis Group, 2016. P. 229–244.

REFERENCES

1. Aleksenko V. Onirychni motyvy u kaztsi R. Rihhza "Divchynka, shcho vmila pryruchaty nichni zhakhittya". [Oneiric motives in the tale "The Girl Who Was Able to Tame the Night Horrors" by R. Riggs]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filolohiya: [Scientific herald of International Humanitarian University. Series: Philology]*. 2021. Iss. 50. Vol. 2, pp. 12–14 [in Ukrainian].
2. Bodriyar Zh. Symulyakry i symulyatsiya. [Simulacra and simulation] / transl. from French. V. Hovhun. Kyiv : Osnovy, 2004. 230 p. [in Ukrainian].
3. Gurduz A. Trylohiya Rensoma Ryggza pro dyvnykh ditey i kryza mifotvorchosti pochatku XXI stolittya. [Ransom Riggs' trilogy about peculiar children and the crisis of myth-making of the beginning of the XXI century]. *Literatury svitu: poetyka, mentalnist i dukhovnist*. 2017. Iss. 9, pp. 52–61 [in Ukrainian].
4. Derrida Zh. Pozitsii. [Positions] / transl. from French V. Bibikhin. Moscow : Akad. Proyekt, 2007. 160 p. [in Russian].
5. Zakordonets A. Vidunskyy sokil. [Sorcerer falcon]: a novel-fantasy. Lutsk : Tverdunya, 2015. 304 p. [in Ukrainian].
6. Kushnirova T., Fisak I. Zhanrova svoyeridnist romanu "Dim dyvnykh ditey" Rensoma Riggza. [Genre originality of the novel "Miss Peregrine's Home for Peculiar Children" by Ransom Riggs]. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University*. 2020. № 4 (335), pp. 142–150 [in Ukrainian].
7. Riggz R. Ptashyni zborny. [The Conference of the Birds]: a novel / transl. from Engl. V. Kuchmenko. Kharkiv : Klub simeynoho dozvillya, 2020. 336 p. [in Ukrainian].
8. Riggz R. Spustoshennya Dyyavolskoho Akra. [The Desolations of Devil's Acre]: a novel / transl. from Engl. V. Kuchmenko. Kharkiv : Klub simeynoho dozvillya, 2021. 544 p. [in Ukrainian].
9. DiMarco D. Time Appropriation and Phototextual Intervention in Ransom Riggs' *Miss Peregrine's Home for Peculiar Children*. *Misfit Children: An Inquiry into Childhood Belongings* / ed. by M. P. J. Bohlmann. Lanham ; Boulder ; New York ; London : Lexington Books, 2016, pp. 109–126.
10. Green S. *Half Bad*. Falkirk : Penguin Books, 2014. 384 p.
11. Kavaddo J. X-istential X-Men: Jews, Supermen, and the Literature of Struggle. *X-Men and Philosophy: Astonishing Insight and Uncanny Argument in the Mutant X-Verse* / ed. R. Housel, J. J. Wisnewski. New Jersey : Wiley, 2009, pp. 38–49.
12. Naqvi F. The Literary and Cultural Rhetoric of Victimhood: Western Europe, 1970–2005. New York : Palgrave Macmillan, 2007. 264 p.
13. Riggs R. *Hollow City*. Philadelphia : Quirk Books, 2014. 428 p.
14. Riggs R. *Library of Souls*. Philadelphia : Quirk Books, 2015. 463 p.
15. Riggs R. *A Map of Days*. London : Penguin Books, 2019. 480 p.
16. Riggs R. *Miss Peregrine's Home for Peculiar Children*. Philadelphia : Quirk Books, 2013. 382 p.
17. Rowling J. K. *Harry Potter and the Deathly Hallows*. London : Bloomsbury, 2007. 608 p.
18. Zarzycka A. The Gothicization of World War II as a Source of Cultural Self-Reflection in *Miss Peregrine's Home for Peculiar Children* and *Hollow City*. *War Gothic in Literature and Culture* / ed. by A. S. Monnet, S. Hantke. New York ; London : Routledge ; Taylor & Francis Group, 2016, pp. 229–244.

УДК 82.091-1:821.111(73)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-22>

Тетяна ДОНІЙ,
orcid.org /0000-0003-1450-8297
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) tado1@ukr.net

ПЕРЕКЛАД ТЕКСТІВ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ: СТРАТЕГІЇ, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена дослідженню методів та стратегій перекладу політичних текстів, які сьогодні є надзвичайно важливими лінгвістичними завданнями. Політика відіграє надважливу роль у сучасному суспільстві і так чи інакше впливає на всі сфери життя. За таких обставин важко переоцінити роль перекладача в суспільно-політичних внутрішніх та зовнішніх процесах. Лінгвістичні засоби широко використовуються в політичному дискурсі для досягнення прагматичної мети, якою є вплив на аудиторію. Переклад політичного тексту характеризується високим рівнем складності і надзвичайною відповідальністю, оскільки в текстах цього напрямку міститься набагато більше прихованої інформації, ніж видається на перший погляд. Перекладач має бути глибоко обізнаним не лише в політичних концептах та їх лінгвістичних проявах, але й у культурних та історичних особливостях певної країни, розуміти поточну ситуацію, позиції політичних лідерів та партій для максимально точної і зрозумілої передачі цільовій аудиторії. Окрім згаданих перекладацьких проблем, варто зазначити ще одну, а саме високу прецедентність політичних текстів (часто згадувані історичні події, відомі особистості, реалії з різних сфер життя, лексика, яка має значущі національні чи культурні маркери). Функція політичної лексики полягає не в тому, щоб описувати щось, а в тому, щоби встановлювати взаємозв'язок. В такій відповідальній сфері, як політика, все це додатково ускладнює роботу перекладача. Окрім того, перекладач має володіти політичною термінологією, що використовується в мові оригіналу та цільовій мові, оскільки мовна політична система – це система текстів із певною термінологією, тісно пов'язаних між собою. Така термінологія являє собою код політичної комунікації, певний інструмент для досягнення узгодженості текстів.

Ключові слова: політичний текст, переклад політичного тексту, перекладацькі трансформації, політична метафора, алюзії, слова-реалії.

Tetiana DONII,
orcid.org/0000-0003-1450-8297
PhD in Linguistics,
Lecturer at the Department of Theory and Practice of Translation from English
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) tado1@ukr.net

TRANSLATION OF POLITICAL DISCOURSE TEXT: STRATEGIES, CHALLENGES, PROSPECTS

The articles deals with the problems and challenges related to the translation of the political texts, in recent decades Translation studies has shown great interest in analyzing the translation of the political discourse texts as well as the ideology expressed and the power relations involved in the translation of such texts. The main research includes the following studies: the analysis of the social, cultural, ideological and political context of source and target texts; text typology and textual functions of the political texts; political terminology; potential conflicts and manipulation in the political texts and the methods of their translation. The research on the methods and strategies of translating political texts is currently paid a lot of attention. Politics is vitally important in modern society and affects all spheres of life. Under such circumstances, it is difficult to overestimate the role of a translator inside or outside political and social processes. Linguistic tools are widely used in political discourse to achieve the most pragmatic goal-to influence the audience. The translation of a political text is characterized by a high level of complexity and extreme responsibility, as the texts in this area contain much more hidden senses than it seems at first. A translator must be deeply aware not only of political concepts but also of the cultural and historical features of a country, understand the current situation, positions of political leaders and parties to make the message accurate and clear for the target audience. Besides, historical events, celebrities, realities from various spheres of life, vocabulary that carries significant national or cultural markers are often mentioned in the political texts often. The function of political vocabulary is not just to describe something but to establish a connection with other texts of the type. In addition, a translator must work with the political terminology used in both original and target languages, since the political language system is a number of texts with the terminology closely related to each other. Such terminology is the code of political communication, a tool for achieving coherence of texts.

Key words: political text, translation of political text, translation transformations, political metaphor, allusions, words-realities.

Постановка проблеми. В сучасному світі Інтернет створює надможливості для різноманітних засобів масової інформації: це і швидкість поширення новин, і охоплення величезної аудиторії, і, на жаль, легкість маніпуляцій людською думкою. Таким чином, все це стає передумовою для виникнення масштабного публічного політичного дискурсу, що включає багато інших аспектів, таких як соціальний, психологічний, етичний. Тексти політичного спрямування давно є об'єктом досліджень перекладознавців, адже політика здійснюється в наднаціональних контекстах. Переклад стає невід'ємною частиною міжнародних переговорів та політичних ігор. У двомовному або багатомовному контексті переклад відіграє життєво важливу роль для отримання інформації про політичну владу, прояв ідеології, можливі сценарії розвитку. Це неодмінно збільшує інтерес дослідників до ролі та внеску перекладу в створення або відтворення певної ідеології, посилення соціальної влади та інших проявів політики.

Аналіз досліджень. Цій проблематиці присвячено безліч робіт та досліджень, і науковий інтерес до перекладу текстів політичного напрямку лише зростає. Велика кількість публікацій та розвідок є доказом того, що вчені приділяли і продовжують приділяти цьому питанню величезну увагу. Слід відзначити таких науковців, як В. Карабан, Л. Славова, Т. Ковалевська, Я. Гнезділова, О. Чередніченко, М. Бейкер, Б. Алан, П. Чілтон, Н. Фейрколф, П. Фіал. Багато процесів, стратегій і методів перекладу текстів цього напрямку переосмислюються з точки зору нової наукової парадигми, змінюючи вектор розвитку з текстоцентричного на дискурсійний вимір, у якому насправді відбувається процес перекладу.

Метою статті є дослідження та аналіз різноманітних перекладацьких рішень, стратегій та методів перекладу політичних текстів з огляду на мету створення цих текстів та їх особливості.

Виклад основного матеріалу. В сучасному світі дослідження політичного мовлення, безсумнівно, можна вважати одним з найактуальніших серед лінгвістичних розвідок. Політика є основою існування будь-якої держави та міждержавних відносин, а політичний дискурс має найбільшу частоту проявів у суспільстві. З огляду на свої прагматичні установки та маніпулятивну природу політичний дискурс для реалізації своєї мети, якою є здійснення впливу на аудиторію, використовує різноманітні тактики та засоби, зокрема лінгвістичні. Проблеми, що стосуються лінгвістичних аспектів політики, виникають тоді, коли формулюється завчасне уявлення щодо ролі

мови в політиці, а також тоді, коли мова стає актуальною проблемою в контексті політичних сфер діяльності. Використання політичного дискурсу як інструменту політичної влади можна вважати його ключовою функцією. Видається доцільним виділити такі функції

- комунікативна (передача політичної інформації);
- стимулювальна (вплив на цільову аудиторію);
- емотивна (звернення до емоцій цільової аудиторії);
- метамовна (пояснення основних положень дискурсу цільовій аудиторії).

Іноземні дослідники виділяють ще одну функцію, а саме символічну, визначаючи, що думки та почуття виражаються політичними символами, або певні вирази з промов, набуваючи популярності серед аудиторії, стають символами (Saroshi-Mendez et al., 2014). Найбільше символізму, безумовно, в промовах, гаслах і назвах. Часто політики використовують символізм, щоб досягнути найбільшого впливу на аудиторію.

Політична система, як і мова, постійно переживає процес змін, тому що є живим механізмом, через що становище як мови, так і політичної системи є змінним. Процес перекладу політичного тексту характеризується складністю і надзвичайним рівнем відповідальності. В тексті політичного напрямку вкладається набагато більше прихованої інформації, ніж видається на перший погляд. Задля уникнення фатальних помилок перекладач має бути глибоко обізнаним не лише в політичних концептах та їх лінгвістичних проявах, але й у культурних та історичних особливостях певної країни, розуміти поточну ситуацію, позиції політичних лідерів та партій. В процесі роботи перекладач має віднайти значимі компоненти політичного тексту та намагатись максимально точно і зрозуміло передати їх цільовій аудиторії. І. Бик визначає переклад як міждискурсивну діяльність, у процесі якої дві культури постійно взаємодіють, а перекладач має постійно оперувати різними категоріями, як мовними, так і культурними, що представляють різні світоглядні уявлення (Бик, 2005: 87).

В текстах політичного напрямку дуже часто згадуються історичні події, відомі особистості, реалії різних сфер життя, звучить лексика, яка має значущі національні чи культурні маркери. Це явище прецедентності складає ще одну велику проблему для перекладача і змушує шукати шляхи адекватної передачі інформації. Лексичні одиниці політичного тексту можуть мати більшу семантичну цінність, і основна їхня функція полягає не в тому, щоб описувати щось, а в тому, щоби встановлювати взаємозв'язок. Цей факт спонукає відмін-

ність між цими словами і рештою лексики, тому під час перекладацького аналізу тексту і процесу вибору трансформацій необхідно брати до уваги весь контекст, і навіть весь дискурс.

Для успішного перекладу політичних текстів перекладач повинен, хоча б на базовому рівні, знати як функціонують політичні системи мови оригіналу і перекладу, бути знайомим із термінологією. Безумовно, в нагоді стане порівняльний аналіз не лише мовних систем, але й політичних. Використання методів порівняльного політичного аналізу важливе не лише для розуміння того, як працюють політичні системи, але й для правильного сприйняття тексту цільовою культурою.

Починаючи процес перекладу політичного тексту, маємо обов'язково брати до уваги той факт, що такі тексти є індикатором національних цінностей, лінгвокультурних особливостей, політичної ситуації загалом у країні мови оригіналу, отже, треба дуже ретельно здійснювати процес передачі інформації, знайти способи мовного вираження, що будуть політично коректними.

Характерною рисою мовної складової частини політичної системи є те, що вона є системою тісно пов'язаних між собою текстів із певною термінологією, тому під час створення тексту перекладу слід звертати увагу на його узгодженість із термінологічною базою решти політичних текстів. У контексті політичних перекладів важливо, щоби перекладач використовував наявну термінологію, оскільки вона фактично знаменує код політичної комунікації та інструмент для досягнення узгодженості текстів. Зустрівши нове поняття, ви можете знайти прийнятний еквівалент у мові перекладу лише з урахуванням політичних, культурних та лінгвістичних аспектів.

Так чи інакше всі дослідники мають справу з проблемою еквівалентності перекладу. К. Рейс, наприклад, вважає, що еквівалентність залежить від типу тексту (Reiss et al., 1995).

Ю. Найда вважає, що переклад тексту полягає у виборі найближчого природного еквівалента у цільовій мові, по-перше, з огляду на зміст, а по-друге, з огляду на стиль тексту. Найближчий природний еквівалент утворюється в результаті динамічної еквівалентності. Таким чином, завдяки динамічній еквівалентності під час перекладу враховується широкий спектр контекстних значень і смислів, якими наповнений текст оригіналу і які під час буквального перекладу можуть бути спотворені. Динамічній еквівалентності протиставляється формальна еквівалентність, тобто процес, спеціально спрямований на збереження певного лінгвістичного або риторичного ефекту.

Використання цих двох протилежних форм еквівалентності можна простежити під час аналізу політичних перекладів (Nide, et al., 1964). К. Клауді пропонує ще один термін, що визначає одну з форм еквівалентності, яка, на її думку, найкраще підходить для роботи з політичними текстами, а саме комунікативну еквівалентність. Це означає, що перекладений текст матиме таку саму цінність для цільової аудиторії, що й оригінальний текст має для своїх адресатів. Щодо документів, пов'язаних із політичними подіями, то еквівалентність перекладу оригіналу залежить від типу самого тексту, оскільки ці тексти відповідають критеріям, необхідним для їхнього використання в ролі вагомих інструментів політики у цільовій країні (Klaudy et al., 2003).

Термінологія політичної мови допомагає формулювати найзагальніші питання щодо відносин між індивідумом та суспільством. Окрім того, вона пов'язана з політичною теорією, оскільки політична термінологія використовується також для формулювання описових теорій політичних явищ (аналітичні статті, принципи правосуддя, законодавство тощо). Таким чином, для визначення особливостей політичної термінології видається доцільним зрозуміти, що саме становить основу політичних текстів. Політичний дискурс характеризується двозначністю, інформативністю, замовчанням певних фактів, навмисним спотворенням істини, театральністю та фантомністю.

Неологізми, ідіостилю, слова-реалії, історизми, алюзії, метафори – ось лише невелика частина того, що може суттєво ускладнити роботу перекладача політичного тексту. Загальними порадами для вибору перекладацьких стратегій у цих випадках можна вважати такі:

- для перекладу неологізмів, як правило, вибирають калькування, транскодування (транскрипцію і/або транслітерацію), описовий переклад, іноді можна використати калькування;
- слова-реалії загалом передаються за допомогою описового перекладу, можливі варіанти транскодування або калькування, проте такий вибір часто потребує перекладацького коментаря;
- для перекладу алюзій варто вибирати повний відповідник, або принаймні частковий; можна застосувати прийом генералізації, якщо він уможливить більше розуміння алюзії.

Наприклад, під час перекладу американських політичних текстів часто використовуються алюзії на найбільш відомі у США зразки, такі як промова А. Лінкольна в Геттісбурзі на відкритті національного цвинтаря, вступ Декларації Незалежності, уривки з Біля про права. Середньо-

статистичному читачу цільової мови навряд чи відомі деталі названих текстів, тому алюзія, перекладена дослівно, не буде зрозумілою. І. Бик вважає, що використання алюзій посилює вплив на аудиторію за допомогою пошуку смислів та їх взаємозв'язків (Бик, 2005: 45). Розпізнавання алюзій створює у аудиторії відчуття залучення до процесу, утаємниченості в смисли. Саме з цієї причини так важливо зрозуміти алюзію в тексті-оригіналі та точно відтворити ефект, який закладався в ньому. Для адекватного відтворення алюзій перекладач має бути високоосвіченою людиною, володіти базовими знаннями про культуру і країну мови оригіналу і, безумовно, бути поінформованим про поточну політичну ситуацію в країні та світі.

Наприклад, у своїй інавгураційній промові в березні 1933 р. Т. Рузвельт використовує алюзію на біблійний текст про Вихід Моїсея з Єгипту: “*And yet our distress comes from no failure of substance. We are stricken by no plague of locusts. Compared with the perils which our forefathers conquered, because they believed and were not afraid, we have still much to be thankful for*” (G.S. et al., 2007). “Plague of locusts” («нашестья сарани») – це восьма з десяти Єгипетських кар, що були послані на Єгипет після відмови фараона відпустити євреїв. З одного боку, цю алюзію можна передати прямим відповідником, адже існує багато перекладів Біблійних текстів українською. З іншого боку, в сучасному світі релігійні тексти, в тому числі Біблія, не мають такої широкої аудиторії, яку мали на момент промови у 1933 р. Сучасний читач може не розпізнати алюзію, не зрозуміти весь спектр змісту, закладеного в цій алюзії. В цьому разі не обійтись без генералізації, бо головне повідомлення цього вислову полягає в тому, що народ ще може триматись («на нас впали не всі кари Єгипетські»), або модуляції («на нас не звалилось нашестья сарани, як пише Біблія»).

На відміну від українського, європейський та американський політичний дискурс характеризується високою експресивністю та метафоричністю. Політичні промови часто стають поворотним моментом в історії, а вислови з них мають таку емоційну силу та експресію, що стають символічними не лише в мові оригіналу, але й в інших мовах світу. Одним із найяскравіших прикладів такої промови є Фултонська промова В. Черчіля “Sinews of Peace” (Churchill et al., 1946). Вперше ця промова була перекладена українською під назвою «Мускули світу» А. Даниленком та С. Вакуленком у газеті «Вечірній Харків» (8 червня 1990: 4–5). Інший переклад О. Сича і А. Мінаєва з’явився у Чернівецьких виданнях «Рута», «Документи та матеріали з істо-

рії міжнародних відносин періоду Холодної війни» (2008 р.) та «Світ у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.: основні тенденції політичного та соціально-економічного розвитку» (2010 р.).

Сама назва промови вже викликає складнощі, бо є перифразом англійського виразу *the sinews of war*, що означає грошові та інші матеріальні ресурси, необхідні для війни. Перекладачі вирішили використати прямий еквівалент *sinews* – м’язи в назві, що було доволі вдалим рішенням з огляду на його коротку форму, хоча модуляція «рушійні сили» була б також адекватним варіантом, оскільки В. Черчіль у своїй промові описує рушійні сили миру та окреслює системи захисту від двох головних загроз, а саме війни та тиранії.

Окрім цього, текст дав світу ще один крилатий вислів, що досі використовується в багатьох мовах, а саме *iron curtain* – залізна завіса. Саме уривок про «залізну завісу» миттєво привернув увагу міжнародної громадськості та здійснив неocenний вплив на суспільну думку в Сполучених Штатах та Західній Європі. Цей виступ російські історики вважають початком Холодної війни. З такою фразеологією, з таким філігранним поєднанням кількох тем у приголомшливу кульмінацію цю промову можна розглядати як приклад витонченої класики (Rhodes-James et al., 1969).

Зацікавленість викликає образність та потужна символічність метафори “a shadow has fallen upon the scenes so lately lighted by the Allied victory” (Churchill et al., 1946). В. Черчіль коротко і точно виразив потрясіння, яке пережили країни-переможниці після того, як ейфорія від перемоги минула, і вони чітко побачили нові загрози світу, що йдуть від комунізму. Вплив цього короткого та лаконічного речення настільки потужний, що аудиторія може навіть відчути тремтіння, викликане темною тінню (*shadow*). В перекладному варіанті було застосовано кілька видів перекладацьких трансформацій, зокрема граматичні, стилістичні, лексичні. «На картину світу, яку нещодавно осяювала перемога союзників, впала чорна тінь» (Черчіль, 1975). Емоційне навантаження вдало передано порядком слів в українській фразі, варіативним еквівалентом “осяювала” (“lighted”) та додаванням «чорна тінь». Використавши лексичну одиницю, що має вищий ступінь емоційного навантаження, та посиливши драматичний ефект додаванням прикметника «чорна», перекладач зміг передати та підкреслити трагізм ситуації, яку описував В. Черчіль.

Політичні тексти часто навіть більше, ніж художні, наповнені метафорами, кліше, експресивними словосполученнями, епітетами. Причи-

нами цього є високий ступінь впливу на читача та мета підвищити його до найвишого. Метафоризація як процес, у якому форма мовної одиниці переноситься з одного об'єкта на інший на основі схожості (Українська мова. Енциклопедія, 2000), є доволі важливим прийомом у текстах політичного спрямування, адже метою є досягнення бажаного впливу на аудиторію, виклик образних порівнянь для передачі певного посилу. Цей виразний спосіб привернути увагу, підкреслити певні аспекти чи думки робить текст менш політичним, отже, більш зрозумілим і близьким.

Передача метафор у політичних текстах часто є викликом для перекладача, тому що не завжди є прямий відповідник чи відповідна метафора в мові перекладу. Перекладацькі трансформації дають змогу зробити образ і зміст метафори зрозумілим для читачів мови перекладу.

Одна з оптимальних класифікацій подібних трансформацій була надана О. Харьковою, К. Амірхановою та Ф. Шигаповою. Вони пропонують такі трансформації для точного і адекватного перекладу метафор:

- повний (прямий) переклад метафори зі збереженням образу;
- переклад метафори з певними змінами на лексичному, морфологічному або синтаксичному рівні;
- переклад метафори з лексичними трансформаціями (вилучення або додавання лексичних одиниць, конкретизація, генералізація);
- заміна метафори мови оригіналу на відповідну метафору у мові перекладу (реметафоризація);
- описовий переклад без збереження метафоричного значення (деметафоризація) (Харькова, Амірханова, Шигапова, 2015: 184).

Для прикладів розглянемо кілька цитат українських та зарубіжних політиків, що містять метафори.

“The wealth of a country is not necessarily built on its own natural resources, it is achievable even in the absence of them. The most important resource is a person. The state only needs to create a basis for the flowering of people’s talent” (Б. Обама) (Obama et al., 2007). «Процвітання країни не обов’язково має бути за рахунок її власних природних ресурсів. Воно можливе навіть за умови їх відсутності. Найважливішим ресурсом є людина. Державі потрібно лише створити умови для розквіту таланту людей» (пер. Т. Доній). У цьому разі найкращим способом буде повний переклад метафори зі збереженням образу. Для збереження образу метафоричного порівняння з квітами (*flowering – розквіт*) варто застосувати трансформацію в першому реченні, а саме варіативний еквівалент “wealth” – «процвітання», замість

багатства або благополуччя. Таким чином, одразу вводиться образ метафори оригіналу: «процвітання – розквіт».

Наступною наведемо неймовірно промовисту метафору П. Порошенка: *«Україна дихає свободою. Це її кисень»* (Порошенко, 2020). Вона може становити певні труднощі для перекладача. Найкращим способом буде переклад метафори з певними лексичними і синтаксичними змінами зі збереженням самого образу: *“Freedom is the only air Ukraine can breath”* (пер. Т. Доній). В такому варіанті можна зберегти сам образ, емоційний наголос на свободі та передати зміст метафори: свобода – єдиний вибір України.

Надзвичайно важко працювати з метафорами, що містять іронію, з огляду на певні культурні відмінності. В цих випадках потрібно зберегти образ і передати іронічний підтекст таким чином, щоби сутність іронії була зрозуміла цільовій аудиторії.

“I might have preferred iron – but bronze will do. It won’t rust. And, this time I hope, the head will stay on” – *«Я б надала перевагу залізу, але й бронза підійде. І, сподіваюсь, цього разу, голова не полетить/матиму голову на плечах»* (пер. Т. Доній) (Thatcher et al., 2007) (М. Тетчер на відкритті її пам’ятника 21 лютого 2007 р.). Іронія дуже показова в цьому разі: англійці часто використовують іронію, щоб знизити напругу або зменшити пафос, особливо коли ситуація викликає напругу в суспільстві. В цій цитаті є алюзія на прізвище М. Тетчер “Iron Lady” і метафорично-іронічний вислів “the head will stay on”. Якщо алюзію легко зберегти і передати прямим еквівалентом, тому що в українській політичній мові існує калька «Залізна леді», то з другою задачею не так легко впоратись. Фраза “the head will stay on” має прихований підтекст та іронічне звучання. Прямий зміст натякає на конфлікт між прихильниками і противниками М. Тетчер, адже навіть у її рідному містечку далеко не всі підтримували ідею пам’ятника прем’єрці. Пам’ятник спочатку планували встановити на площі Парламенту у Вестмінстері, проте, побоюючись вандалізму з боку ультралівих, відмовились від цього наміру. Іронічний підтекст натякає на незгоду в політичних колах, і тут можливі кілька таких вдаливих варіантів перекладу для повнішого відтворення іронії та негативного значення:

- антонімічний: *голова(у) не полетить(тять)* у значенні «бути звільненим»;
- реметафоризація: *матиму голову на плечах* у значенні «бути розумнішим/уважнішим»;
- реметафоризація: *не втрачу голову* у значенні «усвідомлювати те, що робиш».

Такі варіанти набагато вдаліше передадуть оригінальний задум, ніж прямий переклад метафори.

Таким чином, під час перекладу політичних метафор підбір правильного еквіваленту уможливає доволі точну передачу цього тропу. Проте ретельний підбір, консультації з тлумачними словниками, пошук походження метафори допомагають безпомилково визначити її значення, отже, зберегти і передати образ цільовій аудиторії.

Висновки. У ході перекладу політичного напрямку використовуються такі способи: повний (прямий) переклад, методи вилучення і додавання

лексичних одиниць, диференціація, генералізація, конкретизація, реметафоризація, деметафоризація та інші перекладацькі трансформації на лексичному, морфологічному або синтаксичному рівні.

На думку науковців, лише такі речі, як дисципліна, увага та техніка, дають змогу орієнтуватися в лабіринті слів і бездоганно розуміти висловлене. Це може бути правдою за умови, якщо ми розглядатимемо політичну мову як систему, відкриту до дедуктивного аналізу та конкретних визначень, а не як звичайне явище використання природної мови (Szabo, Varga et al., 2003).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бик І. Теорія і практика перекладу. Львів : ЛНУ, 2005. 122 с.
2. Порошенко П. Промови. URL: <https://prm.ua/ukrayina-dihaye-svobodoyu-tse-yiyi-kisen-poroshenko-privitav-usih-z-dnem-nezalezhnosti> (дата звернення: 25.11.2021).
3. Українська мова: Енциклопедія. Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. 752 с. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.html> (дата звернення: 28.11.2021).
4. Харькова Е., Амирханова К., Шигапова Ф. Особенности перевода авторской метафоры (на примере романа У. С. Моэма «Театр»). *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2015. № 12. Ч. 1. С. 183–187.
5. Черчиль В. Переклад промови «М'язи світу». URL: https://andrmin1975chernivtsi.eto-ya.com/files/2011/02/dokumenty_ta_materialy.pdf (дата звернення: 12.10.2021).
6. Churchill W. Sinews of Peace. URL: <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-https://prm.ua/ukrayina-dihaye-svobodoyu-tse-yiyi-kisen-poroshenko-privitav-usih-z-dnem-nezalezhnostisinews-of-peace> (дата звернення: 12.10.2021).
7. Great speeches. URL: <https://www.theguardian.com/theguardian/2007/apr/25/greatspeeches> (дата звернення: 05.12.2021).
8. Klaudy K. Languages in Translation: Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation. Budapest : Scholastica, 2003.
9. Nida E. Toward a Science of Translation – with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating. Leiden : Brill, 1964.
10. Obama B. Speeches URL: <http://obamaspeeches.com> (дата звернення: 17.10.2021).
11. Reiss K. Text Type Translation and Translation Assessment. *ED Reading in Translation Theory* / A. Chesterman. Helsinki : FinnLectura, 1995. P. 58–96.
12. Rhodes-James R., Taylor A. J. P., Plumb J. H. Churchill: Four Faces and the Man. London : The Penguin Press, 1969.
13. Saroshi-Mendez R. Acta University Sapientiae. *Philologia*. 2014. № 6. P. 159–180.
14. Szabo M., Varga C. Law and Language. Budapest : PPK, 2003. P. 153–216.
15. Thacher M. URL: <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/planned-statue-margaret-thatcher-stirs-controversy-180976398> (дата звернення: 02.11.2021).

REFERENCES

1. Byk I. Teoriia i praktyka perekladu [Theory and practice of translation]. Lviv : LNU, 2005. 122 s. [in Ukrainian]
2. Poroshenko P. Promovy [Speeches]. URL: <https://prm.ua/ukrayina-dihaye-svobodoyu-tse-yiyi-kisen-poroshenko-privitav-usih-z-dnem-nezalezhnosti> (data zvernennia: 25.11.2021). [in Ukrainian]
3. Ukrainska mova: Entsyklopediia. Ukrainska entsyklopediia im. M. Bazhana [The Ukrainian language: Encyclopedia. M. Bazhan Ukrainian encyclopedia]. 2000. 752 s. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm> (data zvernennia: 28.11.2021). [in Ukrainian]
4. Harkova E., Amirhanova K. & Shigapova F. Osobennosti perevoda avtorskoj metaforyi (na primere romana U. S. Moema “Teatr”) [The peculiarities of the author’s metaphors translation (on the example of the “Theatre” novel by S. Moem)]. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki* [Linguistics studies. Problems of practice and theory]. № 12. Ch. 1. 2015. 183–187 s. [in Russian]
5. Cherchil V. Pereklad promovy “Miazzy svitu” [translation of the “Sinews of Peace” speech]. URL: https://andrmin1975chernivtsi.eto-ya.com/files/2011/02/dokumenty_ta_materialy.pdf [documents and materials] (data zvernennia: 12.10.2021). [in Ukrainian]
6. Churchill W. Sinews of Peace URL: <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-https://prm.ua/ukrayina-dihaye-svobodoyu-tse-yiyi-kisen-poroshenko-privitav-usih-z-dnem-nezalezhnostisinews-of-peace> (data zvernennia: 12.10.2021).
7. Great speeches. URL: <https://www.theguardian.com/theguardian/2007/apr/25/greatspeeches> (data zvernennia: 05.12.2021).

8. Klaudy K. Languages in Translation: Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation. Budapest : Scholastica, 2003.
9. Nida E. Toward a Science of Translation – with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating. Leiden : Brill, 1964.
10. Obama B. Speeches. URL: <http://obamaspeeches.com> (data zvernennia: 17.10.2021).
11. Reiss K. Text Type Translation and Translation Assessment. Chesterman A. ED Reading in Translation Theory, 58–96, Helsinki: FinnLectura, 1995.
12. Rhodes-James R., Taylor A. J. P., Plumb J. H. Churchill: Four Faces and the Man. London : The Penguin Press, 1969.
13. Saroshi-Mendez R. Acta University Sapientae. Philologia, № 6, 2014, p. 159–180.
14. Szabo M., Varga C. Law and Language. Budapest : PPKE, 2003, p. 153–216.
15. Thacher M. URL: <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/planned-statue-margaret-thatcher-stirs-controversy-180976398> (data zvernennia: 02.11.2021).

УДК 821.161.2-3.09Коваленко(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-23>

Лідія КАВУН,
orcid.org/0000-0001-9862-8899
доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) kavun_li@ukr.net

ПАМ'ЯТЬ Й ІДЕНТИЧНІСТЬ У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ВАЛЕНТИНИ КОВАЛЕНКО

У статті йдеться про літературну рецепцію проблематики пам'яті й ідентичності, її інтерпретацію в сучасних мистецьких колах. Зацікавлення цією темою виразно проявляється у повістях Валентини Коваленко «Вовчик» і «Копанка в бережині, або Такий мій рай».

У дослідженні стратегічним є застосування засад *memory studies*, що дали підстави для комплексного студіювання художніх творів у суспільно-історичному вимірі пам'яті й ідентичності. Принципи семіотичного підходу слугують відкриттю в повістях нових значень, увиразненню важливих їх аспектів, уможливають інтерпретацію художньо-ускладнених текстів, системи їхніх символів. Його застосовано для декодування семантики пам'яті й ідентичності в літературній рецепції.

Особисті історії центральних персонажів художньої прози Валентини Коваленко, у яких віддзеркалені різні події, ситуації, випадки та досвід інших осіб, скеровані на перепривласнення цінностей та відновлення ідентичності. Завдяки особистому (часто приватному, а не політично-забарвленому) характеру цих історій вони продуктивні в контексті реконструкції більш повної та адекватної картини сучасної України.

У повісті «Вовчик» запропоновано системну реконструкцію витісненої пам'яті. Тут авторська рефлексія спрямована на осмислення відносин автентичного й штучного, розриву поколінь, подолання дитячої психотравми й відновлення історичної тяглості пам'яті.

Автобіографічна повість «Копанка в бережині, або Такий мій рай» стає найприкметнішим виявом деконструкції і конструювання індивідуального й національного світу. Його головними завданнями є подолання часу, повернення до свого первісного «я», спроба експлікації в художній формі рефлектуючої авторської свідомості. У конкретному вимірі літературних персонажів повісті В. Коваленко постає спокійний та неупереджений аналіз автобіографічної пам'яті, родинних вартостей, які було знецінено і сфальшовано за радянських часів в Україні.

Семантику пам'яті в аналізованій художній прозі реалізовано через численні конотації, які створюють додатковий смисловий ефект, і спроектовано нові вектори освоєння минулого, відновлення та утвердження української ідентичності.

Ключові слова: повість, автобіографічна пам'ять, знак, символ, семантика, психотравма.

Lidia KAVUN,
orcid.org/0000-0001-9862-8899
Doctor of Philology,
Professor at the Department of Ukrainian Literature
Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky
(Cherkasy, Ukraine) kavun_li@ukr.net

MEMORY AND IDENTITY IN ARTISTIC PROSE BY VALENTYNA KOVALENKO

The article deals with the literary reception of the problems of memory and identity, its interpretation in modern art circles. Valentina Kovalenko's novels "The Wolf" and "A Small Pond in the Shore, or This is My Paradise" clearly represent an interest in this topic. The study is strategic in the application of the principles of memory studies, which provided the basis for a comprehensive study of works of art in the socio-historical dimension of memory and identity. The principles of the semiotic approach serve the discovery of new meanings in the stories, the expression of their important aspects; allow the interpretation of artistically complex texts, the system of their symbols. It is used to decode the semantics of memory and identity in literary reception.

Personal stories of the central characters of Valentyna Kovalenko's fiction, which reflect various events, situations, cases and experiences of others, aimed at re-appropriation of values and restoration of identity. Due to the personal (often private, not political-colored) nature of these stories, they are productive in the context of the reconstruction of a more complete and adequate picture of modern Ukraine. The story "Wolf" offers a systematic reconstruction of repressed memory. Here, the author's reflection is aimed at understanding the relationship between the authentic and the artificial, the generation gap, overcoming child trauma and restoring the historical longevity of memory. The autobiographical story "A Small Pond in the Shore, or This is My Paradise" becomes the most notable manifestation of the deconstruction

and construction of the individual and national world. Its main task is to overcome time, return to its original "I", an attempt to explicate in the artistic form of reflective authorial consciousness. In the concrete dimension of the literary characters of V. Kovalenko's story there is a calm and unbiased analysis of autobiographical memory, family values, which were devalued and falsified during the Soviet times in Ukraine. The semantics of memory in the analyzed fiction is realized through numerous connotations that create an additional semantic effect, and new vectors of mastering the past, restoring and affirming the Ukrainian identity are designed.

Key words: *story, autobiographical memory, sign, symbol, semantics, psychotrauma.*

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі питання літературно-культурної самоідентифікації та національної самобутності є надзвичайно важливими. Цивілізаційні виклики межі ХХ – ХХІ століть, такі як зміна клімату на планеті, гібридні війни, військове вторгнення Росії до Криму, російсько-українська війна на Донбасі, реалізація Росією культурного рефреймінгу, що робить історію, культуру, літературу абсолютною зброєю, інспірували вивчення парадигматики пам'яті, яка «перегукується» (корелює) з проблемами екології свідомості, соціуму, гендерних ролей, ідентичності, екології довкілля тощо. Особливістю сучасної ситуації, як зазначив французький дослідник П'єр Нора у дослідженні «Теперішнє, нація, пам'ять» (Нора, 2014), є те, що в останні десятиліття всі соціальні групи переоцінюють, переосмислюють традиційну рецепцію минулого. Пам'ять реконструює зв'язок минулого, теперішнього і майбутнього, відновлює поколіннєву спадкоємність і відіграє важливу роль у формуванні та підтримці колективної та індивідуальної ідентичності.

Україна протягом останніх десятиліть в умовах прискорення темпів соціокультурних змін і збільшення форм репрезентації минулого переживає історичну, культурну, індивідуальну реорієнтацію. Відстоюючи збереження національної ідентичності, українські інтелектуали намагаються розробити автономні коди пам'яті, щоб тематизувати або концептуалізувати минуле. Отже, у художній літературі оприявнюється безліч форм пам'яті та її різновидів, а саме індивідуальної, родової, колективної, культурної, національної, що зумовлено актуальною потребою відновити тяглість української історії, протидіяти імперському російському міфу, «зшити» індивідуальну й колективну пам'ять, відреставрувати культурно-національну ідентичність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній гуманітарній науці функціонує чимало визначень пам'яті та ідентичності з такими конотаціями, як колективна, індивідуальна, історична, соціальна, комунікативна, національна. Вагомий внесок у вивчення окремих аспектів зазначеної проблеми роблять західноєвропейські дослідники (Абі Варбург, Вальтер Беньямін, Морис Гальбвакс, П'єр

Нора, Ян і Аляйда Ассманн, Поль Рікер, Жак Ле Гофф, Поль Коннертон) і представники наукових традицій Східної Європи (Олексій Леонт'єв, Юрій Лотман, Борис Успенський, Володимир Топоров, Олександр Еткінд). Серед українських літературознавців у цьому контексті слід відзначити Віру Агеєву, Тамару Гундорову, Лідію Кавун, Оксану Кісь, Ярослава Поліщука, Оксану Пухонську.

У 1920-х роках французький соціолог Моріс Хальбвакс у працях «Соціальні рамки пам'яті» (1925 рік) та «Колективна пам'ять» (1950 рік) обґрунтував обумовленість індивідуальної пам'яті колективною. Згідно з його концепцією, пам'ять – це часткове і вибіркоче відтворення індивідом минулого, яке цілком залежить від його приналежності до певної соціальної групи і культурної традиції, а також відображає та легітимізує ідентичність цієї групи (Halbwachs, 1992). Учений стверджував, що «колективна пам'ять виходить за межі індивідуальної біографії та забезпечує міжпоколіннєву трансляцію значущих для групи знань про минуле» (Кісь, 2013). «Студії пам'яті» є загальним напрямом досліджень, у межах якого увиразнюються наукові і життєві дискурси ідентичності, що виражає ідею постійності, тотожності, спадкоємності індивіда і його самості, самосвідомості».

Засвоюючи меморіастичний підхід до вивчення минулого, сучасна літературна критика розглядає пам'ять як один із важливих способів формування колективної та індивідуальної ідентичності. Бажаючи закріпитись у нинішньому глобалізованому світі, українці акцентують автентичність свого буття. З огляду на це, як зазначає Ярослав Поліщук, «у сучасній критиці вже з'явилися окремі судження, що кваліфікують становлення нового (після постмодернізму) естетичного напрямку, зокрема його опертя на документалізм та біографічний досвід» (Поліщук, 2019: 186). Таким чином, ретроспектива минулого, яка нині досягається в українському тексті, має колосальні невідомі пласти пам'яті своїх незліченних предків і впливає на формування соціуму, нації, групи, індивідуума.

Загрозливе існування національно-культурної самості змушує український літературний текст межі ХХ – ХХІ століття продукувати – різною,

очевидно, мірою – авторські версії пам'яті нації, спільноти, громади, родини, індивіда, які відроджують віру в себе, відстоюють невідповідність своєї появи у світі через повернення до спільного минулого. У літературі цього періоду, за слухним висловлюванням Віри Агеєвої, «зв'язок між спогадом та ідентичністю враз неймовірно актуалізувався» (Агеєва, 2011: 45). Головні персонажі прозових творів Ю. Андруховича, О. Забужко, С. Жадана, Т. Малайчук нерідко наділені автобіографічними рисами, перебувають у ситуації безбатьківщини й бездомності, втрати довіри до батьків і руйнування родової пам'яті, що робить їх відчуженими, беззахисними, відірваними від власної домівки і родини та сповненими безнадії. Як правило, це «авантюрист/ниця, який/яка вільно пересувається у часі і просторі та живе фрагментами спогадів, снами-галюцинаціями, втечами у віртуальність» (Гундорова, 2013: 187). Однак навіть в автобіографічних дискурсах йдеться не стільки про окрему людину, індивідуальну долю, шукання і приєднання до абсолюту окремої людської душі, скільки про Україну, збереження її ідентичності.

Мета статті. Метою статті є з'ясування літературної рецепції проблематики пам'яті та ідентичності, їх взаємозв'язку на підставі повістей Валентини Коваленко «Вовчик» і «Копанка в бережині, або Такий мій рай», що якісно вирізняються серед сучасної української художньої прози.

Досягнення сформульованої мети передбачає вирішення таких **завдань**: уточнити сутність понять «пам'ять» й «ідентичність»; проаналізувати повість «Вовчик» в аспекті вияву реконструкції пам'яті й травматичного досвіду на підставі аналізу поколіннєвих змін; простудіювати модель автобіографічного (індивідуального) й національного (колективного) визначника пам'яті та ідентичності, оприятнених у повісті «Копанка в бережині, або Такий мій рай».

Методи і методології. Проблематика і поставлені дослідницькі завдання зумовили застосування описового методу для створення загальної картини літературної рецепції пам'яті й ідентичності; метод аналізу уможливив з'ясування особистих модифікацій національної свідомості у творчості В. Коваленко. У дослідженні стратегічним є застосування засад *memory studies*, що дали підстави для комплексного студіювання художніх творів у суспільно-історичному вимірі пам'яті й ідентичності. Принципи семіотичного підходу слугують відкриттю в повістях нових значень, увиразненню їх важливих аспектів, уможлиблюють інтерпретацію художньо-ускладнених текстів, системи

їхніх символів. Його застосовано для декодування семантики пам'яті та ідентичності в літературній рецепції.

Виклад основного матеріалу. Уточнимо, що пам'ять множинна, зокрема індивідуальна, родова, культурна, національна, і нерідко різні її вияви відокремлені й конфліктують між собою. Саме пам'ять постає одним із джерел ідентичності, формує відчуття приналежності до певного суспільства, яке завдяки прикметним спільним «місцям пам'яті» та історії впізнає себе у минулому, отже, надає йому значення в сучасному контексті.

Особисті історії центральних персонажів художньої прози Валентини Коваленко, у яких віддзеркалені різні події, ситуації, випадки та досвід інших осіб, скеровані на перепривласнення цінностей та відновлення ідентичності. Завдяки особистому (часто приватному, а не політично-забарвленому) характеру цих історій вони продуктивні в контексті реконструкції більш повної та адекватної картини сучасної України.

Тема пам'яті та ідентичності, їх органічного взаємозв'язку, проблема роду як початку «людського життя» (О. Лосєв), його впливу на формування особистості і народу стає провідною у творах письменниці «Вовчик» (1996 рік) і «Копанка в бережині, або Такий мій рай» (2002, 2019 роки). Байдуже, свідомо чи несвідомо авторка звертається до цієї проблематики, бо центральні персонажі її повістей органічно пов'язані з минулим, яке суттєво впливає на відродження та утвердження національної ідентичності, ментальну поведінку та спосіб думання сучасного українця. Письменниця наголошує на тому, що втрата родової свідомості, конфлікт батьків і дітей, їхнє непорозуміння викликають почуття загубленості, непевності, незахищеності, непоінформованості (щодо вчорашнього, теперішнього і завтрашнього), сумніви щодо правильного/неправильного вибору.

У центрі повісті «Вовчик» лежить історія життя окремо взятої «маленької» людини, точніше дитини, яка намагається з'ясувати та відновити внутрішню, особисту, родову ідентичність, щоб дати лад не тільки власному життю, але й впорядкувати світ навколо себе. Можна сприймати твір як реконструкцію одного локального сюжету, який, однак, претендує на осмислення вагомих проблем конформізму і нонконформізму, реставрації минулого, втрати коренів і рідного дому, ролі пам'яті та ідентичності в житті кожної людини, важливості приватної пам'яті й спогадів, їхньої обумовленості комунікацією.

Головний герой твору Толик живе в дитячому будинку з того часу, як йому виповнився один

рік. «Матері він не пам'ятає зовсім. Батька також, хоча, мабуть, міг би його впізнати серед багатьох чоловіків. Знав, хтозна від кого, що обоє вони були німими та ще й п'яницями» (Коваленко, 2019: 30). Однак хлопчик переконаний у тому, що трагедія полягає не в його неповерненні додому, а у якійсь непереборній події, яка змусила батьків відмовитися від своєї дитини. Толик зростає, наче дике звірятко, «у гущавині принижень і страху, вичікуючи нової пастки дитбудинківського життя» (Коваленко, 2019: 48). Діти, які потрапили до дитбудинку, інтернату, соціально, культурно і національно різні. Хтось із них зумів пристосуватися до теперішнього життя, ставши підлабузником, безмовною істотою, яка з усім погоджується. Однак Толик не мовчить. Він виправляє вчительку, коли та говорить суржиком, заступається за слабших, домагається справедливості. Його непокора драгує виховательку, і його навіть запроторюють до психлікарні.

Будучи на самоті із самим собою, своїм власним життям, що складається з випадкових подій, починаючи з факту свого народження і потрапляння до дитбудинку, дитина почувається випадковою та не обов'язковою. Вчителька Софія Павлівна, яка зневажливо ставиться до кмітливого й непокірного Толика, не втомлюється повторювати: «Не забувай, Безродний, що ти – не Робінзон Крузо і не дике вовчєня, що відбилося від своєї зграї. Ти – між людей» (Коваленко, 2019: 79). Однак дитина не може прийняти чужу їй, штучно створену суспільну модель «без душі», не сприймає реальність такою, якою вона є, і неодноразово тікає спочатку з дитбудинку, а пізніше й з інтернату. Він прагне вирватись із задушливої атмосфери на волю, врятувати себе і друзів від немилосердно холодного й жорстокого ставлення Софії Павлівни. Незважаючи на небезпеку, яка чатує на нього за межами дитбудинку, Толик намагається здолати відстань заради повернення до «свого» простору», «свого» минулого, набування «свого» індивідуального досвіду. Водночас, його мета полягає не просто у віднайденні рідного дому, а насамперед у розгадуванні таємниці минулого, подоланні особистої психотравми, наслідком якої стали його відчуження, закинутість у цьому світі.

Персонаж твору свідомо вибирає шлях пошуку свого «я», культурно-історичної пам'яті, органічними складниками якої є знання про своє походження, дитинство. Філософи називають це самосвідомістю, яка завжди невід'ємна від поняття волі. Однак ні самосвідомості, ні волі не може бути у людини, позбавленої культурно-історичної пам'яті, тобто знання своєї індивідуальної

історії, переживання історії як процесу перетворення майбутнього в теперішнє, теперішнього – в минуле, культури, що усвідомлює себе як «рефлексуючу» історію людського розвитку. Сенса свого буття персонаж повісті Валентини Коваленко вбачає не лише у самоідентифікації, але й у віднайденні втрачених смислів, замовчуваного й загубленого досвіду, адже «впізнавання минулого робить теперішність впізнаваною і дає звільнення від історичних травм» (Гундорова, 2013: 146).

Простором, у якому і за допомогою якого, пізнає своє минуле центральний персонаж повісті В. Коваленко «Вовчик», стає сільський простір – батьківська хата, де він колись народився. Тут живуть його менші брати з матір'ю-алкоголичкою. «Зчорнілий тин з повиламуваним місцями штахетом, наче скелет, похилився на шлях. Щириця та лобода, мало не в ріст людини, розкошували тут скрізь. З-поміж бур'яну зиркали темні перекошені зиниці вікон. Дика таємничість цієї господині відлякувала хлопця» (Коваленко, 2019: 116). У світі родини – хаті – панують бруд, бідність, темрява, а не добробут, злагода, любов та порозуміння, яких так бажав Толик. Тут стара напівзруйнована хата має особливий семіотичний статус. Її завдання полягає в тому, щоб зупинити час і бути у світі знаком, ексцентричним у часі і просторі, знаком зі спеціальним психологічним навантаженням, таким як повернення до першопочатку, переживання психотравми і віднайдення пам'яті, автентичності.

Образ дому у повісті В. Коваленко не зводиться лише до конкретного топічного об'єкта, але й пов'язаний із емоційним відчуттям, душевним прагненням до захищеності і спокою. Персонаж спробує віднайти «міфологічний» дім «із душею», тобто простір як місце збереження глибинної пам'яті, вільного людського духу, невідкладного брутальному тиску. Це абсолютний простір, у якому депоновано історичні події, пам'ять роду, людський досвід.

Конкретний реально наявний дім і спогади знайомих допомагають пам'яті Толика і приводять до розгадки таємниці. Фактично дім як симулякр, за яким нічого немає, породжує семантику пам'яті, яка ставить під сумнів буття персонажа повісті, робить дійсність непевною, деструктивною, крихкою, некомфортною. Це знак-символ виродження, що настає через занедбування традиційних цінностей, а саме мови (батьки персонажа німі), родини, держави, культури. Толик із тривогою роздумує про теперішнє становище родини і про шанс свого майбутнього, який стає загрозливим через бездумне пияцтво матері та внутрішні родинні суперечності

(тяжба матері з батьком через хату), асоціальний тип життя, деградацію і занепад роду. Отже, повернення до першопочатку – це повернення до батька і матері, своїх родинних коренів, відновлення пам'яті, персональної ідентичності. Про реального біологічного батька Толик згадує, про нього говорять мати, сестра, але він відсутній персонально на сторінках твору. Батько байдужий і не бере на себе відповідальності за долю своїх дітей. «Відсутній – риторична і сюжетна фігура, що вказує на умовність самої реальності та існування передісторії – якогось іншого світу поза тим, що розгортається перед очима читача» (Гундорова, 2013: 215). У повісті «Вовчик» виявляється міфологізоване батьківство. Цінність суцього, справжність персонажа, самоідентифікація пов'язані з трансцендентною фігурою батька, який уособлює автентичність, збереження ідентичності. Його життя пов'язане з усім, що перебуває поза Домом, інтелектуальним, публічним. Це дух, фатум, що підштовхує героя до дії, пошуку сенсу буття, відродження та відновлення цілості пам'яті й повноти світу. Вгамувавши свою жагу ідентифікації, Анатолій змушений рухатись далі, аби дати енергію застійному джерелу родової пам'яті, аби самореалізуватись, відбутись тепер і в майбутньому.

Спостерігаючи моральне й матеріальне нівелювання цінностей своїх батьків, персонаж розчарується в них і почувається бездомним, безбатьківщиною. Символіка образу німої матері-п'яниці прочитується як знак примарності, невизначеності, які тягнуться з минулого в сучасне і тяжіють над дитиною, поки вона не позбудеться їх. Жінка-мати репрезентує тип, звернений у минуле. Його нежиттєздатність підкреслена руйнуванням роду, неспроможністю селянсько-патріархальних традицій уціліти в новій реальності, де село занепадає. Зрештою Толик матір ніколи більше не побачить. Зі слів знайомої він дізнається про її смерть. «Толя спішив. Спішив, як ніколи, виринути з оцієї дикої гуцавини, в якій починав задихатися» (Коваленко, 2019: 122). Водночас він не відмовляється від батьків і від «батьківщини», але звільняється від примари минулого й вкорінюється у нове (міське) життя, адже у «всякому запереченні реального, через яке цінність входить у світ, ховається ствердження буття» (Рікер, 2001: 361). Персонаж твору бере відповідальність за своє життя, повертається до Києва, де вступає до художнього училища.

Як бачимо, домінантою наративу в прозі В. Коваленко виступає тема пам'яті й ідентичності, які виявляються на перетині особистого й родового, індивідуального й колективного. У цьому контексті письменниця розгортає питання різних

ідентичностей, свідомостей, відновлення цілості пам'яті й апелює до стратегічно важливої проблеми, а саме подолання психологічної травми минулого задля перетворення «форми на основу, основи на форму» (Рікер, 2001: 360). Таким чином, йдеться про формування нової свідомості, яка визволяє те, «що досі було загальмоване, відкинуте, пригнічене; персонажі зрікаються частини себе тільки тому, що набувають іншу частину», що приводить їх до «потреби обернутись у майбутнє й розглянути рішення як проєкт» (Рікер, 2001: 361).

Наступний твір письменниці – автобіографічна повість «Копанка в бережині, або Такий мій рай» – стає найприкметнішим виявом деконструкції і конструювання індивідуального й національного світу. Його головними завданнями є подолання часу, повернення до свого первісного «я», спроба експлікації в художній формі рефлексуючої авторської свідомості. У конкретному вимірі літературних персонажів повісті В. Коваленко постає спокійний та неупереджений аналіз автобіографічної пам'яті, родинних вартостей, які було знецінено і сфальшовано за радянських часів в Україні. Автобіографічну пам'ять як різновид індивідуальної ввів до наукового обігу англійський психолог Дж. Робінсон у 1976 році і визначив її як пам'ять індивіда про пережиті ним особистісно-значущі події та стани (Робінсон, 1976).

Повість Валентини Коваленко «Копанка в бережині, або Такий мій рай» репрезентує варіант творчості, коли національна історія втілюється в біографії письменниці, художньому дискурсі її роду. «Повість мого роду» – уточнює в підзаголовку авторка і, повертаючись до своїх першопочатків, ставить запитання «Хто я?», «Звідки я?». Валентина Коваленко сильна пластикою художнього відтворення родинного світу; авторський текст естетизує проблему ідентичності української нації через актуалізацію й відновлення автобіографічної пам'яті. Знайдемо тут характерні розмисли щодо розриваного зв'язку часів, конфлікту батьків і дітей, примусової совкової асиміляції, нищення етнічної історичної пам'яті, нівелювання таланту та своєрідності в суспільстві, гріха й спокути, голоду, війни, пропагандистської фальші та пристосуванства тощо. Таким чином, читач пострадянської доби, а саме йому адресовано повість, пізнає знайомі суспільні та культурні дискурси українського буття тривалістю у три століття і зазнає почуття солідарності, вбачаючи в родинних історіях оповідачки близькі власним погляди та позиції. Отже, вони посідають важливе місце в українській національній пам'яті, адже сприймаються як «наша» українська історія, «наша» мова, «наша» українська ментальність.

Валентина Коваленко невідступно дотримується напрацьованої нарративної стратегії як способу набування своєї ідентичності, що репрезентує пережитий досвід як національний складник. У цьому контексті прикметними є авторські рефлексії: «Моя глибока і вічна історія, родом з революцій і бунтів, воєн і тюрем, нестатків і голодів, смертей і народжень! Спинається і святіє мій дух, коли торкаюся глибини твоїх мудрих, скроплених елеєм віри у превисше – волю духа» (Коваленко, 2019: 169).

Шукання індивідуальної та культурно-національної (етнічної) ідентичності письменниця формує в межах одного хронотопу. Вона окреслює «місця пам'яті» (“les lieux de mémoire”), до яких включає рідний їй простір – Черкащину, точніше смілянський край. Так, у тексті переважають відповідні складники топосу, зокрема Самгородок, Куцівка, Ташлик. Саме цей простір для авторки стає джерелом самопізнання і саморефлексії, української самоідентифікації, альфою й омегою.

Власний просторовий всесвіт Валентини Коваленко стає співмірним із Україною. Це твір про спогади і пам'ять, важливість автобіографічної пам'яті в контексті української ідентичності, її неперервність, рід, його збереження, подолання розриву поколінь. Зрештою, у цьому зізнається на початку твору, благословляючи пам'ять, і сама авторка: «мої спогади. А допоки згадуєш мертвого, допоти, кажуть, живе і його дух. Отак і я. І всі ми, Благослови, Боже, на вік-віковщину людську пам'ять. Пусти до раю небесного моїх Чуйченків, Євенків, Головченків, Орленків, Стеблин, Сорокалітів, Зеленьків, Новохатьків, Зайвих, Гуглів, Гриценків, Лукіїв, Ткаченків... А я утішатимуся земним» (Коваленко, 2019: 125).

Переплітаючи у творі різні часові пласти – ХІХ і ХХ століття, – авторка прагне художньо відтворити цілісну картину родоводу, досягнути історію п'яти поколінь своїх предків. «Оце моє «вземлення» у свій рід – ніби копання у рідній березині кринички: воно не тільки дає невимовне відчуття спраги – пізнати себе, досягнути, а й наділяє неперепутним бажанням – залишити джерельно повноводу копанку нині сущим і прийдешнім», – зауважує героїня повісті. Фактично йдеться про відчуття часу, котре сьогодні набуває істотно іншого характеру, ніж колись.

Літературна візія пам'яті минулого й національної ідентичності у тексті «Копанка в березині, або Такий мій рай» ґрунтується на культурній приватній правді, живої і плінної. Перед читачем постають три образи, такі як лірична героїня в дитинстві з її сприйняттям світу і першими

літературними розважаннями, лірична героїня-мислителька (оповідачка), яка згадує, споглядає й коментує, і власне авторка, образ письменниці Валентини Коваленко, що, безперечно, відрізняється від умовного образу авторки-оповідачки уже тим, що вивищується «над твором» (відбирає матеріал згідно з художнім завданням, віднаходить необхідні просторово-часові рішення, визначаючи навіть межі участі оповідачки в повісті), тобто постає досвідченою людиною, майстринею художнього слова, яка віднаходить найбільш підходящі манери, письмо. Її прозові тексти підтримують національну ідентичність на рівні актуалізації першоелементів національного образу світу, мови, народних традицій, історичної пам'яті, що побутують на Черкащині. Через звичаї, вірування, міфи передано особливості поетичного мислення ліричної героїні, а також українського роду, що інспірує його буття. Одним із знаків тягlosti родових традицій у повісті постає псалтир, про що говорить оповідачка: «Свято бережу стодесятирічної давності псалтиря прадіда панаса Головченка. Побиті шашіллю та часом обкладинки» (Коваленко, 2019: 169).

Важливими у збереженні національної ідентичності є також пам'ять і мова. Літературні персонажі Валентини Коваленко спілкуються між собою як сьогочасні наддніпрянці. Мовна стихія авторських текстів органічно поєднала сучасну українську літературну з діалектними словами, фразами, синтаксичними конструкціями, що реалізує авторське національне єство і вибудовує нарративну ідентичність.

Висновки. Таким чином, в аналізованих творах В. Коваленко тема пам'яті й ідентичності, їхньої пов'язаності та взаємозумовленості постає одним із ключових формантів задуму й композиції. Індивідуальну пам'ять, зокрема автобіографічну, письменниця конструює у рідній колективній, тобто родовій, національній. У повісті «Вовчик» запропоновано системну реконструкцію витісненої пам'яті. Тут авторська рефлексія спрямована на осмислення відносин автентичного й штучного, розриву поколінь, подолання дитячої психотравми й відновлення історичної тягlosti пам'яті. Семантику пам'яті у повісті «Копанка в березині, або Такий мій рай» реалізовано через численні конотації, які створюють додатковий смисловий ефект, а також запропоновано нові вектори освоєння минулого, відновлення та утвердження української ідентичності. Цей процес залишається відкритим і незавершеним, отже, творчість В. Коваленко потребує подальшого прочитання в контексті пам'яті й ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. Апологія модерну: обрис ХХ віку: статті та есеї. Київ : Грані-Т, 2011. 408 с.
2. Halbwachs M. Les cardre sociaux de la memoire. Paris, 1925; Havbwachs M. On Collective Memory. Chicago : The University of Chicago Press, 1992. 244 p.
3. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї. Київ : Грані-Т, 2013. 548 с.
4. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. URL: <https://uamoderna.com/md/216-216> (дата звернення: 22.11.2013).
5. Коваленко В. Втеча. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2019. 234 с.
6. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ : Кліо, 2014. 272 с.
7. Поліщук Я. Реінтерпретація пам'яті в сучасному українському романі. URL: <https://lingvj.oa.edu.ua/articles/2012/n28/21.pdf> (дата звернення: 25.09.2019).
8. Пухонська О. Літературний вимір пам'яті : монографія. Київ : Академвидав, 2018. 304 с.
9. Рікер П. Історія та істина. Київ : Видавничий дім "RM Fcfdemia", 2001. 396 с.
10. Robinson I. A. Sampling autobiographical memory. *Cognitive Psychology*. 1976. S. 578–595.

REFERENCES

1. Aheieva V. (2011) Apolohiia modernu: obrys KhKh viku: statti ta esei. [Apology of modernism: the outline of the twentieth century: articles and essays]. Kyiv: Hrani-T, 408 p. [in Ukrainian].
2. Halbwachs Maurice. (1925, 1992) Les cardre sociaux de la memoire. Paris; Havbwachs Maurice. On Collective Memory. Chicago: The University of Chicago Press, 244 p.
3. Hundorova T. (2013) Tranzytna kultura. Symptomy postkolonialnoi travmy. Statti ta esei. [Transit culture. Symptoms of postcolonial trauma: articles and essays]. Kyiv: Hrani-T, 548 p. [in Ukrainian].
4. Kis O. (2013) Kolektyvna pamiat ta istorychna travma: teoretychni refleksii na tli zhinochykh spohadiv pro Holodomor. [Collective Memory and Historical Trauma: Theoretical Reflections on Women's Memories of the Holodomor]. URL: <https://uamoderna.com/md/216-216>.
5. Kovalenko V. (2019) Vtecha. [Escape]. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu., 234 p. [in Ukrainian].
6. Nora Pier. (2014) Teperishnie, natsiia, pamiat. [The present, the nation, the memory]. Kyiv: Klio, 272 p. [in Ukrainian].
7. Polishchuk Ya. (2019) Reinterpretatsiia pamiaty v suchasnomu ukrainskomu romani. [Reinterpretation of memory in the modern Ukrainian novel]. URL: <https://lingvj.oa.edu.ua/articles/2012/n28/21.pdf> (25.09.2019) [in Ukrainian].
8. Pukhonska O. (2018) Literaturnyi vymir pamiaty. [Literary dimension of memory]. Kyiv: Akademvydav, 304 p. [in Ukrainian].
9. Riker P. (2001) Istoriia ta istyna. [History and truth]. Kyiv: Vydavnychi dim "RM Fcfdemia", 396 p.
10. Robinson I. A. (1976) Sampling autobiographical memory. *Cognitive Psychology*. S. 578–595.

УДК 811.111'27

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-24>

Олена КОНОПЕЛЬКІНА,

orcid.org/0000-0002-7368-9596

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

(Дніпро, Україна) *Sci_conference@ukr.net*

СПЕЦИФІКА ПРЕДИКАТИВНОГО АРАНЖУВАННЯ МАЛОФОРМАТНИХ ТЕКСТІВ – АНГЛОМОВНИХ ГОРОСКОПІВ

Стаття присвячена вивченню предикативної організації малоформатних текстів англомовних гороскопів. Гороскоп у роботі розуміємо як публіцистичний або науковий нехудожній текст малого формату вербальної або креолізованої форми, що надає реципієнтам інформацію в атрактивному вигляді стосовно ймовірних майбутніх подій їхнього життя. Об'єктом дослідження послуговували малоформатні тексти англомовних гороскопів, а предметом – їх предикативна специфіка. Метою наукової розвідки є опис предикативної мережі малоформатних текстів англомовних гороскопів.

З'ясовано, що виокремлюють чотири підтипи гороскопів, такі як зодіакальний, етнічний, авторський та спеціальний. Функціонально-семантичне аранжування англомовних гороскопів відрізняється насамперед їх специфічним вживанням граматичних засобів. Предикативна організація малоформатних англомовних гороскопів базується на триєдності «темпоральність – модальність – персональність». Темпоральна мережа переважно ґрунтується на використанні видо-часових форм системи Іndefіnit, тоді як маловживаними є континуумні, невластивими можна назвати перфектні та перфект-континуумні форми. Домінуючими постають Future Simple (ймовірність реалізації дії), Present Simple (стан людини) та Present Continuous (дія, що прогресує).

У модальній мережі має прояв внутрішня та зовнішня модальність. Превалює використання модальних дієслів should, can, may. Затребуваним є також використання імперативу, що пояснюється спонуканням до рішучих дій, впевненості позицій на майбутнє, ухилення від сумнівів та припущень, налаштування ментальності людини на спроможності, можливості, повинності.

Персональна мережа конституюється на основі другої особи you, що акцентує увагу на безпосередньому персонально-особистісному зверненні до реципієнта, важливості індивідуалізації пропонованої інформації, передбачення.

Ключові слова: темпоральність, категорія тексту, темпоральна мережа, малоформатний текст, дискурс.

Olena KONOPELKIINA,

orcid.org/0000-0002-7368-9596

Candidate of Philological Sciences,

Associated Professor at the Department of English Philology

Oles Honchar Dnipro National University

(Dnipro, Ukraine) *Sci_conference@ukr.net*

SPECIFICS OF TEMPORAL ARRANGEMENT OF SHORT-FORMAT TEXTS

The article is devoted to the study of predicative organization of small-format texts of English-language horoscopes. Horoscope in this work is understood as a publicist or scientific non-fiction text of small format in a verbal or creolized form, which provides recipients with the information in an attractive way about the probable future events of their lives. The object of the research is small-format texts of English-language horoscopes, and the subject is their predicative specificity. The purpose of scientific research is to describe a predicative network of small-format texts of English-language horoscopes.

It has been found that there are four subtypes of horoscopes, including zodiacal, ethnic, authorial and special. Functional-semantic arrangement of English-language horoscopes differs primarily in their specific use of grammatical means. The predicative organization of small-format English-language horoscopes is based on the trinity “temporality – modality – personality”. The temporal network is mainly based on the use of species-temporal forms of the indefinite system, while the continuous are underused, and the perfect and perfect-continuous forms are not typical. Dominant ones are Future Simple (action probability), Present Simple (human condition) and Present Continuous (progressive action).

Internal and external modality is manifested in the modal network. The use of modal verbs should, can, may prevails. The use of the imperative is also in demand, due to the motivation for decisive action, confidence in positions for the future, avoidance of doubts and assumptions. Adjusting the human mentality to the ability and duty.

The personal network is constituted on the basis of the second person you, which emphasizes the direct personal appeal to the recipient, the importance of individualization of the proposed information, anticipation.

Key words: temporality, text category, temporal net, short-format text, discourse.

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігаються всевітня економічна нестабільність, політичні негаразди, виникнення нових вірусів та хвороб, що негативно відображається на емоційному стані пересічної людини-реципієнта. Людство тривалий час перебуває у тому чи іншому стресі й, здається, втрачає як усіляку надію на краще майбутнє, так і будь-яку впевненість у завтрашньому дні. Все частіше можна побачити звернення громадян до надреального потойбічного світу у різних формах прояву, таких як відвідування релігійних закладів, ворожіння, астрологія. Великого поширення та схвалення серед людей набув масмедійний малоформатний текст гороскопів – передбачення майбутнього. Саме у таких текстах люди знаходять певну інформацію, що породжує надію на краще, радить варіанти уникнення життєвих труднощів тощо. З точки зору лінгвістики, вважаємо вартим уваги такай малоформатний текст, оскільки він має потужний комунікативно-маніпулятивний характер, що впливає на види активності людини, її погляди, мислення, психо-емоційний стан.

Аналіз досліджень. Інтерес науковців все більше схиляється до дослідження мовленнєвої своєрідності тексту. Це вивчення лінгвопсихології (Бакіна, 2003; Білоусов, 2005), організації художньо-поетичних творів (Мамедова, 2008; Наконечна, 2012) та малоформатних віршованих текстів для дітей (Кузьменко, 2016).

Мета статті. Об'єктом нашого дослідження послуговували малоформатні тексти англomовних гороскопів, а предметом – їх предикативна специфіка. Метою наукової розвідки є опис предикативної мережі малоформатних текстів англomовних гороскопів. Відповідно до мети, сформовано низку завдань, таких як простеження домінантів темпоральної мережі, характеристика особливостей модальної мережі та опис прояву персональної мережі.

Подібні задачі обумовили добір методів лінгвокомунікативного підходу до вивчення мовних і мовленнєвих явищ. Головним чином використовувалися загальнонаукові методи, такі як методи індукції та дедукції, аналізу та синтезу, теоретичного узагальнення, конкретизації та абстрагування, описовості, функціонально-граматичного аналізу, оброблення та інтерпретації, систематизації, якісно-кількісних підрахунків.

Виклад основного матеріалу. Результатом мовної компресії є стислий виклад інформації. Стислість, за О. І. Панченко, визначаємо як структурно-семантичну текстову щільність із максимальним насиченням контенту за умови мінімізації

лексичного компонента (Панченко, 1998: 12). Така стислість приводить до утворення малоформатного тексту. Малоформатний текст – це «самодостатня зв'язна змістовна єдність, у якій чітко виражені початок та кінець, чітко простежуються текстові категорії і яка мінімально може бути виражена одним реченням, максимально не повинна перевищувати стандартну сторінку друкованого аркушу» (Леонт'єв, 1969: 168). Отже, до текстів малого формату належить такий жанр, як гороскоп.

У науковій розвідці ми розуміємо гороскоп як публіцистичний або науковий нехудожній текст малого формату вербальної або креолізованої форми, що надає реципієнтам інформацію в атрактивному вигляді стосовно ймовірних майбутніх подій їхнього життя.

Виокремлюють чотири підтипи гороскопів, такі як зодіакальний, етнічний, авторський та спеціальний.

1) Зодіакальний гороскоп являє собою передбачення майбутнього відповідно до знаку Зодіаку, що визначається датою народження.

2) Етнічний гороскоп – це характеристика особи за її датою народження у поєднанні з етнічною міфологією або релігією.

3) Авторський гороскоп – це астрологічний прогноз, який розроблений спеціалістом-астрологом.

4) Спеціальний гороскоп – астрологічне передбачення певної сфери буття людини (здоров'я, кохання, робота тощо).

Комунікативно-функціональна насиченість таких текстів цікава з точки зору предикативної організації – своєрідності єдності мереж, а саме темпоральної, модальної та персональної.

Темпоральна мережа у малоформатних текстах англomовних гороскопів маніфестується видo-часовими формами дієслів та лексичними засобами.

Вживання видo-часових форм, що складає категорійне ядро темпоральності у гороскопах, обумовлено специфікою цих малоформатних текстів.

Співвідношення моменту дії та моменту мовлення може бути різноманітним: дія може збігатися з моментом мовлення, передувати йому або відбуватися після нього (Kuzmenko, 2016).

Продуктивними засобами вираження часових відношень є насамперед граматичний час Індекініт.

З використанням Future Simple побудовано 8:10 розповідних речень малоформатних речень англomовних гороскопів, отже, це найбільш часто вживана форма часу. Цей час використовується для передачі прогнозів, умов та можливих результатів майбутніх дій, які мають відбутися негайно або найближчим часом. *By doing this, your dominance and respect in the house will increase. Today, will be a*

good day in advancements in business and even those into education will get good results (Daily horoscope).

У малоформатних текстах англomовних гороскопів також наявне використання Present Simple. Дослідження показує, що ця видo-часова форма здебільшого вживається не для позначення регулярних, постійних, повторюваних дій, які відбуваються в житті людини, а для вираження її стану (*Those who are married may face a little problem in bliss, so don't take too much tension but rather understand your partner* (Daily horoscope)) або для позначення майбутності дії за умови неможливості вживання часів системи Future у випадках зі сполучниками часу (*Also, expenses that you have made in the past might spoil your budget today, so be careful when you spend your money in the coming days* (Daily horoscope)).

Також частина речень представлена формою Present Continuous для опису дій, що прогресують на момент презентації передбачення інформації гороскопом. *Those who are planning to invest into new projects, try to avoid it for some days as the time is not right* (Daily horoscope).

Нехарактерними для цього жанру малоформатних текстів виявилися такі видo-часові форми, як Past Simple, Past Continuous, Future Continuous, Present Perfect, Past Perfect, Future Perfect, Present Perfect Continuous, Past Perfect Continuous, Future Perfect Continuous.

Формування модальної мережі англomовних малоформатних текстів гороскопів спирається на характеристику змісту цих текстів з точки зору реальності та ірреальності, можливостей і потреб. У лінгвістиці модальність розглядається як мовні універсалії, функціонально-семантична категорія мови та один із знаків речення (Селіванова, 2010: 462). Ми дотримуємося традиційного поділу модальностей на внутрішню (об'єктивну), тобто видову, та зовнішню (суб'єктивну), яка представлена модальними дієсловами, модальними словами, деякими іменниками та прикметниками (Селіванова, 2010: 462).

Згідно з проведеною науковою розвідкою, найактуальнішими для малоформатних текстів англomовних гороскопів є модальні дієслова *should*, *can* та *may*. Це обумовлено характером ймовірності/вірогідності (не стовідсоткової впевненості) гороскопів у реалізації описуваної ситуації, а рекомендаційність залишає можливість самостійного вирішення необхідності тих чи інших дій, тобто відповідальність, свідомість за власні вчинки залишається на особі-реципієнті.

Щоби порадити, порекомендувати щось людині-реципієнту, вживається модальне дієслово *should*. *People suffering from knee pain should take care of their*

health as the weather can harm them more; Those into business should not depend too much on their subordinate employees, try doing it yourself (Daily horoscope).

Однак такі еквіваленти рекомендаційної та порадоної функції, як *ought to*, *had better*, *would rather*, не є преферентними.

Поширеності також набуває *may*. *People with this zodiac sign may face a dispute in the house due to some reason* (Daily horoscope). Отже, малоформатний текст англomовного гороскопу полишає сумніви щодо реалізації передбачень і має лише рекомендаційний характер пропонуваних дій, можливості їх виконання. Невластивими виявилися *might*, *to be allowed to*, *to be permitted to*.

Опис майбутніх дій вербалізується модальністю спроможності за допомогою модального дієслова *can*. *Students who are interested in going ahead with studies can go ahead to join a new course or programme* (Daily horoscope). Еквівалент *to be able to* може траплятися поодиноким.

Модальні дієслова повинності, обов'язку та примусу *must*, *have to* не є актуальними для малоформатних текстів англomовних гороскопів.

Внутрішня модальність відображається переважно в імперативному та умовному стані.

Граматичне вираження модальності малоформатних текстів англomовних гороскопів складається панівним чином з імперативу. Наказові речення мають більш інструкційну форму, ніж наказову, що не зобов'язує людину-реципієнта втілювати у реальність пропонуване. *Under Sunday's skies, try and enjoy spiritual and religious programs with family and close friends as it will help in calmness and peace; Be emotionally strong and don't let others rule or play with your emotions* (Daily horoscope).

Як форма вираження ірреальної модальності імператив вказує на невиконання дії в певний момент – у момент волевиявлення. Емпіричний матеріал демонструє домінування імперативу у другій особі (ти), а саме безпосереднє персональне звернення до реципієнта, що впливає на підсвідомість людини як індивідуалізація рекомендації, тобто ймовірний вихід із (складної) ситуації, вирішення особистих проблем, прорахунок найвигідніших вчинків.

Персональна мережа передає мережеві відносини між учасниками спілкування, поєднуючись із зображеннями одержувача та відправника, і виражає ставлення комунікантів до суб'єкта мовлення (Kuzmenko, 2016).

Присутність другої особи є логічно обумовленою, оскільки тексти гороскопів мають безпосереднє звернення до співрозмовника – реципієнта. Друга особа використовується для вказівок,

рекомендацій, порад. *When compared to other days, today you will be very energetic and dynamic about your work, though you will be very busy with homework that will keep you occupied most of the time* (Daily horoscope).

Продуктивним є також використання третьої особи однини, що описує події, якості, властивості предметів/явищ/обставин. *Furthermore, the day is good to settle pending works, so take out time for that too; For Capricorns, most of the pending or current work will be completed smoothly* (Daily horoscope).

Якщо про третю особу множини можна говорити як про поодинок вживану, то перша особа однини та множини є винятком.

Висновки. Як будь-який текст, малоформатні тексти англomовних гороскопів постають у вигляді таргетової мовленнєвої дії, як головний спосіб комунікативної міжособистісної інтеракції, у якій віддзеркалюються своєрідність ментальності, характеру, мислення, культури, виховання людини, яка є безпосереднім користувачем таких текстів. Предикативна організація малоформатних англomовних гороскопів базується на триєдності «темпоральність – модальність – персональність». Темпоральна мережа переважним чином ґрунтується на використанні видo-часових формах системи Індефініт. Домінуючими постають Future

Simple (ймовірність реалізації дії), Present Simple (стан людини) та Present Continuous (дія, що прогресує). У модальній мережі має прояв внутрішня та зовнішня модальність. Превалює використання модальних дієслів *should, can, may*. Затребуваним є також використання імперативу, що пояснюється спонуканням до рішучих дій, впевненості позицій на майбутнє, ухилення від сумнівів та припущень, налаштування ментальності людини на спроможності, можливості, повинності. Персональна мережа конституюється на основі другої особи *you*, що акцентує увагу на безпосередньому персонально-особистісному зверненні до реципієнта, важливості індивідуалізації пропонованої інформації, передбачення.

Запропонований лінгвофункціональний погляд на зміст та форму малоформатних текстів англomовних гороскопів може послугувати в перспективі підґрунтям до подальшого розширеного мультипарадигмального дослідження не лише цих текстів, але й інших жанрів малоформатних текстів як прозових, так і віршованих, а також матеріалом для вивчення можуть стати інші природні мови. Більш того, феномен «малоформатний текст англomовних гороскопів» може бути джерелом для розвідок суміжних наук на кшталт психології, філософії, культурології, соціології, логіки, історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакіна Т. В. Література для дітей у контексті культури дитинства. *Мандрівець*. 2003. № 5. С. 44–47.
2. Белоусов А. Ф., Головин В. В., Кулешов Е. В., Лурье М. Л. Детский фольклор: итоги и перспективы. *Первый Всероссийский конгресс фольклористов*. 2005. Т. 1. С. 215–242.
3. Захарова Е. П. Типы коммуникативных категорий. *Проблемы речевой коммуникации*. Саратов : Саратовский университет, 2000. С. 12–19.
4. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. Москва : Просвещение, 1969. 214 с.
5. Мамедова А. І. Когнітивно-семантична і комунікативно-функціональна організація німецької народної загадки : автореф. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Донецьк, 2008. 24 с.
6. Наконечна Ю. С. Мовні засоби концептуалізації світу в англomовних віршованих творах для дітей : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04. Київ, 2012. 255 с.
7. Панченко Е. И. Лингвистика сжатого текста (на материале современного русского языка) : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.02. Днепропетровск, 1998. 380 с.
8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2010. 844 с.
9. Daily horoscope. URL: <https://www.firstpost.com/living/daily-horoscope-for-12-december-check-astrological-predictions-for-all-zodiac-signs-today-10203311.html>.
10. Kuzmenko A. O. Predicative organization of English infant poetic texts. *Studia Philologica*. 2016. № 6. P. 37–41.

REFERENCES

1. Bakina, T. V. (2003). Literature for children in the context of childhood culture. *Mandrivets – Traveller*, 5, 44–47 [in Ukrainian].
2. Belousov, A. F., Golovin, V. V., Kuleshov, E. V., & Lurie, M. L. (2005). Detskiy folklore: itogi i perspektivy [Children's folk: results and perspectives]. *Perviy Vserossiyskiy kongress folkloristov – The first Inter-Russian congress of folk* (vols. 1), (pp. 215–242). Moscow [in Russian].
3. Zaharova, E. P. (2000). Tipi komunikativnih kategoriy [Types of communicative categories]. *Problemi rechevoy kommunikatsii – Problems of speech communication*. Saratov. Sar. un-ty. P. 12–19 [in Russian].
4. Leontiev, A. A. (1969). Yazik, rech, rechevaya deyatelnost. [Language, speech, speech activity]. M. Prosveschenie. 214 p.
5. Mamedova, A. I. (2008). Kognityvno-semantichna i komunikatyvno-funktsionalna organizatsiia nimetskoj narodnoi zahadky [Cognitive-semantic and communicative-functional organization of German folk riddle]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Donetsk [in Ukrainian].

6. Nakonechna, Yu. S. (2012). *Movni zasoby kontseptualizatsii svitu v anhlomovnyh tvorah dlia ditey* [Language means of conceptualization of a world in English poetry texts for children]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Panchenko, E. I. (1998). *Linguistica szhatogo teksta (na materialy suchasnogo russkogo yazika)* [Linguistics of compressed text (on the modern Russian language material)]. Doctor's thesis. Dnepropetrovsk. 380 p. [in Russian].
8. Selivanova, O. O. (2010). *Linguistichna entsiclopedia* [Linguistic encyclopedia]. Poltava: Dovkillia. 844 p. [in Russian].
9. Daily horoscope. URL: <https://www.firstpost.com/living/daily-horoscope-for-12-december-check-astrological-predictions-for-all-zodiac-signs-today-10203311.html>.
10. Kuzmenko, A. O. (2016). Predicative organization of English infant poetic texts. *Studia Philologica*. № 6. P. 37–41.

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.048.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-25>**Маргарита АРИСТАРХОВА,***orcid.org/0000-0002-4602-2673*

доктор філософії,

науковий співробітник науково-дослідного відділу науково- та навчально-методичного забезпечення

мовної підготовки наукового центру мовного тестування

Навчально-наукового центру іноземних мов Національного університету оборони

України імені Івана Черняхівського

(Київ, Україна) *aristarkhovamargarita@gmail.com***Олег АРИСТАРХОВ,***orcid.org/0000-0003-2064-4121*

доктор філософії,

старший науковий співробітник науково-дослідного відділу

Інституту забезпечення військ (сил) та інформаційних технологій Національного університету

оборони України імені Івана Черняхівського

(Київ, Україна) *aristarkhovoleh@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Стаття присвячена актуальній проблемі розвитку іношомовної компетентності засобами інформаційно-комунікаційних технологій. Навчання іноземних мов у військовій галузі має бути ефективним і відповідати сучасному стану розвитку суспільства. Наукові дослідження в галузі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій дають змогу ефективно інтегрувати їх у навчання іноземних мов. У статті визначено, що саме використання інформаційно-комунікаційних технологій сприяє збільшенню частки самостійної іношомовної навчальної діяльності й активізації слухача, дозволяє урізноманітнити навчальний матеріал та інтенсифікувати засвоєння іношомовного навчального матеріалу. Зокрема, інформаційно-комунікаційні технології активно використовуються викладачами для ефективного реалізації цілей освітнього процесу в умовах дистанційного навчання. Визначено, що інформаційно-комунікаційні технології допомагають створити високоефективне освітньо-інформаційне середовище, в якому розвиток іношомовної компетентності відбувається шляхом набуття активного досвіду міжособистісного спілкування, співпраці та забезпечує інтерактивність освітнього процесу. Окреслено, що для створення освітньо-інформаційного середовища застосовуються цифрові технології, що уможливають різноманітні шляхи формування та розвитку іношомовних умінь. Провідного значення для розвитку іношомовної компетентності в сучасних умовах набувають інформаційно-комунікаційні технології, які забезпечують інтерактивну взаємодію всіх учасників, створення активного іношомовного середовища, а також забезпечують можливість самостійного вдосконалення іношомовної компетентності.

Ключові слова: іношомовна компетентність, інформаційно-комунікаційні технології, освітньо-інформаційне середовище, синхронне спілкування, асинхронне спілкування.

Marharyta ARISTARKHOVA,*orcid.org/0000-0002-4602-2673*

PhD,

Research Associate Science and Research at the Department of Scientific, Educational and Methodological

Language Training of Language

Testing and Research centre of the National Defence University of Ukraine

named after Ivan Cherniakhovskiy

(Kyiv, Ukraine) *aristarkhovamargarita@gmail.com*

Oleh ARISTARKHOV,
orcid.org/0000-0003-2064-4121
PhD,

Senior Research Associate Scientific and Research Department
Institute of Troops (Forces) Support and Information technologies National Defence University of Ukraine
named after Ivan Cherniakhovskiy
(Kyiv, Ukraine) aristarkhovoleh@gmail.com

THE PECULIARITIES OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE DEVELOPMENT USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

The article deals with current problem of foreign language competence development using information and communication technologies. The teaching of foreign languages in the military sphere should be effective and in line with the current state of society development. The current researches in the field of modern information and communication technologies make it possible to integrate them effectively into foreign language teaching process. The article states that the use of information and communication technologies in teaching helps to increase the share of independent foreign language learning activities, allows to diversify the learning material and intensify the assimilation of foreign language learning material. In particular, information and communication technologies are actively used by teachers in order to implement the goals of the educational process in terms of distance learning. It is determined that information and communication technologies help to create a highly effective educational and information environment in which the development of foreign language competence occurs by gaining active experience of interpersonal communication, cooperation and interactivity of the educational process. It is outlined that digital technologies are used to create the educational and information environment and to form and develop foreign language skills. Information and communication technologies, which provide interactive relations of all participants, creation of an active foreign language environment, and also provide an opportunity to improve foreign language competence, are of significant importance for the development of foreign language competence in modern conditions.

Keywords: foreign language competence, information and communication technologies, educational and informational environment, synchronous communication, asynchronous communication.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 та пов'язані з нею карантинні обмеження змінили наше уявлення про освітній процес у ВНЗ. Відповідно до даних, наданих міжнародною організацією UNESCO, у 2020 році, на початку пандемії, 1,6 млрд здобувачів вищої освіти були змушені залишитися вдома, а викладачі розпочали пошук альтернативних способів навчання та організації освітнього процесу (2020 Global Education Meeting, 2020). Незважаючи на сучасні виклики, система військової освіти покликана забезпечувати навчання та виховання курсантів (слухачів) відповідно до потреб Збройних Сил України. Для цього необхідно реалізовувати освітній процес з урахуванням усіх можливих обмежень, постійно актуалізувати зміст, удосконалювати організаційні форми, впроваджувати інноваційні технології та методи навчання. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій для розвитку іншомовної компетентності забезпечує засвоєння знань, робить навчання інтерактивним та комунікативно спрямованим.

Аналіз досліджень. Аналіз наукових розвідок засвідчив, що проблема використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі є об'єктом дослідження багатьох науковців

(Ю. Биков, С. Галецький, О. Гуляєва, Ю. Іващенко, Л. Петречук, А. Приходько, О. Соболенко, Л. Тимчук, В. Толстой, Г. Швачич, S. V. Chiruguru, C. Hess та ін.), які вважають, що застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій допомагає активізувати процес пізнання, стимулює інтерес і підвищує мотивацію слухачів до розвитку іншомовної компетентності.

Мета статті полягає в розкритті особливостей розвитку іншомовної компетентності засобами інформаційно-комунікаційних технологій у вищій військовій школі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні вже не виникає питання, чи можна використовувати інформаційно-комунікаційні технології для вивчення іноземної мови, а викладачі прагнуть як найефективніше інтегрувати їх в освітній процес та задалегідь підготуватися як до синхронного, так і до асинхронного режиму проведення занять. Інформаційно-комунікаційні технології активно використовуються викладачами для ефективної реалізації цілей освітнього процесу в умовах дистанційного навчання. Такі технології існують як потужний, динамічний і ефективний допоміжний засіб у процесі навчання, але переважно використовуються для доставлення (отримання), уна-

очнення (ілюстрування), уточнення інформації та надають, як правило, готовий набір знань програмового матеріалу, виконуючи, таким чином, роль ретрансляторів знань (Тимчук, 2017: 183).

Важливим для нас є визначення поняття «інформаційно-комунікаційні технології». Зокрема, С. Галецький витлумачує поняття «інформаційно-комунікаційні технології» як системний інформаційний феномен, що поєднує в собі уніфіковані технології, програмне забезпечення, накопичувальні та аудіовізуальні системи, телекомунікації, мережеві та цифрові способи передачі, накопичення, обміну, збереження, змінювання інформації (Галецький, 2020: 68). Українські вчені розглядають інформаційно-комунікаційні технології як сукупність різноманітних технологічних інструментів і ресурсів, які використовуються для забезпечення процесу комунікації та створення, поширення, збереження та управління інформацією (Швачич та ін., 2017:7).

Ми поділяємо думку В. Бикова про те, що саме на основі поєднання традиційних педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій навчання вдається значно ефективніше розвинути і примножити природні задатки та здібності людини. Вчений наголошує, що саме використання цих технологій у процесі навчання створює додаткові умови і спричинює появу нових цілей та оновлення змісту освіти, а також дає змогу досягти значно кращих результатів, забезпечити для кожного її учасника формування й розвитку власної освітньої траєкторії» (Биков, 2008: 13).

Таким чином, можемо зробити висновок, що інформаційно-комунікаційні технології – сукупність різних технологічних інструментів і ресурсів, які використовуються для забезпечення процесу іншомовної комунікації та створення, поширення, збереження навчальних матеріалів для формування і розвитку іншомовної компетентності та управління освітнім процесом, а також дозволяють трансформувати іншомовні знання і моделювати віртуальну пізнавальну реальність із використанням іноземної мови.

Навчання іноземних мов у військовій галузі має бути ефективним і відповідати сучасному стану розвитку суспільства. Наукові дослідження в галузі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій дають змогу ефективно інтегрувати сучасні технології в процес формування і розвитку іншомовної компетентності. Мультимедійні ресурси та доступ до Інтернету полегшують занурення слухачів (курсантів) у багате для мовної практики середовище, що полегшує сприйняття автентичного мовлення, мотивує до іншомовного спілкування,

дає змогу писати й читати текстові повідомлення на іноземній мові, стимулює та активізує самостійне навчання. Використання інформаційно-комунікаційних технологій сприяє високій ефективності передачі дидактичного змісту та формуванню мовних умінь, оскільки активізує одночасно кілька каналів сприймання навчальної інформації та підтримує розвиток індивідуальних когнітивних здібностей (Chiruguru, 2020; Hess, 2020).

Інформаційно-комунікаційні технології допомагають створити високоефективне освітньо-інформаційне середовище, в якому розвиток іншомовної компетентності відбувається шляхом набуття активного досвіду міжособистісного іншомовного спілкування, співпраці та забезпечує інтерактивність освітнього процесу.

Для створення освітньо-інформаційного середовища застосовуються цифрові технології, що уможливають різноманітні шляхи формування та розвитку іншомовних умінь, а саме: музика та відео (аудіопрослуховування, відеоперегляд можуть бути корисними для розвитку умінь сприймати мовлення на слух, а візуальне сприймання зображень, інтонацій, міміки та жестів допомагає краще розуміти зміст та контекст використання мовних конструкцій); освітні вебсайти (Kahoot, Quizlet, FluentU, Quizizz, Lessonly, та ін.) можуть допомогти поглибити знання мови, пропонуючи змістові та цікаві вправи, орієнтовані на розвиток граматичних умінь); технології вебконференцій (Skype, Big Blue Button, Google Meet, U Meeting, MS Teams, Zoom), системи управління навчанням (Learning management systems), де розміщені інтерактивні онлайн-словники, дистанційні курси як інтерактивні системи навчальних занять із використанням Інтернет-мережі для активізації навчальної діалогічної взаємодії, що не вимагає проведення зустрічей у середовищі безпосередніх контактів (Moodle, SAP Litmos, Canvas LMS, Blackboard Learn, MOOC Platforms, Google Classroom, Open edX), комп'ютерні ігри («Call of Duty», «Company of Heroes»).

Використання інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема для розвитку іншомовної компетентності, сприяє збільшенню частки самостійної іншомовної навчальної діяльності, представлення навчального контенту, потрібного здобувачам освіти в потрібний час, варіативності навчального матеріалу, дозволяє інтенсифікувати засвоєння навчального матеріалу. Серед різноманіття інформаційно-комунікаційних технологій особливої уваги в аспекті розвитку іншомовної компетентності заслуговують технології відеоконференцій, що функціонують на колобораційних

платформах, які уможливають синхронне спілкування (Приходько, 2015: 94). До них належать такі:

MS Teams – програма, яка поєднує чат, наради й засоби для покращення співпраці. Учасники можуть будь-коли переглядати чати й файли, якими ділились інші до, під час і після нарад. Завдяки безкоштовному хмарному сховищу файли, якими поділились учасники, доступні на всіх пристроях, тому можна працювати над ними в реальному часі самостійно або разом із колегами;

Hangouts Meet – ця платформа передбачає відеодзвінки, інтегровані з іншими інструментами G-Suite Google (пакет спеціалізованого хмарного програмного забезпечення й інструментів для спільної роботи від компанії Google), також учасники можуть транслювати власний екран, у свою чергу викладач має змогу вибрати декілька учасників для одночасного показу екранів;

WhatsApp – ця програма дає змогу налагоджувати навчальну комунікацію між викладачем та слухачем за допомогою відео- та аудіодзвінків, обміну повідомленнями, мобільний додаток для обміну інформаційними повідомленнями;

WeChat Work – це платформа для співпраці, яка дає змогу підтримувати живий відеозв'язок та передбачає обмін повідомленнями, контентом та відео/аудіоконференціями між викладачем та слухачами з можливістю включення максимально 300 учасників;

Zoom – це хмарна платформа для відео- та аудіоконференцій, співпраці, чату та вебінарів, яка передбачає доступ слухачів і викладачів до демонстраційних екранів один одного та можливість запису заняття;

Lark – цей набір для взаємодії взаємопов'язаних інструментів, включаючи чат, календар, створення завдань та хмарне сховище, що дає змогу збагатити навчальну діяльність мультимедійними засобами;

Dingtalk – це сервіс для відеозв'язку та дистанційного навчання, платформа зв'язку, яка підтримує відеоконференції, управління завданнями та календарем, відстеження відвідування та обмін миттєвими повідомленнями та ін. Ця програма дає змогу спілкуватися письмово в особистому чи груповому чаті з усіма учасниками освітнього процесу, створювати завдання в чаті та встановлювати дедлайн для їх виконання, додавати файли з комп'ютера або створювати їх відразу на платформі.

Таким чином, колабораційні платформи навчання дають змогу слухачам підключатися як у режимі реального часу, так і опанувати навчальний матеріал асинхронно, а також спілкуватися за допомогою синхронного відео та аудіо безкоштовно через Інтернет з відповідною пропускну здатністю та програмним забезпеченням, і можуть бути використані для самостійного розвитку іншомовної компетентності, адже покращують сприймання іноземного мовлення, активізують критичне мислення, комунікативні, колаборативні, креативні вміння, формують глобальну та міжкультурну компетентності, вдосконалюють цифрові вміння. Колабораційні платформи навчання дають можливість здобувачам освіти активно використовувати іноземну мову, поглиблювати її розуміння і проводити тривале усне спілкування іноземною мовою.

Отже, на основі теоретичного аналізу вітчизняної та зарубіжної наукової літератури з порушеного наукового питання ми визначили, що інформаційно-комунікаційні технології навчання дають можливість побудувати освітній процес на основі взаємодії, співробітництва та партнерства всіх учасників. У такому разі здобувачі освіти є активними суб'єктами навчальної діяльності, яка відбувається з урахуванням їхніх освітніх інтересів. Завдяки продуманому й органічному використанню інформаційно-комунікаційних технологій підвищується рівень навчально-пізнавальної активності слухачів, закладається міцне підґрунтя для інтеграції української військової системи освіти відповідно до стандартів НАТО та впровадження його передового досвіду в освітньо-професійну підготовку.

Висновки. Провідного значення для розвитку іншомовної компетентності набувають інформаційно-комунікаційні технології, які забезпечують інтерактивну взаємодію всіх учасників, створення активного іншомовного середовища, а також забезпечують можливість самостійного вдосконалення іншомовної компетентності. Продуктивному формуванню та розвитку іншомовної компетентності сприятиме організація освітнього процесу за допомогою сучасних технологій навчання, які спрямовані на іншомовну діяльність слухача, інтерактивність процесу та переважність практичних видів діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 2020 Global Education Meeting, extraordinary session on education post-COVID-19, 20-22 October 2020: final report, 2020. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375301?4=null&queryId=N-d7ee5ee5-3acc-4924-9398-c4921a7f090c> (дата звернення 5.10.2021).
2. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія. Київ : Атака, 2008. 684 с.

3. Галецький С. М. Формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів іноземних мов засобами інформаційно-комунікаційних технологій : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2020. 292 с.
4. Приходько А. М. Відеоконференція як засіб формування професійно комунікативної компетентності іноземних студентів вищих технічних навчальних закладів. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. 2015. Вип. 32 (365). С. 93–96.
5. Тимчук Л. І. Теоретико-методичні засади проектування цифрових нарративів у навчанні майбутніх магістрів освіти : дис. ... д-ра. пед. наук:13.00.10. Київ, 2017. 468 с.
6. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології : навчальний посібник / Г. Г. Швачич та ін. Дніпро : НМетАУ, 2017. 230 с. С. 7.
7. Chiruguru S. B. The Essential Skills of 21st Century Classroom (4Cs). URL: https://www.researchgate.net/publication/340066140_The_Essential_Skills_of_21st_Century_Classroom_4Cs (дата звернення: 22.11.2021)
8. Hess C. Using technology in the languages classroom from the 20th to the 21st century:a literature review of classroom practices and fundamental second language learning theories. URL: <https://ozolnieks.files.wordpress.com/2012/12/using-technology-in-the-languages-classroom.pdf> (дата звернення: 22.11.2021).

REFERENCES

1. 2020 Global Education Meeting, extraordinary session on education post-COVID-19, 20-22 October 2020: final report, 2020. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375301?4=null&queryId=N-d7ee5ee5-3acc-4924-9398-c4921a7f090c>.
2. Bykov V. Yu. Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity : monohrafiya [Models of Organizational System of Open Education]. Kyiv: Ataka, 2008. 684p. [in Ukrainian].
3. Haletskyi S. M. Formuvannya komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnykh vykladachiv inozemnykh mov zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Formation of Communicative Competence of Foreign Language Lecturers using Informational and Communicational Technologies] : dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Zhytomyr, 2020. 292 p. [in Ukrainian].
4. Prykhodko A. M. Videokonferentsiia yak zasib formuvannya profesiino komunikatyvnoi kompetentnosti inozemnykh studentiv vyshchyykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv [Videoconference as a Tool for Formation of Professional Communicative Competence of Foreign Students of Higher Technical Educational Institutions]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Pedagogichni nauky* 2015. Vyp. 32 (365). pp. 93-96 [in Ukrainian].
5. Tymchuk L.I. Teoretyko-metodychni zasady proektuvannya tsyfrovyykh naratyviv u navchanni maibutnykh mahistriv osvity [Theoretical and Methodological Basics of Digital Narratives' Projecting in Training of Future Masters of Education] : dys. ... d-ra. ped. nauk:13.00.10. Kyiv, 2017. 468 p. [in Ukrainian].
6. Shvachych H.H., Tolstoi V.V., Petrechuk L.M., Ivashchenko Yu.S., Hulaiieva O.A., Sobolenko O.V. Suchasni informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii [Modern Informational and Communication Technologies]: Navchalnyi posibnyk.. Dnipro: NMetAU, 2017. –230 p.[in Ukrainian].
7. Chiruguru S. B. The Essential Skills of 21st Century Classroom (4Cs). URL:https://www.researchgate.net/publication/340066140_The_Essential_Skills_of_21st_Century_Classroom_4Cs
8. Hess C. Using technology in the languages classroom from the 20th to the 21st century:a literature review of classroom practices and fundamental second language learning theories. URL : <https://ozolnieks.files.wordpress.com/2012/12/using-technology-in-the-languages-classroom.pdf>

UDK 378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-26>

Inna AKHMAD,

orcid.org/0000-0001-7673-4308

Ph.D. in Philology,

*Associate Professor at the Department of English for Engineering № 1
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv Ukraine) innakhmad737@gmail.com*

Galyna MIKHENKO,

orcid.org/0000-0002-8747-6030

Ph.D. in Education,

*Associate Professor at the Department of English for Engineering № 1
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv Ukraine) galmikhnenko@gmail.com*

Viktoriia CHMEL,

orcid.org/0000-0002-4468-1800

*Lecturer at the Department of English for Engineering № 1
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv Ukraine) vickychemel@gmail.com*

DISTANCE LEARNING: PROBLEMS AND OPPORTUNITIES FOR THE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS AT TECHNICAL UNIVERSITIES

This paper deals with the improvement of students' language skills as well as the development of socio-cultural and communicative competences of engineering students in the distant mode. The ability to communicate with business partners abroad and to negotiate without translation services comes to the forefront of the study of foreign languages. The paper outlines the classroom activities, proposes the ways of overcoming difficulties in teaching engineering students a foreign language distantly. Motivation, true to life situations and personal preferences are the aspects which give the language a communicative character. In everyday life, a person speaks only if he has a need due to certain circumstances of reality. In the classroom, the motive does not arise by itself, and very often the language is caused by the instructions of the teacher. In the era of globalization and scientific and technological progress, more and more people are beginning to study English, knowledge of which is necessary for them to deepen their knowledge in the fields of science and technology, business, education, social life. The role of English as a means of international communication for professionals with higher education is significant. They believe that a good knowledge of a foreign language will contribute to success in their professional activities. Speaking as a type of language activity is primarily based on language as a means of communication. Language provides communication between interlocutors, because it is understood by both the one who provides the information, encoding it in the meanings of words selected for this purpose, and the one who receives this information. Monologue speech has a great compositional complexity in comparison with dialogue one, it requires completeness of thought, strict adherence to grammar rules, clear logic and coherence in the presentation of what a person wants to say. The communicative task for the speaker is to capture the listener's attention, to get his message received, to get a reaction to it, taking into consideration the situation of communication and the personality of the listener. Thus, teaching a foreign language also involves mastering of certain communication techniques.

Key words: *academic situation, spontaneous communication, a foreign language competence, teaching stages.*

Інна АХМАД,*orcid.org/0000-0001-7673-4308*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської мови технічного спрямування № 1

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) *innakhmad737@gmail.com***Галина МІХНЕНКО,***orcid.org/0000-0002-8747-6030*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри англійської мови технічного спрямування № 1

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) *galmikhnenko@gmail.com***Вікторія ЧМЕЛЬ,***orcid.org/0000-0002-4468-1800*

викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 1

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) *vickychemel@gmail.com*

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

У статті йдеться про вдосконалення мовних навичок студентів, а також розвиток соціокультурних та комунікативних компетенцій студентів інженерних спеціальностей у дистанційному режимі. Уміння спілкуватися з діловими партнерами за кордоном і вести переговори без перекладацької послуги виходить на перший план у вивченні іноземних мов. У роботі окреслено аудиторну діяльність, запропоновано шляхи подолання труднощів у дистанційному навчанні студентів-інженерів іноземній мові. Мотивація, вірність життєвим ситуаціям та особистим уподобанням – це ті аспекти, які надають мові комунікативний характер. У повсякденному житті людина розмовляє лише тоді, коли у неї є потреба, обумовлена певними обставинами дійсності. У класі мотив не виникає сам по собі, і дуже часто мова викликається вказівками вчителя. В епоху глобалізації та науково-технічного прогресу все більше людей починають вивчати англійську мову, знання якої необхідно їм для поглиблення знань у галузях науки і техніки, бізнесу, освіти, соціального життя. Значною є роль англійської мови як засобу міжнародного спілкування для фахівців з вищою освітою. Вони вірять, що гарне знання іноземної мови сприятиме успіху у професійній діяльності. Говоріння як вид мовної діяльності насамперед базується на мові як засобі спілкування. Мова забезпечує спілкування між співрозмовниками, оскільки її розуміє як той, хто подає інформацію, закодуючи її у значеннях підібраних для цього слів, так і той, хто цю інформацію отримує. Монологічне мовлення має велику композиційну складність порівняно з діалогічним, воно вимагає повноти думки, суворого дотримання граматичних правил, чіткої логіки та злагодженості у викладі того, що людина хоче сказати. Комунікативне завдання мовця – привернути увагу слухача, отримати його повідомлення, отримати реакцію на нього, враховуючи ситуацію спілкування та особистість слухача. Отже, навчання іноземній мові також передбачає оволодіння певними прийомами спілкування.

Ключові слова: навчальна ситуація, спонтанне спілкування, ініціативна компетенція, етапи навчання.

Formulation of the problem. Language is a means of communication. Teaching a foreign language competence comprises several components, including teaching to speak. Conditions for the origin and stimulation of the language use are very important for teaching a foreign language today. Motivation, true to life situations and personal preferences are the aspects which give the language a communicative character. In everyday life, a person speaks only if he has a need due to certain circumstances of reality. In

the classroom, the motive does not arise by itself, and very often the language is caused by the instructions of the teacher. In the era of globalization and scientific and technological progress, more and more people are beginning to study English, knowledge of which is necessary for them to deepen their knowledge in the fields of science and technology, business, education, social life. The role of English as a means of international communication for professionals with higher education is significant. They believe that a

good knowledge of a foreign language will contribute to success in their professional activities. The ability to communicate with business partners abroad, to negotiate independently, without an interpreter, becomes urgent when learning a foreign language. Regarding this, teaching a foreign language involves the formation of communicative competence – the ability to communicate in a foreign language, necessary for intercultural cooperation. Thus, one of the main tasks of a high school teacher is to form such students' communicative skills as understanding and using foreign language expressions in accordance with the specific communicative situation, language tasks and communicative intentions (Bukhbinder, 1980: 140).

An analysis of studies. Application of advanced methods and approaches to teaching/learning in order to improve the quality of education has always worried scientists and teachers. The global pandemic has made radical changes in the educational process at institutes and universities. Using only traditional methods does not allow to effectively carry out the educational process, as the main task of foreign language teachers is to create a comfortable environment in the classroom, which will promote communicative and mental activities, covering the professional interests of engineering students (Chmel, 2018: 50).

The transition to distance learning has forced the teaching staff of universities, including foreign language teachers, to master new technologies in order not to lose the achievements of full-time study and continue to improve the level of foreign language proficiency of engineering students distantly. The priority in language teaching is the formation of foreign language communicative competence, but the use of new tools and means has become necessary to achieve this goal. Mastering of Google services appeared to be a real challenge for foreign language teachers. To meet the demand of the time teaching of many subjects were switched to video conferencing. Zoom or Google Meet became widely used. Many teachers have started creating Google Classrooms to provide students with the necessary teaching/learning materials, tests, to evaluate homework, and ensure feedback. Another challenge for both students and teachers of foreign languages was to gain perfect skills of Zoom platform use, because students need to be taught all kinds of language activities, especially speaking.

Presentation of the main research material.

There are three main reasons why a teacher should involve students in the speaking process in class. The first reason is that the task of speaking is for them a “rehearsal”, an opportunity to practice live conversational situations in class. Secondly, while performing these tasks, students try to use all or some

of the language tools they have learned. Here, both teachers and students can see progress in learning a foreign language. But along with progress, there are language difficulties that students face when speaking. Finally, the more students have the opportunity to activate the various language elements they have learned while studying, the more likely they learn to use these elements automatically, which means that they can easily apply these elements without thinking or choosing words and phrases learned at the lesson in true to life situations (Bukhbinder, 1980: 380).

Speaking as a type of language activity is primarily based on language as a means of communication. Language provides communication between interlocutors, because it is understood by both the one who provides the information, encoding it in the meanings of words selected for this purpose, and the one who receives this information (Vолоkita, 2011: 58). The simplest kind of oral speech is a dialogue. Spoken language is characterized by catchwords, phrases and individual words the interlocutors exchange, questions, additions, explanations, the use of hints, understandable only to the interlocutors, various auxiliary words and exclamations. In dialogues communicative roles change alternatively, resulting in a gradual understanding; it becomes possible to coordinate the actions and behavior of people who communicate, otherwise it would be impossible to achieve results in mutual understanding. If we give the task to prepare a dialogue and divide students into pairs, we must explain them that it is not a simple mechanical division, they become partners and interlocutors. It is extremely important not to reduce the attention to this type of language activity when working with students remotely. Zoom platform allows the teacher to divide the group into session halls, where students can acquire and improve the necessary skills not worse than in the classroom, as the teacher can form pairs independently, considering the level of students' language proficiency.

Monologue speech has a great compositional complexity in comparison with dialogue one, it requires completeness of thought, strict adherence to grammar rules, clear logic and coherence in the presentation of what a person wants to say. The communicative task for the speaker is to capture the listener's attention, to get his message received, to get a reaction to it, taking into consideration the situation of communication and the personality of the listener. Thus, teaching a foreign language also involves mastering of certain communication techniques.

When selecting or developing teaching tasks to form students' communicative skills, the language teachers should bear in mind that both the content

and task procedure are to correspond to the real communicative actions. One of the most effective tasks successfully implemented in English classes at Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky according to the curriculum for 3-6 courses of engineering specialties is the preparation of essays on professionally-oriented topics, creation of PowerPoint presentations, their demonstration and discussion in class. Zoom video conferencing mode allows the teacher to “share” the screen, and the student to demonstrate his presentation, accompanied by a report with the camera on to show fluency in monologue speech on the topic.

Further discussion takes place using the “raised hand” function by the students of the group to coordinate the discussion. The successful holding of the annual All-Ukrainian Student Scientific and Practical Conference ‘Significant Achievements in Science and Technology’ for 1-2 year students at Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute on-line also confirmed the possibility and necessity of Zoom services application in teaching engineering students distantly.

Speaking has always been considered one of the most popular language activities. For many students, this is a basic skill. Sometimes it is extremely easy to involve students in communication at the lesson.

A friendly atmosphere, good interpersonal relationships, sufficient level of English motivate and facilitate students to participate in the discussion willingly, especially if the teacher offers them exciting topics and effective tasks. However, in practice, the level of language training may be different, or the tasks are not interesting and up to date. Speaking skills, like any other skills, are not formed by themselves; for their formation it is necessary to use special exercises and tasks, which are ultimately designed to form and hone the ability to navigate in natural situations of communication (Zimnyaya, 1991: 13). They are an important component of the course of study (training).

It should be noted that it is more difficult to select or develop effective speaking tasks than those for listening, reading or writing. First, it is necessary to find out what “effective speaking task” means. The characteristic features of successful tasks for conversation: students speak a lot. Moreover, all students should have equal participation. Each student gets the opportunity to take part in the discussion. High motivation of students is essential (Kazantsev, 2012: 20). They want to talk because the topic of conversation is interesting, and they are eager to express their ideas. The level of language training is appropriate for conversation.

We would like to present some tasks aimed at developing and improving oral skills. These exercises are of great

interest to students. 1. The task of clarifying the necessary information (information gap activities) includes the process of information exchange. Initially, participants have only part of the general information, and then as a result of language interaction, each receives a more complete amount of information. Students work in pairs. For example, the topic of “employment” is discussed.

Both students receive job application cards, each of which contains different information. Video conferencing mode allows the teacher to display these tasks on the screen. Asking each other questions, the students fill out their cards. This material forces students to ask a large number of questions in order to complete their task. Such exercises encourage communication and specific vocabulary on the topic is developed (Passov, 1989: 201). 2. The task of ranking activities involves the distribution of information received in accordance with certain criteria. For example, students are offered a list of adjectives that describe a person’s character traits. In groups, they have to choose three most important (in their opinion) adjectives that characterize a friend, girlfriend, teacher and arrange them in order of importance. Ranking of information is accompanied by discussion and subsequent exchange of viewpoints. The students are to express disagreements, give arguments and present opinions. 3. Guessing activities are related to the identification of a person, object or process with the help of general questions that require answers “yes” or “no”. For example, students work in small groups (Ryazantseva, 2016: 531). The student is given a card with the name of a famous person. The rest of the group members need to know the supposed identity.

This type of exercises motivates and programs language interaction. 4. Role play tasks encourage students to perform various social and psychological roles, promote the development of communication process (Starodubtseva, 2013: 45). 5. Group discussion tasks include discussing a range of issues on a specific topic (for example, “Environmental Security”), exchanging statements that complete and clarify the information. Participants express their agreement or disagreement on the issues discussed. Great attention is paid to the abilities of students: listen carefully and understand the interlocutor, join the discussion, ask questions, switch to the new aspect of the problem discussed, evaluate the remarks of interlocutors. 6. Project work tasks () are “independently planned and implemented by students works in which communication is closely connected with intellectual and emotional context of other activities” (Akhmad, 2018:5).

As an example of project-based activities creation of a radio program on the topic “News” could be suggested.

Students appoint an editor who is responsible for coordination and preparation of “stories”, “interviews” for the news release. 7. Prepared monologues develop the skills of monologue speech on a given or freely chosen topic. For example, the student is asked to prepare an oral report on the ecological state of his city, the cultural traditions of the region, etc. Developing of such exercises it should be remembered that they must provide not only action but also interaction of students. To perform all these types of tasks, students and teachers can effectively use screen sharing function to demonstrate prepared photos, diagrams, charts, etc. for a more interesting presentation of their messages. However, there is always a problem of “silent student” who has great difficulty in performing tasks in a foreign language and resists to any opportunity to develop his communication skills in the classroom (Mikhnenko, 2018: 33).

Having analyzed domestic and foreign methodological literature, we can distinguish such motivation issues as inhibition / uncertainty (inhibition / lack of confidence) as the main difficulties. Unlike reading, writing, or listening tasks, speaking tasks require immediate response. There is usually a pause (delay) before the student can say something in a foreign language. This pause may be due to some factors: anxiety about saying something wrong, fear of losing face in front of the group, shame of attracting attention or fear of making mistakes. Students are ashamed to speak a foreign language, to be criticized by the teacher and ridiculed by groupmates. You can constantly hear complaints from students that they do not know what to say on the topic in their native language. They have no interest (motive) to express their thoughts, to share their ideas. Students do not have enough language and speech tools to solve the problem.

To remove the factor of inhibition / uncertainty, Zoom allows the teacher to divide students into small groups considering their level. This increases the students’ oral production and interaction time and reduces the inhibition of a student who does not want to speak in front of the whole class. It would be a good idea to repeat the words before the discussion.

It is also worth doing a series of exercises on different language structures (grammar, lexical, phonetic), which the student will need in their discussion.

Recognizing the fact that students may be afraid of making mistakes, we recommend convincing students that for you, as a teacher, correct speech and correcting mistakes are NOT a priority. To express oneself in a discussion despite language skills is an invaluable experience of speaking, and mistakes are inevitable. Careful selection of topics and tasks, brainstorming and exchange of ideas can to raise students’ interest.

Conclusions. Revision of vocabulary and expressions on the topic, giving definitions to the terms, matching of synonyms or antonyms, filling in the necessary preposition and making own sentences with collocations can facilitate students to get ready for the discussion and diminish the difficulties which may arise. It should be remembered that “speech activity cannot be taught; it can only be learned” (Saienko, 2020: 38). Students will feel much more confident in a foreign language if their ability to speak is constantly maintained in class. This type of communication activity should be an integral part of each lesson (Starodubtseva, 2013: 45).

Also, communication on social networks greatly helps to master and improve basic language skills, including speaking. According to recent research, students and teachers of foreign languages consider social networks a useful tool for learning new material and a tool that helps to develop foreign language communication and master the technical terminology of the specialty (Saienko, 2020: 38).

Thus, the success of speaking a foreign language depends on several factors: whether the tasks for speaking are properly selected and organized, whether they create an internal need for communication; whether they provide useful practices for the development of oral skills; whether the strategies of dialogue and monologue speech are taught; the extent to which each student gets the opportunity to speak in practice; how comfortable he feels in the classroom.

BIBLIOGRAPHY

1. Бухбиндер В. А. Устная речь как процесс и как предмет обучения Очерки методики обучения устной речи на иностранных языках. Киев : КГУ, 1980. 568 с.
2. Волокита А. Специфіка інформаційних систем на основі технології cloud computing. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vcndtu/2011_53/29.htm.
3. Зимняя И. А., Сахарова Т. Е. Проектная методика обучения английскому языку. 1991. № 3. С. 9–15.
4. Казанцев А. Ю., Казанцева Г. С. Особенности проведения игровых занятий в обучении иностранному языку в высшей школе. *Вестник Томского гос. пед. ун-та*. 2012. Вып. 11(126). С. 20–23.
5. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. Москва : Рус. язык, 1989. С. 276.
6. Рязанцева О. В. Уміння викладача дистанційної системи освіти, необхідні для успішної комунікативної взаємодії з учасниками навчального процесу. *Молодий вчений*. № 12.1 (40). December. 2016. С. 531–534.
7. Стародубцева О. Г. Типы упражнений для формирования лексических навыков устной речи в неязыковом вузе. *Науч. пед. обозрение*. 2013. Вып. 2(2). С. 45–48.

8. Akhmad, Inna; Chmel, Viktoriia. Mixed forms of teaching English at Technical universities. Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Збірник наукових праць. № 2(58). 2018 р. / заг. редакція проф. Матвієнко О.В., укладач – канд. пед. наук, доц. Кудіна В.В. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2018. 72 с.
9. Galyna Mikhnenko, Yana Absaliyeva The Formation of Intellectual Mobility of Engineering Students Through Integration of Foreign Language Education and Professional Training [S. l.], p. 33–38, May. 2018. ISSN 2410-8286. URL: <http://ae.fl.kpi.ua/article/view/198083>.
10. Chmel, Viktoriia; Akhmad, Inna. Use of video materials for teaching Critical thinking the students of technical universities. Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Збірник наукових праць. № 2(58), 2018 р. / заг. редакція проф. Матвієнко О.В., укладач – канд. пед. наук, доц. Кудіна В.В. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2018. 72 с.
11. Saienko, Nataliia; Semyda, Oksana; Akhmad, Inna. Using Social Networks in Teaching ESP to Engineering Students. Advanced Education, [S. l.], p. 38–45, May. 2020. ISSN 2410-8286. URL: <http://ae.fl.kpi.ua/article/view/198083>.

REFERENCES

1. Bukhbinder V. A. Ustnaya rech' kak protsess i kak predmet obucheniya. Ocherki metodiki obucheniya ustnoy rechi na inostrannykh yazykakh [Oral speech as a process and as a subject of study. Essays on methods of teaching oral speech in foreign languages] Kiyev: KGU, 1980. 568 s. [in Russian]
2. Volokita A. Spetsifika informatsiyних sistem na osnovi tekhnologiy cloud computing URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vcndtu/2011_53/29.htm. [in Ukrainian].
3. Zimnyaya I. A., Sakharova T. Ye. Proyektynaya metodika obucheniya angliiskomu yazyku [Project methodology for teaching English language] 1991. No 3. S. 9–15. [in Russian]
4. Kazantsev A. YU., Kazantseva G. S. Osobennosti provedeniya igrovyykh zanyatiy v obuchenii inostrannomu yazyku v vyssheiy shkole Vestn. [Features of playing lessons in teaching a foreign language in higher education] Tomskogo gos. ped. un-ta. 2012. Vyp. 11 (126). S. 20–23. [in Russian]
5. Passov Ye. I. Osnovy kommunikativnoy metodiki obucheniya inoyazychnomu obshcheniyu. [Fundamentals of communicative methods of teaching foreign language communication].M.: Rus. yazyk, 1989. S. 276. [in Russian]
6. Ryazantseva O. V. Umnyya vkladacha distantsiynoy sistemi osviti, neobkhdni dlya uspishnoy komunikativnoy vzaemodiy z uchastnikami navchal'nogo protsesu [Skills of a teacher of distance education system, necessary for successful communicative interaction with participants of educational process] Molodiy vcheniy. – № 12.1 (40). – December. – 2016.– S. 531-534. [in Ukrainian].
7. Starodubtseva O. G. Tipy uprazhneniy dlya formirovaniya leksicheskikh navykov ustnoy rechi v neyazykovom vuze Nauch. ped. obozreniye. [Types of exercises for the formation of lexical skills in oral speech in a non-linguistic University] 2013. Vyp. 2 (2). S. 45–48. [in Russian]
8. Akhmad, Inna; Chmel, Viktoriia. Mixed forms of teaching Yenglish at Technical universities. Teoretichni pitannya kul'turi, osviti ta vikhovannya: Zbirnik naukovikh prats'. № 2 (58), 2018 r. / Zag. redaktsiya – prof. Matvienko O. V., ukladach – kand. ped. nauk, dots. Kudina V. V. Kiyv: Vid. tsentr KNLU, 2018. 72 s.
9. Galyna Mikhnenko, Yana Absaliyeva The Formation of Intellectual Mobility of Engineering Students Through Integration of Foreign Language Education and Professional Training [S.l.], p. 33-38, May. 2018. ISSN 2410-8286. URL: <http://ae.fl.kpi.ua/article/view/198083>
10. Chmel, Viktoriia; Akhmad, Inna. Use of video materials for teaching Critical thinking the students of technical universities. Teoretichni pitannya kul'turi, osviti ta vikhovannya: Zbirnik naukovikh prats'. № 2 (58), 2018 r. / Zag. redaktsiya – prof. Matvienko O. V., ukladach – kand. ped. nauk, dots. Kudina V. V. Kiyv : Vid. tsentr KNLU, 2018. 72 s.
11. Saienko, Nataliia; Semyda, Oksana; Akhmad, Inna. Using Social Networks in Teaching ESP to Engineering Students. Advanced Education, [S.l.], p. 38-45, May. 2020. ISSN 2410-8286. URL: <http://ae.fl.kpi.ua/article/view/198083>

УДК 372.881.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-27>

Світлана БОЙКО,

orcid.org/0000-0002-0541-0215

старший викладач кафедри іноземних мов

Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

(Харків, Україна) svitlanazagreba7@gmail.com

Олена ГАВРИЛОВА,

orcid.org/0000-0001-9450-9147

старший викладач кафедри іноземних мов

Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

(Харків, Україна) jelena8673@gmail.com

Валентина ПРЯНИЦЬКА,

orcid.org/0000-0001-6710-5227

старший викладач кафедри іноземних мов

Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

(Харків, Україна) Pryanickaya.valentina@gmail.com

РОЛЬ ДИНАМІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧА ТА СТУДЕНТА У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Питання вивчення ролі динамічної взаємодії викладачів та студентів не втрачає актуальності з часом і є таким же своєчасним на теперішньому етапі розвитку сучасних способів навчання. Вирішення цієї проблеми є складним завданням через відсутність універсальних рекомендацій. Безперечно, ефективність процесу багато в чому визначається умінням кожного конкретного викладача організувати педагогічне спілкування.

Успішність навчання іноземної мови великою мірою залежить від взаємодії викладача та студента. Взаємодія передбачає порозуміння, що є психологічною основою співпраці на занятті. Відсутність порозуміння може привести до серйозних проблем вивчення самого предмета, тому навіть тоді, коли викладач має добру професійну підготовку, гарно володіє методикою викладання предмета, результативність навчання може бути мінімальною через те, що у нього не складаються відносини зі студентами. Для того щоби правильно будувати своє спілкування з аудиторією, викладачу насамперед необхідно розуміти психологічні особливості кожного конкретного студента.

Зауважено, що педагогічна майстерність викладача полягає в тому, щоби побачити своєрідність кожного студента, бути уважним до його сприйняття, всього комунікативного процесу, що відбувається на занятті. Вміння своєчасно та правильно реагувати на поведінку студентів, зчитувати їхнє ставлення до предмета та викладача створює сприятливу для навчання іноземної мови атмосферу на занятті. Важливим є також уміння викладача уникати стереотипів з організації взаємодії зі студентами. Це вкрай необхідна компетенція саме для викладання іноземних мов.

Чільне місце у статті посідає розгляд методичних засад комунікативного методу як одного з найефективніших методів навчання іноземних мов. Також приділено увагу використанню модульної системи та проєктної методики у процесі вивчення мов.

Відомо, що ефективність процесу багато в чому визначається умінням викладача організувати педагогічне спілкування, адже процес навчання будь-якому предмету, а іноземної мови особливо, розуміється не як індивідуальна робота студента з навчальним матеріалом, із предметом навчання, а як особливим чином організоване спілкування. Важливою функцією такого спілкування на занятті є встановлення взаємодії викладача та студента, а також студентів один з одним.

У статті проаналізовано роль динамічної взаємодії викладача та студентів саме під час вивчення іноземної мови. Розглянуто етапи проведення занять та завдання кожного з них. Надано конкретні практичні рекомендації викладачам щодо поліпшення цієї роботи.

Ключові слова: *іноземні мови, взаємодія, спілкування, спільна діяльність, взаєморозуміння, комунікативна методика.*

Svitlana BOIKO,*orcid.org/0000-0002-0541-0215**Senior Lecturer at the Foreign Languages Department
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
(Kharkiv, Ukraine) svitlanazagreba7@gmail.com***Olena HAVRYLOVA,***orcid.org/0000-0001-9450-9147**Senior Lecturer at the Foreign Languages Department
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
(Kharkiv, Ukraine) jelena8673@gmail.com***Valentina PRYANITSKA,***orcid.org/0000-0001-6710-5227**Senior Lecturer at the Foreign Languages Department
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
(Kharkiv, Ukraine) Pryanickaya.valentina@gmail.com*

THE ROLE OF DYNAMIC INTERACTION BETWEEN TEACHER AND STUDENT IN THE STUDY OF FOREIGN LANGUAGES

The question of studying the role of dynamic interaction of teachers and students does not lose relevance over time and is so at the present stage of development of modern teaching methods. Solving this problem is a difficult task due to the lack of universal recommendations. Undoubtedly, the effectiveness of the process is largely determined by the ability of each teacher to organize pedagogical communication.

The success of learning a foreign language largely depends on the interaction of teacher and student. Interaction involves understanding, which is the psychological basis of cooperation in the classroom. Lack of understanding can lead to serious problems in studying the subject itself. Therefore, even if the teacher has good professional training, good command of teaching methods, the effectiveness of training may be minimal due to the fact that he does not have a relationship with students. In order to properly build their communication with the audience, the teacher must first understand the psychological characteristics of each student.

The pedagogical skill of the teacher is to see the uniqueness of each student, to be attentive to his perception, to the whole communicative process that takes place in the classroom. The ability to respond in a timely and correct manner to the behavior of students, to read their attitude to the subject and to the teacher creates a favorable atmosphere for learning a foreign language in class. The teacher's ability to avoid stereotypes about the organization of interaction with students is also important. This is an extremely necessary competence for teaching foreign languages.

A prominent place in this article is devoted to the methodological principles of the communicative method as one of the most effective methods of teaching foreign languages. Attention is also paid to the use of modular system and project methodology in the process of language learning.

It is known that the effectiveness of the process is largely determined by the teacher's ability to organize pedagogical communication. After all, the process of learning any subject, and a foreign language in particular, is understood not as an individual student's work with educational material, with the subject of study, but as a specially organized communication. An important function of such communication in the classroom is to establish interaction between teacher and student, as well as students with each other.

The article analyzes the role of dynamic interaction between teacher and students during the study of a foreign language. The stages of classes and tasks of each of them are considered. Specific practical recommendations were given to teachers to improve this work.

Key words: *foreign languages, interaction, communication, joint activity, mutual understanding, communicative technique.*

Постановка проблеми. Останнім часом у суспільстві змінилися вимоги до знання іноземної мови, зокрема під впливом законодавчих документів Ради Європи у сфері мовної політики. Знання та вільне використання другої (іноземної) мови є нормою сьогодення. Це завдання може бути вирішено у межах інтегрованого навчання із застосуванням комунікативної методики. Отже, постає проблема взаємодії викла-

дачів та студентів. Вирішити її дуже складно, оскільки немає універсального практичного підходу до викладання іноземних мов. Взаємодія викладача та студента у процесі створення мовного середовища як виду комунікативного простору під час вивчення іноземних мов є вкрай актуальною, тому тема дослідження потребує подальшого вивчення та розвитку відповідно до вимог сьогодення.

Мета статті полягає у вирішенні таких завдань:

1) розглянути питання взаємодії викладача та студентів під час вивчення іноземних мов із зосередженням уваги на їхній спільній діяльності;

2) висвітлити застосування комунікативної методики, головною метою якої є подолання мовного бар'єру в студентів у практиці спілкування;

3) розробити пропозиції для викладачів щодо організації взаємодії зі студентами на різних етапах заняття.

Аналіз досліджень і публікацій. Публікації з тематики нашого дослідження демонструють зміни в освітньому процесі, а також методах навчання іноземної мови. Теоретичний аналіз праць вітчизняних та зарубіжних лінгвістів підтверджує, що провідним принципом навчання іноземної мови є динамічна взаємодія у ситуації спілкування із застосуванням комунікативно-пізнавальних завдань (Бацевич, 2003; Мороз, 2014).

Значна частина науковців розглядає навчання іноземної мови із застосуванням комунікативного підходу, гри, модульного принципу, методу проєктів, тобто всіх видів та методів інноваційного навчання (Водяницька, 2011). Актуальність такого підходу пов'язана з модернізацією процесу навчання іноземної мови з використанням комунікативної методики та електронних комунікацій, що є важливою умовою інтеграції студентів у міжнародне середовище. Інноваційні методи навчання іноземної мови також розглядають взаємодію методів навчання та рівнів підготовки студентів через комунікативні види діяльності та оволодіння іншомовною культурою у процесі міжкультурної комунікації (Стойко, 2011; Руденко, 2016).

Аналіз робіт зарубіжних дослідників у цьому напрямі дає змогу уявити процес навчання іноземних мов як цікаву, захоплюючу діяльність. Зокрема, це прослідковується на прикладі розгляду гіпотез американського лінгвіста С. Крашена щодо переваг ефективності процесу засвоєння іноземних мов порівняно з процесом їх вивчення (Krashen, 2020).

Спираючись на проаналізовані джерела, вважаємо, що найбільш актуальним у межах вивчення динамічної взаємодії викладача та студентів є використання комунікативного підходу в навчанні іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. В історії викладання іноземної мови існувало безліч методів, кожен із яких змінювався іншим через недоліки. Результати досліджень, спрямовані на пошук нових методів навчання іноземної мови, дають змогу стверджувати, що комунікативний метод є

одним із цікавих та ефективних, оскільки в його основі лежать ідеї комунікативної лінгвістики, концепції розвитку особистості у діалозі культур, які визначають кінцеву мету навчання іноземної мови, а саме оволодіння іншомовною культурою у процесі міжкультурної комунікації. Загалом необхідно підкреслити, що мовна спрямованість і подолання мовного бар'єру через практику спілкування визначають завдання цього процесу.

Особливість методу полягає у спробі наблизити процес навчання мови до процесів реальної комунікації та оволодіння іншомовною культурою, оскільки рівень іншомовної грамотності є показником цивілізованості суспільства. Він широко використовується з розширенням інформаційно-комунікативних технологій, зокрема Інтернету, у практиці мовної діяльності.

Для досягнення означеної мети викладач має зорієнтуватися у різноманітті сучасних підходів до викладання іноземної мови та вибрати оптимальний варіант з урахуванням потреб студентів, їх індивідуальних особливостей, рівня мовної підготовки та мети навчання, тобто оптимальним чином вибудувати процес динамічної взаємодії на заняттях.

Відповідно до комунікативного методу, студенти повинні спілкуватися на занятті іноземною мовою. Щоб досягти успіху в цьому напрямі, їм слід навчитися думати мовою, що вивчається, у реальних ситуаціях у міжкультурному спілкуванні, оскільки адекватна мовленнєва поведінка вимагає не лише знання мови, але й національного менталітету країни, мова якої вивчається (Лепьохіна, 2014).

Звідси випливає, що процес розуміння передбачає активність особистості, внаслідок якої суб'єкт-об'єктні відносини в освітньому процесі поступаються взаємодії у взаємозалежній діяльності студентів та викладача, спрямованій на досягнення спільної мети. З розвитком теорії комунікативного навчання, орієнтованого на мовленнєву діяльність, принципи навчання починають змінювати акцент у бік реального спілкування і впливати на динамічність та ефективність навчального процесу (Коваль, 2010).

Ще один популярний напрям – це модульне навчання, яке визначає модуль як обсяг змісту відомостей, фактів, вправ та завдань з іноземної мови. Практика використання цього методу дає змогу стверджувати, що одним із комунікативних підходів у процесі навчання іноземної мови за неоднакової підготовленості до засвоєння знань є модульний принцип, який забезпечує розподіл мовної інформації з урахуванням базових знань

студентів та демонструє результати засвоєння знань. Сьогодні модульна система широко застосовується у викладанні іноземної мови.

Використання модульно-блокової технології вдосконалює процес засвоєння знань, а модульний принцип сприяє реалізації комунікативного підходу в межах викладання іноземної мови, оскільки за неоднакової підготовленості студентів до засвоєння знань з іноземної мови варто створювати різнорівневі модульні програми з освоєння іноземної мови (Кочерган, 2003).

Проектна методика дає змогу залучати студентів до дослідницької діяльності. Основою методу іншомовного проекту є зміст навчання іноземної мови, що приводить до комунікативної компетенції студента. Проектна методика дає змогу удосконалити комунікативні навички, розвивати мотивацію до вивчення мови. У зв'язку з цим необхідною є організація практичних занять, на яких би відпрацьовувалися мовленнєві навички у режимі інтерактивного спілкування. Не менш важливим є метод проектної діяльності, який передбачає максимальне зближення процесу навчання з процесом мовної комунікації.

Отже, можна вважати, що об'єднання цих чинників веде до формування професійного спілкування викладача зі студентами, подолання мовного бар'єру через пізнавальні комунікативні дії. Проект забезпечує можливість індивідуалізації мовної освіти, що підвищує ступінь засвоєння матеріалу та адаптує його до потреб студентів.

Варто зазначити, що проектна методика забезпечує розвиток комунікативних навичок, тобто вміння спілкуватися вільно на тему проекту. Звідси випливає, що потрібно проводити практичні заняття, у яких відпрацьовувалися б навички мовного спілкування. Аналіз підходів та методів комунікативного навчання розкрив широкий потенціал методу проектів на вирішення поставленого завдання. У зв'язку з цим варто зазначити, що проектна форма роботи є однією з актуальних технологій вивчення іноземних мов та має включати елементи ігрової, пізнавальної, комунікативної та творчої діяльності.

Ефективно, коли за підсумками проекту студенти представляють та обговорюють результати своєї діяльності, що сприяє розвитку не лише навичок говоріння, але й аналізу презентації, аргументації та критичного мислення, а також зростання мотивації та інтересу до вивчення іноземної мови.

Важливо зазначити, що результативними є заняття, які націлені на динамічну взаємодію викладача і студента через комунікативні види

діяльності, такі як проекти та рольові ігри, інтерактивні вправи, дискусії, коли викладач виступає як помічник, друг, радник та партнер.

У межах дослідження підкреслимо роль гри як своєрідного прийому навчання, одного з найкращих інструментів подолання шаблонності у роботі викладача. Доцільність використання ігрових ситуацій на занятті пов'язана з тим, що, по-перше, гра викликає і підтримує інтерес до вивчення іноземної мови; по-друге, гра сприяє створенню мовного середовища; по-третє, згідно з дослідженнями С. І. Пасова, у пам'яті студентів залишається приблизно 90% того, що вони роблять під час гри, порівняно з іншими видами діяльності (Пасов, 2001).

При цьому гра надає допомогу у подоланні почуття скутості, невпевненості у собі. Завдання викладача полягає в тому, щоби підготувати до заняття різні варіанти так званих мовних образів, тобто фраз, використовуючи які, студенти зможуть виконати завдання. Важливими для викладача на такому занятті є такі моменти:

- 1) необхідно ініціювати та підтримувати інтерес у студентів до гри;
- 2) слід демонструвати власну зацікавленість у процесі, працювати емоційно;
- 3) необхідно звести до мінімуму розважальний характер гри і зробити її максимально ефективною.

До переваг описаного методу необхідно віднести ретельне розроблення методики проведення занять, оскільки однією з основних його засад є мовленнєва спрямованість навчання та уявлення про іншомовну освіту як процес передачі іншомовної культури.

Далі з'ясуємо, у чому ж полягає спільна діяльність на заняттях з вивчення іноземної мови. Для цього необхідно проаналізувати схему навчальної діяльності та, відповідно, схему спілкування викладача і студента на кожному етапі заняття. Перш за все, взаємодія – це спільна діяльність.

Будь-яке заняття включає такі етапи, як організаційний, навчальний, тренувальний і контрольний. Кожному етапу заняття відповідають певні дії викладача та студентів.

Перший етап (організаційний) передбачає входження в атмосферу заняття.

Дії викладача на цьому етапі є такими: формування готовності до заняття, повідомлення студентам цілей і завдань майбутньої діяльності, введення в коло питань, що розглядатимуться на занятті.

Дії студентів є такими: входження в атмосферу заняття, що створюється викладачем, усвідомлення цілей і завдань майбутньої діяльності.

На другому етапі (навчальному) викладачі знайомлять студентів із навчальним матеріалом та діями щодо його реалізації. Студенти усвідомлюють навчальний матеріал та способи взаємодії з ним, усвідомлюють мотиви та завдання діяльності.

На третьому етапі (тренувальному) відбувається практичний тренінг у використанні навчального матеріалу задля формування вмінь та навичок. Студенти активно використовують матеріал, що вивчається, застосовують його в нових ситуаціях, з новими цілями.

На четвертому етапі (контрольному) відбуваються закріплення та оцінювання. Викладачі озвучують проміжні результати, підсумки роботи на занятті. Студенти усвідомлюють результати виконаної роботи, здійснюють самооцінку діяльності у межах кожного компонента заняття.

Ефективність навчання іноземної мови повною мірою залежить від того, наскільки узгодженими є дії викладача та студента на кожному конкретному етапі заняття. Якщо зв'язки між діяльністю викладача та діяльністю студентів порушуються, то порушується взаємодія між ними, що негативно позначається на освітньому процесі.

Аналізуючи діяльність на заняттях, доходимо висновку, що окремі студенти не звикли старанно працювати, не вміють аналізувати. Звідси випливає неузгодженість їхньої діяльності, отже, очевидна проблема взаємодії викладача і студента. Проте помилково причиною вважати лише ставлення студентів, забуваючи про головну роль викладача. Саме викладачі, часто не усвідомлюючи того, є причиною такої неузгодженості. Це відбувається через те, що їхні дії не співвідносяться із завданнями кожного етапу заняття, змістом діяльності студентів та формами її організації, тобто інструментами вивчення мови.

Отже, особливий інтерес щодо вирішення питань динамічної взаємодії викладача та студентів викликає вибір способів визначення індивідуальних інструментів вивчення іноземної мови. Орієнтовний алгоритм розв'язання цієї педагогічної задачі запропоновано на рис. 1.

Далі пропонуємо конкретні рекомендації, що допоможуть з'ясувати, які дії викладача сприяють динамічній взаємодії зі студентами на кожному етапі заняття з іноземної мови, а які її порушують.

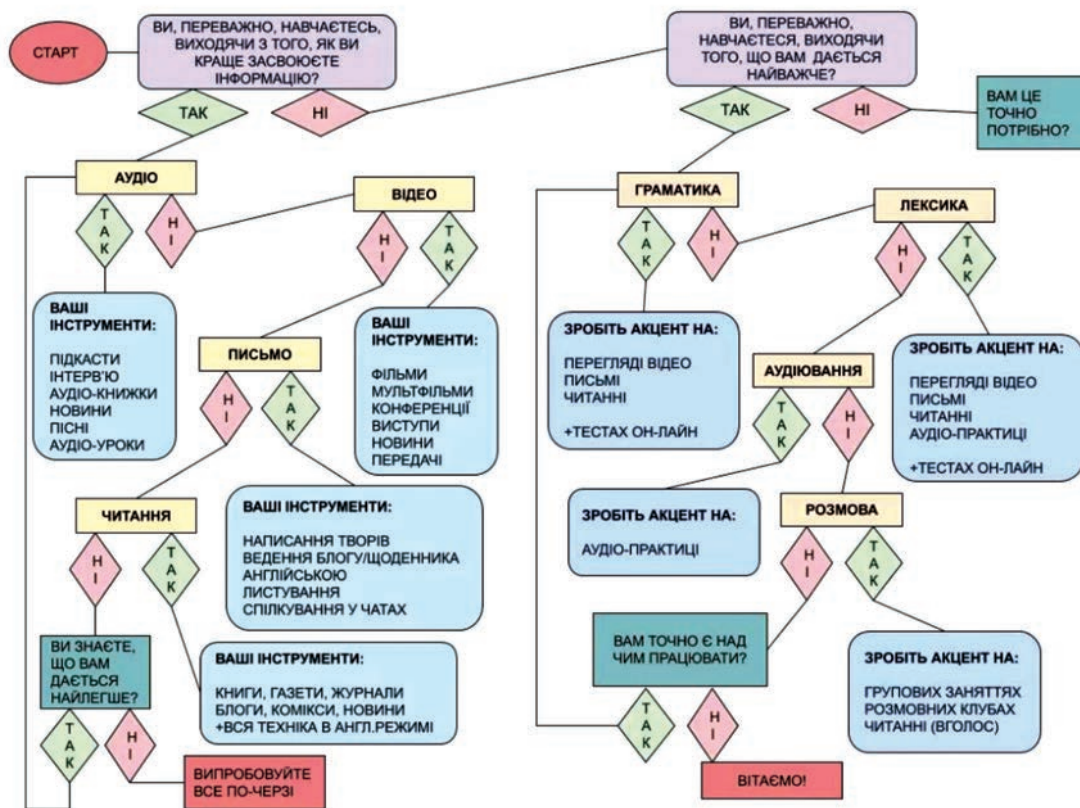

Рис. 1. Способи визначення індивідуальних інструментів вивчення іноземної мови

Джерело: складено авторами на основі джерела (Методики вивчення англійської)

Дії викладача, що сприяють динамічній взаємодії зі студентами на I етапі заняття, є такими:

1) створення такої ситуації, в якій студенти починають відчувати та усвідомлювати потребу у придбанні нових знань, навичок та вмінь;

2) використання матеріалу, спорідненого з особистим досвідом студентів, такого, який мотивує майбутню діяльність студентів;

3) спрямованість на передачу свого позитивного емоційного стану, яка виражається відповідною інтонацією, мімікою, жестами; викликає у відповідь позитивні емоції у студентів.

Порушують взаємодію зі студентами на I етапі такі дії викладача:

1) спрямованість на підтримання дисципліни в аудиторії на початку заняття, з'ясування питань, що прямо не стосуються теми заняття;

2) стандартний початок занять (наприклад, проведення лексичної зарядки, яка без змін повторюється кожного заняття з року в рік).

Дії викладача, які сприяють динамічній взаємодії зі студентами на II етапі заняття, є такими:

1) створення у студентів уявлення, в яких ситуаціях використовується матеріал, що вивчається, для вирішення яких завдань його можна застосувати;

2) забезпечення усвідомлення студентами навчального матеріалу з опорою на різні наочні засоби;

3) доступність викладу теми, оптимальне дозування навчального матеріалу;

4) проведення цікавого за формою контролю розуміння почутого чи прочитаного.

Порушують взаємодію зі студентами на II етапі заняття такі дії викладача:

1) відсутність спрямованості ознайомлення на осмислення усіма студентами навчального матеріалу (зразки слів, фраз);

2) показ наочності без її різноманітного використання;

3) формальний контроль розуміння навчального матеріалу окремими студентами, а не всією групою.

Дії викладача, які сприяють динамічній взаємодії зі студентами на III етапі заняття, є такими:

1) постановка різноманітних, щоразу нових, таких, що поступово ускладнюються, завдань у різних ситуаціях;

2) використання форм роботи, що сприяють прояву ініціативи студентів, викликають інтерес;

3) позитивне оцінювання діяльності студентів під час роботи з матеріалом;

4) врахування реальних можливостей кожного студента, що дає змогу давати їм завдання диференційованого рівня складності;

5) використання засвоєного навчального матеріалу разом із новим матеріалом, у нових ситуаціях, з новими мовними завданнями;

6) стимулювання студентів щодо вираження свого ставлення до почутого, прочитаного;

7) використання парних, групових та колективних форм роботи.

Порушують взаємодію зі студентами на III етапі заняття такі дії викладача:

1) постановка завдань, які не мають навчальної цінності;

2) використання прийомів, які не є результативними (наприклад, заучування текстів напам'ять);

3) відсутність урахування особистісних особливостей студентів, різного рівня їх базової підготовки, різних інтелектуальних можливостей, інтересів;

4) підміна активності студентів своєю активністю;

5) відсутність різноманітних стимулів до спілкування;

6) дії, які не спонукають студентів висловлювати своє ставлення до почутого, прочитаного, побаченого;

7) відсутність заохочення, ініціативи та самостійності студентів;

8) переважне використання фронтальних форм роботи в аудиторії.

Дії викладача, які сприяють динамічній взаємодії зі студентами на IV етапі заняття, є такими:

1) вироблення у студентів правильних та об'єктивних критеріїв оцінювання своєї діяльності у процесі підбиття підсумків;

2) знайомство студентів із вимогами до їхніх знань, навичок та вмінь, критеріями оцінювання;

3) регулярність проведення контролю;

4) умотивованість будь-якої оцінки;

5) використання різноманітних словесних оцінок, підбадьорюючих фраз;

6) стимулювання позитивного ставлення студентів до роботи однокурсників шляхом залучення їх до оцінювання відповідей;

7) розгляд матеріалу для домашнього завдання, розставлення акцентів на головному задля успішного оволодіння предметом.

Відсутність вищезазначених дій порушує взаємодію викладача та студентів на останньому етапі заняття.

Крім цього, успішність навчання іноземної мови залежить не тільки від спільної узгодженої діяльності викладача та студента. Велику роль відіграє також порозуміння між ними. Саме порозуміння є психологічною основою співпраці на занятті, тому навіть якщо викладач має хорошу

професійну підготовку, добре володіє методикою викладання предмета, продумує кожен етап заняття, ефект навчання може бути мінімальним через відносини, що неправильно складаються між ним і студентом.

Отже, не можна недооцінювати цей фактор, оскільки його відсутність може привести до серйозних проблем у вивченні предмета. Важливо правильно вибрати стиль спілкування. Неприпустимо використовувати в роботі з аудиторією авторитарно-імперативні методи спілкування, оскільки в такому разі викладач вбачає своє основне завдання лише у забезпеченні засвоєння студентами програмного матеріалу, не зважає на зворотню реакцію аудиторії. Це створює напруженість у відносинах між викладачем і студентами, нерідко приводить до конфліктів.

Якщо ж викладач вибирає творчу діяльність на основі партнерства, що виявляється у взаємозв'язку та взаєморозумінні учасників навчання, у вираші будуть і викладач, і студент.

Показниками успішності динамічної взаємодії варто вважати високу позитивну мотивацію студентів, творчу активність, здатність до співпраці, самостійність та ініціативність.

У такому разі викладач на занятті є консультантом, помічником. Студенти ж завдяки сприятливим міжособистісним відносинам не бояться зробити помилку, бути незрозумілими, висловити свою думку, а відчувають психологічний комфорт.

Логічно постає питання втілення вищезазначених позитивних стилів спілкування у практиці. Задля правильної побудови взаємодії зі студентами викладачу насамперед необхідно розуміти психологію колективу та кожного конкретного студента.

Педагогічна майстерність викладача полягає в тому, щоби враховувати своєрідність кожного студента, бути уважним до всього, що відбувається на занятті, своєчасно та правильно реагувати на поведінку студентів, їхнє ставлення до предмета та викладача.

Висновки. Таким чином, реаліями нового часу стає завдання практичного оволодіння мовою як засобом міжкультурного спілкування, оскільки рівень іншомовної грамотності є показником цивілізованості суспільства. У зв'язку з цим використання комунікативного підходу у викладанні іноземної мови є актуальним у подоланні мовного бар'єру в процесі реальної комунікації. Необхідно зазначити, що використання в освітньому процесі онлайн-ресурсів для практики мовлення є загальною тенденцією та перспективним напрямом комунікативної методики.

Отже, в умовах глобалізації та інтеграції освітнього процесу важливо зазначити пріоритет комунікативного методу, відповідно, динамічної взаємодії студентів та викладача у сучасній освіті та його активне використання у межах викладання іноземної мови.

Наведене дає змогу дійти висновку про актуальність та результативність використання під час навчання іноземних мов комунікативного підходу, котрий включає систематичне застосування онлайн-ресурсів, ігрових завдань, можливість використовувати Інтернет для практики мовлення, вибору автентичних матеріалів для обговорення та перегляду, індивідуальний підхід до студентів, запровадження творчих завдань із використанням інноваційних технологій. Використовуючи комунікативний підхід до навчання іноземної мови, можемо простежити, як викладач ініціює динамічну взаємодію з групою студентів та допомагає подолати бар'єри на шляху навчання через спілкування.

Так, в умовах інтегрованого навчання методика викладання іноземної мови продовжує розвиватися із впровадженням сучасних інноваційних технологій. Завдяки різноманіттю форм та принципів розвитку мовної діяльності комунікативний метод стає змістовною основою динамічної взаємодії студентів та викладача у процесі навчання іноземних мов і дає змогу вивести процес вивчення мови на якісно новий рівень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 281 с.
2. Водяницька І. І. Модель науково-методичної роботи випереджаючій освіти для сталого розвитку. 2011. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/25047 (дата звернення: 07.12.2021).
3. Коваль Л. М. Формування у студентів немовних вищих навчальних закладів англomовної професійно орієнтованої мовної компетенції. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.4. С. 318–321.
4. Кочерган М. В. Мовознавство на сучасному етапі. *Дивослово*. 2003. № 5. С. 24–29.
5. Лепьохіна М. В., Снісаревська Ю. Б. Психолінгвістичні особливості контролю в оволодінні іншомовним мовленнєвим мисленням. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2014. Вип. 45. С. 158–164.

6. Мороз Т. О. Формування іншомовної професійної компетентності у процесі підготовки майбутніх фахівців. *Соціум. Наука. Культура* : матеріали конференції (28–30 січня 2014 року).
7. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычной речи. Москва, 2001. 212 с.
8. Руденко Г. О., Причина Ю. В. Формування мовленнєвих компетенцій у студентів ВНЗ немовного профілю. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. № 2. С. 47–56.
9. Стойко С. В. Реалізація комунікативного підходу в навчанні іноземних мов. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 2011. Вип. 85. С. 220–223.
10. Krashen S. Explorations in Language Acquisition and Use chapter one (Heinemann) URL: <http://sdrashen.com/>. MasculiB. Market Leader. Pre – Intermediate Business English Teacher’s Resource Book. Longman. 3d edition. 216 p.

REFERENCES

1. Batsevych, F. S. (2003) *Narysy z komunikativnoi linhvistyky* [Essays on communicative linguistics]. Lviv : Vydav. tsentr LNU im. Ivana Franka. 281 s. [in Ukrainian].
2. Vodianytska, I. I. (2011) Model naukovo-metodychnoi roboty vyperedzhaiuchii osvity dlia staloho rozvytku [Model of scientific and methodical work of advanced education for sustainable development]. Reteved from: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/25047 [in Ukrainian].
3. Koval, L. M. (2010) Formuvannia u studentiv nemovnykh vyshchyykh navchalnykh zakladiv anhlomovnoi profesiinoorrientovanoi movnoi kompetentsii [Formation of English-speaking professionally oriented language competence in students of non-language higher educational institutions]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, 20.4, 318–321 [in Ukrainian].
4. Kocherhan, M. V. (2003) Movoznavstvo na suchasnomu etapi [Linguistics at the present stage]. *Dyvoslovo*, 5, 24–29 [in Ukrainian].
5. Lepokhina, M. V., Snisarevska, Yu. B. (2014) Psykholinhvistychni osoblyvosti kontroliu v ovodinni inshomovnym movlennievym myslenniam [Psycholinguistic features of control in mastering foreign language speech thinking]. *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity*, 45, 158–164 [in Ukrainian].
6. Moroz, T. O. (2014) Formuvannia inshomovnoi profesiinoi kompetentnosti u protsesi pidhotovky maibutnykh fakhivtsiv [Formation of foreign language professional competence in the process of training future specialists]. *Sotsium. Nauka. Kultura*. Reteved from: <http://int-konf.org/konf012014/688-k-p-n-moroz-t-o-formuvannya-nshomovnoyi-profesyinoi-kompetentnost-u-proces-pdgotovki-maybutnh-fahvcv.html> [in Ukrainian].
7. Passov, E. Y. (2001) Kommunnykatyvnyi metod obucheniya ynoiazychnoi rechy [A communicative method of teaching foreign language speech]. M., 212 s. [in Russian].
8. Rudenko, H. O., Prychyna, Yu. V. (2016) Formuvannia movlennievyykh kompetentsii u studentiv VNZ nemovnoho profiliiu [Formation of speech competencies in students of non-language universities]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity*, 2, 47–56 [in Ukrainian].
9. Stoiko, S. V. (2011) Realizatsiia komunikativnoho pidkhodu v navchanni inozemnykh mov [Implementation of a communicative approach in foreign language teaching]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*, 85, 220–223 [in Ukrainian].
10. Krashen, S. Explorations in Language Acquisition and Use chapter one (Heinemann). Retrieved from: <http://sdrashen.com>.

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-28>

Святослав ВИЛІНСЬКИЙ,

orcid.org/0000-0001-8057-4175

кандидат політичних наук,

викладач кафедри іноземних мов

Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) slavavylinskij@ukr.net

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлюється проблема формування мовної ідентичності у студентів закладів вищої освіти.

На основі аналізу наукових джерел проаналізовано і охарактеризовано поняття «етнолінгвістична ідентичність», «рідна мова», «мова спілкування», що дало змогу визначити мовну ідентичність як складник національної ідентичності, що характеризує приналежність особистості до носіїв певної мови, що виявляється у відповідних компетентностях і ставленнях.

За допомогою діагностувальних методів (бесіди, опитування) було виявлено ставлення студентів ЗВО до рідної мови та до інших мов, чинники, що негативно позначилися на мовній ідентичності, позитивні зрушення у формуванні мовної ідентичності.

Обґрунтовано педагогічні умови формування мовної ідентичності у студентів закладів вищої освіти (використання виховного потенціалу навчальних дисциплін; організація позааудиторної роботи, орієнтованої на формування мовної ідентичності студентів закладів вищої освіти; підготовка науково-педагогічних працівників до формування мовної ідентичності студентів закладів вищої освіти; стимулювання студентів і педагогів до роботи над собою).

Визначено основні принципи організації освітньої діяльності у ЗВО, спрямованої на формування мовної ідентичності у студентів: системності, холізму, природовідповідності, культуровідповідності, демократизації, етнізації, суб'єктної взаємодії.

Дієвість форм (індивідуальних, мікрогрупових, групових, масових) і методів формування підтверджується результатами дослідження. У процесі позааудиторної роботи свою ефективність довели кураторські години «Мова – ДНК нації», «Мовленнєвий етикет»; дискусії «Чи може існувати нація без мови?», «Роль мови у національному самовизначенні», «Мовна ідентичність молоді у ЗМІ», аналіз проблемних ситуацій, тренінг «Мовна ідентичність і стереотипи», а також заходи «День української писемності і мови», «Українська мова у світі»

Ключові слова: мовна ідентичність, рідна мова, мова спілкування, студенти закладів вищої освіти.

Sviatoslav VYLINSKYI,

orcid.org/0000-0001-8057-4175

Candidate of Political Sciences,

Lecturer at the Department of Foreign Languages

Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kiev

(Kyiv, Ukraine) slavavylinskij@ukr.net

FORMATION OF LANGUAGE IDENTITY IN STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article highlights the problem of language identity formation in students of higher education institutions.

Based on the analysis of scientific sources the concepts of “ethnolinguistic identity”, “native language”, “language of communication” were analyzed and characterized for the purpose of defining linguistic identity as a component of national identity, which in turn characterizes an individual’s affiliation to a certain language reflected in one’s competencies and attitudes.

The diagnostic methods (interviews, surveys) enabled analysis of the students’ attitude towards their native language and other languages, determination of the factors that negatively affect the language identity and identification of positive changes in the formation of language identity.

Pedagogical conditions for the formation of language identity in students of higher education institutions (use of educational potential of academic disciplines; organization of extracurricular activities focused on the formation of language identity of students in higher education institutions; training of research and teaching staff to form language identity of students of higher education institutions; stimulating students and teachers to improve themselves).

The basic principles of the organization of educational activity in higher education institutions aimed at the formation of linguistic identity in students are determined as systemic, holistic, natural, cultural, democratic, ethnic and subject-subject interaction.

The effectiveness of forms (individual, microgroup, group, mass) and methods of formation are confirmed by the results of the study. In the process of extracurricular work the effectiveness of the following activities was proven: curatorial classes "Language – the DNA of the nation", "Speech etiquette"; discussions "Can a nation exist without language?", "The role of language in national self-determination", "Linguistic identity of young people in the media"; analysis of problem situations, training "Linguistic identity and stereotypes", and events "Day of Ukrainian Literature and Language", "Ukrainian language in the world".

Key words: language identity, native language, language of communication, students of higher education institutions

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси актуалізують питання, пов'язані з національною і мовною ідентичністю сучасної молоді. Це зумовлено як стиранням меж між країнами, уніфікацією у сфері культури, освіти, економіки, мистецтві, зростанням ролі комунікації, так і соціальною біфуркацією, асиміляцією, що є причиною зникнення чи поглинання етносів і мов. В Україні питання мовної ідентичності стоїть надзвичайно гостро, що можна пояснити постколоніальними тенденціями і обстоюванням української національно-культурної ідентичності, власної автентичності, територіальної цілісності, протистоянню впливу ворожої пропаганди.

Про необхідність уваги до формування мовної ідентичності наголошується в Законах України «Про вищу освіту» (2021 р.), «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2021 р.), Указі Президента України №156/2018 «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України», Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2020–2021 рр.

Аналіз досліджень. Проблема мовної ідентичності перебувала у полі зору філософів, психологів і педагогів, які зосереджувалися на вивченні її різних аспектів. Філософське осмислення мовної ідентичності здійснювалося у працях М. Козловця, І. Огієнка, Г. Сковороди. У соціолінгвістиці до питань мовної ідентичності зверталися Р. Ванн, Е. Головка, К. Річардсон, О. Траченко, в етнолінгвістиці – Н. Шарманова. У психології значна увага приділялася дослідженням етнічної самоідентичності (Т. Стефаненко, В. Хотинець); етномовної ідентичності (М. Геллер, Г. Джайлс, О. Кухарук). У педагогіці ідеї формування мовної ідентичності обстоювали Г. Ващенко, Ю. Руденко, К. Ушинський.

Метою статті є дослідження формування мовної ідентичності у студентів закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В українському суспільстві зростає роль і значення мовної ідентичності як провідного критерію національного самовизначення та самоідентифікації в складних умовах протидії поширенню імперської, тоталітарної ідеології на теренах пострадянського про-

стору. Зростання ролі мовної ідентичності є відповіддю українського суспільства на агресивну політику з боку РФ та прагненням відстояти свою автентичність.

Ми розглядаємо мовну ідентичність як складник національної ідентичності, що характеризує приналежність особистості до носіїв певної мови, що виявляється у відповідних компетентностях і ставленнях.

У тлумаченні М. Губогло мовна ідентичність розглядається як сукупність мовних характеристик як окремої особистості, так і певної групи, що визначає ставлення до мови, мовну компетентність, мовну поведінку індивіда. Для вивчення мовної ідентичності автор виділяв такі критерії, як: рідна мова; перша мова, якою респондент починав говорити; мова сімейного спілкування в родинному колі, з друзями; мова навчання у початковій школі; мова радіо і телепередач; рівень опанування державної мови тощо. Це дало змогу М. Губогло розглядати мовну ідентичність як таку, за допомогою якої особистість підтверджує свою етнічну чи національну приналежність або проявляє сумнів щодо неї (Губогло, 2003).

Поняття етнолінгвістичної ідентичності ввів до наукового обігу Г. Джайлс, який визначав її як коло знань, емоцій, переживань власної приналежності до певної етномовної групи (Giles, Bourhis & Taylor, 1997; Giles, Johnson, 1987; Giles & Robinson, 1990). На думку психолога, в умовах, коли етнічна ідентичність набуває особливого значення, її носії об'єднуються довкола через збереження мовної ідентичності та високу самооцінку.

Формування мовної ідентичності здійснюється в умовах мультилінгвального простору (Михальчук, 2013), де провідним чинником її вибору є ставлення до рідної мови з високою чи низькою життєздатністю.

У тих випадках, коли мова має моральну і духовну цінність для носіїв, вони використовують різні стратегії мовної поведінки, щоб підкреслити свою позитивну мовну ідентичність. У інших випадках, коли носії вважають рідну мову такою, що має низьку життєспроможність, або такою, якої вони соромляться, вони прагнуть до асиміляції з більш престижними націями, етносами через застосування їхньої мови. Такі процеси

спостерігаються в умовах утисків нації чи етносів, заперечення їхньої самобутності, спроможності виживати та ін. Репресії, етноцид, лінгвоцит стали чинниками, що негативно позначилися на національній і мовній ідентичності особистості.

Це підтверджують дослідження Б. Вінера національних меншин РФ, куди також увійшли й українці, й доведено зв'язок мови з асиміляційними процесами. Зокрема, учасники, що не знали своєї національної мови, швидше ідентифікували себе з росіянами, ніж ті, хто знали рідну мову. Таким чином, не лише етнічна приналежність, а й знання рідної мови є провідними чинниками етнічної ідентифікації індивіда (Вінер, 1998).

Досліджуючи мовну ідентичність, О. Кухарук користується критеріями «рідна мова» та «мова спілкування», що дозволило виділити п'ять основних груп студентів: монолінгвальну українськомовну групу; українсько-двомовну групу, з рідною українською мовою і двома мовами спілкування; групу з рідною українською мовою і російською мовою спілкування; двомовною групою, де українська мова є мовою спілкування і рідною мовою разом із російською; монолінгвальну російськомовну групу. Вивчення особливостей кожної з груп дозволило дослідниці дійти висновку, що «збережена сильна ідентифікація зі своєю етнічною групою слугує стимулом для вивчення і володіння мовою. Мова стає значущою етніцифікуючою ознакою. У разі групи меншості мова є чи не найбільш доступним способом збереження етнічної ідентичності, збереження мови може забезпечуватись лише внутрішніми сімейними практиками – щоденним спілкуванням між членами сім'ї та родичами, яке вписане у повсякденний побут. Тоді як інші практики, які сприяють становленню та розвитку етнічної ідентичності, потребують додаткових зусиль» (Кухарук, 2020: 38).

Поняття «мовна ідентичність» пов'язане із поняттям «рідна мова». Розвиток дитини пов'язаний із засвоєнням рідної мови, яка є найважливішим засобом вивчення довколишнього світу та спілкування з оточуючими людьми. Важливими характеристиками рідної мови є комунікація і сомоідентифікація. Рідна мова забезпечує можливість комунікування особистості як у сім'ї, так і в суспільстві, виступає важливим засобом передачі інформації, формування картини світу, способом мислення. Водночас мова є також проявом національної самоідентичності особистості, свідомим вибором, за якого особистість отожднює себе з конкретним етносом чи нацією. Мовне самовизначення особистості здійснюється в умовах полікультурності і значною мірою залежить

від мовної політики держави, де створюються рівні умови для розвитку мов народів і етносів, що проживають на теренах країни.

На зв'язку рідної мови з національно-культурною ідентичністю наголошують І. Бех, О. Доукіна, К. Журба, С. Федоренко, І. Шкільна: «Без знання мови не можна говорити про національну свідомість чи розвиток національної культури. Втрата мови веде до втрати найважливішого чинника виховання національно-культурної ідентичності» (Журба, Бех, Доукіна, Федоренко, Шкільна, 2019: 41).

Опитування, проведене серед студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, показало, що 73,6% студентів вважають своєю рідною мовою – українську мову; 22,7% – російську мову; 3,7% – іншу мову. Всього було опитано 297 студентів I–IV курсів, що становить 100%.

Окрім того, нас цікавило ставлення студентів до рідної мови. Значна кількість студентів відмітили, що їхнє ставлення до рідної мови змінилося на краще. Це зумовлено передусім боротьбою за територіальну цілісність України (30,1%), утвердженням української мови як державної (24,6%), зростанням українського сегменту у культурній сфері (18,2%), переходом на навчання українською мовою (12,9%), зростанням престижу української мови у міжособистісному спілкуванні (8,5%), відмовою від російської мови як мови спілкування (5,7%).

Ставлення студентів закладів вищої освіти до рідної мови, а також до інших мов відображено у таблиці 1.

Як засвідчують дані таблиці 1, ставлення до рідної мови та інших мов у студентів ЗВО є позитивним. Усі студенти добре розуміють значення і роль рідної мови та іноземних мов у житті сучасної молоді, що видно з їхніх відповідей. Водночас ставлення студентів до рідної мови та інших мов дозволяють виявити ряд проблем (подолання меншовартісності, фальсифікацій, політичних маніпуляцій, суржика), що потребують розв'язання на рівні суспільства, навчального закладу та окремої особистості.

Проблеми формування української мовної ідентичності пов'язані з минулим України, на чому наголошувалося у дослідженнях В. Постового: «Україна століттями перебувала в колоніальних і напівколоніальних умовах, де сама приналежність до українства піддавалась моральній, громадянській та духовній девальвації, де на землях України українці піддавались зросійщенню, полонізації та іншим формам денационалізації»

Таблиця 1

Ставлення студентської молоді до своєї та до інших мов (у%)

№	Ставлення до рідної мови	У %	Ставлення до інших мов	У %
1	Українська мова не має поки що належного визнання в Україні, а тому потребує підтримки і розвитку	26,3	Вивчення іноземних мов є вимогою нашого часу	47,1
2	Українська мова є недооціненою, а тому необхідно популяризувати українське слово, українську мову у світі	25,4	Вивчення іноземних мов дає змогу долучитися до світової культурної спадщини	16,8
3	Українська мова є не лише однією з найдавніших мов, а й однією з найкрасивіших і мелодійних мов світу	14,7	Вивчення іноземних мов залучає особистість до глобалізаційних процесів (культурних, економічних, туристичних)	13,4
4	Українська мова представляє інтерес для вивчення, оскільки вона є автентичною	9,2	Кожна мова має свою систему символів і смислів, а значить має право на визнання	10,5
5	Українська мова за часів СРСР відіграла другорядну роль на своїй території, що простежується у ставленні до неї старшого покоління	7,5	Сучасна освіта і професійна діяльність не можуть бути реалізованими без знання зарубіжного досвіду різних країн	7,2
6	Українська мова є досить складною і потребує значних зусиль в опануванні нею	6,9	Індиферентне ставлення до інших мов	2,5
7	Українська мова збереглася попри тривалий лінгвоцит, що свідчить про її живучість	6,2	З розвитком технологій вивчення мов відходить на другий план, оскільки з'являються більш досконалі засоби перекладу та комунікацій з представниками різних етносів і народів	2,5
8	Українці часто надають перевагу російській мові або користуються суржигом, що створює враження неприйняття рідної мови	3,8		
	Всього:	100		100

(Постовий, 2006: 190). Такі процеси, спрямовані на знищення української мови, призвели до заміни української мови на російську у різних сферах життя. Часто такий процес був результатом примусу, суспільних маніпуляцій чи навпаки, свідомим вибором особистості, яка ставила за мету виживання, уникнення репресій з боку влади, кар'єрне зростання, усвідомлення певних переваг тощо.

Так у ході бесіди зі студентами першого курсу було виявлено, які чинники негативно позначилися на мовній ідентичності українців. Узагальнені результати наводяться у таблиці 2.

На думку студентів, до негативних чинників, що позначаються на мовній ідентичності особистості, можна віднести знищення і фальшування пам'яток писемності, обмежувальні і каральні дії, спрямовані проти використання мови і її носіїв, глузування та висміювання національного характеру, нав'язування іншої мови як більш престижної і схвалюваної суспільством. За таких обставин відбувається заміна рідної мови на іншу мову.

Зокрема, М. Шульга простежив, яким чином відбувається заміна рідної мови особистості на іншу мову, яку вона визначає для себе як більш бажану

для свого виживання, і виокремлює наступні етапи: оволодіння другою мовою; усвідомлення переваг іншої мови, її активне застосування, розширення функцій; відмова від рідної мови та усвідомленням індивідом другої мови як рідної (Шульга, 2008). Але навіть за таких умов зміна рідної мови відбувалася лише через покоління.

Дослідження показало, що після початку агресії з 2014 року зріс інтерес студентської молоді до української мови, що зумовило розширення сфери її використання у молодіжному середовищі. Проведене опитування підтвердило, що студенти свідомо обирають українську мову як в Україні, так і за її межами для спілкування, пояснюючи це прагненням відмежуватися від «руського мира», підкреслити національну ідентичність, національну самодостатність, відмінність від росіян. Водночас студенти не завжди задоволені власним рівнем володіння українською мовою (57,8%), нарікаючи на переважання суржика у їхньому спілкуванні (45,3%), слів-паразитів (31,9%), русизмів (20,1%), російськомовного оточення (15,6%), невміння чітко висловлювати свої думки (14,8%), брак необхідних слів (7,8%), помилки у мові і на

Таблиця 2

Чинники, які, на думку студентів ЗВО, негативно позначилися на мовній ідентичності українців (у %)

№	Відповідь	У %
1.	Знищення пам'яток писемності	17,2
2	Фальшування історії і пам'яток писемності	16,1
3	Заборона української мови, ЗМІ та книжок	15,6
4	Репресії проти українського народу, покарання за популяризацію української мови	10,5
5	Штучне нав'язування російської мови та організація ключових комунікацій російською мовою	9,6
6	Примусове переселення значних мас українського народу на схід і північ СРСР та асиміляція з місцевим населенням	8,5
7	Відсутність українських шкіл за межами України	8,2
8	Висміювання українських рис характеру та глузування з представників українського народу, нав'язування комплексу меншовартості	7,4
9	Заперечування факту існування Української держави, української мови та українського народу	6,9
	Всього:	100

письмі (4,5%), низький рівень викладання української мови у школі (3,2%).

Формування мовної ідентичності у студентів закладів вищої освіти передбачало створення наступних педагогічних умов:

- використання виховного потенціалу навчальних дисциплін;
- організація позааудиторної роботи, орієнтованої на формування мовної ідентичності студентів закладів вищої освіти;
- підготовка науково-педагогічних працівників до формування мовної ідентичності студентів закладів вищої освіти;
- стимулювання студентів і педагогів до роботи над собою.

Принципами формування мовної ідентичності у студентів закладів вищої освіти стали: системності, холізму, природовідповідності, культуровідповідності, демократизації, етнізації, суб'єк-суб'єктної взаємодії.

Формування мовної ідентичності студентів здійснювалося у процесі освітньої діяльності закладу вищої освіти, що сприяло формуванню відповідних компетентностей, мотивів і відповідної мовної поведінки.

Використовуючи індивідуальні, мікрогрупові, групові і масові форми роботи, куратори студентських груп намагалися виховати у студентів ціннісне ставлення до української мови, її символів, смислів.

У процесі позааудиторної роботи свою ефективність довели кураторські години «Мова – ДНК нації», «Мовленнєвий етикет»; дискусії «Чи може існувати нація без мови?», «Роль мови у національному самовизначенні», «Мовна ідентичність молоді у ЗМІ», аналіз проблемних ситуацій, тренінг «Мовна ідентичність і стереотипи», а також заходи «День української писемності і мови», «Українська мова у світі» тощо.

Проведене опитування після завершення експериментальної роботи показало інтерес з боку студентів ЗВО до питань мовної ідентичності (65,2%), прагнення й надалі удосконалювати українську мову як рідну (45,9%), вивчати інші мови (40,7%), бажання брати участь у дослідженнях і проектах, які б стосувалися питань мовної ідентичності (20,5%), глибше вивчати механізми мовної ідентифікації особистості (13,2%), опанувати сучасні методики з формування мовної ідентичності (9,4%), розширювати сфери застосування української мови (6,9%).

Висновки. На основі аналізу наукових джерел проаналізовано і охарактеризовано поняття «етнолінгвістична ідентичність», «рідна мова», «мова спілкування», що дало змогу визначити мовну ідентичність як складник національної ідентичності, що характеризує приналежність особистості до носіїв певної мови, що виявляється у відповідних компетентностях і ставленнях.

Дослідження дозволило виявити ставлення студентів ЗВО до рідної мови та до інших мов, чинники, що негативно позначилися на мовній ідентичності, позитивні зрушення у формуванні мовної ідентичності.

Виявлено педагогічні умови формування мовної ідентичності у студентів закладів вищої освіти (використання виховного потенціалу навчальних дисциплін; організація позааудиторної роботи, орієнтованої на формування мовної ідентичності студентів закладів вищої освіти; підготовка науково-педагогічних працівників до формування мовної ідентичності студентів закладів вищої освіти; стимулювання студентів і педагогів до роботи над собою), основні принципи організації освітньої діяльності у ЗВО, а також ефективні форми і методи формування мовної ідентичності студентів у поза аудиторній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Giles, H., Bourhis, R.Y. & Taylor, D.M. Towards a theory of language in ethnic group relations. *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London, UK: Academic Press, 1997. P. 307-348.
2. Giles, H., Johnson, P. Ethnolinguistic identity theory: A social psychological approach to language maintenance. *International Journal of the Sociology of Language*. 1987. #68. P. 256-269.
3. Giles, H., Robinson W. E. *Handbook of Language and Social Psychology*. Chichester: Wiley. 1990. 210 p.
4. Винер Б.Е. К построению качественной модели этнической идентичности. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 1998. Т. 1. №3. С. 119–145.
5. Губогло М.Н. Идентификация идентичности: этносоциологические очерки. Москва : Наука, 2003. 724 с.
6. Кухарук О.Ю. Особливості етнічної ідентичності представників різних етномовних груп українського студентства : дис.... канд.. психол. наук : 19.00.05 / Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ, 2020. 202 с.
7. Михальчук О. Етномовна спільнота: соціолінгвістичні параметри та статус. *Мова і суспільство*. 2013. Вип. 4. С. 33–43
8. Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка: монографія / Журба К.О., Бех І.Д., Докукіна О.М., Федоренко С.В., Шкільна І.М. Київ : Тов «Імекс-ЛТД», 2019. 150 с.
9. Постовий, В.Г. Тенденції і пріоритети виховання дітей в сучасній сім'ї: монографія. Київ : Інститут проблем виховання АПН України, 2006. 242 с.
10. Шульга М.О. Функціонування української і російської мов в Україні та її регіонах. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ, 2008. №1. С. 49–74.

REFERENCES

1. Giles, H., Bourhis, R.Y. & Taylor, D.M. Towards a theory of language in ethnic group relations. *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London, UK: Academic Press, 1997. P. 307–348.
2. Giles, H., Johnson, P. Ethnolinguistic identity theory: A social psychological approach to language maintenance. *International Journal of the Sociology of Language*. 1987. #68. P. 256–269.
3. Giles, H., Robinson W. E. *Handbook of Language and Social Psychology*. Chichester : Wiley. 1990. 210 p.
4. Wiener B.E. K postroyeniyu kachestvennoi modeli etnicheskoi identichnosti. [To build a qualitative model of ethnic identit]. *Journal of Sociology and Social Anthropology*. 1998. Т. 1. № 3. P. 119–145 [in Russian].
5. Guboglo M.N. Identificatsiya identichnosti: etnosotsiologicheskiye ocherki [Identification of identity: ethnosociological essays]. M: Nauka, 2003. 724 s. [in Russian].
6. Kuharuk O.J. Osoblyvosti etnichoi identychnosti predstavnykiv piznyh etnomovnyh grup ukrainskogo studenstva [Peculiarities of ethnic identity of representatives of different ethnolinguistic groups of Ukrainian students]: Dissertation. Candidate of psychological sciences: 19.00.05 / Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2020. 202 p. [in Ukrainian]
7. Mikhalchuk O. Etnomovna spilnota: sotsiolingvistychni parametry. [Ethnolinguistic community: sociolinguistic parameters and status of Language and society] 2013. Edition 4. pp. 33-43 [in Ukrainian]
8. Natsionalno-kulturna identychnist u stanovlenni pidlitka. [National and cultural identity in the formation of adolescents: a monograph] / Zhurba K.O., Bekh I.D., Dokukina O.M., Fedorenko S.V., Shkilna I.M. Kyiv: Imex-LTD Ltd., 2019. 150 p. [in Ukrainian]
9. Postovyy V.G. Tendetsii i priorytety vyhovannya ditei u suchasni simyi. [Trends and priorities of raising children in the modern family]: monograph. Kyiv: Institute of Problems of Upbringing of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 2006. 242 p. [in Ukrainian]
10. Shulga M.O. Funktsionuvannya ukrainskoi ta rosiiskoi mov v Ukraini ta ii regionah. [Functioning of Ukrainian and Russian languages in Ukraine and its regions. Language situation in Ukraine: between]. K., 2008. №1. P. 49-74. [in Ukrainian]

УДК 378.793.3.071

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-29>

Людмила ГАВРИЛОВА,
orcid.org/0000-0003-1814-5323,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії і практики початкової освіти
Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»
(Слов'янськ, Донецька область, Україна) havrilovalg@gmail.com

Альона МАКСИМЮК,
orcid.org/0000-0003-3397-6782
студентка II курсу факультету початкової, технологічної та професійної освіти
Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»
(Слов'янськ, Донецька область, Україна) maksimjuk29alena@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ХОРЕОГРАФІВ В ЛИТВИ: АНАЛІЗ ХОРЕОГРАФІЧНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розвиток мистецтва в кожній країні відбувається з урахуванням національної специфіки, своїми шляхами йде також мистецька освіта. Це стосується і мистецтва танцю, і хореографічної освіти (як професійної, так і загальної). Вивчення шляхів розвитку хореографічно-педагогічної освіти Литви має особливе значення, оскільки ця країна на пострадянському просторі стала однією з найвпливовіших країн Європейського Союзу. Специальність «Хореографія» можна набути в трьох ЗВО Литви, а саме Клайпедському державному університеті прикладних наук, Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija (м. Вільнюс), Університеті прикладних наук Вільнюса. В закладах загальної середньої освіти хореографія як окремий предмет відсутня, проте поширені школи мистецтв та аматорські хореографічні колективи. Досвід мистецької освіти Литви може бути надзвичайно корисним для професійної підготовки хореографів в Україні. У статті здійснено спробу проаналізувати й класифікувати сучасні литовські хореографічно-педагогічні розвідки.

Визначено, що загальна мистецька освіта в Литві розвивається в напрямі загальноєвропейської тенденції до інтегрованого викладання мистецьких дисциплін. Спеціалізовану хореографічну освіту в Литві можна отримати в умовах неформальної мистецької освіти, в різноманітних центрах дозвілля, школах танцю (Hatora, Motus тощо), а також у Національній школі мистецтв імені М. Чюрльоніса. Наукова думка в галузі хореографічно-педагогічної освіти Литви сконцентрована переважно на проблемах загального розвитку особистості засобами танцювального мистецтва. Це творчий розвиток школярів, навчання хореографії як шлях формування духовності й загальної культури, формування соціальних навичок тощо. Окремі дослідження присвячені розвитку танцювальних навичок і хореографічної майстерності.

Ключові слова: мистецька освіта, хореографічно-педагогічна освіта, неформальна освіта, майбутні хореографи, хореографічне мистецтво Литви, сучасні тенденції.

Liudmyla HAVRILOVA,
orcid.org/0000-0003-1814-5323
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Primary Education Theory and Practice Department
Donbas State Pedagogical University
(Sloviansk, Donetsk region, Ukraine) havrilovalg@gmail.com

Alona MAKSYMUK,
orcid.org/0000-0003-3397-6782
2nd year PhD student at the Faculty of Primary, Technological and Vocational Education
Donbas State Pedagogical University
(Sloviansk, Donetsk region, Ukraine) maksimjuk29alena@gmail.com

THEORETICAL ASPECTS OF CHOREOGRAPHERS PROFESSIONAL TRAINING IN LITHUANIA: ANALYSIS OF CHOREOGRAPHIC AND PEDAGOGICAL RESEARCH

The development of art in each country takes into account national specific features, and art education follows its own paths. This concerns both the art of dance and choreographic education (professional and general). Studying the ways of

choreographic and pedagogical education development in Lithuania is of special importance, as this country has become one of the most influential countries in the European Union in the post-Soviet space. The specialty "Choreography" can be obtained at three higher education institutions of Lithuania: Klaipeda State University of Applied Sciences, Vytauto Didžiojo Universiteto Švietimo Akademija (Vilnius), and University of Applied Sciences of Vilnius. Choreography as a subject is not taught at general secondary education institutions, but art schools and amateur choreographic groups are widespread. The experience of Lithuanian art education can be extremely useful for training choreographers in Ukraine. The article looks into analyzing and classifying modern Lithuanian choreographic and pedagogical studies.

It is determined that general art education in Lithuania develops according to the European trend of integrated teaching of art disciplines. Specialized choreographic education in Lithuania is available in non-formal art education, in various leisure centers, dance schools (Hatora, Motus, etc.), and at National M. K. Čiurlionis School of Art. Scientific thought in the field of choreographic and pedagogical education in Lithuania is focused mainly on the issues of general personal development through dance: students' creative development, teaching choreography as a way of enhancing spirituality and general culture, social skills, etc. Some studies are devoted to the development of dance and choreographic skills.

Key words: art education, choreographic and pedagogical education, non-formal education, future choreographers, Lithuanian choreographic art, current trends.

Постановка проблеми. Мистецтво хореографії має багатовікову історію. В основі його походження лежать прагнення людини до ритмічного руху, потреба висловлювати емоції засобами пластики. Специфіка хореографічного мистецтва визначається його багатограним впливом на людину, що обумовлено самою природою танцю як синтетичного виду мистецтва. Впливаючи на розвиток емоційної сфери особистості, удосконалюючи тіло людини фізично, виховуючи через музику духовно, хореографія дає поштовх до самовдосконалення та постійного розвитку.

Розвиток хореографічного мистецтва в кожній країні має свою специфіку, обумовлену історичними особливостями, формуванням національних хореографічних традицій, жанрової палітри, танцювальної лексики тощо. З урахуванням національної специфіки розвиваються в кожній країні і наука про хореографічне мистецтво, і хореографічна педагогіка.

Для нашого дослідження особливий інтерес становлять наукові розвідки в галузі хореографії Литви як країни пострадянського простору, що від часів здобуття незалежності стала однією з впливових країн Європейського Союзу, має унікальні хореографічні традиції, потужний досвід розвитку сучасного танцю та певні напрацювання у сфері хореографічної педагогіки.

Аналіз досліджень і публікацій. Сьогодні хореографічне мистецтво Литви досліджується як у мистецтвознавчому, так і в педагогічному аспектах. Історія литовського балету, його жанрово-стильове різноманіття та сучасний стан представлені в роботах А. Jančauskas (2020 рік). Науковець вивчає національну історію балету у ХХ ст., зокрема хореографічну творчість відомого балетмейстера В. Гривіцкаса, постановника балетів Е. Бальсіса («На березі моря» та «Аудорне»). Історію становлення та розвитку сучасного танцю в Литві проаналізовано в роботі О. Бігус

(2014 рік), зокрема досліджено творчість відомих литовських хореографів Д. Насвітіте, Б. Летукайте, А. Нагіневічюте, Ю. Сморігінас. Про взаємовплив музикантів і танцюристів у традиційній сільській танцювальній традиції Литви середини ХХ ст. та русі клубного танцю ХХІ ст. йдеться у статті А. Rubikienė (2018 рік). Трансформацію жанрів і хореографічної лексики литовського балету ХХІ ст. висвітлено Н. Šabasevičius (2016 рік). Отже, сучасних мистецтвознавців цікавить як історія, так і сучасні тенденції класичної хореографії Литви.

Педагогічні аспекти хореографічного мистецтва, а саме розвиток тих чи інших танцювальних здібностей, формування ціннісних орієнтацій, креативності, особистісний розвиток молоді, висвітлено в наукових розвідках В. Vanevičiūtė (2010, 2011, 2014, 2017 роки), А. Šidlauskaitė, J. Kudinoviėnė (2017 рік), I. Jonutyė, D. Binkauskaitė, J. Gelžinienė (2007 рік), А. Ušpurienė (2019 рік).

Слід звернути увагу на поняття «хореографічно-педагогічна освіта», яке було запропоновано й обґрунтовано українською науковицею Г. Ніколаї (2013 рік), розвинене Ю. Горських (2017 рік) і нині увійшло до галузі мистецької педагогіки. Хореографічно-педагогічна освіта (ХПО) передбачає підготовку фахівців – учителів хореографії, здатних здійснювати державне замовлення для гармонізації духовного та фізичного розвитку дітей та молоді в умовах глобалізаційних змін (Ніколаї, 2013: 135–138). Отже, хореографічно-педагогічна освіта – це напрям вищої освіти, спрямований на обґрунтування теоретичних та методичних засад ХПО, розроблення стратегії її розвитку та створення оптимальної моделі хореографічної підготовки (Горських, 2017). Однак цільовою групою цього напрямку мистецької освіти є діти дошкільного та шкільного віку, їхній естетичний та різнобічний хореографічний розвиток, залучення до національних та світових

цінностей на основі осягнення етнічної ментальності, відображеної мовою музики та жесту, руху та ритму (Горських, 2017). Отже, актуальність хореографічно-педагогічної освіти поширюється на дошкільну, молодшу шкільну та загальну середню освітні ланки.

Відзначимо, що спеціальність «Хореографія» можна набути в трьох ЗВО Литви, а саме Клайпедському державному університеті прикладних наук, Академії освіти університету ім. Вітаутаса Великого (Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija, м. Вільнюс), Університеті прикладних наук Вільнюса (Vilnius University of Applied Sciences). При цьому кваліфікації, які можуть отримати здобувачі вищої освіти, мають і виконавську спрямованість (народно-сценічний танець, класичний танець, сучасна хореографія тощо), і педагогічну (керівник аматорського хореографічного колективу, викладач мистецької школи тощо).

Щодо шкільної освіти, то хореографія не входить до переліку обов'язкових дисциплін закладів загальної середньої освіти, проте відсутність її в навчальних планах ЗЗСО компенсується поширенням шкіл мистецтв та академій, а також аматорських хореографічних колективів. Серед найвідоміших слід назвати такі.

1) Школа хореографії Motus «Центру розвитку особистості» (м. Вільнюс), в якій можна отримати хореографічну освіту на таких чотирьох рівнях:

– рання хореографічна освіта для дітей віком від 6 до 7 років, що створює умови для розкриття творчих здібностей;

– початкова хореографічна освіта для дітей 7–11 років (1–4 класи), що забезпечує ознайомлення зі специфічними засобами художньої виразності мистецтва танцю;

– базова хореографічна освіта для дітей 12–15 років, яка дає змогу зануритися у пізнання хореографічної мистецької галузі, формує практичні виконавські навички;

– поглиблена хореографічна освіта (гімназичний клас) для дітей 16–18 років, зосереджена на наданні знань із хореографічного мистецтва та культури, розвитку творчих виконавських здібностей.

Освітні програми Школи хореографії Motus включають ознайомлення з такими видами танцю, як балет, вуличний танець, литовський народний танець, імпровізація, ритміка, сучасний танець (Personality Development Center Motus : website).

2) Національна школа мистецтв імені М. Чюрльоніса (The National M.K.Čiurlionis School of Art), що є єдиною професійною школою балету

в Литовській Республіці. У школі запроваджено такі рівні хореографічної освіти:

– початкова (вікова група від 7 до 11 років), до програми якої включено балет, гімнастику, імпровізацію, ритміку, історію класичного танцю, класичні вправи тощо;

– базова (11–16 років), що пропонує для вивчення балет, класичні вправи та Allegro, класичні варіації, історичний танець, литовський народний танець, гімнастику, акторську техніку, історію театру і балету тощо;

– професійна (17–19 років), що забезпечує професійне навчання артиста балету і має спеціалізації «Класичний балет» та «Сучасний танець» (The National M.K.Čiurlionis School of Art : website).

3) Школа танцю HATORA, яка пропонує декілька програм для вивчення хореографічного мистецтва («Мова тіла для дошкільнят (3–5 років)», «Мова тіла для дітей (6–14 років)», «Шоу-данс для молоді (15–25 років)» тощо). HATORA має великий досвід проведення регіональних, національних та міжнародних концертних фестивалів, масових концертів та телешоу (Hatora – the school of dance and body language : website).

Отже, хореографічна освіта для школярів у Литві реалізується в межах мистецької та неформальної освіти і також є об'єктом вивчення науковців. Спробуємо проаналізувати сучасні литовські хореографічно-педагогічні розвідки, аналіз та класифікація яких становить **мету статті**.

Методи. Науковий пошук у сфері хореографічного мистецтва та педагогіки Литви проведено з використанням теоретичних методів, серед яких слід назвати вивчення нормативних та інструктивно-методичних документів з досліджуваної проблеми; вивчення наукової літератури, зокрема загальних і спеціальних праць з мистецтвознавства, педагогіки і психології, історико-педагогічних праць і документів, періодичних мистецьких та педагогічних видань Литви.

Виклад основного матеріалу. Хореографічно-педагогічні наукові дослідження, здійснені литовськими авторами, характеризуються різновекторністю тематики. Значна кількість робіт присвячена вивченню специфічних особливостей проведення уроків хореографії в школі, як у початковій освітній ланці, так і в середніх класах.

У дисертації В. Vanevičiūtė (2010 рік) йдеться про проблему виховання танцювальних навичок у ранньому підлітковому віці. Авторкою обґрунтовано структуру танцювальних навичок, яка заснована на принципах теорії когнітивної мистецької освіти та вираженні елементів танцю (руху,

простору, ритму, темпу, енергії, динаміки, метафори), а також спілкування через нього. Докладно проаналізовано практичні аспекти розвитку танцювальних навичок, танцювальної майстерності та особливості танцювальної діяльності в ранньому підлітковому віці. Вважаємо це дослідження однією з найбільш ґрунтовних хореографічно-педагогічних розвідок у сучасній литовській мистецькій педагогіці.

Назвемо ще деякі наукові роботи В. Banevičiūtė, яку цікавлять такі проблеми, як організація творчої діяльності школярів на уроках танців у початковій школі та обґрунтування необхідності чіткого визначення мети проведення творчих вправ, підбору якісної музики для хореографічної імпровізації учнів (Banevičiūtė, 2014); якість уроків танців у початковій школі, яка залежить від залучення всіх школярів до занять хореографією, позитивних емоцій дітей та високого рівня мотивації до занять танцями, що залежить від кваліфікації та компетентності педагога-хореографа (Banevičiūtė, 2017).

Якості навчання танцю в початковій школі присвячена праця А. Šidlauskaitė та J. Kudinovienė (2017 рік). Авторами проаналізовано дані Литовського національного агентства оцінювання шкіл, згідно з якими вчителі на уроках приділяють незначну увагу розвитку творчості й танцювальної майстерності. Причини цього явища науковці вбачають у тому, що процес навчання танцю в початкових класах зазвичай реалізується вчителями початкових класів, які не мають спеціальної хореографічно-педагогічної освіти.

Проблема використання танців у роботі із специфічною групою соціально занедбаних дітей підіймається в науковій розвідці І. Jonutytė, D. Binkauskaitė, J. Gelžinienė (2007 рік). Майже всі вчителі танців, які були опитані в ході дослідження, стверджували, що танець може бути ефективним засобом для формування позитивної самооцінки соціально занедбаних дітей, на підставі чого було вибудовано спеціальну танцювальну програму для роботи з цією категорією школярів.

Про трансформацію традиційної танцювальної освіти в сучасну духовну освіту завдяки наданню сенсу діяльності під час занять танцями в школі пишуть V. Merčaitienė та J. Kievišas (2012 рік). Автори зазначають, що нині заняття танцями є важливим компонентом освітньої системи Литви, що має відповідне нормативно-правове підґрунтя, а також формою розвитку учнів, засобом формування духовності й загальної культури. На думку науковців, надання сенсу будь-якому виду діяльності – це питання інтеграції особистості в ту чи іншу сферу та її вплив на розвиток особистості.

Серед досліджень у галузі дошкільної та шкільної хореографічно-педагогічної освіти доцільно відзначити наукові пошуки в таких напрямках:

- вивчення впливу неформальної художньої танцювальної освіти на комунікативні та організаторські здібності підлітків 12–13 років (Ušpurienė, 2019);

- розвиток гнучкості та рівноваги за допомогою танцю у дітей молодшого шкільного віку в неформальній освітній діяльності (Šarkauskienė, Venskienė, 2014);

- процес взаємного навчання дітей дошкільного віку через музичні ігри, що впливає на формування поведінкових, емоційних та інших здібностей учнів, забезпечує позитивні відносини з однолітками та всебічний розвиток дитини (Jonilienė, Baltušnikienė, 2018);

- формування соціальної компетентності дітей дошкільного віку під час танцювальних занять, що ґрунтується на природній потребі дитини рухатися, самовиражатися й творити, соціальній потребі бути частиною компанії (Kudinovienė, Sinkevičius, 2011); саме тому заняття танцями сприяють не лише розвитку танцювальних здібностей, але й формуванню соціальних навичок, координуючи різні види діяльності, включаючи танець, гру, рух, самовираження, створення та слухання музики.

Окремий напрям хореографічно-педагогічної освіти складають дослідження професійної підготовки майбутніх хореографів у закладах вищої освіти. Серед проблем, які цікавлять науковців Литви у цій сфері, слід назвати такі:

- творчий розвиток майбутніх учителів хореографії в контексті сучасних тенденцій розвитку європейського суспільства з особливою увагою на креативності особистості (Banevičiūtė, 2011);

- формування дослідницької компетентності майбутніх учителів танців, актуальність якої доводить сучасна освітня парадигма, що орієнтує вчителя бути консультантом, помічником, дослідником, готовим застосовувати навчання, засноване на доказах; вивчення педагогічних проблем, цікавих для фахівців хореографічно-педагогічної галузі, таких як танець у школі, танець для людей з особливими потребами, підготовка вчителя танцю (Banevičiūtė, 2015);

- дослідження танцювального спорту як сучасного культурного явища, що сьогодні є одним із найпопулярніших способів виховання молоді; спроби розробити науково обґрунтовану методологію для дослідження навчання студентів через партнерський “DanceSport” під час їх підготовки до вискоефективних зма-

гань через єдність кінестетичних, когнітивних та емоційних процесів (Soraka, Sapežinskienė, 2015).

З огляду на реформаційні зміни, що відбуваються в сучасній європейській мистецькій освіті, зокрема розвиток інтеграційних процесів, впровадження компетентнісного підходу, введення до шкільних програм інтегрованих курсів мистецької спрямованості, більшість яких включає мистецтво танцю, останніми роками з'явилась низка наукових розвідок у цьому напрямі. В роботі В. Vanevičiūtė та J. Kudinoviėnė (2014 рік) проаналізовано професійну підготовку вчителів мистецтв у Литовському університеті освітніх наук на бакалаврському та магістерському рівнях, при цьому йдеться про навчання фахівців із чотирьох мистецьких дисциплін, а саме танцю, музики, театру та образотворчого мистецтва.

На актуальності узгодженості професійного розвитку вчителів мистецтв та якості викладання у ЗВО наполягають В. Vanevičiūtė та J. Kudinoviėnė (2012), які вказують на необхідність набуття вчителями якісної мистецької освіти та постійному підвищенні кваліфікації педагогів, котрі готують цих фахівців. Цілком погоджуємося з В. Vanevičiūtė та J. Kudinoviėnė (2017), які вивчають підготовку вчителів мистецтва як міждисциплінарний процес, що поєднує основні види мистецтва (музика, танець, театр, образотворче мистецтво) та освіти, та стверджують, що цей процес потребує майстерного використання як форм художнього вираження, так і методів суспільних наук.

Заслугове на увагу розвідка Е. Musneckienė (2014), в якій досліджується сучасний культурний контекст та поширення візуальної культури як передумови змін у мистецькій освіті. Автором зроблено акцент на перспективах розвитку інтегральної мистецької освіти, формальної та неформальної, на освітніх викликах, що виникають у контексті сучасного мистецтва та візуальної культури. Доведено, що традиційна предметна орієнтація мистецької освіти обмежує мультимодальну освіту сучасного мистецтва, проте багато шкіл дотримуються традиційної моделі викладання мистецтва і все ще зосереджуються на простій інтерпретації сучасних творів мистецтва, різних медіа та технічних навичках. Водночас опанування сучасної моделі викладання інтегрованого мистецтва та візуальної культури в освіті є складною, оскільки вона базується на візуальній грамотності та навичках критичного мислення, акцентує увагу на критичному розумінні практик сучасного мис-

тецтва, розв'язанні проблем та створенні нових цінних ідей (Musneckienė, 2014).

Висновки. Аналіз наукових джерел у галузі хореографічно-педагогічної освіти в Литві дав змогу зробити певні узагальнення.

1) Загальна мистецька освіта в Литві розвивається в напрямі загальноєвропейської тенденції до інтегрованого викладання мистецьких дисциплін; мистецькі курси, до яких зазвичай включено хореографію, спрямовані на залучення школярів до усієї культурної спадщини людства, всіх сучасних мистецьких практик та культурних індустрій, починаючи від народних ремесел, фольклору і закінчуючи найновішими медіа-арт-технологіями. Метою мистецьких занять у школах стає опанування учнями елементарної грамотності в кожному виді мистецтва, що розглядається як набуття знань різних образних мов, різних засобів спілкування в умовах багатокультурного довкілля. Отже, до навчальних планів шкіл різних країн Європи входять інтегровані курси «Мистецтво» (Північна Ірландія, Україна), «Естетичний розвиток» (Норвегія), «Музика та мистецтво» (Естонія) тощо. У Франції учні старших класів вивчають сім мистецьких дисциплін, до яких включено і пластичні мистецтва, і танець. У Литві складовою частиною інтегрованих програм є мистецтва, музика, танець, театр.

2) Спеціалізовану хореографічну освіту в Литві можна отримати в умовах неформальної мистецької освіти в різноманітних центрах дозвілля, школах танцю (Hatora, Motus тощо), а також у Національній школі мистецтв імені М. Чюрльоніса. Підготовка викладачів хореографії здійснюється в трьох закладах вищої освіти, які дають можливість отримати кваліфікацію артиста балету для здійснення професійної виконавської діяльності та хореографа-педагога для викладання в закладах загальної середньої освіти, ЗВО, а також для керування аматорськими хореографічними колективами.

3) Наукова думка в галузі хореографічно-педагогічної освіти Литви сконцентрована переважно на проблемах загального розвитку особистості засобами танцювального мистецтва. Це творчий розвиток школярів, навчання хореографії як шлях формування духовності й загальної культури, формування соціальних навичок тощо. Окремі дослідження присвячені розвитку танцювальних навичок і хореографічної майстерності.

Вважаємо перспективним порівняння особливостей професійної підготовки майбутніх хореографів в Україні та Литві

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бігус О. Сучасний танець у Литві: історія становлення та розвитку. *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. 2014. № 31. С. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.31.2014.158879>.
2. Горських Ю. Розвиток хореографічно-педагогічної освіти на пострадянському просторі : монографія. Суми : ФОП Цьома С., 2017. 161 с.
3. Ніколаї Г. Тенденції розвитку мистецької освіти в контексті європейської інтеграції: інтеркультурний вимір. *Мистецька освіта в контексті європейської інтеграції*. Суми : вид-во СумДПУ імені А.Макаренка, 2013. С. 135–138.
4. Banevičiūtė B., Kudinovienė J. Educators of arts teachers: coherence between professional development and teaching quality. *Spring University. Changing education in a changing society*. 2012. № ½. P. 160–167. DOI: 10.15181/ATEE.V110.121.
5. Banevičiūtė B., Kudinovienė J. Meno pedagogų rengimas Lietuvos edukologijos universitete. *Pedagogika*. 2014. № 114. P. 141–153. URL: <http://www.pedagogika.leu.lt/index.php/Pedagogika/article/view/44/52>.
6. Banevičiūtė B., Kudinovienė J. Development of arts teacher research competence in master studies. *Pedagogika*. 2017. № 125. P. 57–67. DOI: <https://doi.org/10.15823/p.2017.04>.
7. Banevičiūtė B., Puipaitė-Narbutienė I. Pradinių klasių šokio pamokos kokybė Kupiškio rajono ugdymo administratorių supratimu. *Pasaulis vaikui: ugdymo realijos ir perspektyvos*. 2017. № 6. P. 205–215.
8. Banevičiūtė B. *Šokio gebėjimų ugdymas ankstyvojoje paauglystėje*. Doctoral Thesis. Vilnius, Švietimo akademija Vytauto Didžiojo universitetas. 2010. URL: <https://www.vdu.lt/cris/handle/20.500.12259/116178>.
9. Banevičiūtė B. Aspects of artistic and pedagogical creativity of dance teachers. *Spring University. Changing education in a changing society*. 2011. № 2. P. 81–89.
10. Banevičiūtė B. Kūrybinės veiklos organizavimas pradinių klasių šokio pamokoje. *Pasaulis vaikui: ugdymo realijos ir perspektyvos*. 2014. № 5 (2). P. 55–67. URL: <https://www.lituanistika.lt/content/83140>.
11. Banevičiūtė B. Aspects of dance teacher education: analysis of students' dance education research. *Pedagogika*. 2015. № 117. P. 110–117. URL: <https://ejournals.vdu.lt/index.php/Pedagogika/article/view/1674>.
12. Hatora – the school of dance and body language : website. URL: <http://www.hatora.lt/en>.
13. Jankauskas A. Lithuanian ballet. The beginning of the formation of the national repertoire. *Central Asian Journal of Art Studies*. 2020. № 2. P. 44–57. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lithuanian-ballet-the-beginning-of-the-formation-of-the-national-repertoire>.
14. Jonilienė M., Baltušnikienė B. Ikimokyklinio amžiaus vaikų mokymasis vienas iš kito, žaidžiant muzikinius žaidimus. *Pedagogika*. 2018. № 131. P. 129–142. URL: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/79230/1/ISSN2029-0551_T_131_N_3.PG_129-142.pdf.
15. Jonutytė I., Binkauskaitė D., Gelžinienė J. Socialiai apleistų 7–11 m. vaikų teigiamo savęs vertinimo ugdymas šokiu. *Socialinis ugdymas: vaiko ir šeimos teisių apsauga* : IV Respublikinės mokslinės-praktinės konferencijos straipsnių rinkinys / sudarytojos ir redaktorės: Audronė Juodaitytė ... [et al.]. Šiauliai : Šiaulių universiteto leidykla, 2007. P. 57–68.
16. Kudinovienė J., Sinkevičius R. Ikimokyklinio amžiaus vaikų socialinės kompetencijos ugdymas šokio veikloje. *Meninis ugdymas: tyrimų tradicijos ir perspektyva / sudarytoja Rūta Girdzijauskienė*. Klaipėda : Klaipėdos universiteto leidykla, 2011. P. 147–154.
17. Merčaitienė V., Kievišas J. Ugdytinio vaidmuo įprasminant veiklą mokyklos šokių būrelyje. *Ugdymo dvasingumas* : kolektyvinė monografija / sudarė ir parengė J. Kievišas. Vilnius : Edukologija, 2012. P. 186–198.
18. Musneckienė E. Meninio ugdymo integralumo problema meno kaitos ir vizualiosios kultūros kontekste. *Pedagogika*. 2014. № 114. P. 167–179. DOI: <https://doi.org/10.15823/p.2014.014>.
19. Personality Development Center Motus : website. URL: <https://www.motus.lt/apie-motus>.
20. Rubikienė A. Socialinio liaudies šokio tradicija: muzikantų ir šokėjų tarpusavio ryšio kaita. *Tradicija ir dabartis*. 2018. № 13. P. 189–214. DOI: <https://doi.org/10.15181/td.v13i0.1702>.
21. Šabasevičius H. XXI a. pirmųjų dešimtmečių Lietuvos baletas: žanro ir plastinės kalbos transformacijos. *Menotyra*. 2016. № 23 (2). P. 140–152. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=455055>.
22. Šarkauskienė A., Venskienė A. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų lankstumo ir pusiausvyros lavinimas šokiu neformaliojo ugdymo pratybose. *Sporto mokslas*. 2014. № 3 (77). P. 14–19. URL: <https://www.vdu.lt/cris/handle/20.500.12259/99816>.
23. Šidlauskaitė A., Kudinovienė J. Specialistų ir nespecialistų įgyvendinamas šokio ugdymas pradinėse klasėse. *Pasaulis vaikui: ugdymo realijos ir perspektyvos*. 2017. № 6. P. 192–204.
24. Soraka A., Sapežinskienė L. Research methodology for education through partner dancesport. *Procedia – social and behavioral sciences*. 2015. № 191. P. 1976–1982. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042815025744>.
25. The National M.K. Čiurlionis School of Art : website. URL: <http://dance.lt/new/en/db/national-m-k-ciurlionis-school-of-art-3>.
26. Ušpurienė A. B. The Impact of non-formal artistic dance education on the communication and organizational abilities of adolescents. *Society. Integration. Education*. 2019. № 4. P. 549–554. URL: <http://journals.ru.lv/index.php/SIE/article/view/3990>.

REFERENCES

1. Bihus O. Suchasnyi tanets u Lytvi: istoriia stanovlennia ta rozvytku [Contemporary dance in Lithuania: history of formation and development]. *Visnyk KNUKіM. Seriiia "Mystetstvoznavstvo"*, 2014. № 31. P. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.31.2014.158879> [in Ukrainian].
2. Horskykh Yu. *Rozvytok khoreohrafichno-pedahohichnoi osvity na postradianskomu prostori [Development of choreographic and pedagogical education in the post-Soviet space]*: monohrafiia. Sumy : FOP Tsoma S., 2017. 161 p. [in Ukrainian].

3. Nikolai H. Tendentsii rozvytku mystetskoï osvity v konteksti yevropeiskoi intehratsii: interkulturnyi vymir [Trends in the development of art education in the context of European integration: the intercultural dimension]. *Mystetska osvita v konteksti yevropeiskoi intehratsii*. Sumy : vyd-vo SumDPU imeni A. Makarenka, 2013. P. 135–138 [in Ukrainian].
4. Banevičiūtė, B. & Kudinovienė, J. (2012). Educators of arts teachers: coherence between professional development and teaching quality. *Spring University. Changing education in a changing society*, 1/2, 160–167. DOI: 10.15181/ATEE.V1I0.121.
5. Banevičiūtė, B. & Kudinovienė, J. (2014). Meno pedagogų rengimas Lietuvos edukologijos universitete [Arts teacher education in Lithuanian University of Educational Sciences]. *Pedagogika*, 114, 141–153. Retrieved from <http://www.pedagogika.leu.lt/index.php/Pedagogika/article/view/44/52> [in Lithuanian].
6. Banevičiūtė, B. & Kudinovienė, J. (2017). Development of arts teacher research competence in master studies. *Pedagogika*, 125, 57–67, <https://doi.org/10.15823/p.2017.04>
7. Banevičiūtė, B. & Puipaitė-Narbutienė, I. (2017). Pradinių klasių šokio pamokos kokybė Kupiškio rajono ugdymo administratorių supratimu [Primary school dance lessons quality: education administrators' perception]. *Pasaulis vaikui: ugdymo realijos ir perspektyvos*, 6, 205–215 [in Lithuanian].
8. Banevičiūtė, B. (2010). *Šokio gebėjimų ugdymas ankstyvojoje paauglystėje [Education of dance skills in early adolescence]*. Doctoral Thesis. Vilnius, Švietimo akademija Vytauto Didžiojo universitetas. Retrieved from <https://www.vdu.lt/cris/handle/20.500.12259/116178> [in Lithuanian].
9. Banevičiūtė, B. (2011). Aspects of artistic and pedagogical creativity of dance teachers. *Spring University. Changing education in a changing society*, 2, 81–89.
10. Banevičiūtė, B. (2014). Kūrybinės veiklos organizavimas pradinių klasių šokio pamokoje. *Pasaulis vaikui: ugdymo realijos ir perspektyvos*, 5 (2). 55–67. Retrieved from <https://www.lituanistika.lt/content/83140> [in Lithuanian].
11. Banevičiūtė, B. (2015). Aspects of dance teacher education: analysis of students' dance education research. *Pedagogika*, 117, 110–117. Retrieved from <https://ejournals.vdu.lt/index.php/Pedagogika/article/view/1674>.
12. Hatora – the school of dance and body language: website, <http://www.hatora.lt/en>.
13. Jankauskas, A. (2020). Lithuanian ballet. The beginning of the formation of the national repertoire. *Central Asian Journal of Art Studies*, 2. 44–57. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/lithuanian-ballet-the-beginning-of-the-formation-of-the-national-repertoire>.
14. Jonilienė, M. & Baltušnikienė, B. (2018). Ikimokyklinio amžiaus vaikų mokymasis vienas iš kito, žaidžiant muzikinius žaidimus [Mutual learning of pre-school children through music games]. *Pedagogika*, 131, 129–142. Retrieved from https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/79230/1/ISSN2029-0551_2018_T_131_N_3.PG_129-142.pdf [in Lithuanian].
15. Jonutytė, I., Binkauskaitė, D. & Gelžinienė, J. (2007). Socialiai apleistų 7–11 m. vaikų teigiamo savęs vertinimo ugdymas šokiu [Positive self-esteem development in socially neglected 7–11 year old children by the means of dance]. *Socialinis ugdymas: vaiko ir šeimos teisių apsauga : IV Respublikinės mokslinės-praktinės konferencijos straipsnių rinkinys / sudarytojos ir redaktorės: Audronė Juodaitytė ... [et al.]. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla*, 57–68 [in Lithuanian].
16. Kudinovienė, J. & Sinkevičius, R. (2011). Ikimokyklinio amžiaus vaikų socialinės kompetencijos ugdymas šokio veikloje [Preschool children's social competence development during dance activity]. *Meninis ugdymas: tyrimų tradicijos ir perspektyva / sudarytoja Rūta Girdzijauskienė*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 147–154 [in Lithuanian].
17. Merčaitienė, V. & Kievišas, J. (2012). Ugdytinio vaidmuo įprasminant veiklą mokyklos šokių būrelyje [Students' role in attaching sense to dance class activity at school]. *Ugdymo dvasingumas : kolektyvinė monografija / sudarė ir parengė Jonas Kievišas*. Vilnius: Edukologija, 186–198 [in Lithuanian].
18. Musneckienė, E. (2014). Meninio ugdymo integralumo problema meno kaitos ir vizualiosios kultūros kontekste [Issue of integrity of art education in the context of changes in art and visual culture]. *Pedagogika*, 114, 167–179. DOI: <https://doi.org/10.15823/p.2014.014> [in Lithuanian].
19. Personality Development Center Motus : website, <https://www.motus.lt/apie-motus>.
20. Rubikienė, A. (2018). Socialinio liaudies šokio tradicija: muzikantų ir šokėjų tarpusavio ryšio kaita [Social folk dance tradition: the change of relationship between musicians and dancers]. *Tradicija ir dabartis*, 13, 189–214, <https://doi.org/10.15181/td.v13i0.1702> [in Lithuanian].
21. Šabasevičius, H. (2016). XXI a. pirmųjų dešimtmečių Lietuvos baletas: žanro ir plastinės kalbos transformacijos [Lithuanian ballet of the 21st century: transformations of genre and plastic language]. *Menotyra*, 23 (2), 140–152. Retrieved from <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=455055> [in Lithuanian].
22. Šarkauskienė, A. & Venskienė, A. (2014). Jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų lankstumo ir pusiausvyros lavinimas šokiu neformaliojo ugdymo pratybose [Developing flexibility and balance through dance in children of early school age in non-formal educational activities]. *Sporto mokslas*, 3 (77), 14–19. Retrieved from <https://www.vdu.lt/cris/handle/20.500.12259/99816> [in Lithuanian].
23. Šidlauskaitė, A. & Kudinovienė, J. (2017). Specialistų ir nespecialistų įgyvendinamas šokio ugdymas pradinėse klasėse [Implementation of primary school dance education by specialists and non-specialists]. *Pasaulis vaikui: ugdymo realijos ir perspektyvos*, 6, 192–204 [in Lithuanian].
24. Soraka, A. & Sapežinskienė, L. (2015). Research methodology for education through partner dancesport. *Procedia – social and behavioral sciences*, 191, 1976–1982. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042815025744>.
25. The National M.K. Čiurlionis School of Art : website, <http://dance.lt/new/en/db/national-m-k-ciurlionis-school-of-art-3>.
26. Ušpurienė, A. B. (2019). The Impact of non-formal artistic dance education on the communication and organizational abilities of adolescents. *Society. Integration. Education*, 4, 549–554. Retrieved from <http://journals.ru.lv/index.php/SIE/article/view/3990> [in Lithuanian].

УДК 378.014.61:005.6

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-30>**Анна ГЕЛЕШ,***orcid.org/0000-0002-0143-0518*

кандидат історичних наук,

доцент кафедри педагогіки та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) *angelesh1520@gmail.com*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СТРУКТУРНИХ СКЛАДНИКІВ СИЛАБУСУ В СИСТЕМІ ВНУТРІШНЬОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Одним із актуальних питань сучасного забезпечення якості вищої освіти є своєчасне донесення зрозумілої інформації щодо цілей, змісту та результатів навчання, критеріїв оцінювання до учасників освітнього процесу. Перехід до європейських практик та розвиток системи моніторингу якості освіти вносять позитивні зміни у взаємовідносини між здобувачами вищої освіти та викладачами. Документом, що відтворює ці взаємовідносини і роз'яснює їх взаємну відповідальність, є силабус. Попри необов'язковість силабусу, більшість вітчизняних ЗВО розробили та впровадили власні політики щодо формування, затвердження та систематичного перегляду і оновлення силабусів освітніх компонент через системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти.

У статті здійснено теоретичне обґрунтування поняття «силабус» та взаємозв'язку його структурних складників у системі внутрішнього забезпечення якості вищої освіти ЗВО.

Доведено, що силабус є елементом системи внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти ЗВО, який відображає стислий опис освітньої компоненти освітньої програми. Силабус зорієнтований на здобувачів вищої освіти та слугує путівником успішного засвоєння ними освітньої компоненти. Форма та структура силабусу визначаються внутрішньою освітньою політикою ЗВО й характеризується певними ознаками. У статті розкрито сутність поняття та ознак силабусу, подано коротку характеристику його складників. Також з'ясовано, що силабус повинен бути коротким і зрозумілим для здобувачів вищої освіти, тому його побудова має максимально відповідати їхнім потребам і водночас відображати необхідні складники та їх взаємозв'язок.

Спираючись на представлений авторкою взаємозв'язок структурних складників силабусу в системі внутрішнього забезпечення якості вищої освіти ЗВО, підсумовано, що силабус є достатньо вагомих індикатором якості викладання та навчання. Такий підхід дає підстави стверджувати, що важливо інтегрувати його в освітнє середовище ЗВО, а викладачів спрямовувати на якісне формування силабусів власних освітніх компонент.

Ключові слова: силабус, освітня компонента, система внутрішнього забезпечення якості вищої освіти, заклад вищої освіти.

Anna HELESH,*orcid.org/0000-0002-0143-0518*

Candidate of Historical Sciences (PhD),

Associate Professor at the Department of Pedagogics and Innovative Education

Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) *angelesh1520@gmail.com*

RELATIONSHIP BETWEEN STRUCTURAL COMPONENTS OF SYLLABUS IN THE INTERNAL QUALITY ASSURANCE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION

One of the urgent issues of modern quality assurance in higher education is the timely delivery of clear information about the goals, content and learning outcomes, evaluation criteria to participants in the educational process. The transition to European practices and the development of a system for monitoring the quality of education are making positive changes in the relationship between higher education students and teachers. The document that reproduces this relationship and clarifies their mutual responsibility is the syllabus. Despite the optionality of the syllabus, most domestic HEI have developed and implemented their own policies for the formation, approval and systematic review and updating of syllabuses of educational components through internal quality assurance systems in higher education.

The article provides a theoretical justification for the concept of «syllabus» and the relationship of its structural components in the system of internal quality assurance of higher education of the HEI.

It was proven that the syllabus is an element of the system of internal quality assurance of educational activities and the quality of higher education of the HEI, which reflects a brief description of the educational component of the educational program. The syllabus is focused on higher education seekers and serves as a guide to their successful mastering of the educational component. The form and structure of the syllabus were determined by the internal educational policy of the

HEI and were characterized by certain features. The article reveals the essence of the concept and features of the syllabus, and gives a brief description of its components. It was also found that the syllabus should be short and understandable for higher education students, so its construction should best meet their needs and, at the same time, reflect the necessary components and their relationship.

Based on the interrelation of the structural components of the syllabus in the system of internal quality assurance of higher education of the HEI, the author concludes that the syllabus is a significant indicator of the quality of teaching and learning. This approach gives grounds to assert that it is important to integrate it into the educational environment of the HEI, and to direct teachers to the qualitative formation of syllabi of their own educational components.

Key words: *syllabus, educational component, system of internal quality assurance of higher education, higher education institution.*

Постановка проблеми. В умовах переходу до єдиної європейської системи забезпечення якості освітнього процесу закладами вищої освіти (ЗВО) України, пошуку сучасних форм співробітництва викладачів та здобувачів вищої освіти провідну роль відіграє впровадження новітніх освітніх технологій та засобів навчання, сучасного організаційного та навчально-методичного забезпечення, спрямованих на розширення його прозорості та отримання здобувачами якісної вищої освіти. Процес трансформації освітнього середовища для здобувачів вищої освіти, метою якого є удосконалення принципів студентоцентрованого навчання, передбачає нові підходи до розроблення документів з організації освітнього процесу, зокрема викладання та навчання.

Сьогодні актуальності набуває питання своєчасного донесення зрозумілої інформації щодо цілей, змісту та результатів навчання, критеріїв оцінювання до учасників освітнього процесу. Перехід до європейських практик та розвиток системи моніторингу якості освіти вносять позитивні зміни в організацію взаємовідносин між здобувачами вищої освіти та викладачами. Документом, що відтворює ці взаємовідносини і роз'яснює їх взаємну відповідальність, є силабус, який регламентує процес вивчення освітньої компоненти та слугує організаційною основою її викладання. Попри необов'язковість силабусу, слід відмітити, що більшість вітчизняних ЗВО розробили та впровадили власні політики щодо формування, затвердження та систематичного перегляду і оновлення силабусів освітніх компонент через системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти.

Аналіз досліджень. Дослідженням питань, які стосуються обґрунтування поняття «силабус», зокрема визначення його основних структурних компонентів, займається низка вчених. Наукові надбання у цій царині отримані такими вченими, як О. І. Ваганова, А. В. Хижная, А. В. Трутанова, М. Н. Гладкова, Ю. Б. Лунева, С. Чепурна, Н. Булах, Л. Качалова та інші, котрі розглядають поняття силабусу як засіб організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти. В умовах поступового

впровадження цього поняття у освітнє середовище вітчизняних ЗВО поняття силабусу потребує широкого вивчення саме як елемент системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти.

Метою статті є теоретичне обґрунтування поняття «силабус» та взаємозв'язку його структурних складників у системі внутрішнього забезпечення якості вищої освіти ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні внутрішньоуніверситетська система забезпечення якості вищої освіти ЗВО України має на меті створення алгоритму постійної інституційної уваги до якості освіти, включно з переглядом і покращенням освітніх програм та навчальних курсів, освітніх компонент. До ключових політик системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти віднесено своєчасність забезпечення та доступність для здобувачів вищої освіти інформації щодо цілей, змісту, компетентностей та програмних результатів навчання, порядку та критеріїв оцінювання в межах окремих освітніх компонент освітніх програм. Рекомендованою формою представлення такої інформації про освітні компоненти є силабус.

Відповідно до чинних вимог критеріїв оцінювання якості освітніх програм (Положення, 2019) на офіційному сайті ЗВО має бути оприлюднена освітня програма (її опис та зміст), а також описи, силабуси усіх освітніх компонент, включених до неї. Обсяг інформації, що оприлюднюється, має бути достатнім для того, щоб забезпечити можливість потенційних вступників, здобувачів вищої освіти та інших учасників освітнього процесу своєчасно ознайомитися із цілями та змістом освітніх компонент, зокрема під час формування індивідуальної освітньої траєкторії здобувачами тощо.

Отже, можна вважати, що силабус (в перекладі з латини *syllabus* – «перелік», «каталог») є елементом системи внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти ЗВО, який відображає стислий опис освітньої компоненти освітньої програми.

Окремі науковці розглядають силабус як засіб організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти, – це план вивчення дисципліни, «план

дій» для студентів, який має вигляд плану-конспекту навчальної дисципліни, створений безпосередньо для студента з метою допомоги організації його навчальної та самостійної діяльності (Ваганова, 2016; Чепурна, 2020). Силабус виконує функцію методичного «порадника» для здобувача вищої освіти, у ньому конкретно описано, якими компетентностями та програмними результатами навчання має оволодіти здобувач в результаті вивчення тієї чи іншої освітньої компоненти освітньої програми. Цей документ дає змогу здобувачеві вищої освіти самостійно раціонально розподілити й організувати час занять для вивчення освітньої компоненти.

За твердженням Н. Булах, силабус – це навчально-методична програма дисципліни, змістова частина якої містить такі розділи: опис навчальної дисципліни, мету й завдання, короткий зміст, теми й час, відведений на їх вивчення, завдання для самостійної роботи, час консультацій, вимоги викладача, критерії оцінювання та список основної й додаткової літератури (Булах).

Спираючись на педагогічні дослідження Л. Качалової, можна зазначити, що силабус – це «коротка програма самостійної роботи з навчальної дисципліни, в якій для успішного оволодіння знаннями, уміннями й навичками окреслено всю необхідну інформацію» (Качалова, 2017).

На сьогодні найбільш застосовуване трактування поняття «силабус» – це документ, в якому роз'яснюється взаємна відповідальність викладача і студента. В ньому представляються процедури (у тому числі *deadlines* та принципи оцінювання), політики (включно з політикою академічної доброчесності) і зміст курсу, а також календар його виконання. В силабусі мають бути озвучені вимірювані цілі, які викладач ставить перед своєю навчальною дисципліною. Здобувач вищої освіти має зрозуміти, чого він / вона зможе навчитися, чим саме може бути корисним цей курс. Силабус окреслює концептуальний перехід від «здобування знань» і «одержання практичних навичок» до компетентностей, що їх може засвоїти здобувач, вивчаючи цей курс. Він включає в себе анотацію курсу, мету, завдання, компетентності та результати навчання, перелік тем, матеріали для навчання, правила стосовно зарахування пропущених занять (Глосарій, 2020).

Теоретичне обґрунтування поняття силабусу дає підстави стверджувати, що силабус є документом, який розглядається як стислий опис, анотація до курсу чи освітньої компоненти та дає змогу забезпечити інформаційні умови для формування цілісного уявлення про якість освітньої

діяльності ЗВО. Суб'єктами силабусу є викладачі та здобувачі вищої освіти, тож створення цього документу повинно здійснюватися на принципах прозорості, об'єктивності, академічної доброчесності та добровільності ЗВО.

На відміну від робочої програми та навчально-методичного комплексу освітньої компоненти, силабус зорієнтований на здобувачів вищої освіти та слугує путівником успішного засвоєння ними освітньої компоненти. Форма та структура силабусу визначаються внутрішньою освітньою політикою ЗВО й характеризується певними ознаками (Рис. 1.).

Представлений вище силабус рекомендовано формувати в електронному вигляді та розміщувати у відкритому доступі для здобувачів вищої освіти, зокрема на офіційному сайті ЗВО. Згідно з політикою Стенфордського університету, матеріали навчального курсу мають бути доступні усім здобувачам вищої освіти, незалежно від їх фінансового становища (Creating a syllabus, 2020). Такий підхід сприятиме підвищенню рівня формування основних програмних компетентностей та результатів навчання, організації самостійної роботи здобувачів (в тому числі заочної і дистанційної форм навчання), оптимізації спільної діяльності викладачів і здобувачів вищої освіти.

Силабус розробляється науково-педагогічними працівниками кафедри ЗВО, за якими закріплено освітню компоненту, відповідно до освітньої програми та навчального плану підготовки здобувачів вищої освіти. При цьому важливо, щоб отримані, в результаті вивчення здобувачами вищої освіти, знання, уміння та навички відповідали запланованим цілям освітньої компоненти. Так, автори Університету Вашингтону пропонують продумати різні системи оцінки: такими будуть тести, групові чи індивідуальні проекти, наукові роботи чи презентації (Jennifer Gozalez, 2016).

Окрім загальної структури та ознак, силабус повинен бути коротким і зрозумілим для здобувачів вищої освіти, тому його побудова має максимально відповідати їхнім потребам і водночас відображати необхідні складники та їх взаємозв'язок (Рис. 2.).

Висновки. Таким чином, на основі теоретичного обґрунтування наукових підходів до визначення поняття силабусу, його ознак та структурних складників авторкою висвітлено їх взаємозв'язок у системі внутрішнього забезпечення якості вищої освіти ЗВО.

З'ясовано, що в процесі спілкування викладачів і здобувачів вищої освіти силабус є чи не найкращим способом донесення необхідної інформації. Осно-

СИЛАБУС «освітньої компоненти»	
Найменування освітньої програми	Найменування освітньої програми, яка передбачає реалізацію даної освітньої компоненти
Обсяг освітньої компоненти	Загальне навантаження: к-ть кредитів ECTS (к-ть годин). Заняття в аудиторії: (к-ть занять / академічних годин). Загальна к-ть годин на самостійне опрацювання. Форма підсумкового контролю.
Викладач/чі	ПІБ, науковий ступінь, вчене звання, посада, кафедра, факультет / інститут.
Контактні дані викладача/чів	Телефон, корпоративна електронна пошта, посилання на wiki сторінку.
Семестр	Семестр, в якому заплановано вивчення освітньої компоненти.
Форма навчання	Очна денна, заочна, дистанційна.
Покликання на електронний навчально-методичний комплекс (ЕНМК)	Покликання повинно відкриватися за умови введення здобувачем своєї корпоративної адреси і паролю. Інтерфейс – для ознайомлення. Якщо це зовнішній стейкголдер, ЗВО потрібно прописати умови можливої тимчасової авторизації.
Анотація до освітньої компоненти	Зазначається роль та місце освітньої компоненти в системі підготовки фахівців за певною освітньою програмою, актуальність, форми організації занять, використання сучасних освітніх технологій, в тому числі проведення проблемних і оглядових лекцій, активні і творчі форми проведення занять, необхідне обладнання, пристрої, програмне забезпечення, застосування дистанційного складника тощо.
Мета та цілі освітньої компоненти	<i>Мета – чітко сформульований запис про досягнення головного результату при вивченні освітньої компоненти. Цілі конкретизуються відповідно до освітньої програми, випливають із поставленої мети і виражаються у вигляді загальних та фахових компетентностей (у т.ч. Soft Skills), що визначаються освітньою програмою.</i>
Тематичний і календарний план вивчення освітньої компоненти	Рекомендується оформляти у вигляді таблиці, де вказуються номер тижня, назва теми заняття (лекції, лабораторного чи практичного / семінарського заняття), кількість годин, що відводиться на вивчення певної теми, в тому числі на самостійну роботу здобувача вищої освіти, а також зміст і перелік завдань для самостійної роботи, тематика індивідуальних завдань тощо. Тижнева тривалість занять має відповідати навчальному плану та розкладу занять здобувачів. Також до кожної теми визначаються форми та методи оцінювання виконаних здобувачами завдань.
Необхідні обов'язкові попередні та супутні освітні компоненти	Пререквізити (Prerequisite) – освітні компоненти, що містять знання, уміння і навички, необхідні для засвоєння даної освітньої компоненти. Постреквізити (Postrequisite) – освітні компоненти, для вивчення яких потрібні знання, уміння і навички, здобуті після закінчення вивчення певної освітньої компоненти.
Компетентності	Інформація має відтворювати досягнення здобувачами компетентностей, що визначають нормативний зміст освіти і формуються в ході безпосередньої (аудиторні заняття) або опосередкованої взаємодії з викладачем (самостійна робота, робота з літературою, програмний і мультимедійний супровід тощо), за формою і змістом відповідати вимогам щодо формулювання компетентностей та корелюватися із компетентностями, визначеними освітньою програмою.
Програмні результати навчання	Інформація має відтворювати досягнення здобувачами програмних результатів навчання, що визначають нормативний зміст освіти і формуються в ході безпосередньої (аудиторні заняття) або опосередкованої взаємодії з викладачем (самостійна робота, робота з літературою, програмний і мультимедійний супровід тощо), за формою і змістом відповідати вимогам щодо формулювання результатів навчання та корелюватися із програмними результатами навчання освітньої програми.
Методи і критерії оцінювання	Зазначаються види та форми контролю, узагальнені критерії і шкали оцінювання результатів навчання, структурування освітньої компоненти і призначення коефіцієнтів вагомості різним видам навчальної роботи, оцінки, які можуть отримати здобувачі вищої освіти при вивченні даної освітньої компоненти. Ця інформація має відповідати вимогам внутрішніх політик ЗВО.
Методи та форми організації навчання	Методи та форми організації навчання спрямовані на активізацію й стимулювання навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти. Зазвичай це проблемні й оглядові лекції, активні семінари, лабораторні заняття, ділові ігри, тренінги, заняття із застосуванням телекомунікаційної техніки, дослідницькі методи, презентації, кейс-стаді, бесіди і дискусії, робота в Internet аудиторіях – електронні лекції, семінари, лабораторні роботи, дистанційні консультації тощо.
Умови визначення навчального рейтингу здобувача вищої освіти	Умови визначення навчального рейтингу здобувача вищої освіти ґрунтуються на принципах об'єктивності, прозорості, гнучкості та високої диференціації. В умовах кредитної технології навчання контроль успішності здобувачів вищої освіти з кожної освітньої компоненти поділяється на вхідний (попередній), поточний (тематичний), підсумковий (семестровий контроль, підсумкову атестацію) контроль.
Самостійна позааудиторна робота здобувача вищої освіти	Зазначаються види самостійної позааудиторної роботи та кількість годин відповідно, а також внутрішні політики ЗВО щодо організації і контролю самостійної позааудиторної роботи здобувачів. Чітко окреслюються список завдань, тематика рефератів, есе та рекомендована література.
Внутрішні політики ЗВО	Політика щодо розподілу самостійної роботи. Політика комунікації в межах освітнього процесу. Політика щодо дедлайнів і перескладання. Політика щодо академічної доброчесності. Політика щодо звернень здобувачів. Інші політики ЗВО.
Рекомендована література	Наводиться перелік джерел основної і додаткової літератури, що найповніше забезпечують освітню компоненту.
Додаткові ресурси	Наводиться перелік додаткових джерел, Інтернет ресурси, вебінари, презентації, інструкції, онлайн-курси (Prometheus, EdEra) тощо.
Мова навчання	Зазначаються мови навчання (українська, англійська тощо).
Інші особливості освітньої компоненти	Досвід міжнародних проектів. Досвід інших вітчизняних та міжнародних курсів. Інші особливості освітньої компоненти

Рис. 1. Загальна структура та ознаки силабусу

Рис. 2. Взаємозв'язок структурних складових силабусу в системі внутрішнього забезпечення якості вищої освіти ЗВО

вним завданням силабусу освітньої компоненти є допомога здобувачам вищої освіти у підвищенні їх здатностей до вивчення необхідного матеріалу. Задля цього силабус повинен включати: основну інформацію про освітню компоненту, інформацію про викладача, опис змісту, критерії оцінювання, цілі та завдання, рекомендовану літературу та додаткові ресурси, попередні та додаткові умови тощо.

Якість силабусу є достатньо вагомим індикатором якості викладання та навчання в системі

внутрішнього забезпечення якості вищої освіти ЗВО. Тому важливо інтегрувати його в освітнє середовище ЗВО, а викладачів спрямовувати на якісне формування силабусів власних освітніх компонент. Такий підхід сприятиме не тільки підвищенню рівня формування програмних компетентностей та результатів навчання здобувачів, але й застерігатиме ЗВО від студентських скарг і непорозумінь протягом усього періоду навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булах Н. В. Силлабус как средство организации самостоятельной деятельности студентов. Сайт Ярославского государственного педагогического университета им. К. Д. Ушинского. URL: http://yspu.org/images/8/80/Булах_Н.В._статья_.pdf (дата звернення: 03.12.2021).
2. Ваганова О. И. и др. Силлабус как средство организации самостоятельной работы студентов. *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. 2016. № 11–5. С. 968–970.
3. Глосарій. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/Глосарій.pdf> (дата звернення: 03.12.2021).
4. Качалова Л. П. Организация самостоятельной работы студентов по педагогическим дисциплинам с использованием силлабуса. *Современная наука: актуальные проблемы теории и практики*. 2017. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/syllabus-kak-sredstvo-organizatsii-samostoyatelnoy-raboty-studentov/viewer> (дата звернення: 03.12.2021).
5. Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: Наказ МОН України 11.07.2019 р. № 977. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19> (дата звернення: 03.12.2021).
6. Чепурна С. Силлабус як засіб організації самостійної роботи студентів під час педагогічної практики. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 27. Том 5. С. 215–219.
7. Creating a syllabus. URL: <https://citl.illinois.edu/citl-101/teaching-learning/resources/teaching-strategies/creating-a-syllabus> (дата звернення: 04.12.2021).
8. Jennifer Gozalez. How to write a syllabus. URL: <https://www.cultofpedagogy.com/course-syllabus-how-to/> (дата звернення: 04.12.2021).

REFERENCES

1. Bulah N. V. Syllabus kak sredstvo organizatsii samostoyatelnoy deyatelnosti studentov [Syllabus as a means of organizing students' independent activities]. Sayt Yaroslavskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. K. D. Ushinskogo. URL: http://yspu.org/images/8/80/Булах_Н.В._статья_.pdf (data zvernennia: 03.12.2021). [in Russian].
2. Vaganova O. I. i dr. Syllabus kak sredstvo organizatsii samostoyatelnoy raboty studentov [Syllabus as a means of organizing students' independent work]. Mezhdunarodnyy zhurnal prikladnykh i fundamentalnykh issledovaniy. 2016. № 11–5. S. 968–970. [in Russian].
3. Hlosarii [Glossary] Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/Hlosarii.pdf> (data zvernennia: 03.12.2021). [in Ukrainian]
4. Kachalova L. P. Organizatsiya samostoyatelnoy raboty studentov po pedagogicheskim distsiplinam s ispolzovaniem sillabusa [Organization of independent work of students in pedagogical disciplines with the use of syllabus]. Sovremennaya nauka: aktualnyie problemy teorii i praktiki. 2017. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/syllabus-kak-sredstvo-organizatsii-samostoyatelnoy-raboty-studentov/viewer> (data zvernennia: 03.12.2021). [in Russian]
5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro akredytatsiiu osvity proham, za yakymy zdiisniuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity: Nakaz MON Ukrainy 11.07.2019 r. № 977. [On approval of the Regulations on accreditation of educational programs, which provide training for applicants for higher education: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine 07/11/2019 № 977]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19> (data zvernennia: 03.12.2021). [in Ukrainian]
6. Chepurna S. Syllabus yak zasib orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv pid chas pedahohichnoi praktyky [Syllabus as a means of organizing independent work of students during pedagogical practice]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. – Drohobych: Vydavnychiy dim "Helvetyka", 2020. Vyp. 27. Tom 5. S. 215-219. [in Ukrainian].
7. Creating a syllabus. URL: <https://citl.illinois.edu/citl-101/teaching-learning/resources/teaching-strategies/creating-a-syllabus> (data zvernennia: 04.12.2021).
8. Jennifer Gozalez. How to write a syllabus. URL: <https://www.cultofpedagogy.com/course-syllabus-how-to/> (data zvernennia: 04.12.2021).

УДК 378.016:373.3.015.311

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-31>**Тетяна ГРИГОРЧУК***orcid.org/0000-0001-9158-6008**аспірантка кафедри інноваційних та інформаційних технологій в освіті
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) grigorchuk.ta@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ

Стаття розкриває особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи, що реалізуються в процесі впровадження методів логічного мислення під час підготовки учителів в умовах Нової української школи. Актуальність статті визначається динамічними тенденціями впровадження у навчальний процес методик на розвиток і формування логічного мислення учнів. Технічний прогрес, швидке зростання наукових знань ставлять людину перед необхідністю постійно поповнювати і оновлювати наявні в неї знання, коригувати і співвідносити їх із новими обставинами, що відкриваються, адже, за твердженням учених, обсяг наукових знань приблизно кожні 10 років подвоюється, а це означає, що хоч би як школа намагалася встигати за розвитком науки, знання, отримані учнями в школі, швидко застарівають (Арделян, 2002: 1).

Отже, перед сучасною школою постає проблема не просто підготовки учнів до майбутньої самостійної трудової діяльності, озброєння їх окремими знаннями та вміннями, а значно більшої підготовки їх до самоосвіти, саморозвитку. Педагогічний аспект із вивчення логічного мислення переважно полягає в тому, щоб розробляти та експериментально перевіряти необхідні методи, засоби, умови, фактори в організації процесу навчання, які розвивають і формують логічне мислення в учнів (Коваль, 2012: 5).

Дослідження у сфері формування розвитку логічного мислення школярів свідчать про те, що одне з найважливіших завдань із навчання у школі полягає у формуванні в учнів навичок щодо здійснення логічних операцій задля оволодіння ними різними прийомами логічного мислення, набуття логічних знань і навіть вироблення в школярів умінь та навичок використання цих знань у навчальному процесі та на практиці. Водночас у педагогічній теорії єдиного підходу до вирішення питання щодо організації такого навчання немає. Низка педагогів вважає, що логічні прийоми – це невід'ємна частина наук, основа яких включена у зміст освіти, тому учні, вивчаючи шкільні предмети, автоматично розвивають логічне мислення з урахуванням заданих образів.

Розвиток логічного мислення в дітей віком молодшого шкільного віку безпосередньо пов'язаний із процесом навчання, тобто в учнів початкових класів початкові логічні вміння за певних умов можуть успішно розвиватися. Отже, процес формування загальнологічних умінь як компонента у спільній освіті – це цілеспрямований, безперервний процес, який пов'язаний із процесом навчання шкільних дисциплін.

Ключові слова: *Нова українська школа, учні початкової школи, підготовка до формування логічних умінь, майбутні вчителі, логічні вміння, початкова школа.*

Tetyana GRIGORCHUK,*orcid.org/0000-0001-9158-6008**Graduate student at the Department of Innovative and Information Technologies in Education
Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky
(Vinnytsia, Ukraine) grigorchuk.ta@gmail.com*

PREPARATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS FOR THE FORMATION OF LOGICAL THINKING OF STUDENTS OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

The article reveals the features of training future primary school teachers, which are implemented in the process of implementing methods of logical thinking during teacher training in the New Ukrainian School. The relevance of the article is determined by the dynamic trends of introduction into the educational process of methods for the development and formation of logical thinking of students. Technological progress, the rapid growth of scientific knowledge puts a person in front of the need to constantly replenish and update their existing knowledge, adjust and relate them to new circumstances. After all, according to scientists, the amount of scientific knowledge doubles every 10 years, which means that no matter how the school tries to keep up with the development of science, the knowledge gained by students at school is rapidly becoming obsolete (Ardelyan, 2002: 1).

Therefore, the modern school faces the problem not only of preparing students for future independent work, equipping them with individual knowledge and skills, but much more preparing them for self-education, self-development. The

pedagogical aspect of the study of logical thinking, mainly, is to develop and experimentally test the necessary methods, tools, conditions, factors in the organization of the learning process that develop and shape logical thinking in students (Koval, 2012: 5).

Research in the field of developing the development of logical thinking in students shows that one of the most important tasks in school – to develop students' skills in logical operations, in order to master various techniques of logical thinking, logical knowledge, and even developing students' skills use of this knowledge in the educational process and in practice. At the same time, in pedagogical theory there is no single approach to solving the problem of organizing such training. Some educators believe that logical techniques are an integral part of the sciences, the basis of which is included in the content of education, so students, studying school subjects, automatically develop logical thinking based on given images.

The development of logical thinking in children of primary school age is directly related to the learning process, i.e. primary school students' initial logical skills under certain conditions can be successfully developed. In this process, the formation of general skills, as a component in joint education is a purposeful, continuous process that is associated with the process of learning school subjects.

Key words: *New Ukrainian School, primary school students, preparation for the formation of logical skills, future teachers, logical skills, primary school.*

Постановка проблеми. У процесі мисленнєвої діяльності людина використовує спеціальні прийоми чи операції, такі як аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення. На основі цього виникають складніші операції, зокрема класифікація та систематизація. Для словесно-логічного мислення характерне використання понять, логічних конструкцій, які іноді не мають прямого образного висловлювання. Завдяки словесно-логічному мисленню людина може встановлювати найзагальніші закономірності, передбачати розвиток процесів у природі та суспільстві, узагальнювати різний наочний матеріал. Вирішення цих завдань у контексті підвищення рівня логічного мислення у молодших школярів виявляється у перенесенні акценту у навчанні зі збільшеного обсягу інформації та знань на формування та розвиток загальнологічних та розумових умінь (Баглаєва, 2000: 2).

Освіта – це процес, що сприяє навчанню або набуттю знань, навичок, цінностей, моралі, переконань, звичок та розвитку особистості. Освітні методи включають навчання, розповідь, обговорення тощо. Національна доктрина розвитку освіти визначає головною метою суспільства зростання людини, а створення умов для її самоствердження, самореалізації, розкриття та стимулювання творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання є основним завданням освітніх установ. Навчальна діяльність також сприяє формуванню інших важливих новоутворень у структурі психіки. У процесі розв'язання навчальної задачі перед молодшим школярем постає необхідність уявити результати своїх дій, передбачити майбутній кінцевий результат діяльності, запланувати послідовність дій, підібрати засоби досягнення мети (Будник, 2015: 3).

Аналіз досліджень і публікацій з цієї проблеми. Мислення у молодших школярів зазнає значних змін. Для першокласників основним видом мислення є наочно-образне. Специфіка

цього виду мислення полягає в такому: вирішення будь-якого завдання здійснюється за допомогою внутрішніх дій із образами. Ми можемо спостерігати, що за ступенем дорослішання мислення молодшого школяра набуває абстрактного та узагальненого характеру. У молодшому шкільному віці саме мислення стає домінуючою функцією, тому проблема розвитку логічного мислення завжди посідала одне з провідних місць у філософській педагогічній думці. (Платон, Аристотель, Декарт, Кант, Гегель, Гуссерль).

На думку Н. Баглаєва, сутність логічного мислення полягає в маніпулюванні поняттями, судженнями та умовиводами з використанням законів логіки. Характеристика логічних понять подається в наукових працях О. Дубасенюка, О. Акімової, А. Люблінської. Проблеми розвитку операцій логічного мислення присвячені праці Н. Кузьміної, А. Ліненко, І. Зязюна (Баглаєва, 2000: 2).

Історико-педагогічні аспекти проблеми розвитку логічного мислення особистості знайшли своє відображення у творах зарубіжних (М. Монтень, Я. Коменський, Дж. Докк, І. Ф. Гербарт, Й. Песталоцці, А. Дістервег, Г. Шаррельман) і вітчизняних (О. Митник, Т. Фадєєва, В. Сухомлинський) педагогів (Ковальчук, 2007: 6).

Пошуку шляхів розвитку логічного мислення молодших школярів, вивченню впливу особливостей організації навчально-пізнавальної діяльності на формування логічних умінь присвячені дослідження сучасних науковців, зокрема роботи Б. Кобзаря, І. Єрмакова, М. Гриньової, А. Бойко (Присяжнюк, 2009: 11).

Метою статті є аналіз перетворень що відбуваються в сучасному суспільстві, головним із яких виступає освітній процес, що вимагає відповідних змін як окремих предметів, так і компонентів освітньої системи, цілей, змісту, методів і навчальних технологій, а також її концептуальної основи.

Виклад основного матеріалу. Методично правильно організована практична діяльність учнів активно формує пізнавальні процеси, в результаті чого значно ефективніше сприяє розвитку їх логічного мислення. Логічні операції мислення – це розумові дії з поняттями, у яких з узагальнених знань, представлених у відповідних поняттях, отримують нові знання. Основними логічними операціями мислення молодших школярів під час уроків є порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення. Ці елементи на основі інтеграції складають цілісну систему, метою якої є забезпечення якісної підготовки педагога як фахівця.

Для мислення молодшого школяра характерне деяке переважання конкретного, наочно-образного компонента, невміння диференціювати ознаки предметів на суттєві і несуттєві, відокремлювати головне від другорядного, встановлювати ієрархію ознак і причинно-наслідкового зв'язку, відносин.

Професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи має бути спрямованою на забезпечення його готовності до формування логічного мислення молодшого школяра. Ми розглядаємо готовність студентів до формування логічного мислення молодшого школяра як комплексну характеристику особистості, яка володіє теорією та технологією цього процесу й ефективно його здійснює. В характеристику особистості вкладаємо зміст поняття «інтелектуальна культура» як інтегративного особистісного утворення, у якому представлені взаємопов'язані мотиваційна, пізнавальна та соціальна сфери.

Основними особливостями логічного мислення молодших школярів є переважання чуттєвого, активного аналізу над абстрактним; здійснення синтезу переважно у наочній ситуації без відриву від дій із предметами; підміна операції порівняння щодо розташування предметів, які легше визначаються у властивостях, ніж у зв'язках та відносинах між предметами; відсутність сформованості базових умінь щодо узагальнення; невміння виділяти суттєві ознаки, найчастіше замінюючи їх (Будник, 2015: 3).

Ми виокремлюємо критерії готовності майбутніх учителів до зазначеного виду діяльності, такі як мотиваційний, когнітивний, діяльнісний.

Одним із основних завдань, що стоять перед сучасною школою, є навчання учнів самостійно мислити, виховання активного ставлення до здобування знань, розвиток їхніх інтелектуальних і творчих здібностей. Логічне мислення – це мислення за законами логіки (законом тотожності, законом суперечності, законом виключення третього, законом достатньої підстави), завдяки чому відбувається опосередковане пізнання предметів і явищ

об'єктивної дійсності у їх істотних властивостях, зв'язках і відносинах. Це мислення, що характеризується перевагою понятійного змісту, воно включає такі операції, як порівняння, аналіз, синтез, абстрагування та узагальнення (Митник, 2007: 7).

Процес логічного мислення відбувається за наявності вихідних, допоміжних (таких, що обґрунтовують) знань, прийомів логічного оброблення та виникнення проблемної ситуації, котра передбачає суперечність поставлених завдань наявним знанням учня і стимулює його розпочати пошук вирішення питання.

Нова українська школа (НУШ) – це ключова реформа Міністерства освіти і науки України. Головна мета полягає у створенні школи, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, але й уміння застосовувати їх у житті. НУШ – це школа, до якої приємно ходити учням. Тут прислухаються до їхньої думки, вчать критично мислити, не бояться висловлювати власну думку та бути відповідальними громадянами. Водночас батькам теж подобається відвідувати цю школу, адже тут панують співпраця та взаєморозуміння. «Метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності» (Бібік, 2017: 10).

Концепція «Нова українська школа» – це якісно нова цільова програма розвитку загальної середньої освіти, що передбачає трансформацію змісту, організації освітнього процесу, дидактико-методичного його забезпечення, підходів до оцінювання освітніх результатів у напрямі посилення особистісної орієнтації освіти, її розвивального, компетентнісного, демократичного характеру. На переконання розробників Концепції, Нова українська школа створюватиме атмосферу, де діти навчатимуться критично мислити, не будуть бояться висловлюватись, де будуть прислухатись до їхніх думок. Вихована в таких умовах особистість неодмінно стане відповідальним, креативним громадянином України (Бібік, 2017: 10).

Висновки. Ми стверджуємо що з багатьох пізнавальних процесів мислення – як один з основних – властивий кожній людині. Тільки індивід, що вміє правильно мислити, може успішно навчатися розрізняти та аналізувати різні мисленнєві ситуації. Загалом під умінням «правильно мислити» прийнято розуміти вміння робити аналіз тієї

чи іншої ситуації, будувати правильні міркування з урахуванням проведеного аналізу з дотриманням причинно-наслідкових зв'язків, логічності, несуперечності суджень. Під час вивчення заданої теми було зроблено такі висновки. Необхідна цілеспрямована робота з навчання молодших школярів

основним прийомом розумових операцій, що сприятиме розвитку логічного мислення; діагностика та своєчасне корегування мислення молодших школярів сприятимуть більш успішному розвитку прийомів логічного мислення (аналіз та порівняння, узагальнення, класифікація, аналогія).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арделян О. Дидактичні умови формування загальнопізнавальних умінь і навичок у молодших школярів (на матеріалі вивчення англійської мови : дис. ... канд. пед. наук. Кіровоград, 2002. 227 с.
2. Баглаєва Н. Розвиток логічних умінь дитини. *Дошкільне виховання*. 2000. № 10. С. 8–11.
3. Будник О. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності : дис. ... докт. пед. наук. Житомир, 2015. 552 с.
4. Гончаров В. Проблема підготовки нового вчителя: філософія, соціокультурний і педагогічний аспекти. *Вища освіта України*. 2012. № 2 (45). С. 22–27.
5. Коваль Л. Професійна підготовка майбутніх учителів у контексті розвитку початкової освіти : монографія. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2012. 343 с.
6. Ковальчук В., Табачек І. Особистість вчителя: формування та розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції : монографія. Київ : вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2007. 276 с.
7. Митник О. Логіка. 2 клас : експериментальний навчальний посібник. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : Початкова школа, 2007. 104 с.
8. Мозуль І. Проблема готовності майбутніх учителів до професійної діяльності в умовах модернізації змісту початкової освіти. *Науковий вісник МНУ імені В. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2016. № 1 (52). С. 238–242.
9. Музика Ю. Підготовка майбутніх учителів до формування логічного мислення молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2009. 267 с.
10. Нова українська школа : poradnik dla vchytelja / zag. red. N. Bibik. Київ : Видавничий дім «Плєяда», 2017. 206 с.
11. Присяжнюк Т. Сутність поняття «логічне мислення» та перспективи наук в умовах глобалізації. *Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції*. Ч. I : Педагогіка, психологія, мовознавство. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С. 104–107.
12. Хомич Л. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів. Київ : Магістр-S, 1998. 220 с.
13. Яшук О. Критерії підготовки майбутніх учителів до формування логічних умінь. *Неперервна педагогічна освіта в Україні: стан, проблеми та перспективи* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Умань, 27 квітня 2018 р.). Умань, 2018. С. 80–82.

REFERENCES

1. Ardelian O. Dydaktychni umovy formuvannia zahalnopiznavalnykh umin i navychok u molodshykh shkoliariv. [Didactic conditions for the formation of general cognitive skills in junior high school students]. (na materialii vuvchennia anhliiskoi movy: dys. ... kand. ped. nauk. Kirovohrad, 2002. 227 pp. [in Ukrainian].
2. Bahlaieva N. Rozvytok lohichnykh umin dytyny. [Development of logical skills of the child]. Doshkilne vykhovannia. 2000. № 10, pp. 8–11 [in Ukrainian].
3. Budnyk O. Profesiina pidhotovka maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv do sotsialno-pedahohichnoi diialnosti. [Professional training of future primary school teachers for socio-pedagogical activities]. : dys. ... dokt. ped. nauk. Zhytomyr, 2015. 552 pp. [in Ukrainian].
4. Honcharov V. Problema pidhotovky novoho vchytelia: filosofii, sotsiokulturnyi i pedahohichni aspekty. [The problem of training a new teacher: philosophy, socio-cultural and pedagogical aspects]. Vyscha osvita Ukrainy. 2012. № 2 (45), pp. 22–27 [in Ukrainian].
5. Koval L. Profesiina pidhotovka maibutnykh uchyteliv u konteksti rozvytku pochatkovoї osvity: monohrafiia. [Professional training of future teachers in the context of the development of primary education: a monograph]. Donetsk, LANDON-KhKhI, 2012. 343 p. [in Ukrainian].
6. Kovalchuk V., Tabachek I. Osobystist vchytelia: formuvannia ta rozvytok v umovakh hlobalizatsii ta informatsiinoi revoliutsii: monohrafiia. [Teacher's personality: formation and development in the conditions of globalization and information revolution: monograph]. Kyiv: vyd-vo NPU im. M. Drahomanova, 2007. 276 p. [in Ukrainian].
7. Mytnyk O. Lohika. 2 klas: [eksperyment. navch. posib.]. [Logic. Grade 2: [experiment. textbook method.]. 2-he vyd. dop. i pererobl. Kyiv: Pochatkova shkola, 2007. 104 p. [in Ukrainian].
8. Mozul I. Problema hotovnosti maibutnykh uchyteliv do profesiinoї diialnosti v umovakh modernizatsii zmistu pochatkovoї osvity. [The problem of readiness of future teachers for professional activity in the conditions of modernization of the content of primary education]. Naukovyi visnyk MNU imeni V. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky. 2016. № 1 (52), pp. 238–242 [in Ukrainian].
9. Muzyka Y. Pidhotovka maibutnykh uchyteliv do formuvannia lohichnoho myslennia molodshykh shkoliariv. [Preparation of future teachers for the formation of logical thinking of primary school students] : dys. ... kand. ped. nauk. Odessa, 2009. 267 p. [in Ukrainian].

-
10. Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia. [New Ukrainian school: a guide for teachers] / zah. red. N. Bibik. K. : Vydavnychiy dim "Pleiada", 2017. 206 p. [in Ukrainian].
 11. Prysiazhniuk T. Sutnist poniattia "lohichne myslennia". [The essence of the concept of "logical thinking"]. Problemy ta perspektyvy nauk v umovakh hlobalizatsii : materialy V Vseukrainskoi naukovoï konferentsii. Ch. I : Pedahohika, psykhohohiia, movoznavstvo. Ternopil : TNPU im. V. Hnatiuka, 2009, pp. 104–107 [in Ukrainian].
 12. Khomych L. Profesiino-pedahohichna pidhotovka vchytelia pochatkovykh klasiv. [Professional and pedagogical training of primary school teachers]. Kyiv: Mahistr-S, 1998. 220 p. [in Ukrainian].
 13. Iashchuk O. Kryterii pidhotovky maibutnykh uchyteliv do formuvannia lohichnykh umin. Neperervna pedahohichna osvita v Ukraini: stan, problemy ta perspektyvy. [Criteria for preparing future teachers for the formation of logical skills. Continuing pedagogical education in Ukraine: status, problems and prospects] : materialy Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf. (Uman, 27 kvit. 2018 r.). Uman, 2018, pp. 80–82 [in Ukrainian].

УДК 373.3./5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-32>

Анастасія ЖДАНКІНА,

orcid.org/0000-0002-6819-2710

аспірант кафедри педагогіки та психології

Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

(Кременець, Тернопільська область, Україна) nastiazd3@gmail.com

КОМПОНЕНТИ, КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ПАТРІОТИЗМУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті представлено характеристику та аналіз структури патріотизму старшокласників, зміст якої обумовлено специфікою педагогічного дослідження. Здійснено постановку проблеми, подано перелік дисертаційних досліджень, що спряють її поглибленому аналізу, визначено мету статті. Виявлено сутність поняття «патріотизм» на основі наукових праць українських дослідників. Висвітлено роль розроблення структури патріотизму як невід'ємної складової частини педагогічного дослідження. Виокремлено найбільш змістовні та актуальні структурні моделі патріотичності учнівської молоді у працях сучасних науковців. Визначено підходи до тлумачення ключових понять статті, таких як «компонент», «критерій», «показник»; означено сутнісну різницю між критерієм та показником у контексті педагогічного дослідження. Детально розглянуто компонентні структури патріотизму, які запропонували Р. Петронговський, І. Бех, Г. Коломоєць, що спряють розкриттю досліджуваного явища серед учнівської молоді. Подано структуру патріотизму старшокласників, що складається з когнітивного, емоційно-мотиваційного, етноідентифікаційного та рефлексивно-діяльнісного компонентів. Здійснено обґрунтування вибору запропонованої структури патріотизму учнів старших класів, зокрема етноідентифікаційного та рефлексивно-діяльнісного компонентів. Розроблено критерії відповідно до кожного із зазначених компонентів, а також висвітлено показники, що слугують для відображення патріотичної спрямованості старшокласників у контексті кожного критерія. Описано рівні патріотизму, такі як практичний, фрагментарний, пасивний; обумовлено їх прояви серед учнівської молоді. Окреслено подальші перспективи у вдосконаленні компонентної структури патріотизму старшокласників у рамках педагогічних досліджень, присвячених виховній роботі з учнівської молоддю в ЗЗСО.

Ключові слова: *структура патріотизму, учнівська молодь, компоненти, критерії, показники, рівні патріотизму.*

Anastasiia ZHDANKINA,

orcid.org/0000-0002-6819-2710

Graduate student of the Department of Pedagogy and Psychology

Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanitarian Pedagogical Academy

(Kremenets, Ternopil region, Ukraine) nastiazd3@gmail.com

COMPONENTS, CRITERIA, INDICATORS AND LEVELS OF PATRIOTISM OF STUDENT YOUTH IN PEDAGOGICAL RESEARCH

In the article represented characteristic and structure analysis of patriotism in the educational system of high school students. The content of this structure interconnected with specific of pedagogical research. The problem and purpose of research has been formulated. The dissertations, which contribute to in-depth research, are listed in the article. The gist of "patriotism" as a main definition on a base of Ukrainian scientific researches was revealed. The role of developing this structure such as important element in pedagogical research has been defined in our scientific article. The most actual and meaningful structure models of patriotism in modern Ukrainian pedagogical researches were distinguished. The approaches to the concepts "component", "criteria", "indicator" have been characterized. The difference between definition "criteria" and "indicator" was analyzed. The most actual structures of patriotism (R. Petrongowsky, I. Bekch, G. Kolomoyets), which contribute to explore this phenomenon, were reviewed. The structure of patriotism of high school students has been created and proposed. This structure includes four components (cognitive, emotionally-motivational, ethno-identification and reflexive-activity components). Two specific components of patriotism (ethno-identification and reflexive-activity) were founded in a context of our scientific research. The criteria of all components were created. The lists of indicators, which we use to demonstrate patriotic focus in criteria, were also developed. Three levels of patriotism of high school students (practical, fragmentary and passive) were described in the article. The characters of all levels were also described. The prospects for the study of this issue in the future are determined in this article.

Key words: *structure of patriotism, high school students, components, criteria, indicators, levels of patriotism.*

Постановка проблеми. Визначення компонентів, критеріїв, показників та рівнів сформованості конкретної особистісної якості є невід'ємним етапом педагогічного експерименту. Відповідно до останніх тенденцій у педагогічній науці, виявлення названих складників набуває дедалі більшого значення в експериментальних дослідженнях.

Аналіз досліджень. Проблема визначення компонентів, критеріїв, показників та рівнів сформованості досліджуваних якостей у контексті педагогічного дослідження не втрачає своєї актуальності в умовах сьогодення. З точки зору дослідження патріотизму ця проблема висвітлюється у працях українських дослідників. Особливої уваги заслуговують дисертаційні роботи Г. Коломощ, М. Гарнійчук. Глибокий структурний аналіз патріотизму, його складників та проявів здійснено у працях І. Беха, Р. Петронговського. Змістове наповнення компонентів патріотизму старших підлітків втілено у дослідженнях І. Чорної.

Мета статті полягає в узагальненні змістової структури патріотизму старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Патріотизм – це непостійна, динамічна величина. В науковому дискурсі існує велика кількість тлумачень цього феномена. Так, І. Бех, академік НАПН, стверджує, що патріотизм – це «керівництво індивідуальним становленням особистості як патріота, що передбачає формування ціннісного позитивного (пізнавально-емоційного) ставлення до Батьківщини» (Бех, 2006: 151).

На думку Н. Гавриша, патріотизм – це «природна прихильність і любов до рідної землі, мови, культури; глибоке моральне почуття, показник і виразник найвищих проявів духовного світу людини» (Гавриш, 2015: 2). Деяко іншої позиції стосовно сутності патріотизму дотримується В. Шинкарук, котрий визначає його як «одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури, що виявляється у практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів» (Шинкарук, 1986: 280).

З огляду на те, що єдиного наукового підходу до визначення змісту патріотизму досі не розроблено, визначення компонентів, критеріїв, показників та рівнів його сформованості серед учнів старших класів представляє інтерес для дослідження.

Підкреслимо, що розроблення структури певного явища чи феномена – це важлива складова частина педагогічного дослідження, відчутність якого унеможливує подальший хід роботи.

Компонент – це складне і багатогранне явище. У праці Р. Петронговського структура патріотизму складається з емоційно-мотиваційного, когнітивного, етноідентифікаційного та практичного компонентів. Автор підкреслює, що подана структура створена на основі провідних психолого-педагогічних концепцій патріотичного виховання молоді. Варто зазначити, що Р. Петронговський став одним із перших науковців, хто комплексно дослідив феномен патріотизму старшокласників на теоретичному та практичному рівнях.

Компонентна структура патріотизму, запропонована І. Бехом, включає когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий компоненти, а також компонент довільного імпульсу (Бех, 2017). Вчений зазначає, що ця структура являє собою модель сходження зростаючої особистості до духовних цінностей (Бех, 2017).

Враховуючи наявні структурні моделі патріотизму учнівської молоді, у рамках нашого дослідження ми виділяємо когнітивний, емоційно-мотиваційний, етноідентифікаційний та рефлексивно-діяльнісний компоненти.

Когнітивний компонент визначається через усвідомлення смислів конкретної духовної цінності (Коломощ, 2015); комунікативну взаємодію педагога і підлітка, що базується на принципах партнерства, взаємоповаги, свободи суджень, справедливості (Бех, 2017); усвідомлення моральних цінностей та досягнення їх ролі в житті індивіда (Ратинська, 2019); знання про патріотизм (Петронговський, 2003). Ми вважаємо, що в цьому контексті провідна роль належить досвіду індивіда, його особистісному пізнанню та розумінню патріотизму. Суголосної позиції дотримується М. Гарнійчук. На думку дослідниці, когнітивний компонент патріотизму «охоплює знання, мислення, усвідомлення, судження» (Гарнійчук, 2013: 124).

Емоційно-мотиваційний компонент патріотизму складається з оцінювального ставлення старшокласника, його суджень, системи цінностей, установок емоційно-вольового спрямування до громадянського суспільства. У статті І. Батрун ми знаходимо вичерпне визначення емоційно-мотиваційного компоненту патріотизму, що «виявляється в глибокому почутті любові, поваги до рідного народу, у розвитку внутрішніх мотивів школярів, серед яких визначальними є мотиви самоствердження, самовираження та самореалізації» (Батрун, 2020: 85).

Етноідентифікаційний компонент, на нашу думку, відіграє надважливу роль у формуванні патріотичних почуттів індивіда. В структурі

компоненту містяться «національні цінності, що охоплюють сутність національної самосвідомості (глибоке розуміння рідної місцини, звичаїв, традицій рідного краю, українського народу), усвідомлення старшокласниками духовних надбань, своєрідності, унікальності, неповторності національних почуттів інших народів, виявлення толерантності до інших культур, народів» (Батрун, 2020: 10). В. Кульчицький пише, що етноідентифікаційний компонент «репрезентує досвід ідентифікації індивіда з народом, його традиціями й культурою» (Кульчицький, 2020: 265).

Значення названих складників етноідентифікаційного компоненту важко переоцінити. Ототожнення себе з нацією, народом, етносом, культурою, традиціями і, зрештою, країною є найбільш очевидним свідченням сформованості патріотизму. Втім, подібних поглядів дотримуються інші вчені. Дослідниця Л. Заболоцька стверджує, що етноідентифікаційний компонент дає змогу «усвідомлювати й визнавати власну належність до українського етносу, вміння підтримувати його культуру (звичаї, традиції, обряди), виявляти почуття гордості, гідності, працьовитості та інші ознаки, які у своїй сутності репрезентують цю системну якість» (Заболоцька, 2013: 123).

Рефлексивно-діяльнісний компонент за прикладом емоційно-мотиваційного компоненту дуальний за змістом. Він відображає здатність індивіда до осмислення, аналізу своєї позиції щодо ставлення до патріотизму, а також його спроможність реалізовувати патріотизм у вчинках та діях. Слід підкреслити, що в праці Л. Носко рефлексія тлумачиться як мета-здатність, що включена в когнітивну підструктуру психіки і виконує в ній регулятивну функцію для усієї системи (Носко, 2015).

Визначення компонентної структури патріотизму та змістового наповнення кожного складника створює умови для виокремлення критеріїв сформованості патріотизму у старшокласників.

Дослідниця Г. Падалка вказує на те, що критерій – це сукупність показників, що свідчать «про ступінь, величину розвитку явища та диференціювання його за групами» (Падалка, 2008: 67). Ми дотримуємося точки зору, згідно з якою критерій – це інструмент для виявлення динаміки змін в об'єкті дослідження; об'єктивна ознака, яка дає змогу оцінити ступінь, на якому перебуває дослідник на шляху до поставленої мети.

Розроблена критеріальна система зіставляється з компонентами патріотизму. Отже, сформованість когнітивного компоненту визначається через критерій «пізнання патріотизму»; емоційно-мотиваційного – через критерій «прагнення

до патріотизму»; етноідентифікаційного – через критерій «ототожнення себе з нацією»; рефлексивно-діяльнісного – через критерій «патріотична поведінка».

Показниками за критерієм «пізнання патріотизму» є знання про патріотизм, його зміст, сутність; розуміння змісту поваги до Батьківщини, рідного краю, землі; ерудованість у питаннях патріотичної культури; обізнаність про патріотичну поведінку; знання історії держави.

Показниками за критерієм «прагнення до патріотизму» є наявність інтересу до патріотичної поведінки; позитивне, емоційно-ціннісне ставлення до патріотизму як духовної якості; розвиненість принципів та установок щодо патріотичних цінностей; усвідомлення значення патріотизму для громадянина України.

Показниками за критерієм «ототожнення себе з нацією» є самоусвідомлення себе як громадянина держави; емоційна прив'язаність до рідного краю; співставлення себе з етносом; пізнання себе через призму нації.

Показниками за критерієм «патріотична поведінка» є глибокий самоаналіз та ціннісне ставлення до країни; здатність проявляти патріотизм у поведінці та ставленні до людей; моральна готовність до захисту інтересів держави; прагнення до збагачення поведінкової культури; уміння проявляти любов до Батьківщини.

Отже, ми охарактеризували зміст кожного критерія та уточнили показники. Це необхідний етап у кожному педагогічному дослідженні, тому що патріотизм складається з компонентів, компоненти вимірюються критеріями, а критерії містять показники. Такий підхід слугує основою для структуризації рівнів сформованості кожного критерія.

Залежно від інтенсивності проявів патріотизму в судженнях, установках, поведінці (постійно, інколи, рідко) розрізняють декілька рівнів. Їх можна охарактеризувати як високий, середній та низький. Однак, на наш погляд, більш зручна градація рівнів сформованості патріотизму виглядає таким чином: практичний, фрагментарний, пасивний рівні.

Розглянемо рівні сформованості патріотизму за критерієм «пізнання патріотизму». Отже, практичний рівень за цим критерієм характеризується глибокими, системними знаннями про патріотизм, його ключовими проявами; наявністю інтересу до патріотизму як ціннісної категорії; знаннями про історію, культуру, атрибути, матеріальні та нематеріальні надбання країни; готовністю до виконання своїх обов'язків перед державою; розумінням значення патріотизму для розвитку країни; усвідомленням взаємозв'язків між історичним минулим,

досвідом та сьогоденним становищем держави; зацікавленістю у знаннях про минувшину, культуру, мистецтво, мову, світобачення народу.

Фрагментарний рівень за цим критерієм має такі характеристики, як розуміння цінності патріотизму; помірне бажання до прояву патріотизму; готовність до розвитку знань про патріотизм; поверхнєве розуміння значення патріотизму для нації та країни; сформованість уявлень стосовно особистісного та суспільного патріотизму.

Пасивний рівень за описуваним критерієм проявляється в тому, що старшокласник не усвідомлює ролі патріотизму у своєму житті та в існуванні суспільства; не розглядає патріотизм як цінність; демонструє неготовність до поглибленого вивчення різних граней патріотизму.

Розглянемо рівні сформованості патріотизму за критерієм «прагнення до патріотизму». На практичному рівні індивід проявляє сформованість системи цінностей, у якій патріотизм посідає визначне місце; діє в інтересах країни; вдосконалює своє якість; відрізняється умотивованістю та прагненням до змін; турбується про країну та переймається проблемами сьогодення. У поведінці проявляються такі якості, як рішучість та принциповість.

Фрагментарний рівень критерія проявляється у вибірковій сформованості ціннісних орієнтацій; нестабільному ставленні до такого явища, як патріотизм; наявності принципів та установок патріотичної поведінки, що лежать у площині особистого інтересу; неповній сформованості стимулів та мотивів до реалізації принципів патріотизму; непостійності суджень про патріотизм.

Пасивний рівень критерія проявляється в байдужому ставленні до патріотизму; повній відсутності сформованості принципів патріотизму; неготовності наслідувати принципи патріотичної поведінки; відсутності емоційного переживання за долю Батьківщини; незацікавленості в діяльності, орієнтованій на розвиток патріотизму.

Розглянемо рівні за критерієм «ототожнення себе з нацією». Практичний рівень критерія передбачає готовність людини до захисту інтересів країни; сформованість стійких уявлень про націю, народ, рідний край, Батьківщину, етнос, культуру, традиції, мистецтво України; емоційну прив'язаність до рідного краю; ідентифікацію себе як українця; практичну реалізацію принципів патріотизму в повсякденному житті.

Фрагментарний рівень характеризується відсутністю цілісних уявлень про народ, етнос, націю, культуру, мову, традиції; поверхневим сприйняттям себе як патріота; недостатнім зна-

нням історії; недостатньо сформованою компетентністю у сфері нематеріальних надбань держави. При цьому спостерігається інтерес до досягнення патріотичних цінностей.

Пасивний рівень критерія відрізняється тим, що старшокласник проявляє майже повну некомпетентність у питаннях культури та історії нації; не усвідомлює себе частиною Батьківщини; не готовий до самовдосконалення та поглиблення знань про патріотизм; демонструє байдужість у поведінці.

Розглянемо рівні за критерієм «патріотична поведінка». Практичний рівень критерія характеризується стійкістю патріотичних переконань та їх прикладною реалізацією в поведінці; сформованістю принципів та установок щодо значення патріотизму для особистості та суспільства; знаннями про сутність патріотизму та його основні риси; готовністю до захисту країни, її матеріальних і нематеріальних надбань; бажанням самовдосконалюватися; стійкою мотивацією до участі в діяльності, спрямованій на розвиток країни.

Фрагментарний рівень відрізняється недостатньою сформованістю поведінкових установок щодо патріотизму; неготовністю нести відповідальність за майбутнє країни; наявністю інтересу до патріотичного виховання та самовдосконалення; готовністю до проявів патріотизму у вибіркових ситуаціях.

Пасивний рівень проявляється в неготовності діяти в інтересах держави; відсутності мотивів у демонстрації патріотизму в поведінці; незацікавленості в самовдосконаленні; відсутності сформованості уявлень про патріотичну поведінку; байдужому ставленні до країни, її культури, мови тощо.

Висновки. Отже, нами подано стислу характеристику компонентної структури патріотизму старшокласників, що включає когнітивний, емоційно-мотиваційний, етноідентифікаційний та рефлексивно-діяльнісний складники. Сьогодні цей етап відіграє важливу роль у процесі педагогічного дослідження, оскільки визначення компонентів сприяє різносторонньому аналізу динаміки у контексті явища, що вивчається.

Проте подана чотирьохкомпонентна структура не відображає цілісної картини патріотизму старших школярів. Саме тому ми надаємо вагоме значення критеріям та показникам, які допомагають заглибитися у природу патріотизму та його прояви у поведінці індивіда. Вбачаємо, що в перспективі методологічні підходи до розроблення компонентів патріотизму в рамках педагогічного дослідження можуть суттєво змінитися, наприклад, у кількості компонентів чи їх змістовому наповненні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батрун І. Патріотичне виховання молодших школярів як пріоритетний напрям національної системи виховання. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень*. Харків : МДНД, 2020. С. 85–88.
2. Бех І. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ : Либідь, 2006. 151 с.
3. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12–13. С. 26–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuc_2015_12-13_25 (дата звернення: 05.12.2021).
4. Гавриш Н., Крутій К. Національно-патріотичне виховання у ситуації соціального неспокою: змінюємо підходи. *Дошкільне виховання*. 2015. № 8. С. 2.
5. Гарнійчук В. Сутність на основні компоненти патріотизму старших підлітків. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*. 2014. С. 123–126. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/6671/1/Гарнійчук.pdf> (дата звернення: 08.12.2021).
6. Заблоцька Л. Формування патріотичного компонента національної духовності молоді. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2013. № 2 (11). С. 166–170.
7. Коломоєць Г. Виховання патріотизму в старших підлітків засобами хортингу – національного виду спорту України. *Теорія і методика хортингу*. 2015. № 3. С. 38–43.
8. Кульчицький В. Теорія і практика патріотичного виховання в школах України (1945–2019 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Тернопіль ; Дрогобич, 2020. 490 с.
9. Носко Л. Рефлексія як особлива психічна реальність. *Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія*. 2015. Т. 7. № 38. С. 251–360.
10. Падалка Г. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ : Освіта Україна, 2008. 274 с.
11. Петронговський Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників. Житомир : Полісся, 2003. 220 с.
12. Ратинська І. Виховання відповідальності студентів як наукова проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2015. № 19 (2). С. 184–194.
13. Чорна К. Застосування рефлексивно-експліцитного методу у вихованні в старшокласників ціннісного ставлення до іншого. Київ, 2013. С. 448–457. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/6668/1/чорна.pdf> (дата звернення: 10.12.2021).
14. Шинкарук В. Філософський словник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : УРЕ, 1986. 280 с.

REFERENCES

1. Batrun I. Patriotichne vikhovannya molodshih shkolyariv yak prioritetnyy napryam natsionalnoyi sistemy vikhovannya [Patriotic education of primary school students as a priority of the national education system]. *Technologies, tools and strategies for research*. Kharkiv, 2020, pp. 85–88. [in Ukrainian]
2. Bekh I. Vykhovannya osobystosti: Skhodzhennya do dukhovnosti [The personality education: Developing to spirituality]. K.: Lybid, 2006, p. 151. [in Ukrainian]
3. Bekh I., Chorna I. Programa ukrainskogo patriotichnogo vykhovannya ditey ta uchnivskoyi molodi [The program of Ukrainian patriotic education for children and youth]. *The mountain school oh Ukrainian Carpathians*. Ivano-Frankivsk, 2015, pp. 26–37. [in Ukrainian]
4. Chorna I. Zastosuvannya refleksyvno-explitsytnogo metodu u vykhovanni v starsoklasnykiv tsinnisnogo stavlennya do inshogo [Application of the reflexive-explicit method in education of high school students' values to another]. K., 2013, pp. 448–457. [in Ukrainian]
5. Garniychuk V. Sutnist ta osnovni komponenty patriotyzmu starshykh pidlitkiv [The essence of main components of patriotism to high school students]. *The modern educational process: essence and future*. Ivano-Frankivsk, 2014, pp. 123–126. [in Ukrainian]
6. Gavrysh N., Krutiy K. Natsionalno-pariotechne vykhovannya u sytuatsiyi sotsialnogo nespokoyu: zminuyemo pidkhody [National and patriotic education in social crisis: to difference the methodology]. 2015. P. 2. [in Ukrainian]
7. Kolomoyets G. Vikhovannya patriotizmu v starshih pidlitkiv zasobami hortingu – natsionalnogo vidu sportu Ukraini. [Education of patriotism in older teenagers by means of horting – the national sport of Ukraine]. K., 2015, pp. 38–43. [in Ukrainian]
8. Kulchitskiy V. Teoriya i praktika patriotichnogo vikhovannya v shkolah Ukrainy (1945–2019) [Theory and practice of patriotic education in schools of Ukraine (1945–2019)]. Ternopil; Drogobych. 2020. 490 p. [in Ukrainian]
9. Nosko L. Refleksiya yak osobliva psihichna realnist [Reflection as a special mental reality] *Current issues of psychology. Environmental psychology*. 2015. pp. 251–360. [in Ukrainian]
10. Padalka G. Pedagogika mystetstva (Teoriya i metodyka vykladannya mystetskykh dystsyplin) [The pedagogy of art (The theory and methods of teaching art subjects)]. K.: Osvita Ukraina, 2008. 274 p. [in Ukrainian]
11. Petrongovsky R. Teoriya i praktyka formuvannya patriotyzmu starshoklasnykiv [The theory and practice of patriotic education for high school students]. Zhytomyr: Polissya, 2003. 220 p. [in Ukrainian]
12. Ratynska I. Vihovannya vidpovidalnosti studentiv yak naukova problema [Education of student responsibility as a scientific problem]. *Theoretical and methodological problems of raising children and students*. 2015, pp. 184–194.
13. Shinkaruk V. Filozofskiy slovník [Philosophical dictionary]. K., 1986. P. 280. [in Ukrainian]
14. Zabolotska L. Formuvannya patriotichnogo komponenta natsionalnoyi duhovnosti molodi [The development of patriotic component as a part of national spirituality]. *Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University*, 2013, pp. 166–170. [in Ukrainian]

УДК 378.147:811.111:34(075)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-33>

Інна ЗАЯРНА,
 orcid.org/0000-0002-9464-096X
 кандидат педагогічних наук,
 доцент кафедри іноземних мов
 Навчально-наукового інституту права
 Київського національного університету імені Тараса Шевченка
 (Київ, Україна) izaiarna@gmail.com

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОГО АКАДЕМІЧНОГО ПИСЬМА ЗДОБУВАЧІВ СТУПЕНЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ В ГАЛУЗІ ПРАВА

У статті розглянуто деякі методичні аспекти навчання англійського академічного письма здобувачів ступеня доктора філософії в галузі права. Академічне письмо розглядається як складний і багатоаспектний комплекс умінь, що включає не лише лінгвістичні (мовні, синтаксичні і стилістичні), але й передусім металінгвістичні компетенції, такі як логіка, аналіз, критичне мислення, об'єктивність і повага до інших ідей та текстів. На основі аналізу наукових та навчально-методичних джерел авторка визначає етапи навчання англійського академічного письма здобувачів ступеня доктора філософії в галузі права. Доведено, що навчання англійського академічного письма здобувачів наукового ступеня доктора філософії буде ефективним за умови дотримання такої етапності: 1 етап – дотекстовий, 2 етап – текстово-трансформаційний, 3 етап – текстово-продуктивний. Дотекстовий етап спрямований на формування знань про стилістичні норми наукових текстів, а також лексичних і граматичних навичок, необхідних для продукування наукових текстів. Цілями текстово-трансформаційного етапу є формування умінь у перефразуванні, узагальненні, створенні абзаців. Текстово-продуктивний етап спрямований на формування умінь написання стилістично унормованих наукових текстів, таких як анотація, стаття. Обґрунтовано, що для реалізації етапів слід використовувати вправи і завдання різного типу, а саме некомунікативні, умовно-комунікативні, комунікативні. На першому і другому етапах авторка пропонує використовувати рецептивні та продуктивні вправи некомунікативного та умовно-комунікативного типу, на третьому – продуктивні вправи комунікативного типу. У статті також наведено приклади вправ і завдань для ефективного реалізації запропонованої етапності навчання англійського академічного письма здобувачів ступеня доктора філософії в галузі права.

Ключові слова: англійське академічне письмо, етапи навчання, здобувач наукового ступеня доктора філософії в галузі права, методика навчання іноземної мови для спеціальних цілей.

Inna ZAIARNA,
 orcid.org/0000-0002-9464-096X
 PhD in Education,
 Associate Professor at Foreign Languages Department
 Research and Education Law School of Taras Shevchenko National University of Kyiv
 (Kyiv, Ukraine) izaiarna@gmail.com

METHODOLOGICAL ASPECTS OF TEACHING ENGLISH ACADEMIC WRITING TO PHD STUDENTS IN LAW

The article deals with some methodological aspects of teaching English academic writing to PhD students in law. Academic writing is seen as a complex and multifaceted set of skills that includes not only linguistic (language, syntactic and stylistic), but also primarily metalinguistic competencies such as logic, analysis, critical thinking, objectivity and respect for other ideas and texts. Based on the analysis of scientific and educational sources, the author determines the stages of teaching English academic writing to PhD students in law. The article proves that teaching English academic writing to PhD students is effective if the following stages are observed: stage 1 – pre-text, stage 2 – text-transformation, stage 3 – text-productive. The pre-text stage is aimed at the development of knowledge in the stylistic norms of scientific texts, as well as lexical and grammatical skills necessary for the production of scientific texts. The aims of the text-transformation stage include the formation of skills in paraphrasing, summarizing, paragraphing. The text-productive stage is aimed at development of the skills in scientific texts writing, namely abstract, research paper, conference proceedings, etc. The author also substantiates that the implementation of the stages requires different types of exercises and tasks being used, namely non-communicative, conditionally communicative, communicative ones. In the first and second stages the author proposes to use receptive and productive exercises of non-communicative and conditionally communicative type, for the third stage productive exercises of communicative type should be used. The article also provides examples of exercises and tasks for the effective implementation of the proposed stages of teaching English academic writing to PhD students in law.

Key words: English academic writing, stages of teaching, PhD students in law, teaching a foreign language for special purposes.

Постановка проблеми. З 2016 року в Україні для підготовки здобувачів наукового ступеня доктора філософії в галузі права здійснюється викладання навчальної дисципліни «Академічне письмо англійською мовою». Це вкрай актуалізує для викладачів значення методичних аспектів навчання англійського академічного письма, зокрема визначення його етапів навчання, а також розроблення ефективної системи вправ та завдань для їх реалізації.

Аналіз досліджень свідчить про те, що різні аспекти методики навчання академічного письма вивчаються зарубіжними та вітчизняними науковцями. Г. М. Дзіман у своїй дисертаційній роботі досліджує особливості формування у майбутніх військових фахівців з інформаційних технологій англійської компетентності в академічному письмі (Дзіман, 2020). О. В. Патієвич розробила методику навчання майбутніх фахівців природничих спеціальностей, зокрема фізиків та астрономів, стилістично унормованого наукового писемного англійського мовлення в умовах магістратури (Патієвич, 2015). Специфіку навчання академічного письма англійською вивчала Е. І. Щукіна (Щукіна, 2020). T. Siva Prathap, Mohd Akhter Ali, M. Kamraju досліджували особливості написання наукових статей англійською мовою (Prathap et al., 2019).

Значний науковий інтерес для нашої роботи також становлять напрацювання навчально-методичного характеру, зокрема “Academic Writing” (Нестеренко, 2020), “Academic Writing from Paragraph to Essay” (Zemach, Rumisek, 2010), “Academic Writing. A Handbook for International Students” (Bailay, 2018), “Introduction to Academic Writing: Reference and Practice for PhD Students in Law” (Trubchaninova et al., 2020). Водночас, незважаючи на значні здобутки вчених у зазначеній проблематиці, питання етапності навчання англійського академічного письма здобувачів наукового ступеня доктора філософії в галузі права залишається малодослідженим.

Мета статті полягає у визначенні етапів навчання англійського академічного письма здобувачів ступеня доктора філософії в галузі права, а також розробленні системи вправ для їх ефективної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Академічне письмо є «складним і багатоаспектним комплексом умінь, що включає не лише лінгвістичні (мовні, синтаксичні і стилістичні), але й передусім металінгвістичні компетенції, такі як логіка, аналіз, критичне мислення, об’єктивність і повага до інших ідей та текстів» (Кузнецова, Тарасова, 2017: 89). Продуктом академічного письма як виду мовлен-

невої діяльності є академічний/науковий текст, характерними ознаками якого є «чітка та логічна структура, об’єктивність викладу, термінологічність, зв’язність, проблемність, гіпотетичність, цілісність, членованість, інформаційна, логічна, емоційно-оцінна, спонукальна насиченість, завершеність, комунікативність» (Колоїз, 2017: 20). До жанрів англійського академічного письма відносно монографію, статтю, анотацію, тези тощо.

Розглянемо у межах статті етапи навчання академічного письма здобувачів ступеня доктора філософії в галузі права. Для цього проаналізуємо результати наукових досліджень, присвячених питанню навчання письма як виду мовленнєвої діяльності.

На думку О. В. Цепкало, навчання професійно-спрямованого англійського писемного спілкування має відбуватися у такі три етапи: підготовчий, на якому дослідник пропонує активізувати предметні знання в середовищі іноземної мови та сформувати необхідні мовні навички; когнітивно-комунікативний, що передбачає формування стратегій оброблення первинного тексту в ході його розуміння, оцінювання та присвоєння інформації; комунікативний, на якому здійснюється формування комунікативних умінь писемного мовлення (Цепкало, 2017: 84–85).

Досліджуючи етапи навчання англійського аргументативного письма студентів-правників, І. С. Заярна визначає такі чотири етапи: 1 етап – підготовчий, націлений на формування мовленнєвих навичок у продукуванні англійського аргументативного писемного мовлення в межах відповідного жанру, а також на подолання мовних та предметних труднощів; 2 етап – аналітичний, метою якого є аналіз готових текстів для визначення композиційних та жанрово-стилістичних особливостей різних жанрів юридичного дискурсу; 3 етап – аргументаційно-тренувальний, спрямований на досягнення таких цілей, як формулювання тези, аргументів та висновку, подолання логічних труднощів; 4 етап – текстово-продукувальний, цілями якого є удосконалення аргументаційних умінь та формування текстово-продукувальних умінь (Заярна, 2020: 163).

Особливий науковий інтерес становлять результати дослідження О. В. Патієвич. Вивчаючи етапи навчання стилістично унормованого наукового писемного мовлення, дослідниця виокремлює такі: орієнтаційний (формування знань про стилістичні норми наукових текстів), дотекстовий (формування навичок вживання в науковому мовленні стилістично унормованих мовленнєвих одиниць), текстово-трансформаційний (формування умінь моде-

лювати стилістично унормовані наукові тексти з готового текстового матеріалу) та текстово-проектний (формування умінь написання стилістично унормованих наукових текстів із використанням методу проєкту) (Патієвич, 2015: 101–103).

Беручи до уваги ґрунтовні напрацювання вчених-методистів в етапності навчання письма як виду мовленнєвої діяльності, ми визначили такі три етапи навчання англійського академічного письма здобувачів ступеня доктора філософії в галузі права: 1 етап – дотекстовий, 2 етап – текстово-трансформаційний, 3 етап – текстово-продукувальний.

Дотекстовий етап спрямований на формування знань про стилістичні норми наукових текстів, а також лексичних і граматичних навичок, необхідних для продукування наукових текстів. Для цього етапу характерні вправи некомунікативного характеру для формування лексичних і граматичних навичок. Цілями текстово-трансформаційного етапу є формування умінь у перефразуванні (*paraphrasing*), узагальненні (*summarising*), створенні абзаців (*paragraghing*). На цьому етапі варто застосовувати умовно-комунікативні вправи й завдання для формування у перефразуванні, узагальненні, створенні абзаців. Текстово-продукувальний етап спрямований на формування умінь написання стилістично унормованих наукових текстів, таких як анотація, стаття. Для цього етапу будемо використовувати комунікативні вправи для формування і розвитку умінь написання наукових текстів.

Запропонована етапність відображає основні положення програми підготовки здобувачів ступеня доктора філософії в галузі права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Трубчанінова та ін., 2020), а також вона була покладена в основу навчального посібника з академічного письма для здобувачів наукового ступеня доктора філософії у галузі права, такого як “Introduction to Academic Writing: Reference and Practice for PhD Students in Law” (Trubchaninova et al., 2020).

Для реалізації представлених етапів навчання англійського академічного письма здобувачів наукового ступеня доктора філософії у галузі права представимо приклади вправ і завдань, які можна використовувати під час формування у здобувачів ступеня доктора філософії в галузі права умінь у написанні наукових текстів.

Вправа 1 (Дотекстовий етап)

Мета: презентація нових лексичних одиниць. Очікуваний результат: студенти знатимуть лексичні одиниці, характерні для написання наукових текстів. Тип вправи: рецептивна, некому-

нікативна, письмова, двомовна, тренувальна. Інструкція: Read the excerpt below. Find the English equivalents for the given Ukrainian expressions.

Although it is generally accepted that the extent to which a government adheres to the rule of law is indicative of the degree of legitimacy of its actions, the divergent use of the term illustrates that the concept is far from having achieved a universally accepted meaning. Indeed, while some declare the concept to have attained the status of a new universally-accepted political ideal following the end of the Cold War, others have on the contrary gone as far as to assert that the term has been misused and abused to such an extent that it has become a meaningless phrase, devoid of any true meaning.

- 1) Загальноприйнятим є той факт, що...
- 2) Дотримуватися (чогось).
- 3) Відмінне використання терміна ілюструє, що...
- 4) Дійсно.
- 5) Навпаки.
- 6) Терміном зловживають і неправильно використовують.
- 7) Позбавлений будь-якого достовірного значення.

Вправа 2 (Дотекстовий етап)

Мета: автоматизація вживання граматичних структур (*relative clause*). Очікуваний результат: студенти вмітимуть вживати *relative clause* під час написання наукових текстів у галузі права. Тип вправи: продуктивна, некомунікативна, письмова, одномовна, тренувальна. Інструкція: Match two sentences to write one sentence containing a relative clause.

1) *Behind these decisions are administrative procedures. They are understood as the rules governing the process of decision-making.*

2) *Administrative procedure is understood to be a system of rules. They govern the administrative decision-making process.*

3) *The broad approach encompasses the above-mentioned cases. In these cases the public administration carries out other activities other than declarations of administrative will.*

4) *Intellectual property refers to creations of the human mind. Exclusive rights are recognized for them.*

5) *Criminal psychology is a branch of psychology. It investigates the psychology of crime and the criminal.*

6) *A forensic expert says in the documentary that they are “very likely” the same men. He compared the faces to the inmates’ mugshots.*

7) *The word forensic comes from the Latin term *forēnsis*. Its meaning is “of or before the forum”.*

Вправа 3 (Текстово-трансформаційний етап)

Мета: автоматизація умінь у перефразуванні наукових тверджень. Очікуваний результат: студенти вмітимуть перефразувати наукові твердження у галузі права. Тип вправи: продуктивна, некомунікативна, письмова, одномовна, тренувальна. Інструкція: Paraphrase the sentences combining the following techniques, namely using synonyms for the high frequency words; changing word class; changing word order.

1) *Legal professionals have two primary motivations for integrating new information technologies into the practice of law (Jenkins, 2008).*

2) *Legal data services have developed some additional tools that generate useful information in a more automated way.*

3) *Our principal goal in the data analysis here was to assess the differences in race-based voting patterns between the covered and non-covered jurisdictions under section 5 of the VRA (the Voting Rights Act of 1965) (Marshall & Rutherford, 2016).*

4) *We explore in greater detail the results of the 2004 election because its close proximity to the 2008 election allows it to serve as a benchmark for comparison (Ansolabehere et al., 2010).*

5) *Our analysis shows how the merger adversely affected even those legal mandates plainly relevant to homeland security (Weingast, 2007).*

Вправа 4 (Текстово-продуктивний)

Мета: автоматизація умінь у написанні анотацій англійською мовою до статті у галузі права. Очікуваний результат: студенти вмітимуть писати анотації до наукових статей у галузі права. Тип вправи: продуктивна, комунікативна, письмова,

одномовна, контрольна. Інструкція: Write an abstract on your own research using the information learned in this unit. The abstract should be no less 1 800, but no more than 2 300 characters long. Avoid direct repeats of any piece of work. The title of the article should not be duplicated in the abstract text. Key words: from 3 to 6 terms separated by “;”.

Представлені вправи взяті з нашого посібника для навчання академічного письма здобувачів наукового ступеня доктора філософії у галузі права, такого як “Introduction to Academic Writing: Reference and Practice for PhD Students in Law” (Trubchaninova et al., 2020).

Висновки. Підсумовуючи наведене, доходимо висновку, що формування умінь у написанні наукових юридичних текстів буде ефективним за умови дотримання запропонованої у роботі етапності навчання англійського академічного письма для здобувачів наукового ступеня доктора філософії у галузі права. Для реалізації визначених у статті етапів варто використовувати вправи і завдання різного типу (некомунікативні, умовно-комунікативні, комунікативні). На першому і другому етапах рекомендуємо використовувати рецептивні та продуктивні вправи некомунікативного та умовно-комунікативного типу. Для третього етапу варто розробити продуктивні вправи комунікативного типу.

Розглянуті у роботі аспекти можуть слугувати підґрунтям для подальших досліджень, зокрема в контексті розроблення методичних рекомендацій щодо організації навчання академічного письма здобувачів наукового ступеня доктора філософії у галузі права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дзіман Г. М. Формування у майбутніх військових фахівців з інформаційних технологій англійської компетентності в академічному письмі : дис. ... канд. наук ; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Київ, 2020. 270 с.
2. Колоїз Ж. В. Науковий стиль української мови : практикум. Кривий Ріг : КДПУ, 2017. 114 с.
3. Кузнєцова О. В., Тарасова С. О. Академічне письмо: проблеми та шляхи вирішення. *Методичні та психолого-педагогічні проблеми викладання іноземних мов на сучасному етапі: шляхи інтеграції школи та ВНЗ* : матеріали ІХ Міжнародної науково-методичної конференції. Харків, 2017. С. 89–90.
4. Нестеренко Л. В. Academic Writing : навчально-методичний посібник з англійської мови для студентів НаУ-КМА. Київ, 2020. 37 с.
5. Патієвич О. В. Методика навчання стилістичної унормованості наукового писемного англійського мовлення майбутніх фізиків в умовах магістратури : дис. ... канд. наук ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 276 с.
6. Трубочанінова Т. А., Жигadlo О. Ю., Заярна І. С., Клавдіч В. О. Програма навчальної дисципліни «Академічне письмо англійською мовою» для підготовки здобувачів наукового ступеня доктора філософії в галузі права. *Вісник КНЛУ. Серія: Педагогіка та психологія*. 2020. Вип. 33. С. 131–139. URL: file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3/Downloads/221698-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-501537-1-10-20201228.pdf.
7. Цепкало О. В. Методика навчання комунікативних стратегій професійно спрямованого англійського писемного спілкування майбутніх фахівців з машинобудування : дис. ... канд. наук ; НТУ КПП імені Ігоря Сікорського. Київ, 2017. 244 с.

8. Щукіна Е. І. Навчання академічного письма англійською мовою. 2020. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/34114/smkmo_20_48.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
9. Bailay S. *Academic Writing. A Handbook for International Students*. 5th edition. Routledge, 2018. 344 p.
10. Prathap T. S., Ali M. A., Kamraju M. How to write an academic research paper. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research*. 2019. Vol. 6. Issue 4. P. 488–493.
11. Trubchaninova T., Zaiarna I., Zhyhadlo O. *Introduction to Academic Writing: Reference and Practice for PhD Students in Law*. Вступ до академічного письма : навчальний посібник для здобувачів наукового ступеня доктора філософії в галузі права. Видавничий дім «Гельветика», 2020. 88 с.
12. Zaiarna I. S. *E-Teaching English Argumentative Writing to Prospective Legal Professionals: Theory and Practice*. Lviv ; Torun : Liha-Pres, 2020. 264 p. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/121/1400/3109-1>.
13. Zemach D. E., Rumisek L. A. *Academic Writing from Paragraph to Essay*. Macmillan, 2010. 138 p.

REFERENCES

1. Dziman, H. M. Formuvannya u maibutnikh viiskovykh fakhivtsiv z informatsiinykh tekhnolohii anhlomovnoi kompetentnosti v akademichnomu pysmi [Development of English-language competence in academic writing in prospective military specialists in information technology]. (Kandydatska dysertatsiia). Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy “Kyivskiy politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho”, Kyiv, Ukraina, 2020. 270 s. [in Ukrainian].
2. Koloiz, Zh. V. Naukovyi styl ukrainskoi movy [prakytkum] [Scientific style of the Ukrainian language [workshop]. Kryvyi Rih: KDPU. 2017. 114 s. [in Ukrainian].
3. Kuznietsova, O. V., & Tarasova, S. O. Akademichne pysmo: problemy ta shliakhy vyrishennia [Academic writing: problems and solutions]. *Metodychni ta psykholohopedahohichni problemy vykladannia inozemnykh mov na suchasnomu etapi: shliakhy intehratsii shkoly ta VNZ. Materialy IX Mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii [The 9th International Scientific and Methodical Conference Materials “Methodical and psychological pedagogical problems of teaching foreign languages at the present stage: ways of integration of school and university”]*. 2017. P. 89–90. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Nesterenko, L. V. *Academic Writing. Navchalno-metodychnyi posibnyk z anhliiskoi movy dlia studentiv NaUKMA*. Kyiv. 2020. 37 s. [in Ukrainian].
5. Patiiyevych, O. V. *Metodyka navchannia stylistychnoi unormovanosti naukovo pysemnogo anhliiskoho movlennia maibutnikh fizykyv v umovakh mahistratury [Teaching scientific written English speech to prospective master students in physics]. (Kandydatska dysertatsiia)*. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv, Ukraina. 2015. 276 s. [in Ukrainian].
6. Trubchaninova, T. A., Zhyhadlo, O. Yu., Zaiarna, I. S., & Klavdich, V. O. (2020). Prohrama navchalnoi dystsypliny “Akademichne pysmo anhliiskoiu movoiu” dlia pidhotovky zdobuvachiv naukovoho stupenia doktora filosofii v haluzi prava [English academic writing course syllabus for PhD students in law]. *Visnyk KNLU. Seriya Pedahohika ta psykholohiia*. 2020. Vypusk 33. S. 131–139. Vziato z file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3/Downloads/221698-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-501537-1-10-20201228.pdf [in Ukrainian].
7. Tsepkal, O. V. *Metodyka navchannia komunikatyvnykh stratehii profesiino spriamovanoho anhlomovnoho pysemnogo spilkuvannia maibutnikh fakhivtsiv z mashynobuduvannia [Methods of teaching communicative strategies of professionally oriented English-language written communication to prospective specialists in mechanical engineering]. (Kandydatska dysertatsiia)*. NTU KPI imeni I. Sikorskoho. Kyiv. 2017. 244 s. [in Ukrainian].
8. Shchukina, E. I. *Navchannia akademichnoho pysma anhliiskoiu movoiu [Teaching English Academic Writing]*. 2020. Vziato z https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/34114/smkmo_20_48.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
9. Bailay, S. *Academic Writing. A Handbook for International Students*. 5th edition. Routledge. 2018. 344 p.
10. Prathap, T. S., Ali, M. A., & Kamraju M. How to write an academic research paper. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research*. 2019. Volume 6. Issue 4. P. 488–493.
11. Trubchaninova, T., Zaiarna, I., & Zhyhadlo, O. *Introduction to Academic Writing: Reference and Practice for PhD Students in Law*. Helvetica Publishing House. 2020. 88 p.
12. Zaiarna, I. S. *E-Teaching English Argumentative Writing to Prospective Legal Professionals: Theory and Practice*. Lviv ; Torun : Liha-Pres. 2020. 264 p. Retrieved from <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/121/1400/3109-1>.
13. Zemach, D. E. & Rumisek, L. A. *Academic Writing from Paragraph to Essay*. Macmillan. 2010. 138 p.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Микола ГАЛІВ, Михайл ГРАНД. Два документи до історії повсякденного життя населення Станіслава у перші повоєнні роки (1946–1947).....	4
Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ, Микола ГЛЫЩУК. Буковинське селянство у революційних подіях 1918 року.....	14
Віктор КОНДРАТЮК. Освітнє питання в діяльності українських політичних партій на Волині у міжвоєнний період.....	20
Роман КОРСАК, Іван ГОДЯ. Роль готельно-ресторанної індустрії в організації подієвих заходів на Закарпатті.....	28
Юлія ПОДРЄЗ, Олександр ЖУКОВ. Сучасний стан та перспективи врегулювання проблем біженців та інших категорій мігрантів у Європі.....	33
Євген СІНКЕВИЧ. Проблема наукової школи в польській історіографії.....	40
Zou CHENGZHANG. Soviet international peace prizes in the ideological dimension of the “Cold War”.....	46

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Олександр БЕРЛАЧ. Дослідження й атрибуція зразків пізнього Середньовіччя та Нової доби фондової збірки Музею Волинської ікони.....	51
Жанна ВЕРЕЩИНСЬКА, Романа МОТИЛЬ. Способи інтерпретації поліської орнаментики в сучасному інтер’єрі.....	58
Любов ГОЛУБЦОВА, Сергій ПЛУТАЛОВ, Кристина ДЖАЛАМАГА. Інклюзивний театр: залучення дітей-аутистів у творчий процес.....	66
Оксана ЗАХАРОВА. Місце та роль мистецтва у формуванні бального образу.....	72
Віталій КОЗІНЧУК. Еволюція і трансформація іконографічного канону в українському мистецтві.....	78
Ірина КОНДРАТЕНКО. Вокальний гурток як форма культурного просвітництва студентської молоді.....	85
Вікторія МАЛАНЮК. Унікальна архітектура корпоративних музеїв як представлення цінності бренду.....	91

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Abbasali AHMADOGLU. The heroic codes in the book of Dada Qorqud.....	96
Ірина БАГАЄВА. Особливості перекладу англомовних неологізмів українською мовою.....	103
Кифаят Нураддин кызы БУНЯТОВА. Кинематографические особенности прозы Ильеса Эфендиева.....	109
Ольга ГАВРИЛЮК, Тетяна БІЛЕЦЬКА. Лінгвокультурологічний аспект дослідження спортивного дискурсу в умовах пандемії.....	117
Людмила ГАПОНОВА. «Інтелектуальний роман» Г. Гессе «Гра в бісер».....	126
Юлія ГОЛОЦУКОВА, Ганна МАСЛОВА, Людмила ДУБОВИК. Вплив дієслівних категорій на вибір терміна під час перекладу з російської мови на українську.....	130
Андрій ГУРДУЗ. Національне питання в гексалогії Ренсома Рітза «Дім дивних дітей».....	137
Тетяна ДОНІЙ. Переклад текстів політичного дискурсу: стратегії, виклики, перспективи.....	143
Лідія КАВУН. Пам’ять й ідентичність у художній прозі Валентини Коваленко.....	150
Олена КОНОПЕЛЬКІНА. Специфіка предикативного аранжування малоформатних текстів – англомовних гороскопів.....	157

ПЕДАГОГІКА

Маргарита АРІСТАРХОВА, Олег АРІСТАРХОВ. Особливості розвитку іншомовної компетентності засобами інформаційно-комунікаційних технологій.....	162
--	-----

Inna AKHMAD, Galyna MIKHENKO, Viktoriia SHMEL. Distance learning: problems and opportunities for the English language teachers at technical universities.....	167
Світлана БОЙКО, Олена ГАВРИЛОВА, Валентина ПРЯНИЦЬКА. Роль динамічної взаємодії викладача та студента у вивченні іноземних мов.....	173
Святослав ВІЛНСЬКИЙ. Формування мовної ідентичності у студентів закладів вищої освіти.....	181
Людмила ГАВРІЛОВА, Альона МАКСИМЮК. Теоретичні аспекти професійної підготовки хореографів в Литві: аналіз хореографічно-педагогічних досліджень.....	187
Анна ГЕЛЕШ. Взаємозв'язок структурних складників силабусу в системі внутрішнього забезпечення якості вищої освіти.....	194
Тетяна ГРИГОРЧУК. Особливості підготовки майбутніх вчителів початкової школи до формування логічного мислення учнів.....	200
Анастасія ЖДАНКІНА. Компоненти, критерії, показники та рівні патріотизму учнівської молоді у контексті педагогічного дослідження.....	205
Інна ЗАЯРНА. Методичні аспекти навчання англійського академічного письма здобувачів ступеня доктора філософії в галузі права.....	210

CONTENTS

HISTORY

Mykola HALIV, Mykhail GRAND. Two documents on the history of everyday life of the Stanislav's population in the first post-war years (1946–1947).....	4
Vasyl ILNYTSKYI, Mykola HLIBISCHUK. Bukovinian peasantry in the revolutionary events of 1918.....	14
Victor KONDRATYUK. Educational issue in the activities of Ukrainian political parties in Volyn in the interwar period.....	20
Roman KORSAK, Ivan GODYA. The role of the hotel and restaurant industry in the organization of events in Transcarpathia.....	28
Yuliia PODRIEZ, Oleksandr ZHUKOV. Current status and prospects for resolving the problems of refugees and other categories of migrants in Europe.....	33
Yevhen SINKEVYCH. The problem of scientific school in Polish historiography.....	40
Zou CHENGZHANG. Soviet international peace prizes in the ideological dimension of the “Cold War”.....	46

ART STUDIES

Olexandr BERLACH. Research and attribution of late medieval samples and new era of the stock collection of the Museum of Volyn Icon.....	51
Zhanna VERESHCHYNSKA, Romana MOTYL. The methods of interpretation of ornamentation of Polissia in modern interior.....	58
Liubov HOLUBTSOVA, Serhii PLUTALOV, Krystyna DZHALAMAHA. Inclusive theatre for children of autists.....	66
Oksana ZAKHAROVA. The place and role of art in the formation of the ball image.....	72
Vitalii KOZINCHUK. Evolution and transformation of the iconographic canon in Ukrainian art.....	78
Iryna KONDRATENKO. Singing club as form of cultural education for student youth.....	85
Viktorii MALANIUK. Unique architecture of corporate museums as a representation of brand value.....	91

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Abbasali AHMADOGLU. The heroic codes in the book of Dada Qorqud.....	96
Iryna BAHAEVA. Translation features of English neologisms into Ukrainian.....	103
Kifayat Nuraddin BUNYATOVA. Cinematographic features of the prose of Ilyas Efendiev.....	109
Olha HAVRYLIUK, Tetiana BILETSKA. Linguocultural aspect of sports discourse study during the pandemic.....	117
Liudmyla HAPONOVA. “Intellectual novel” H. Hesse “The glass bead game”.....	126
Yulia HOLOTSUKOVA, Hanna MASLOVA, Ludmila DUBOVIK. The influence of effective categories on the choice of term when translating from Russian into Ukrainian.....	130
Andriy GURDUZ. National question in hexalogy “Miss Peregrine’s peculiar children” by Ransom Riggs	137
Tetiana DONII. Translation of political discourse text: strategies, challenges, prospects.....	143
Lidia KAVUN. Memory and identity in artistic prose by Valentyna Kovalenko.....	150
Olena KONOPELKINA. Specifics of temporal arrangement of short-format texts.....	157

PEDAGOGY

Marharyta ARISTARKHOVA, Oleh ARISTARKHOV. The peculiarities of foreign language communicative competence development using information and communication technologies.....	162
Inna AKHMAD, Galyna MIKHENKO, Viktoriia CHMEL. Distance learning: problems and opportunities for the English language teachers at technical universities.....	167

Svitlana BOIKO, Olena HAVRYLOVA, Valentina PRYANITSKA. The role of dynamic interaction between teacher and student in the study of foreign languages.....	173
Sviatoslav VYLINSKYI. Formation of language identity in students of higher education institutions.....	181
Liudmyla HAVRILOVA, Alona MAKSYMIUK. Theoretical aspects of choreographers professional training in Lithuania: analysis of choreographic and pedagogical research.....	187
Anna HELESH. Relationship between structural components of syllabus in the internal quality assurance system of higher education.....	194
Tetyana GRIGORCHUK. Preparation of future primary school teachers for the formation of logical thinking of students of the New Ukrainian School.....	200
Anastasiia ZHDANKINA. Components, criteria, indicators and levels of patriotism of student youth in pedagogical research.....	205
Inna ZAIARNA. Methodological aspects of teaching English academic writing to PhD students in law.....	210

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 46. ТОМ 1
ISSUE 46. VOLUME 1**

Редактори-упорядники
Микола Пантюк
Андрій Душний
Іван Зимомря

Здано до набору 06.12.2021 р. Підписано до друку 29.12.2021 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 25,58. Зам. № 0222/066. Наклад 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.